istorie

TITU
MAIORESCU

Istoria politică a României sub domnia lui CAROL I

HUMANITAS

SERIA

ISTORIE

T. Maiorescu

In 1889.

TITU MAIORESCU

ISTORIA POLITICĂ A ROMÂNIEI SUB DOMNIA LUI CAROL I

Ediţie, postfaţă şi indice
de
STELIAN NEAGOE

HUMANITAS

Coperta:
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

© Humanitas, 1994, pentru prezenta ediţie
ISBN 973 - 28 - 0509 - 9

Notă asupra ediţiei

Cartea Istoria politică a României sub domnia lui Carol I — *ce apare sub auspiciile Editurii Humanitas – însumează cele douăsprezece capitole de „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", care, la rîndul lor, au constituit „introducerile istorico-politice" pentru cele cinci volume de* Discursuri parlamentare *ale lui Titu Maiorescu, publicate în perioada 1897–1915; volumul al VI-lea a rămas în manuscris.*

În anul 1925, Simion Mehedinţi – unul din „amicii literari" consemnaţi în Testamentul lui Titu Maiorescu, în legătură cu soarta „manuscriptelor" sale – a strîns într-un volum cele douăsprezece capitole de „istorie politică" maioresciană, le-a dat un titlu – Istoria contemporană a României (1866-1900) - *şi le-a tipărit prin intermediul Editurii Librăriei Socec din Bucureşti.*

Întreprinderea editorială a lui S. Mehedinţi – altfel benefică – lasă pe alocuri impresia lucrului făcut în grabă. Textelor lui Maiorescu nu le-au fost corectate nici măcar greşelile sesizate de autor prin eratele de la finele volumelor de Discursuri parlamentare. *Sînt note de ale lui Titu Maiorescu lăsate complet pe dinafară în cartea publicată în 1925; astfel de note ar fi trebuit transcrise la paginile 145, 148, 155 ale* Istoriei... *În general, sistemul surselor documentare şi notelor bibliografice stabilit de Titu Maiorescu şi respectat ca atare în volumele de* Discursuri parlamentare *(cu trimiteri, în manşetele paginilor „Privirilor asupra dezvoltării politice a României", la discursurile parlamentare numerotate ca atare în volume), a fost preluat* mot à mot *în cartea editată de Mehedinţi; aşa, apar trimiteri precum „Vezi mai jos discursul 78", cînd de fapt unei astfel de trimiteri trebuia să i se adauge, să i se precizeze volumul de discursuri în care se afla discursul 78. Într-un fel şi-a proiectat Maiorescu aparatul documentar-bibliografic, cînd a tipărit volumele de* Discursuri parlamentare, *şi altfel trebuie aranjat acel aparat în situaţia schimbată a publicării numai a „Privirilor asupra dezvoltării politice a României", concepute ca o carte singulară de istorie politică.*

Simion Mehedinți n-a preluat așa cum s-ar fi cuvenit nici textele celor două prefețe semnate de T. Maiorescu la volumul I, și la volumul al IV-lea din Discursurile parlamentare, *prefețe ce privesc nu atît discursurile propriu-zise, cît „introducerile istorico-politice" la acestea; „Precuvîntarea" la volumul I nu-i pomenită în nici un fel, „Prefața" de la volumul al IV-lea este strecurată undeva în subsolurile a trei pagini (285–287) din* Istoria contemporană *publicată în 1925, ca pretext pentru o adnotare prelungită a lui S. Mehedinți.*

Altminteri, editorul Mehedinți și-a intercalat încă trei adnotări personale între notele de subsol ale lui Maiorescu, fără să semnaleze în vreun fel aceste imixtiuni; a se vedea, în acest sens, paginile 142, 316, 454 din Istoria... *lui Titu Maiorescu, tipărită în 1925.*

Nici în privința Cuprinsului n-a fost respectată opțiunea lui Titu Maiorescu; S. Mehedinți a reprodus la Cuprins doar titlurile capitolelor, pe cînd T. Maiorescu, în tablele de materii ale volumelor de Discursuri parlamentare, *defalcase capitolele în subcapitole, spre a ușura prezentarea materiei și pentru orientarea mai rapidă a cititorilor asupra problematicii abordate.*

În fine, tehnoredactarea cărții din 1925 diferă (nu în bine) de cea urmată riguros în volumele de Discursuri parlamentare *pregătite pentru tipar de Maiorescu și apărute sub stricta lui supraveghere editorială.*

După apariția Istoriei contemporane a României, *observațiile cele mai serioase au vizat titlul atribuit cărții de către Simion Mehedinți.*

În postfața semnată de noi la lucrarea ce editățm este expus întregul „dosar al cărții", atît în privința adevăratului editor din 1925 (care este Simion Mehedinți și nu I. A. Rădulescu-Pogoneanu, cum greșit s-a susținut), cît și asupra motivației noului titlu ales de noi pentru cartea lui Titu Maiorescu: Istoria politică a României sub domnia lui Carol I.

Astfel prezentîndu-se lucrurile, noi am considerat nimerit nu să reeditățm lucrarea în forma din 1925, ci să alcătuim o altă ediție, care pe lîngă eliminarea carențelor sesizate în ediția lui Mehedinți, să aducă și alte substanțiale îmbunătățiri din punct de vedere al actului editorial ca atare.

Prin urmare, noi tipărim Istoria politică a României sub domnia lui Carol I, *de Titu Maiorescu, direct după textele cu „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I" apărute ca introduceri la volumele de* Discursuri parlamentare *(inclusiv cele două „prefețe"). Preluățm, pe cît posibil, și tehnoredactarea, alcătuirea Cuprinsului etc.*

Totodată, am uniformizat sistemul surselor documentare și notelor bibliografice (Maiorescu folosea uneori procedeul inserării în text, între paranteze rotunde, a surselor sau a trimiterilor la discursuri), indicînd cititorului sursa corectă, în privința volumelor cu discursuri parlamentare, și dublînd informația referitoare la capitolele „introducerilor istorico-politice", prin citarea respectivelor pagini din cartea editată de noi;

acele completări le-am marcat prin — nota St. N., *pusă între paranteze rotunde.*

În transcrierea textelor am respectat normele ortografice încă în vigoare ale limbii române, cu ajustările de rigoare în cazurile faptelor de limbă, de grafie. Exemple: biurou, biurocraţie = *birou, birocraţie*, apreţiere = *apreciere*, nomol = *nămol*, comerciu = *comerţ*, oficer = *ofiţer*, centruri = *centre*, constiencioasă = *conştiincioasă*, împregiurări = *împrejurări*, limbagiu = *limbaj*, gendarmerie = *jandarmerie*, congediu = *concediu*, budget = *buget*, designat = *desemnat*, administraţiune, Constituţiune etc. = *administraţie, Constituţie* etc., acţii = *acţiuni*, chestie = *chestiune*, achitează = *achită*, cas = *caz*, princip = *principiu*, fantasie = *fantezie*, totuş = *totuşi*, adecă = *adică*, trimete = *trimite*, colegiuri = *colegii*, strade = *străzi*, şcoale = *şcoli*, eclipsuri = *eclipsări*, saltar = *sertar*, predomnire = *predominare*, aspirare = *aspiraţie*, declarare = *declaraţie*, hereditate = *ereditate*, monarchie = *monarhie*, anahronism = *anacronism*, memoare = *memorii*, fundatore = *fundator*, preferit = *preferat*, rezolvire = *rezolvare*, sumeţ = *semeţ*, nedomirire = *nedumerire*, simţimînt = *simţământ*, preponderant = *preponderent*, a dirige = *a dirija*, a procede = *a proceda*, totdeodată = *totodată*, agenţi ruseşti = *agenţi ruşi*, aşa dară = *aşadar*, ori cum, de şi = *oricum, deşi*, să rămîie = *să rămînă*, să vie = *să vină*, înşii = *înşişi*, aceeaş = *aceeaşi*, iarăş = *iarăşi ş.a.m.d.*

Indicele cu nume de persoane vine să faciliteze lectura unei originale scrieri de istorie politică, extrem de actuală pentru acest final de veac şi de mileniu în România.

STELIAN NEAGOE

[Precuvîntare]

Întrunind în publicarea de faţă discursurile parlamentare ţinute în timpul de 25 de ani, de cînd am intrat în Cameră, şi adăugîndu-le cîteva priviri asupra Istoriei noastre contemporane, nu pot justifica o asemenea lucrare decît prin interesul covîrşitor ce-l are dezvoltarea politică a României de la 1866 încoace.

Deosebitele faze ale acestei dezvoltări petrecute într-un stat constituţional au avut neapărat răsunetul lor în dezbaterile parlamentului, şi dacă se reproduc aici discursurile cu care am participat la acele dezbateri, ele vor să servească numai ca nişte documente vii pentru caracterizarea mai exactă a unei întregi transformări a opiniei publice.

Ceea ce într-adevăr trebuie să ne atragă o deosebită luare-aminte, este tranziţia ţării noastre de la starea precară a unor Principate elective spre consolidarea unui Regat ereditar, şi mai ales îndrumarea spiritelor conducătoare în politică de la uşurinţa răsturnării lui Cuza-Vodă şi de la pornirile antidinastice din întîia parte a domniei lui Carol I spre deplina recunoaştere a autorităţii Regelui de către toţi bărbaţii politici din ziua de astăzi.

Ce deosebire între 1866 şi 1896, ce schimbare a cugetelor în decursul a 30 de ani, şi ce îndreptăţire a încrederii în viitor!

A urmări această evoluţie internă a stării noastre politice la sfîrşitul secolului al XIX-lea este o problemă de mare interes, şi tot ce e în stare să contribuie la lămurirea ei, fie şi indirect şi numai pentru o mică parte, va găsi poate cîţiva cititori, cărora să nu le pară de prisos.

De altminteri, dacă este greu a scrie o istorie contemporană fără părtinire, nu este totuşi cu neputinţă; şi în orice caz exactitatea faptelor se poate controla mai uşor cînd autorii lor sau martorii oculari sînt încă în viaţă.

[TITU MAIORESCU]

I

O scurtă privire asupra situaţiei politice a României

de la 11 februarie 1866 pînă la 11 martie 1871

În urma abdicării silite a lui Alexandru Ioan I (Cuza) la 11/23 februarie 1866, guvernul trece de fapt asupra Locotenenţei Domneşti Lascăr Catargiu — general N. Golescu — colonel N. Haralambie, iar ministerul numit în aceeaşi zi este astfel compus:

ION GHICA, prezident şi externe,
DIMITRIE GHICA, interne,
ION C. CANTACUZINO, justiţie,
PETRE MAVROGHENI, finanţe,
C.A. ROSETTI, culte,
Maior DIMITRIE LECCA, război,
DIMITRIE A. STURDZA, lucrări publice.

Numirea maiorului Lecca la departamentul războiului este semnul caracteristic al noului minister şi totodată cel mai periculos precedent.

Însăşi răsturnarea lui Cuza-Vodă a fost un fapt greu de justificat. Liber ales de naţiunea din cele două Principate, Cuza merita o soartă mai bună, şi nu era lucru cuminte ca să arătăm Marilor Puteri, sub a căror garanţie ne aflam puşi prin Tratatul de la Paris din 30 martie 1856, că naţiunea se înşelase în persoana alesului ei. Unirea Principatelor cu înlăturarea Comisiei Centrale din Focşani, legea rurală, chiar dobîndită cu preţul loviturii de stat de la 2 mai 1864, secularizarea averilor mănăstireşti vorbeau în favoarea lui Cuza; iar în privinţa relei lui administrări se cuvenea poate mai multă răbdare, oricît de încercată ar fi fost prin camarila Libreht, Pisoschi etc. şi prin nişte ministere ca cel din urmă, în care dl Nicolae Kretzulescu avea prezidenţa, internele, agricultura şi

lucrările publice, domnul Alexandru Papadopolu-Calimah externele, un Ion Oteteleşeanu finanţele, un Dimitrie Cariagdi instrucţia publică, justiţia şi cultele, iar dl Alexandru Beldiman poliţia capitalei.

Căci una din calamităţile de care trebuia să scape ţara, dacă era să-şi aibă viitorul mai asigurat, erau tocmai desele schimbări de domn (numai de la 1800 încoace se întîmplaseră în Muntenia vreo 15 şi în Moldova 14), şi noi, după de-abia şapte ani de domnie a lui Cuza, făceam acum înşine ceea ce imputasem mai înainte intrigilor din Fanar, şi ne arătam tot aşa de rău năraviţi.

Ce e drept, o cerinţă principală a programului naţional statornicit de Divanurile Ad-Hoc, domnul ereditar dintr-o casă suverană a Europei, rămînea încă de îndeplinit; şi pe de altă parte situaţia politică generală la începutul anului 1866, cînd se pregătea alianţa între Prusia şi Italia pentru războiul contra Austriei, reclama poate în România un domnitor, care să inspire mai multă încredere. Dar chiar în acest caz se naşte întrebarea dacă nu era de preferat ca alegerea domnului străin să fie făcută fără violenţă, cu liberul consimţămînt al principelui Cuza; căci o abdicare voluntară în vederea marelui scop naţional era plănuită de el însuşi. Mesajul său pentru deschiderea sesiunii parlamentare pe 1865-1866, citit în Cameră la 5 decembrie 1865, cu două luni înaintea răsturnării, se termină cu următoarele cuvinte:

„Fie în capul Ţării, fie alăturea de dvs., eu voiu fi totdeauna cu Ţara pentru Ţară, fără altă ţintă decît voinţa naţională şi marile interese ale României. Eu voiesc să fie bine ştiut că niciodată persoana mea nu va fi o împiedicare la orice eveniment care ar permite de a consolida edificiul politic la a cărui aşezare am fost fericit de a contribui. În Alexandru Ioan I, domn al românilor, românii vor găsi totdeauna pe colonelul Cuza, care declara Puterilor Garante că el primeşte îndoita alegere numai ca un depozit sacru."

Intenţia de a părăsi tronul era dar oficial indicată de însuşi principele, şi în ianuarie 1866, cînd cumnaţii săi Dimitrie şi Theodor Rosetti veniseră să-i arate temerile lor de conspiraţia ce se pregătea, Cuza le răspunde nepăsător că nu mai există motiv de conspirare, fiindcă el avea să abdice peste două luni, spre îndeplinirea cerinţelor Divanului Ad-Hoc.

Pentru apropiata eventualitate pare a se fi urmat o corespondenţă între Cuza şi Napoleon al III-lea în privinţa succesorului dintr-o familie suverană.[1]

Oricum ar fi şi oricîte circumstanţe atenuante s-ar admite pentru răsturnarea lui Cuza, modul cum s-a executat această răsturnare rămîne condamnabil.

Trei ofiţeri (domnii Vasiliu-Pilat, astăzi general, Costiescu şi Lipoianu) pătrund în noaptea de 10 spre 11 februarie în palat şi silesc pe „Alesul Naţiunii" să subscrie următorul act, publicat îndată în capul *Monitorului oficial* de vineri 11 februarie 1866:

Abdicare

Noi Alexandru Ioan I, conform dorinţei Naţiunii întregi, şi angajamentului ce am luat la suirea mea pe Tron, depun astăzi 11/23 februarie 1866 cîrma guvernului în mîna unei Locotenenţe Domneşti şi a Ministerului ales de popor.

ALEXANDRU IOAN

Cine va fi redactat acest act silnic cu frazeologia „Ministerului ales de popor", e indiferent. Ministerul a fost aşa de puţin ales de popor, că în acelaşi număr al *Monitorului* se publică decretul prin care noua Locotenenţă Domnească „ordonă şi numeşte" ministerul Ion Ghica.

În acest minister, precum am arătat, maiorul Lecca, comandantul batalionului de vînători, căruia îi era încredinţată în acea noapte garda domnului ţării, era numit ministru de război.

O asemenea numire însemna nesiguranţa armatei şi nesiguranţa tronului.

Şi pentru ca să nu rămînă îndoială asupra acestei însemnări, ziarul autorizat al partidului, care de acum înainte era chemat să aibă un rol mult mai pronunţat în conducerea politicii române, se grăbea să publice chiar a doua zi, într-un articol de fond plin de laude pentru ofiţerii conspiratori şi mai ales pentru maiorul Lecca, „acest brav şi patriot oştean, căruia îi datorăm recunoştinţă", următoarea profesiune de credinţă asupra armatei: „Opinia acestei foi

[1] O confirmare *documentară* s-ar dobîndi probabil din hîrtiile lui Cuza, sechestrate în noaptea răsturnării şi aflate astăzi în păstrarea lui Dimitrie A. Sturdza, unde nu sînt accesibile. După publicarea lor, dacă au rămas intacte, se va putea judeca asupra conspiraţiei de la 11 februarie cu mai mult temei.

în privinţa datoriilor unui militar se ştie că este cu totul opusă aceleia ce este în genere admisă în oştirile permanente. Nu înţelegem, şi nu ştim cine poate înţelege, cum un militar poate fi îndatorat a-şi ţine jurămîntul său către un guvern care ar călca el jurămîntul său şi cînd acea călcare ar fi recunoscută prin *o aclamare generală*."

Iar maiorul Lecca publica în acelaşi număr al *Românului* o scrisoare către un căpitan din batalionul de vînători, în care zicea: „Actul ce am făcut este un fapt istoric, şi vînătorilor le va rămîne o glorie eternă pentru devotamentul ce au avut către patrie, iar eu mă voi făli pururea că am fost instrumentul patriotismului lor."[1]

Şi ce este tot aşa de semnificativ, *Românul* din ziua următoare (numărul de la 14 şi 15 februarie 1866) se arată solicitat de ofiţerii conspiratori ca să nu-i treacă sub tăcere, cel puţin pe cei „care au dat adeziunea lor mai înainte de 11 februarie", şi astfel laudă în prima linie pe coloneii Kretzulescu şi Tănase Călinescu, pe căpitanul de artilerie Alexandru Candiano, şi pe mai mulţi alţii, ale căror nume se văd publicat acolo[2].

*
* *

Sub asemenea auspicii guvernul de la 11 februarie, după o încercare neizbutită cu contele Filip de Flandra, purcede în zilele de la 2 pînă la 8 aprilie 1866 la plebiscitul care, cu 685,969 de voturi pentru şi 224 contra, consacră alegerea principelui Carol din casa suverană de Hohenzollern. La 10/22 mai noul principe, de-abia în vîrstă de 27 de ani, prin o spontană hotărîre, soseşte în capitala ţării şi înaintea Adunării Constituante, prezidate de Manolache Costache (Epureanu), depune jurămîntul, iar noua Constituţie, sancţionată la 30 iunie, e promulgată la 1 iulie 1866.

---

[1]Chiar peste 22 de ani, într-o scrisoare de la 1 februarie 1888, fiul lui Vodă-Cuza explică astfel alegătorilor săi din Colegiul III de Mehedinţi pentru ce nu poate primi mandatul de deputat ce i l-au încredinţat: „Nu-mi este permis să fac parte dintr-o Adunare care desigur va fi iarăşi prezidată de acel nelegiuit, care a trădat pe domnitorul încredinţat pazei sale." Scrisoarea a fost publicată în *Epoca*.

[2]O scrisoare a răposatului Dimitrie Cariagdi, datată din Neapole de la 12 ianuarie 1872 şi adresată detronatului domnitor Cuza la Florenţa, cuprinde următoarele rînduri: „Aici am găsit o colonie de rumâni, St. Sihleanu, N. Rosetti, N. Negri, Candiano, care zice că face studii de drept. Candiano mi-a arătat că a venit la Florenţa să implore iertarea Măriei voastre".

Cel dintîi minister al principelui Carol I (11 mai 1866) este astfel compus:

LASCĂR CATARGIU, prezident şi interne,
P. MAVROGHENI, externe,
General ION Gr. GHICA, război,
ION C. CANTACUZINO, justiţie,
ION C. BRĂTIANU, finanţe,
C.A. ROSETTI, culte,
DIMITRIE A. STURDZA, lucrări publice.

Dar după două luni L. Catargiu, Brătianu şi Rosetti părăsesc ministerul. La 15 iulie se formează cabinetul Ion Ghica cu Mavrogheni la finanţe, apoi la 2 martie 1867 cabinetul C. Kretzulescu, şi aşa mai departe în mai puţin de cinci ani se schimbă 10 cabinete şi se fac vreo 30 de modificări ministeriale parţiale, pînă cînd de la 11 martie 1871 înainte, de la al doilea cabinet L. Catargiu, începe era ministerelor serioase cu o mai lungă durată.

Situaţia, totdeauna grea la începutul domniei unui principe străin, devenise în cazul nostru excepţional de grea prin întîmplările arătate mai sus.

Relativ uşoară era admiterea faptului îndeplinit din partea celor şapte Puteri Garante, cu toată opoziţia formală a reprezentanţilor lor, care în Conferinţa de la 2 mai 1866, convocată *ad-hoc*, declaraseră alegerea plebiscitară nevalabilă. Fiindcă, după articolele 22 şi 27 ale Tratatului de la Paris, nici una din puteri nu avea dreptul să intervină singură în contra noastră, ci trebuia să dobîndească încuviinţarea celorlalte, în chiar această multiplicitate şi divergenţă de interese sta putinţa liberei noastre dezvoltări. Principele Carol, la sosirea sa în ţară, avea aprobarea lui Napoleon al III-lea şi nu mai puţin importanta aprobare a lui Bismarck, dacă nu direct a regelui Prusiei. Şi, printr-o fericită coincidenţă istorică, pe cînd tocmai de pe la 1866 prestigiul lui Napoleon începea să scadă şi a scăzut treptat pînă la desăvîrşita lui pierdere la Sedan, prestigiul regelui Prusiei şi al marelui său cancelar creşteau şi deveneau preponderente în Europa, iar o parte a acestui prestigiu se răsfrîngea firesc şi asupra principelui nostru din casa Hohenzollern.

Prin urmare relaţiile externe ale noii domnii, oricît de grea a fost dobîndirea recunoaşterii ei din partea Înaltei Porţi în octom-

brie 1866, aveau să se consolideze din an în an, şi astfel una din prevederile Divanului Ad-Hoc, cînd îşi formulase cerinţa principelui străin, se dovedea pe deplin îndreptăţită.

Şi raportul între Carol I şi Constituţia noastră de la 1866, cu prematurul ei liberalism, nu putea pricinui mari greutăţi. Principele Carol, deşi pînă atunci ofiţer în armata prusiană şi trăind în atmosfera curţii de la Berlin, unde democraţia liberală era foarte rău văzută, rămăsese independent în judecata sa politică, se afla în relaţii mai intime cu moştenitorul tronului Prusiei, ale cărui aspiraţii constituţionale erau cunoscute, şi nu se sfiise a se pune în contact cu societatea burgheză din Berlin, duşmana naturală a reacţionarismului aristocratic. În iarna 1865-1866, cercurile bine informate de acolo vorbeau chiar de întîrzierea intenţionată a înaintării prinţului Carol la rangul de căpitan, tocmai din cauza înclinărilor sale liberale. În asemenea împrejurări este lesne de explicat ca Ion Brătianu, cel dintîi bărbat politic din România, cu care s-a întîlnit principele Carol (19/31 martie 1866, la Düsseldorf) şi care i-a vorbit despre chemarea sa la tron, să-i fi lăsat o impresie aşa de simpatică. — Prin urmare noua noastră Constituţie se putea aştepta la o sinceră aplicare a ei, în marginile puterilor date tînărului domnitor, şi de altminteri ea însăşi prevedea putinţa reformării, tot pe cale constituţională, dacă o asemenea necesitate se ivea.

Nici vreo accentuare a spiritului separatist între munteni şi moldoveni nu era de temut, cu toată ocrotirea ce ar fi aflat-o din partea Rusiei. Răscoala de la 3 aprilie 1866 fusese energic înăbuşită de locotenentul domnesc Lascăr Catargiu, sosit cu o zi mai înainte în Iaşi; şi chiar faptul că acea mişcare a fost înscenată, cu ajutorul cneazului Moruzi, de nişte oameni fără însemnătate, ca N. Roznovanu, Teodor Boldur-Lăţescu şi N. Ceaur-Aslan, cărora li se asociase uşorul la minte mitropolit Calinic Miclescu, dovedea că epoca deosebirii exploatate între moldoveni şi munteni ajunsese acum pe sfîrşite. În toată liniştea principele Carol, înainte chiar de intrarea sa în capitală, de la moşia Goleştilor, unde a fost găzduit în seara de 9 mai 1866, a putut să facă din graţierea mitropolitului Calinic primul act al domniriі sale.

Dar greutatea cea mare, adevărata greutate a situaţiei interne, era lipsa oricărui simţămînt dinastic în poporul român, deprins de atîtea generaţii cu domniile efemere, indiferent la desele schimbări ale indivizilor de pe tron, mai indiferent acum în urma răs-

turnării lui Cuza-Vodă, şi în care popor totuşi, dacă noua monarhie constituţională avea să-i garanteze viitorul, trebuia înrădăcinat acel cuget trainic de credinţă în persoana domnitorului şi în perspectiva succesiunii ereditare la tron. Şi cum să se nască şi de unde să crească acest cuget, cînd una din cele mai manifeste reprezentări ale lui, armata, fusese izbită tocmai în simţămintele de fidelitate şi de disciplină prin cele petrecute la 11 februarie 1866?

Dacă o regenerare a spiritului public avea să se producă în această privinţă, ea nu era de închipuit decît printr-o îndelungată şi stăruitoare acţiune. Ea presupunea din partea tînărului domnitor o rară împreunare de calităţi: multă prudenţă, şi mai multă îngăduinţă, o răbdare dusă pînă la limitele sufletului omenesc şi cunoaşterea de oameni. Iar din partea bărbaţilor politici ai ţării, ea presupunea hotărîrea de a sprijini dinastia ce şi-o aleseseră şi de a avea totdeauna luarea aminte aţintită asupra acestui punct cardinal.

Căci situaţia creată ţării prin înălţarea pe tron a unui principe dintr-o casă suverană a Europei cuprindea — ce e drept — o mare garanţie pentru existenţa statului, însă putea fi în altă privinţă şi un mare pericol. Tocmai faptul că acea casă suverană ajunsese în scurt timp la atîta prestigiu în Europa deschidea perspectiva întăririi noastre în viitor, dacă ştiam să respectăm pe noul Ales, dar ne putea periclita chiar existenţa dacă prin depărtarea lui loveam în acel prestigiu. Cu un principe de Hohenzollern după 1866, necum după 1870, noi nu puteam face nepedepsiţi ceea ce au făcut grecii la 1862 cu un principe de Witelsbach. Nu pentru prima oară în al XIX-lea secol ţara noastră s-ar fi înfăţişat în gîndul celor ce conduceau politica Marilor Puteri ca un simplu obiect de compensaţie teritorială.[1]

Însă toate aceste griji erau mai mult ale viitorului, precum nici nu se puteau înlătura decît în viitor, şi, pentru o parte din ele, numai cu ajutorul sorţii. Deşteptarea şi întărirea simţămîntului dinastic atîrna, în afară de însuşirile personale ale principelui, de la o acţiune îndelungată a partidelor noastre politice, de la direcţia luptelor parlamentare, de la lucrarea prin presă şi prin întruniri publice, şi nu mai puţin, deşi mai latent, de la învăţătura dată tinerimii prin profesorii şcolilor statului. Şi cît pentru îndreptarea spiritului armatei, aceasta nu se putea prevedea cu oarecare temei

[1]Încă la octombrie 1869, cu prilejul călătoriei împăratului Franz Joseph i la Constantinopol, Ali-Paşa propune lui Beust cedarea „Principatelor" către Austro-Ungaria.

decît în urma unui viitor război, în care ofiţerii noştri să primească adîncă impresie a misiunii lor hotărîtoare şi să simtă atunci de la sine necesitatea elementară a disciplinei şi a credinţei neclintite; iar provocarea războiului nu putea să vină de la noi, ci trebuia aşteptată de la alte complicaţii europene.

Ce vădită acţiune caracteristică avea să întreprindă acum noul principe la începutul domniei — iacă întrebarea cea mai apropiată, marele interes al momentului. În acest înţeles starea economică a ţării se impunea atenţiei pe planul dintîi. Şi nu era aici vorba de obişnuita regulare a finanţelor statului, oricît de anevoioasă ar fi fost pînă cînd s-a statornicit prin destoinicia lui P. Mavrogheni, dar era vorba de puternica impulsiune ce trebuia dată activităţii economice generale, prin o mult mai energică circulare a cunoscutei bogăţii din agricultură, prin descoperirea de bogăţii încă necunoscute, prin formarea elementelor unei viitoare industrii.

În călătoria sa prin Moldova (august 1866) Carol I dă o primă dovadă de tact politic, căutînd să se întîlnească mai ales cu C. Negri şi cu V. Alecsandri, amicii intimi ai lui Cuza-Vodă, aceia care ştiau mai bine ce făcuse şi ce nu fusese în stare să facă fostul domnitor. În convorbirile cu ei principele Carol îşi arată gîndul de a-şi inaugura domnia prin înfiinţarea unei întinse reţele de drumuri de fier[1], gînd de mare însemnătate, greu de realizat în starea înapoiată a ţării de atunci, fără industrie proprie, fără ingineri, fără lucrători, fără credit pe pieţele Europei.

Îndrăzneaţa întreprindere, precum era menită să fie de cel mai mare folos pentru deşteptarea economică a ţării, a şi fost una din ocaziile pentru izbucnirea inevitabilei crize a tinerei domnii. Căci astfel se întîmplă totdeauna: tocmai de fapta cea însemnată, care în cuget se înfăţişează sub aspectul cel mai ademenitor, e aninată cumpăna sorţii.

Nu intră în cadrul acestor notiţe, al căror scop este înţelegerea atmosferei intelectuale în mişcarea noastră politică, de a stărui cu amănuntul asupra chestiunilor economice. Atît numai trebuie să fie zis, că ideea căilor ferate, o dată concepută în aşa mari dimensiuni, era mai lesne de realizat în anul 1868 cu ajutorul capitalului german, şi cu cel mai cutezător concesionar prusian Strousberg. Parisul, în urma izbînzii prusienilor de la Sadova şi în perspectiva războiului contra Germaniei, se înstrăinase de noi; iar de la cele-

[1]Notiţă de la V. Alecsandri.

lalte pieţe ale Europei nu se putea aştepta o primire favorabilă pentru finanţarea unei asemenea întreprinderi. Austriacului Ofenheim i s-a încredinţat, de altminteri în condiţii prea grele, numai construirea fragmentului Iaşi-Roman-Iţcani. Preferinţa acordată propunerii prusiene pentru reţeaua principală se explică de la sine în modul cel mai firesc.

Tot aşa de explicabil este că principele Carol a început executarea planului său prin ministerul liberal de la 27 octombrie 1867 cu Ion Brătianu la finanţe. În acest fel de momente Partidul Liberal e mai comod la guvern decît în opoziţie.

Dar mobilitatea noastră parlamentară din acea epocă nu îngăduie nici unui guvern o durată suficientă. Ministerul liberal se modifică în parte prin demisionarea lui Ştefan Golescu şi înlocuirea sa cu generalul Nicolae Golescu la 1 mai 1868. Partidul Liberal din Muntenia, la început lipsit de aderenţi în Moldova, se vede silit a se uni cu aşa-numita „fracţiune liberală şi independentă" din Iaşi, care însă nu se menţine în efemera sa existenţă decît prin ura în contra străinilor, mai ales în contra evreilor; şi astfel guvernul liberal de la 1867 tolerează (o *contradictio in adjecto*) izgonirea administrativă a cîtorva familii izraelite prin prefectul Lecca din Bacău, măsură izolată şi cu atît mai nechibzuită, cu cît, fără nici un folos, devine în ochii Europei apusene o provocare tocmai în momentul cînd ţara are trebuinţă de creditul din străinătate pentru drumurile ei de fier. Încercarea ministrului-prezident Ştefan Golescu de a-şi apăra administraţia din Bacău este făcută cu atîta nedibăcie, încît îl sileşte să se retragă, după ce a expus ţara la primele scuze faţă de Austria[1]. Însă nici sub prezidenţa generalului Golescu liberalii nu pot sta mai mult timp la putere, şi în 16 noiembrie 1868 se formează cabinetul Dimitrie Ghica, mai apropiat de „centru"; apoi, după o scurtă funcţionare a unui minister Al. G. Golescu, spiritualul Manolache Costache încearcă la 20 aprilie 1870 guvernul cu „Juna dreaptă" (G. Manu, G.Gr. Cantacuzino, A. Lahovari, C. Grădişteanu, P.P. Carp), „cloşca cu pui" — cum i-a rămas numele după o vorbă glumeaţă a deputatului I. Negură.

[1]Vezi Cartea roşie austriacă, *Corespondenzen K.K. gemeinsamen Ministeriums des Aeusseren*, 1868, nr. 2, pp. 47-65. La p. 61 nota de la 21 mai 1868, cu scuzele generalului Golescu; la p. 64 nota de la 25 iunie 1868 cu asigurarea lui Ion Brătianu pentru despăgubirea izraeliţilor.

În vremea guvernului „Junei drepte" izbucneşte în Europa centrală cea mai crîncenă luptă a secolului nostru, războiul franco-german de la 1870.

Printre aceste evenimente, întreprinderea Strousberg înaintează cu vicisitudinile obişnuite în asemenea cazuri. Liberalii, trecuţi la sfîrşitul anului 1868 în opoziţie, se folosesc de toate incidentele pentru a ataca guvernul şi în curînd, fără nici un scrupul constituţional, tronul. De prin august 1869 ziarul *Românul* ia o pronunţată atitudine antidinastică; pînă şi dl Hâjdeu, în curînd Bogdan-Petriceicu Hasdeu, cu foaia d-sale *Traian*, se amestecă în acest soi de agitare. *Traian* este şi cel dintîi ziar care (11 octombrie 1869), vorbind de răposatul profesor al Universităţii din Iaşi Simion Bărnuţiu, „adevăratul părinte al fracţiunii libere şi independente", caută să răspîndească dincoace de Milcov ideile lui în contra principelui străin, idei despre care se vorbeşte mai pe larg în primul discurs parlamentar reprodus în volumul de faţă.[1]

În ianuarie 1870 fostul domnitor Cuza este ales deputat de Mehedinţi, însă refuză mandatul.

Cu cîtva timp mai înainte ducele de Grammont, nenorocitul ministru francez de la 1870, care a declarat războiul Prusiei, pe atunci însă ambasador la Viena, provoacă o întîlnire cu principele Cuza şi caută să-l sondeze asupra unei reinstalări pe tronul României.[2]

Toate acestea permit să se întrevadă o întreagă acţiune combinată pentru răsturnarea domnitorului Carol I.

---

[1]Micile criterii personale pot adeseori servi de măsură pentru constatarea unor evoluţii, de exemplu a progresării dinasticismului la noi în ţară. Antidinasticul de la 1868 este astăzi (1896) stipendiatul regelui Carol pentru *Magnum Etymologicum* şi, firește, cel mai fervent dinastic.

[2]Din notele luate de la Balligot de Bayne, secretarul lui Cuza, sub dictatul acestuia (scena se petrece la Doebling, lîngă Viena):

Grammont. La guerre, nous l'aurons avec la Prusse, elle est inévitable. Le moment est peut-être plus proche que vous ne le croyez... Nous aurons besoin d'avoir un point d'appui en Orient. Nous avons déja un dans les Hongrois qui voient de fort mauvais oeil les encouragements donnés par le gouvernement roumain aux Transilvains et certaines paroles imprudentes du Prince Charles pour la réunion de tous les Roumains sous son sceptre... Nous en avons assez du Prince Charles, bien assez.

Couza. Mais enfin, quel est votre but? Avez-vous un projet arrêté? Voulez-vous provoquer un changement?

Grammont. Ce ne serait pas difficile...

Couza. Quoiqu'il puisse arriver, je ne consentirais jamais a rentrer en Roumanie par une intervention étrangère.

Cînd la sfîrşitul lui iulie 1870, în asemenea stare a spiritelor, soseşte ştirea despre începerea efectivă a războiului franco-german, agitarea creşte la culme. Nu atît comunitatea de rasă, cît faptul că cei mai mulţi oameni politici ai noştri şi-au făcut studiile în Franţa şi de această ţară leagă fericita aducere aminte a tinereţii lor produce un curent puternic de simpatie în favoarea francezilor. Prea puţin experimentaţi, precum erau, uitînd că în politica internaţională nu sentimentalitatea, ci reflecţia cea mai rece trebuie să dicteze, mai toţi deputaţii şi ziariştii noştri doreau armelor franceze o victorie strălucită, pe cînd evidentul interes al ţării, care îşi alesese un domnitor din casa Hohenzollern, era din contră izbînda Germaniei asupra Franţei.

Dar în mişcarea în care se afla atunci opinia publică la noi, ea nu putea fi accesibilă la asemenea reflecţii. Entuziasmul pentru Franţa creştea din ce în ce mai mult, şi în aceeaşi măsură se exageră aversiunea în contra a tot ce venea din Germania. Ca un simptom al acestei stări sufleteşti trebuie înregistrată acţiunea fostului căpitan de artilerie Candiano-Popescu, care în ziua de 8/20 august 1870 pune mîna pe prefectură, pe cazarmă, pe telegraful din Ploieşti şi proclamă detronarea principelui Carol. Nechibzuita revoltă, ce de altminteri nu se poate închipui fără o înţelegere cu şefii Partidului Liberal, a fost îndată reprimată de guvernul „Junei drepte"; iar Candiano-Popescu, tradus împreună cu complicii săi Radu Stanian, C.T. Grigorescu, Carada etc. înaintea juraţilor din Tîrgovişte, a fost achitat.

Nu putem vorbi de acest curios incident fără a releva şi circumstanţele lui atenuante. Acţiunea din Ploieşti, ca idee politică, pornea de la presupunerea că Franţa va sfîrşi prin a fi biruitoare, şi dacă această presupunere se realiza, Prusia ar fi fost aşa de crunt lovită, aşa de redusă în valoarea ei ca putere europeană, încît atunci prezenţa unui principe de Hohenzollern pe tronul României putea să pară în opoziţie cu interesele ţării. Simţămîntul dinastic nu se formase încă, de abia fusese răsturnat popularul Cuza-Vodă, o schimbare de domnie mai mult sau mai puţin nu părea mare lucru. Adevărata absurditate a revoltei de la 8/20 august 1870 stă însă în presupunerea de la care pornise. Fără nici o cunoştinţă a armatei prusiene şi a conducătorilor ei, fără nici o altă informaţie autentică, liberalii de la 1870, luînd dorinţa simpatiilor lor drept rea-

litate şi încrezîndu-se în ştirile false răspîndite de crîmpeiul de guvern terorizat în Paris, escomptau izbînda francezilor tocmai în momentul în care — după împrăştierea armatei lui Mac-Mahon la Woerth, 27 iulie (6 august), şi după bătăliile de la Colombey, Vionville şi Gravelotte (2/14-6/18 august) — armata lui Bazaine era aruncată şi izolată în Metz, şi prin urmare trista soartă a Franţei inevitabil hotărîtă.

Cu atît mai caracteristică pentru starea spiritelor la noi rămîne însă fapta lui Candiano, cu achitarea sa cu tot, şi acest semn al timpurilor ne poate servi spre orientare în mişcarea politică din ţară pînă la 11 martie 1871.[1]

Din nefericire războiul franco-german de la 1870 se repercutează asupra afacerilor noastre şi în altă direcţie: în enorma zdruncinare a tuturor relaţiilor comerciale — o urmare neapărată a oricărui război — marea întreprindere a lui Strousberg este periclitată; Strousberg însuşi suspendă plăţile, culpabila înstrăinare a titlurilor noastre din depozitul lui Ambron nu-i foloseşte, drepturile e silit să le cedeze societăţii acţionarilor, şi temerarul întreprinzător, căzut în faliment, îşi sfîrşeşte viaţa cîţiva ani după ce a ieşit din temniţa de la Moscova.

Cercurile noastre politice se cuvenea mai ales acum să înconjure tronul şi să scape creditul ţării; mai ales acum, cînd Germania era biruitoare şi cînd importanta lucrare a drumurilor noastre de fier, al cărei substrat financiar era pe piaţa Berlinului, trebuia cu orice preţ să fie scoasă din impas.

La noi din contră! În ziua de 18 decembrie 1870 se formează cabinetul Ion Ghica, slab compus cu nişte membri ca:

DIMITRIE A. STURDZA, la finanţe,
DIMITRIE CARIAGDI, la justiţie,
NICOLAUS RACOVIŢĂ, la culte,
N. CALLIMACHI-CATARGI, la externe,
DIMITRIE BERENDEI, la lucrări publice şi
Colonel PENCOVICI, la război,

[1] În înţelesul notelor precedente, de la pp. 14, 20, se cuvine să adăugăm că acelaşi Alexandru Candiano-Popescu, cu prilejul războiului de la 1877 împotriva Turciei, a fost reprimit în armată, şi-a spălat trecutul pe cîmpul de bătaie, a slujit 12 ani la Palat ca adjutant, este astăzi general şi, firește, preacredinciosul supus al regelui Carol.

toţi *homines novi*, afară de Dimitrie Sturdza, pe atunci numai umbra lui Ion Ghica, conduşi de un ministru-prezident anume cunoscut pentru politica sa şovăitoare. Cum să poată stăpîni un asemenea minister luptele din parlament, agitaţia din ţară? şi cum să voiască a le stăpîni, presupunînd că putea?

Sesiunea Camerei din iarna 1870-71 se deosebeşte prin cea mai mare confuzie şi cea mai neînfrînată violenţă a dezbaterilor. Şi în această stare de lucruri vine ministerul însuşi şi depune pe biroul Camerei (12 ianuarie 1871) întregul dosar al afacerii Strousberg, cu raporturile confidenţiale cu tot — „spre uimirea tuturor", cum nu se poate opri de a constata chiar raportorul acestei afaceri, Alexandru Holban, pe atunci fracţionist. Camera alege o comisie de şapte membri pentru a studia dosarul şi a-i face raport, iar compunerea comisiei dă nota situaţiei şi descoperă pe Ion Ghica: pe lîngă un singur om de legi nepărtinitor, C. Bozianu, se aleg fracţioniştii şi liberalii: I. Codrescu, A. Holban, N. Ionescu, C.F. Robescu, St. Sihleanu şi făţişul antidinastic N. Blaremberg.

La această fierbere a pasiunilor politice, pe cînd comisia era la începutul lucrării sale, iar prin culisele Camerei se răspîndeau tot felul de revelări exagerate şi de comentarii false, se mai adaugă acum iritaţia produsă prin o scrisoare a principelui Carol, publicată în *Augsburger Allgemeine Zeitung*, 15/27 ianuarie 1871, îndată tradusă şi răstălmăcită în ţară.

Iată cuprinsul acestei scrisori[1]:

Prea stimate amice,

De mult nu ţi-am mai dat semn de viaţă. Dar aş vrea să fii măcar un ceas în locul meu, ca să te încredinţezi cît mi-e vremea de îmbucătăţită şi plină de muncă, de griji şi de dezamăgiri.

Au trecut aproape cinci ani de cînd am luat îndrăzneaţa hotărîre de a mă pune în capul ţării acesteia, aşa de bogat înzestrată de natură şi totuşi aşa de săracă sub alte raporturi.

Aruncînd o privire asupra epocii trecute, scurtă în viaţa unui popor, dar lungă în viaţa unui om care tinde spre progres, trebuie să-mi zic că puţin folos am putut aduce acestei frumoase ţări.

---

[1]Care de altminteri nu a fost adresată lui Auerbach, precum se credea la noi, ci poate unei persoane fictive. Publicarea în *Allgemeine Zeitung* trebuie să fi fost intenţionată de însuşi principele Carol. Confuzia cu Auerbach provine din faptul că o altă scrisoare relativă la România, adresată în adevăr lui Auerbach, însă de principele Anton de Hohenzollern, tatăl, fusese publicată în mai 1868, în *Neue Freie Presse* din Viena, prin indiscreţia acelui cunoscut nuvelist german.

Adesea mă întreb: a cui este vina? A mea, care nu am cunoscut caracterul poporului, sau a poporului, care nu vrea să fie condus şi totuşi nu e în stare să se conducă singur? Prin numeroasele mele călătorii în toate regiunile celor două Principate şi prin feluritele atingeri cu toate păturile societăţii, am dobîndit încredinţarea că vina nu este nici a mea, nici a poporului în întregimea lui, ci mai ales a celor ce şi-au însuşit dreptul de a conduce Ţara în care s-au născut. Aceşti oameni care şi-au făcut educaţia lor politică şi socială mai mult în străinătate, uitînd cu desăvîrşire împrejurările patriei lor, nu caută alta decît a aplica aici ideile de care s-au adăpat acolo, îmbrăcîndu-le în nişte forme utopice, fără a cerceta dacă se potrivesc sau nu. Astfel nefericita Ţară, care a fost totdeauna îngenuncheată sub jugul cel mai aspru, a trecut deodată şi fără mijlocire de la un regim despotic la cea mai liberală Constituţie, precum nu o are nici un popor din Europa.

După experienţa făcută, cred că aceasta e o nenorocire cu atît mai mare, cu cît românii nu se pot lăuda cu virtuţile cetăţeneşti ce se cer pentru o formă de stat cvasirepublicană.

De nu mi-aş fi legat tot sufletul de această ţară binecuvîntată, care în alte împrejurări se putea aştepta la un viitor strălucit, de mult m-ar fi părăsit răbdarea. Acum însă m-am hotărît la o ultimă încercare, ce probabil mă va face să trec în ochii partidelor de aici şi ai conducătorilor lor ultraşovinişti ca lipsit de iubire pentru ţară; dar eu am lăsat la o parte orice consideraţie personală, cu riscul de a-mi pierde poate toată popularitatea. Căci ar fi o neiertată lipsă de la datorie de a mai ascunde adevărata cauză a răului şi de a lăsa fără împotrivire viitorul ţării pradă intrigilor de partid.

Ştiu bine că cel ce în unele împrejurări are curajul adevărului şi spune lucrurilor pe nume este adeseori biruit, şi aşa mi se poate întîmpla şi mie, cu deosebirea însă, pe care o simt cu recunoştinţă, că eu sînt liber de a mă întoarce la o viaţă neatîrnată şi lipsită de griji, plină de fericire în mijlocul familiei, şi să reintru în scumpa ţară unde m-am născut şi al cărei magnet puternic n-a încetat de a mă atrage în momentele cele grele, prin care a trebuit să trec.

Îmi pare numai rău, din toată inima, că bunele mele intenţii au fost aşa de puţin înţelese şi cu ingratitudine răsplătite. Dar fiindcă împărtăşesc această soartă cu cei mai mulţi muritori, voi şti să mai aflu mîngîiere, şi în societatea unor oameni inteligenţi, mai ales în cercul animat al D-tale, voi uita încetul cu încetul aspiraţiile mele din trecut.

CAROL

Astăzi, cînd putem judeca acele evenimente cu oarecare nepărtinire, tocmai fiindcă prin progresele înfăptuite de atunci încoace

ne-au devenit aşa de îndepărtate, astăzi scrisoarea ne va părea îndreptăţită.

Principele Carol cunoştea starea spiritelor din ţară şi vedea cum i se surpă tronul. Cele mai bune intenţii ale sale erau denaturate, marea concepţie a deşteptării economice prin căile ferate, faţă de care micile greşeli (ca numirea lui Ambron) trebuiau să dispară, era anume obiectul celor mai înveninate atacuri; armata nu oferea destulă garanţie, slabele şi nu totdeauna nimeritele încercări de îndreptare (locotenent-colonelul prusian Krenski fusese silit să plece din ţară) nu izbutiseră şi nu puteau izbuti; chiar viaţa în familie, căsătoria cu prinţesa Elisabeta de Wied (3/15 noiembrie 1869), care tocmai pe vremea aceea promitea să asigure directa succesiune la tron, nu era respectată în ziarele opoziţiei; gîndul de abdicare se prezenta de la sine. Ce lucru mai firesc atunci, decît ca principele să-şi apere demnitatea personală şi să arate cauzele care zădărniceau misiunea ce i-o încredinţase ţara? Era în dreptul său omenesc de a o face.

Dar unde se ţin în seamă drepturile omeneşti, cînd pasiunile sînt dezlănţuite! Scrisoarea principelui înveninează şi mai mult polemica ziarelor şi discuţiile parlamentare. În şedinţa Camerei de la 30 ianuarie 1871 Nicolae Blaremberg face o lungă interpelare asupra ei, în care aminteşte soarta lui Maximilian la Mexico şi propune o moţiune echivocă, semnată de Radu Mihai, Al. Sihleanu, Anton Arion, N. R. Locusteanu şi bizarul antidinastic Eugen Ghica-Comăneşti. Moţiunea, deşi slab combătută de ministrul-prezident Ion Ghica, este înlăturată de Cameră, dar *Românul* de la 11 februarie 1871 provoacă ţara să serbeze ziua de 11 februarie ca „o zi sfîntă şi o adevărată sărbătoare naţională", fiindcă aminteşte răsturnarea unui domn călcător de Constituţie, „risipitor al averii publice" — cu aluzii la afacerea Strousberg.

În vremea acestor frămîntări ale politicii noastre locale, marile evenimente din occidentul Europei se desfăşoară pe deplin. Napoleon al III-lea e detronat după Sedan, Bazaine capitulează la Metz, febrila încercare a lui Gambetta cu armatele improvizate se sfîrşeşte prin catastrofa de la Pontarlier, Parisul cade după ce a impus Franţei forma republicană, iar regele Prusiei Wilhelm e proclamat la Versailles împărat al Germaniei, 6/18 ianuarie 1871.

Aceste evenimente, în loc să trezească prudenta reflecţie a oamenilor politici din România, îi exasperează; cei mai mulţi dintre

ei simt înfrîngerile franceze ca şi cînd ar fi lovituri îndreptate în contra lor. *Românul* de la 17 februarie (1 martie)) 1871 apare încadrat în negru, fiindcă în acea zi intră armata prusiană în Paris, „ordele teutone calcă sacrul pămînt" „adăpat cu sîngele atîtor luptători ai libertăţii". (Pe frontispiciul *Românului* figurează pe atunci şi pînă la 1 aprilie 1871 dl Eugeniu Carada ca redactor.) Însuşi Ion Brătianu, în lungul său discurs din şedinţa Camerei de la 4 martie asupra afacerii Strousberg (căci această discuţie publică începuse în Cameră la 24 februarie şi s-a prelungit timp de unsprezece şedinţe, cu toate violenţele, incriminările şi confuziile, cu propuneri de dare în judecată a miniştrilor etc.), însuşi Ion Brătianu nu se reţine de a exclama: „Dacă din nenorocire puterea guvernului din Berlin va fi mai mare şi ne va impune cu forţa să plătim cuponul, atunci să se ştie că nu plătim o datorie, ci plătim rechiziţia simpatiilor ce am avut şi avem pentru naţiunea franceză (*aplauze*). Vom plăti, domnilor. Însă chiar în sărăcie, chiar în zdrenţe, chiar zdrobiţi, simpatiile noastre pentru Franţa nu vor slăbi, din contră, ele vor creşte mai mult" (*aplauze*).

Cu atîta nechibzuinţă se împleticise la noi discutarea chestiunii căilor ferate, care reclama cea mai prudentă cumpănire juridică şi financiară, cu aprinderea simpatiilor şi antipatiilor faţă de evenimentele din Franţa, şi cînd după cîteva zile, în seara de 10/22 martie 1871, colonia germană din Bucureşti serbează ca în toţi anii şi cu atît mai mult în acest an, ziua naşterii gloriosului ei împărat printr-un banchet privat în Sala Slătineanu (astăzi Capşa), o ceată de pe uliţă, condusă de studenţi, pregătită cu îngăduirea poliţiei prefectului Simion Mihăilescu (deşi Ion Ghica, la o întrebare prealabilă a consulului general al Germaniei, garantase anume liniştea), înconjură localul, stinge lămpile de pe stradă, şi pe cînd unii trag clopotele de la Sărindar, alţii aruncă cu pietre în ferestre strigînd „trăiască republica" şi se urcă pe scară pentru a năvăli în sala serbării, unde însă se văd respinşi de oaspeţii banchetului, cu reprezentantul Germaniei dl de Radowitz în frunte. Dl Radowitz însuşi este luat din mijlocul acestor brutalităţi şi condus la Palat de ministrul de externe Callimachi-Catargi, sosit în grabă la faţa locului.

La Palat principele Carol, pe cînd o companie de soldaţi sub ordinele generalului Solomon împrăştie mulţimea de pe străzi, convoacă noaptea tîrziu Consiliul de Miniştri şi exprimă lui Ion

Ghica în termeni aspri părerea sa de rău de a fi avut un asemenea minister, exceptînd numai pe D. A. Sturdza şi Callimachi-Catargi. În aceeaşi noapte de 10 spre 11 martie, principele, faţă cu suprema insultă adusă lui şi originii lui, se hotărăşte să părăsească ţara chiar a doua zi şi în mijlocul pregătirilor pentru plecare cheamă la Palat pe foştii locotenenţi domneşti Lascăr Catargiu şi general Golescu (Haralambie era absent din Bucureşti) pentru a remite, în mîinile de la care primise stăpînirea cu cinci ani în urmă, actul de abdicare.

Actul de abdicare! Abdicarea principelui Carol de Hohenzollern 11/23 martie 1871, provocată de noi!

Dar unde ajunsesem noi? Mai exista o cugetare politică în România? Dispăruse orice patriotism luminat din ţara noastră?

Pentru cea mai simplă pricepere a relaţiilor politice era evident că înfrîngerea Franţei avea să producă o contralovitură în Orient, avea să deştepte în Rusia elementara pornire spre Constantinopol şi să aşeze un alt echilibru între puterile europene. Încă la 3/15 noiembrie 1870, în mijlocul războiului franco-german, apăruse în jurnalul oficial din St.-Petersburg circulara către puterile semnate în Tratatul de la Paris, prin care Rusia declară nulă şi neavenită clauza relativă la Marea Neagră, faimoasa clauză care, sub eufemismul de neutralitate, restrîngea pînă la paralizare puterea navală a Imperiului de la Nord; iar protocolul din Londra de la 1/13 martie 1871 consfinţise şi din partea Marilor Puteri această dezlegare unilaterală. Criza Orientului era dar reîncepută, noul război al ortodoxiei ruseşti împotriva islamului îşi prevestea apropiata izbucnire.

Şi în acest moment al frămîntărilor istorice noi ne întreceam în declamări de simpatie pentru slăbita Republică franceză, insultam pe reprezentantul german, tindeam la abdicarea domnitorului şi provocam răzbunarea atotputernicei Prusii!

Dar ce soartă voiam noi să ne pregătim în mijlocul luptei celor două state, între care sîntem intercalaţi? Nu ne luaseră ruşii la 1812 Basarabia prin pacea de la Bucureşti? Nu-şi stipulaseră atunci şi Valahia şi Moldova, pe care de abia consimt a le „ceda şi restitui" Turciei? Nu erau districtele Bolgrad, Ismail şi Cahul, puse în Tratatul de la Paris sub administraţia noastră, a doua umilire, pe care trebuia să o şteargă Rusia prin noul război? Soarta Basarabiei era idealul la care aspiram?

Asemenea gînduri, indiferent dacă prin analiză clară sau printr-un fel de consimţămînt instinctiv, trebuie să fi trecut prin conştiinţa lui Lascăr Catargiu în acea memorabilă zi de 11 martie 1871, cînd dinaintea principelui Carol şi în prezenţa generalului Golescu, a lui Callimachi-Catargi şi a lui Dimitrie A. Sturdza, izbuteşte să îndepărteze ideea de abdicare şi inspiră destulă încredere principelui pentru a-l face să continue îndeplinirea misiunii ce o primise.

Lascăr Catargiu este însărcinat cu formarea ministerului, şi de la această zi datează o nouă epocă în dezvoltarea politică a statului român.

II

Sub ministerul Lascăr Catargiu

11 martie 1871 — 3 aprilie 1876

Ministerul de la 11 martie 1871 este format de:

LASCĂR CATARGIU, prezident şi interne,
General I.A. FLORESCU, război,
General CHRISTIAN TELL, culte şi instrucţiune publică,
NIC. KRETZULESCU, justiţie şi lucrări publice,
P. MAVROGHENI, finanţe,
G. COSTA-FORU externe.

Astfel compus, ministerul era cea mai tare expresie a ideii conservatoare în limitele Constituţiei de la 1866.

Modificările parţiale ale cabinetului introduse în decursul duratei sale de cinci ani (Manolache Costache şi apoi Al. Lahovari la justiţie, V. Boerescu şi apoi I. Bălăceanu la externe, G. Cantacuzino şi apoi I. Strat la finanţe, Theodor Rosetti la lucrări publice, T. Maiorescu şi apoi P. Carp la culte) nu schimbă nimic în această direcţie, care în împrejurările date era singura indicată de interesul ţării.

Datoria dintîi ce se impunea guvernului era liniştirea spiritelor şi, după trebuinţă, înfrînarea agitatorilor. Turcia ameninţă cu ocuparea la caz de revoltă. Atît Lascăr Catargiu cu Costa-Foru, cît şi generalii Tell şi Florescu prezentau în această privinţă garanţii de energie. Pentru a înlătura însă cauza sau pretextul de căpetenie al agitării, se cerea o regulare cît mai grăbită, fie deocamdată şi numai provizorie, a afacerii Strousberg. Regularea definitivă, la care trebuia să tindă orice guvern prevăzător, era răscumpărarea căilor ferate pe seama statului.

Dar pentru aceasta se cerea o adevărată echilibrare a bugetului şi stabilirea creditului statului, care presupunea ca o condiţie pre-

alabilă iarăşi liniştea internă, siguranţa tronului şi o politică externă bine cumpănită. Aici Mavrogheni, cu experienţa sa financiară şi cu fineţea inteligenţei sale, era omul situaţiei şi dacă ar fi rămas pînă la sfîrşit în minister, cabinetul L. Catargiu de la 1871 ar fi avut poate destulă coeziune şi putere pentru a îndeplini mai toate cerinţele aici arătate. Aşa cum a fost de la început şi în urma modificărilor sale parţiale, a izbutit totuşi să scape ţara din pericolele imediate, să menţină tronul, să micşoreze bolnăvicioasa agitaţie a momentului, să consolideze finanţele, să dea chestiunii Strousberg o soluţie prealabilă; şi — solicitînd în acelaşi timp elementele sănătoase ale ţării — a deschis cel puţin drumul politicii în viitor şi a făcut posibilă acţiunea mai hotărîtoare a urmaşilor săi din partidul opus.

La Cameră apariţia unui asemenea minister trebuia să irite şi mai mult pe deputaţii agitatori. Încă în şedinţa secretă de la 11 martie se ridică glasuri în contra dinastiei. Îndeosebi junele deputat Ion Câmpineanu salută abdicarea principelui Carol, a cărui domnie ar fi o nenorocire pentru România.[1] În şedinţele de la 12, 13 şi 15 martie interpelări violente asupra formării noului cabinet, asupra scopurilor sale ascunse, asupra prezenţei armatei în curtea Mitropoliei etc. În *Românul* excitare la revoltă. În zadar Lascăr Catargiu declară Camerei de la început (12 martie): „Vom aplica Constituţia cu toată sinceritatea în litera şi spiritul ei", dar, ce e drept, adaugă în şedinţa de la 13 martie „eu nu voi permite ca uliţa să ne facă legi"; opoziţia răspunde prin obişnuitele acuzări, că s-a violat Constituţia, că se pregăteşte o lovitură de stat etc.

Pentru a limpezi situaţia, ministerul face din închiderea nefolositoarei discuţii o chestiune de încredere şi, rămînînd în minoritate, dizolvă Camera (16 martie 1871). Acum are ceva răgaz ca să-şi dea seama de toată greutatea sarcinii primite. Tezaurul public sleit; din Berlin depeşa lui Theodor Rosetti, comisarul guvernului, că în depozitul căilor ferate a aflat o hîrtie fără valoare în locul obligaţiunilor statului; în ţară coaliţia opoziţiei pentru alegeri. Dar pe de altă parte tulburătorii încep a fi descurajaţi; la alegerile municipale din Bucureşti nu iese nici un liberal; izbuc-

[1]Asupra acelei şedinţe secrete a Camerei se află reprodusă în *Românul* de la 2 octombrie 1871 o indiscretă dare de seamă. Cuvîntarea lui I. Câmpineanu, aşa cum este relatată aici, este confirmată de el însuşi printr-o scrisoare din *Românul* de la 7 octombrie acelaşi an.

nirea Comunei din Paris potoleşte entuziasmul republican, şi C.A. Rosetti anunţă prin *Românul* că vrea să părăsească ţara şi să deschidă în Franţa un pensionat de băieţi.

Se putea prin urmare prevedea că şi alegerile parlamentare vor da, ca de obicei, o majoritate în favoarea guvernului, şi că P. Mavrogheni, totdeauna fertil în idei financiare, va găsi mijlocul de a scăpa tezaurul din penibila strîmtorare a momentului. Nu mai puţin chestiunea Strousberg, în mîna unui guvern tare, trebuia să ajungă la o soluţie acceptabilă.

Dar greutatea cea mare, vechea greutate, rămînea consolidarea tronului, fără de care nu era cu putinţă o direcţie mai sigură a politicii generale şi probabil că dintre miniştrii de atunci Catargiu simţea greutatea, Mavrogheni îşi da seama de ea şi Costa-Foru avea o concepţie teoretică asupra niscaiva remedii legislative în contra ei.

Înainte însă de a se lua vreo hotărîre în această privinţă, principele Carol, cu Elisabeta-Doamna, întreprinde, după stăruinţa ministerului, o călătorie prin Moldova spre a se încredinţa de starea spiritelor în ţara de peste Milcov şi a vedea pe ce elemente se putea sprijini ordinea monarhică. De altminteri, tocmai în urma scrisorii din *Allgemeine Zeitung* şi în timpul zbuciumărilor din Cameră, principele primise de la Iaşi o adresă de devotament, care-l conjura să nu părăsească ţara.

La 15 aprilie 1871 curtea, însoţită de ministrul Costa-Foru, soseşte la Iaşi, unde stă zece zile, găzduită în casa Roznovanu. Singur acest fapt dovedea că cel puţin de tendinţe separatiste nu era vorba. Primirea a fost caldă. Vechiul „leagăn al Unirii" voia să dovedească în contra Bucureştilor că în Moldova predomină alt cuget, cu toată agitarea „fracţionistă".

În chiar ziua sosirii, Costa-Foru, după indicaţiile amicilor săi politici, se adresează la un grup de bărbaţi mai tineri, care se aflau întruniţi într-un fel de societate fără statute, numită „Junimea", unde se ocupau de literatură şi publicau o revistă, *Convorbiri literare*, dar se abţineau cu desăvîrşire de la orice acţiune politică. Avînd o întrevedere cu scriitorul acestor rînduri, Costa-Foru îndeamnă la intrarea în Cameră, în politica militantă. Lunga lui stăruinţă se rezumă în cuvintele: „La ce folos literatura, dacă prin pasivitatea oamenilor de ordine se periclitează tronul şi prin urmare ţara."

În prima întrunire a prietenilor „junimiști" din acea săptămînă li se împărtășește propunerea ministrului, și asupra ei se încinge cea mai curioasă discuție.

Cei ce pe atunci veneau regulat la adunările literare erau — în afară de dl B. Pogor și de autorul acestei scrieri, la care se ținеau alternativ întrunirile — Iacob și Leon Negruzzi, Nicu Gane, Dimitrie Rosetti, N. Mandrea, I. Ianov, colonelul N. Schelitti, G. Racoviță, colonelul Miluță Cerchez, M. Korné, Gr. M. Buicliu, T. Cerchez, G. Roiu, profesorii Culianu, Melik, St. Vîrgolici, Naum, A.D. Xenopol, Creangă, și din cînd în cînd asistau V. Alecsandri, I. A. (Zizin) Cantacuzino, C. Suțu, A. Balș, N. Callimachi-Catargi etc.[1] Și dl Dimitrie A. Sturdza a luat parte la cîteva ședințe ale „Junimii" și a publicat în *Convorbiri* cercetări numismatice și studii asupra unei psaltiri. Doi din membrii fundatori ai societății lipseau la acea epocă din Iași: P. Carp, singurul dintre noi care pe lîngă literatură (traduceri din Shakespeare) se ocupa permanent de politică, și Theodor Rosetti. Carp era agent diplomatic la Viena, Berlin și St.-Petersburg, iar Rosetti comisar al guvernului la Berlin.

Ce spirit domnea în întrunirile „Junimii", am încercat să arăt altădată într-o schiță biografică asupra lui Leon Negruzzi (*Critice*, vol. II, p. 329). După ce în anii precedenți citiserăm și criticaserăm împreună o mare parte a literaturii române, tocmai în acel an 1871 erau din întîmplare la ordinea zilei studii istorice și sociale. *Istoria civilizației* de Buckle, în legătură cu cercetări asupra vechilor culturi indice (budismul) și egiptene, părerea lui Schopenhauer asupra istoriei, noua carte a lui J. S. Mill în contra subjugării femeilor erau mult comentate în „Junimea". Discuțiile, totdeauna vesele în formă și adeseori serioase în fond, ajungeau de regulă la o înțelegere asupra principiilor, după care să se judece materia literară și istorică, și deprindeau pe toți la un fel de privire mai sistematică a chestiunilor dezbătute.

Cine e în stare să-și dea seama de asemenea întruniri libere ale unor oameni iubitori de artă și de știință, dar și accesibili la

[1]Membri mai erau căpit. T. Șerbănescu, N. Burghele, Al. Farra, Caraiani, Paicu, Burlă, Bodnărescu, Miron Pompiliu. Ceva mai tîrziu vin Eminescu, Slavici, Tasu, G. Panu, Lambrior, V. Conta, T. Nica, P. Missir, Al.I. Philippide, G. Vârnav-Liteanu, V. Bossy, colonelul Bengescu-Dabija, Chibici, Râvneanu, C. Leonardescu, Meissner, Volenti, A.C. Cuza, Strajan, T. Istrati, Ollănescu-Ascanio, dr. Cristea Buicliu, Duiliu Zamfirescu, I.L. Caragiale.

ceea ce s-ar numi *esprit de bohème*, îşi va putea închipui efectul produs prin o gravă propunere politică. Primită la început cu un hohot de rîs, însoţită de un cîntec în cor, al cărui refren îl da Pogor, care la rîndul său (după regula junimistă „anecdota primează") era întrerupt de povestirea lui Creangă, cum profesorul fracţionist Suciu justifica la o întrunire electorală taxa asupra „burlăcăritului" — propunerea a ajuns cu încetul la o discuţie serioasă, luîndu-se în considerare nu ca un fapt izolat, ci în legătură cu întreaga mişcare a ţării, mai ales de la 1848 încoace.

În ce direcţie era îndreptată România de conducătorii ei cei mai luminaţi? De cînd şi de unde începea acea îndreptare? Puteam noi merge spre republică? Cu modul de judecată istorică ce predomina între noi, mai mult englezeşte evoluţionar, decît franţuzeşte revoluţionar, aşa-numita regenerare de la 1848 nu ne părea să aibă gradul de importanţă ce i-l atribuiau liberalii din Muntenia. Fără îndoială, mişcarea de la '48 avusese însemnătatea ei, întrucît manifestase, cu oarecare răsunet în Europa, deşteptarea conştiinţei naţionale în românii din Principate şi voinţa lor de a se dezvolta în conexitate cu civilizaţia occidentală. Dar ca organizare politică, înlăuntrul acestei tendinţe generale, oamenii de la '48 nu au lăsat şi nu au avut nici o concepţie reală. Constituţia din 15 iunie 1848, de pe „cîmpul libertăţii" de la Filaret, cu cele 22 de articole ale ei, era o operă de fantezie, fără valoare practică. A impune unei ţări, care pînă atunci fusese în neputinţă de a progresa tocmai din pricina deselor schimbări de domn, un principe ales pe *cinci* ani (art. 5); a da unei ţări, geograficeşte intercalate între trei monarhii absolute, care îi ameninţau existenţa, o formă cvasirepublicană, declarînd pe acel principe de 5 ani încă şi *responsabil*; a acorda (art. 10) „dreptul fiecărui judeţ de a-şi alege dregătorii săi, drept care purcede din dreptul Poporului întreg de a-şi alege domnul"; a decreta „emancipaţia izraeliţilor şi drepturi politice pentru orice compatrioţi de altă credinţă" (art. 21); toate acestea erau numai naivă aşternere pe hîrtie a unui amalgam de idei nebuloase, cum mişunau pe atunci în broşurile frazeologilor din alte ţări. Şi în contra frazeologiei era mare dispreţ în „Junimea".

Nu, aici nu putea fi izvorul politicii române. Adevăratul îndreptar al dezvoltării interne şi externe, în direcţia căruia începuse regenerarea noastră şi care trebuia acum urmat pînă la sfîrşit, erau cele cinci puncte fundamentale, formulate de Divanurile Ad-Hoc

din Iaşi şi din Bucureşti la 7 şi la 9 octombrie 1857: respectarea capitulaţiilor, unirea, dinastia ereditară dintr-o familie suverană a Europei, neutralitatea garantată de Puteri şi sistemul constituţional.

Aici era expresia reală a cerinţelor ţării, conform cu faza vremelnică a evoluţiei sale istorice, programul izvorît din toată experienţa trecutului şi care trebuia păstrat cu sfinţenie pînă la deplina lui înfăptuire, după care venea apoi timpul unei noi hotărîri şi formulări pentru regularea mersului în viitor.

Şi cum stam în această privinţă la anul 1871? Unirea se realizase, Constituţia era promulgată, domnitorul dintr-o casă suverană a Europei se afla pe tron: dar punctul principal, cheia bolţii, care se ascundea sub cerinţa ereditãţii dinastice, a respectării capitulaţiilor şi a neutralităţii garantate, adică independenţa României recunoscute ca stat liber în concertul Puterilor Europene — aceasta mai rămînea de dobîndit, şi pînă nu se dobîndea, programul Divanului Ad-Hoc reclama încă toate opintirile noastre, şi orice şovăire de la el era o renegare a trecutului şi cea mai funestă eroare.

Fiind privită situaţia în această legătură cu trecutul şi cu viitorul, atitudinea opoziţiei liberale şi fracţioniste din Camera dizolvată (făcînd chiar abstracţie de pericolul ei imediat faţă cu preponderenţa Germaniei şi cu pretenţiile Rusiei) trebuia să apară condamnabilă şi prin urmare guvernul Lascăr Catargiu îndreptăţit. Şi dacă pe de altă parte într-o ţară mică, precum e a noastră, şi încă aşa de puţin înaintată, lipsa de oameni cu oarecare pricepere silea pe mulţi la o felurime de activitate şi nu le permitea o specializare de predilecţie, apelul ce ni-l adresa guvernul: de a sprijini singura politică raţională din acel moment, nu se putea respinge.

Astfel (şi pentru unii dintre noi cu părere de rău) ne-am văzut constrînşi să limităm exclusiva noastră ocupare de pînă acum şi să facem partea politicii militante. Pogor, Negruzzi, Gane, Racoviţă, cu ei împreună autorul acestor rînduri, mai pe urmă fireşte şi Carp şi Th. Rosetti au intrat în Camera conservatoare de la 1871-1875.

Eram noi deodată conservatori? — Noi eram în prima linie susţinătorii programului hărăzit de la Divanul Ad-Hoc. Şi fiindcă politica liberalilor din primăvara anului 1871 periclita realizarea lui, iar guvernul conservatorului Lascăr Catargiu lucra în sensul acestei realizări, noi eram datori din principiu să susţinem guvernul conservator. — Ce avea să se întîmple după îndeplinirea ce-

rinţelor de la 1857, rămînea o chestiune deschisă şi nu avea interes pentru moment.

Dar şi în afară de aceasta, între fracţionişti şi junimişti se stabilise un fel de înstrăinare, nu din cauza politicii (de vreme ce junimiştii nu se amestecau în politică), ci din cauza diferenţei de cultură; iar liberalii din Bucureşti fiind uniţi cu fracţioniştii, înstrăinarea s-a întins pînă la ei. Junimiştii, cu predilecţia lor pentru literatură şi ştiinţă, cu iubirea lor de artă antică, oricît de simpli diletanţi ar fi fost de altminteri, nu puteau fi bine priviţi de nişte oameni ale căror preocupări erau cu totul în altă direcţie. Cei mai mulţi fracţionişti se îndeletniceau mai ales cu ale vieţii practice, şi profesorii dintre ei, cum erau răposaţii Suciu, Micle, Gheorghiu, Lateş, pe lîngă caietul lor de curs nu mai citeau decît poate *Tribuna* lui N. Ionescu (el însuşi profesor fracţionist, dar fără caiet) şi *Dreptul public al românilor* de Simion Bărnuţiu, o carte remarcabilă prin lipsa totală de ştiinţă juridică. În ura lor împotriva străinilor, ei înglobau şi literatura şi arta străină şi simţeau o firească aversiune în contra celor ce se ocupau cu atîta stăruinţă de ele; pe aceştia îi tratau, fără nici un temei, de cosmopoliţi şi îşi atribuiau sieşi exclusivul privilegiu al patriotismului naţional, semănînd întru aceasta liberalilor din Muntenia. E caracteristică întîmplarea cu acel fracţionist, profesor universitar, care, auzind că a apărut partea I din *Faust*, în traducerea română a lui Pogor şi Schelitti, a răspuns că nu intră în deprinderea d-sale să se ocupe de aberaţiile străinilor cu dreptul pumnului (*Faustrecht*), crezînd că acesta este obiectul lui *Faust*.

Ce legătură putea să existe între asemenea oameni şi junimişti?

Şi fiindcă înrolarea sub diferitele steaguri ale partidelor politice se face adeseori prin raporturile sociale, era de la sine indicat ca junimiştii să se găsească şi în politică apropiaţi de Partidul Conservator, ai cărui membri erau fireşte mai deprinşi cel puţin cu suprafaţa elegantă a culturii occidentale.

De aici o nedreaptă îngreuiere a situaţiei junimiştilor în opinia publică, primitivă cum este încă la noi. În ochii multor oameni Partidul Conservator se confundă cu vechea boierime, şi adversarii săi, unii din neştiinţă, alţii ca manoperă de luptă, caută să întreţină această confuzie. — Cu toate că principiile conservatoare în statul nostru constituţional nu au absolut nimic a face cu deosebirea socială între boieri şi burghezi, în ţară la noi înţelegerea unui

principiu politic ca principiu politic se întîlneşte foarte rar şi se răspîndeşte foarte cu anevoie; judecata celor mai mulţi e stăpînită numai de simţămintele de clasă socială, şi ura (poate şi invidia) democratică în contra vechii boierimi este încă o grea rămăşiţă a trecutului.

Dar ce înţeles mai poate avea boierimea în România de astăzi? — Lasă că şi în trecut o boierime vremelnică, legată de înaltele funcţii ale statului (cel puţin în Muntenia), nu se putea asemăna cu nobilimea statornică din alte ţări; dar în fapt Constituţia noastră actuală a înlăturat aristocraţia ereditară, şi nici nu există la noi partid politic care să tindă a o introduce în viitor.

Iar dacă e vorba de originea socială a celor ce compun partidele noastre actuale, e probabil că am găsi în partidul numit naţional-liberal tot atîţia descendenţi din familiile boiereşti şi mai mulţi fanarioţi decît la Partidul Conservator, care la rîndul său cuprinde în aceeaşi proporţie elemente burgheze şi ţărăneşti.

În orice caz, şi ca o urmare neapărată a întregii aspiraţii naţionale de la 1857 încoace, junimiştii au fost, de la intrarea lor în acţiunea politică, monarhici şi dinastici fără şovăire. În această privinţă, toţi aceia care din vechile întruniri ale „Junimii" au rămas grupaţi în jurul fundatorilor ei şi în viaţa politică (unii, ca G. Panu, N. Gane, A.D. Xenopol, s-au despărţit), ca şi cei ce mai tîrziu s-au apropiat de noi, au fost şi sînt credincioşi acestui principiu şi nu s-au abătut niciodată de la el, nici în fapte, nici în vorbe, nici la guvern, nici în opoziţie. Îndeosebi în opoziţie au susţinut orice act menit a întări monarhia ereditară, deşi actul venea de la un guvern adversar, şi — părăsind obiceiul opoziţiilor de la noi de a zice orbeşte nu, simplu numai fiindcă guvernul zice da, şi nepunînd nici un preţ pe o ieftină popularitate — s-au ferit de orice manifestare în contra prestigiului dinastiei, fie cu prilejul Domeniului Coroanei, fie cu prilejul acelor doleanţe electorale, care direct sau indirect tind a arunca răspunderea mai presus de capetele miniştrilor.

Căci în enorma complexitate a problemelor politice, la orice chestiune mai însemnată sînt felurite principii în joc, care nu se pot împăca toate deodată; şi aici se impune omului de stat datoria — nu de a face paradă cu multiplicitatea principiilor, ci de a stabili ierarhia lor după împrejurările de fapt, de a-şi da seamă care este ideea dominantă, căreia celelalte trebuie să i se subordoneze fără ezitare. — Şi ideea dominantă întru conducerea statului ro-

mân spre îndeplinirea marii sale misiuni în Orient este înrădăcinarea simţământului dinastic în toate păturile poporului.

Că o asemenea observare scrupuloasă a unei linii de conduită politică, în toată consecinţa ei, avea să fie la început rău înţeleasă de opinia publică şi atacată după vremuri şi din stînga şi din dreapta, era din capul locului de prevăzut. Dar cu atît mai mult se impunea junimiştilor datoria de a persista şi de a contribui astfel, după puterile lor, ca viaţa noastră publică să treacă odată peste periculoasa fază a copilăriei.

Aşadar în Camera conservatoare de la 1871 junimiştii erau deputaţi guvernamentali, şi principala raţiune de a fi a guvernului de atunci era menţinerea domnitorului Carol I.

În această privinţă întrebarea importantă care preocupa spiritele înainte chiar de deschiderea parlamentului era dacă, după cele petrecute în vremea din urmă, Constituţia de la 1866 mai trebuia păstrată fără modificare, cu acelaşi mod de alegere a deputaţilor şi cu aceeaşi libertate a presei degenerată în licenţă. De altminteri întrebarea fusese pusă şi printr-o aluzie din mult citata scrisoare a principelui Carol.

Că nu putea fi vorba de o lovitură de stat era evident. Lascăr Catargiu declarase în Cameră că va respecta Constituţia în litera şi în spiritul ei; şi exemplele recente cu soarta lui Cuza-Vodă şi a lui Napoleon al III-lea erau de natură a îndepărta orice asemenea gînd. Dar însăşi Constituţia prevedea procedura modificării ei, şi o reformă constituţională putea fi prin urmare concepută de orice partizan al ordinii legale.

În Iaşi conservatorii erau pe atunci conduşi de Manolache Costache şi de „Beizadea" Grigore Sturdza; iar practica politică cerînd un fel de disciplină de partid, junimiştii la intrarea lor în noua acţiune s-au aflat cu necesitate puţin în mai de aproape contact cu aceşti conducători locali ai partidului guvernamental.

La ordinea zilei a primelor întruniri, convocate de Beizadea Grigore, era chestiunea constituţională. O propunere de modificare a pactului fundamental a fost adusă sub forma concretă a unei adrese către Adunările Legislative, care avea să fie subscrisă de cît mai mulţi alegători. Întreaga adresă, cunoscută sub numele „Petiţia de la Iaşi", este opera personală a lui Beizadea Grigore Sturdza. Scrisă în stil lapidar, strîns legată în idei, curajoasă în exprimarea lor, ea constituie o dovadă de mare capacitate (ce e drept, intermitentă) a acestei caracteristice figuri politice.

Iată cuprinsul adresei:

Domnilor senatori şi domnilor deputaţi,

Noi subscrişii, alegătorii Domniilor voastre, aflăm de a noastră datorie să vă propunem cîteva măsuri a căror neapărată trebuinţă este simţită de toată lumea.

Mai întîi credem că veţi găsi foarte legitim pasul nostru; căci ca unii ce sînteţi mandatarii noştri, aveţi de datorie a ţine seama de nevoile ţării şi a lua măsurile legislative neapărate pentru vindecarea suferinţelor ei.

Sînt acuma cinci ani de cînd se aplică noua Constituţie. Acesta este un timp foarte scurt în teorie; iar în practică, cînd lucrurile merg rău, cinci ani de anarhie sînt îndestul pentru a dezorganiza şi a pierde o ţară întreagă.

Cine ar putea zice că aceasta este o exagerare? Oare nu am văzut momentul unde principele domnitor era să părăsească tronul, fiindcă licenţa şi anarhia domneau în ţară?

Oare Puterile mari garante, care au dat patriei noastre atîtea probe de bunăvoinţă şi ne-au încuviinţat toate cererile noastre, oare aceste Puteri nu vor pierde în fine răbdarea, văzînd reaua întrebuinţare făcută de drepturile ce ni le-au consacrat, şi nu vor hotărî ocuparea ţării cu armate străine la cea întîi tulburare care ar mai urma la noi?

Oare o asemenea stare de lucruri nu pune în pericol chiar existenţa noastră naţională? Ar trebui cineva să fie orbit de patimi sau trădător ţării, ca să o tăgăduiască.

Noi, care nu avem altă ambiţie decît de a trăi liberi ca cetăţeni români în patria noastră şi a vedea onoarea, viaţa şi averea fiecăruia garantate prin instituţiile ţării; noi, care ne-am săturat de a vedea dările ce ne sînt impuse, sîntem nu numai în tot dreptul de a vă cere vindecarea răului, dar sîntem totodată în poziţia cea mai favorabilă pentru a vedea şi judeca lucrurile cu nepărtinire, şi aceasta pentru următoarele cuvinte:

Adunările noastre legiuitoare pînă acuma au consumat cea mai mare parte a puterilor lor cu lupte de partide şi cu ţintiri personale, care în adunarea din urmă şi sub ministerul care avea încrederea majorităţii ei, au fost ajuns la un aşa grad de înverşunare, încît dacă nu urma dizolvarea ei şi depărtarea acelui minister, se făcea în ţara noastră o răsturnare, ale cărei consecinţe ar fi fost în Bucureşti copierea Comunei din Paris, iar în Iaşi separatismul.

În faţa unor împrejurări atît de grave, avem nu numai dreptul, dar şi datoria de a vă propune, domnilor deputaţi şi domnilor senatori, noi alegătorii Domniilor voastre, măsurile care le judecăm neapărate pentru vindecarea răului, şi cerem de la Domnia voastră să vă însuşiţi aceste propuneri şi să le prefaceţi în legi, dacă voiţi a avea şi pe viitor încrederea noastră.

Pentru a propune remediul, trebuie mai întîi a constata răul. Să vedem dar, domnilor, care sînt relele cele mai mari, care rod pînă la oase ţara noastră.

Mai întîi ne aflăm faţă cu un fapt foarte grav, care trebuie să facă obiectul celei întîi a noastre propuneri. Vocea publică bănuieşte că unii din foştii deputaţi au luat mită de la concesiunea drumului ferat al dlui Strousberg. O asemenea inculpare loveşte în modul cel mai grav caracterul şi demnitatea reprezentaţiei noastre naţionale. Noi cerem dar de la Domnia voastră să orînduiţi o anchetă parlamentară, care să cerceteze cu pătrundere dacă în adevăr vreunul din foştii deputaţi a înjosit pînă la aşa grad caracterul de mandatar al ţării. Căci înaintea unei bănuieli atît de grele, sau trebuie dovedit că ea este neîntemeiată, sau dacă sînt culpabili, să fie supuşi la toată asprimea legii.

Să venim acum la răul cel mai mare, care dezorganizează cu totul ţara noastră: acest rău este lipsa de dreptate. Oricare societate civilizată, pentru a trăi, are neapărată trebuinţă mai întîi de toate de două lucruri: de libertate, căci fără ea nu se poate dezvolta, şi de dreptate, căci fără ea se dizolvă. Egalitatea este o ramură a dreptăţii, de aceea ea este bună numai întru cît este dreaptă, precum egalitatea înaintea legii; îndată însă ce este nedreaptă, este rea. Astfel este nedrept ca cel ce nu are nimica să voteze impozite pe spinarea aceluia care are ceva, şi de aceea această egalitate este rea.

Aşadar nu ne trebuie faimoasa trilogie revoluţionară: libertatea, egalitatea şi fraternitatea, cu atît mai vîrtos că atunci cînd s-a proclamat fraternitatea, s-au făcut despuierile cele mai neruşinate şi măcelurile cele mai crunte; ci ne trebuie mai presus de toate libertatea şi dreptatea. Acolo unde dreptatea nu există, libertatea degenerează în licenţă. Acesta este cazul la noi. Dreptatea înfrînătoare lipseşte şi impunitatea este garantată tuturor delictelor şi tuturor crimelor.

Astfel a ajuns la noi licenţa presei pînă a fi un adevărat scandal. Noi nu zicem aceasta pentru a cere contra presei vreo măsură preventivă, căci noi sîntem pentru libertatea absolută a rostirii ideilor; dar o zicem pentru că voim ca injuriile personale, defăimările, calomniile şi batjocurile făcute prin presă să fie judecate nu de juriu, care le achită totdeauna, şi agravează prin aceasta încă injuria făcută persoanei atacate, ci să fie judecate de tribunalele corecţionale, ca în ţările civilizate.

Pentru ca să adoptaţi această măsură binefăcătoare, este îndestul să vă amintiţi atacurile infame făcute de o parte a presei noastre nu numai în contra persoanei domnitorului, dar şi în contra familiei sale, pînă şi în contra copilului din faşă. Prin urmare propunem ca aliniatul al 2-lea din articolul 24 al Constituţiei, care rosteşte: „Delictele de presă sînt judecate de juriu", să fie interpretat în acest înţeles.

Să trecem acuma la delicte şi crime de o altă natură. Din 96 de delapidatori de bani publici, 92 s-au achitat de juriu. Prin urmare, propunem ca funcţionarii prevaricatori să fie judecaţi de Curtea de Casaţie.

Uciderile cele mai crunte, asasinatele cele mai semeţe s-au înmulţit la noi într-un grad ameninţător pentru societate, de cînd s-a ridicat pedeapsa

morţii şi de cînd juriul prin indulgenţa sa le asigură impunitatea. Astfel am văzut într-un sat aproape de Iaşi o familie întreagă, tatăl, mama şi trei copii, între care şi un copil de trei sau patru ani, ucişi cu toporul. Traupmann nu a făcut mai mult, însă la noi crima a rămas nepedepsită.

Un membru al clerului mai înalt, un arhimandrit, vine la capul său spiritual, la mitropolitul, cu un revolver în buzunar şi descarcă patru focuri în Preasfinţia sa cu premeditaţia cea mai semeaţă. Juriul achită pe acest paricid, căci osînda la închisoare corecţională de doi ani nu se poate privi ca o pedeapsă serioasă pentru o aşa crimă; şi pentru a pune vîrf inechităţii, îl achită după ce asasinul a fost apărat în faţa juriului şi a publicului cu calomnii aruncate asupra victimei sale. Conştiinţa publică se revoltă în contra unor nedreptăţi atît de monstruoase.

Un fapt de o însemnătate foarte gravă şi care vădeşte simptome foarte periculoase pentru ţara noastră, este următorul: un revoltat încearcă cu arma în mînă a face o lovire de stat şi proclamă la noi republica, pe cînd forma legală a statului nostru este monarhia constituţională. Acel criminal este achitat de juriu şi în urmă nu numai primit în sînul său de fosta adunare, dar încă îngăduit de a o reprezenta înaintea domnitorului, ca membru al comisiei însărcinate cu răspunsul la Mesajul tronului. Ni se pare că impunitatea şi neruşinarea nu pot să meargă mai departe.

Pentru asemenea cazuri siguranţa statului şi a Constituţiei reclamă neapărat de a se proclama „starea de asediu". De aceea cerem ca să se introducă în Constituţie un asemenea articol, care să răspundă la această mare trebuinţă a oricărei societăţi constituite.

De cînd s-a introdus juriul, prădăciunile şi omorurile au luat la noi o întindere înspăimîntătoare şi se produc cu o semeţie neauzită. Astfel am văzut formîndu-se bande de douăzeci, treizeci de hoţi chiar prin rezidenţele ţinutale, şi ceea ce este încă mai grav, acele bande s-au recrutat în parte chiar printre agenţii puterii publice, care sînt chemaţi a apăra societatea în contra făcătorilor de rele.

În timpul principelui Mihail Sturdza, după ce s-au spînzurat cîţiva hoţi, securitatea persoanelor a devenit absolută şi nu s-au mai produs nici o prădăciune, nici un omor. Experienţa este aci mai presus decît nişte teorii, ale căror consecinţe la noi au fost omorîrea celor buni şi asigurarea impunităţii celor răi.

Şi apoi oare toate statele civilizate, Englitera, Franţa, Germania, Italia, Belgia, nu au astăzi pedeapsa morţii?

Şi dacă în viitor naţiunea română va cunoaşte că poate ridica cu totul pedeapsa morţii fără pericol pentru societate, oare nu poate să o ridice prin o anume lege, oricînd va voi? Însă pînă atunci propunem să se modifice art. 18 din Constituţie în chipul următor: „Pedeapsa morţii nu se va putea reînfiinţa, afară de cazurile prevăzute în Codul penal militar şi pentru asasinat."

Cît pentru juriu, avînd în vedere răul ce l-a produs la noi pînă acum, măsura cea mai raţională este de a-l suspenda, pînă cînd se va forma la noi un spirit public mai conştiincios. Atunci va fi uşor Adunărilor a reînfiinţa juriul prin o anume lege. Iar dacă nu s-ar hotărî acum Adunarea la desfiinţarea temporară a juriului, apoi trebuie să adopte pentru îndreptarea lui cel puţin următorul corectiv: „Cînd procurorul general apelează la Curtea de Casaţie în contra verdictului juriului, atunci această Curte are facultatea sau de a casa verdictul numai în interesul legii, sau de a trimite cauza spre o nouă judecare înaintea secţiilor unite ale unei Curţi de Apel."

Să trecem acuma, domnilor deputaţi şi domnilor senatori, la legea electorală înscrisă în Constituţie. Acea lege, după ce sancţionează un principiu salutar, adică acela de a fi reprezentate în Adunare toate interesele legitime şi vitale al Ţării, pentru care sfîrşit împărţeşte corpul electoral în patru colegii, apoi în dispoziţiile sale falsifică acest principiu.

Îl falsifică, fiindcă în colegiul întîi, care trebuie să întrunească pe marii proprietari, pune şi pe acei cu venit de trei sute galbeni, cînd este cunoscut de oricine că la noi o moşie care dîndu-se în posesie aduce un venit de şapte sute galbeni este o proprietate abia de mijloc.

Legea electorală mai falsifică încă acel principiu, fiindcă sub cuvînt de venit funciar vîră între proprietarii de moşii şi pe acei care au un venit de la o bină sau de la o întreprindere industrială, cînd locul cuvenit al acestora nu este nicidecum între proprietarii de moşii. Pe de altă parte pe posesori, ale căror interese sînt strîns legate cu proprietatea, îi pune să voteze în colegiul oraşelor.

Pe urmă dă legea electorală din Constituţie colegiului al treilea al oraşelor un drept abuziv, fiindcă nesocotind cu totul pe proprietarii şi industrialii mari şi de mijloc de prin oraşe, lasă toată alegerea în mîinile celor mai puţin impuşi. Pentru a face o justă reparaţie a drepturilor electorale de prin oraşe, ar trebui ca aceste trei clase de contribuabili să aibă o deopotrivă înrîurire asupra alegerii deputaţilor oraşelor. Pentru acest sfîrşit vă propunem mai jos măsuri care le cunoaştem cu toţii că vor fi foarte eficace.

Vom mai observa, în ceea ce priveşte numărul de deputaţi ai oraşelor, că el este prea mare în proporţie cu interesele ce le reprezintă. Astfel ar fi destul ca Bucureştii să dea patru deputaţi, Iaşii trei, Craiova, Galaţii, Focşanii, Bîrladul şi Botoşanii cîte doi; iar celelalte oraşe cîte unul.

Pentru aceste cuvinte, vă propunem următoarele modificaţii la legea electorală înscrisă în Constituţie:

„Articolul 59. Fac parte din întîiul colegiu proprietarii de moşii al căror cîştig anual este de la şapte sute galbeni în sus.

Articolul 60. Fac parte din al doilea colegiu proprietarii de moşii al căror cîştig anual este de la şapte sute galbeni în jos pînă la două sute galbeni inclusiv.

Fac parte din acest colegiu şi toţi posesorii pămînteni care, fără a avea vreo proprietate, ţin în posesie moşii al căror cîştig anual este de la cinci sute galbeni în sus.

Articolul 61. Colegiul al treilea al oraşelor este alcătuit de trei clase de alegători.

Fac parte din clasa întîi toţi proprietarii de case a căror chirie ar fi de la una sută galbeni în sus. Asemenea fac parte din această clasă şi toţi comersanţii şi industrialii care plătesc patentă de clasa întîi.

Fac parte din clasa a doua toţi proprietarii de case a căror chirie este de la una sută galbeni în jos pînă la 20 inclusiv. În această clasă intră şi toţi industrialii şi comersanţii care plătesc patentă de clasa a doua.

Fac parte din a treia clasă comersanţii şi industrialii care plătesc către stat o dare de 30 lei noi cel puţin. Sînt scutiţi de cens în această clasă toate profesiunile libere, ofiţerii în retragere, preoţii, profesorii şi pensionarii statului.

La oraşele unde are a se alege numai un deputat sau doi, aceste trei clase de alegători ale colegiului al treilea aleg fiecare cîte un candidat; aceşti trei candidaţi convin în unanimitate care din ei să fie deputatul colegiului acela; iar dacă nu se unesc, sorţul decide.

La oraşele unde sînt de ales trei deputaţi, fiecare clasă din colegiul al treilea îşi alege deputatul său. Iar unde sînt patru deputaţi de ales, a treia clasă alege doi deputaţi şi celelalte două clase fiecare cîte unul.

Articolul 62. Aceste trei colegii aleg direct:

Cele două dintîi cîte un deputat fiecare, iar cel de-al treilea, precum urmează:

Bucureşti patru; Iaşii trei; Craiova, Galaţii, Ploieştii, Focşanii, Bîrladul, Botoşanii cîte doi; iar celelalte cîte unul; peste tot patruzeci şi patru.

Toate oraşele unui district formează un singur colegiu cu oraşul de reziden ţă."

Să trecem acum la alcătuirea Senatului. În toate ţările constituţionale, Senatul trebuie să fie un corp conservator şi ponderator între Tron şi Adunare. Pentru a răspunde la acest scop, trebuie ca atît alegătorii, cît şi aleşii să aibă o avere teritorială însemnată, şi un număr oarecare de senatori trebuie să fie numiţi cu anume condiţii de admisibilitate direct de către domnul. Acest drept îl au şi suveranii din Englitera, care este ţara cea mai constituţională.

Pentru aceste cuvinte vă propunem, domnilor, următoarele modificaţii la secţiunea II din Constituţie, care tratează despre Senat:

„Articolul 68. Membrii Senatului se aleg cîte unul de fiecare judeţ de proprietarii de moşii al căror cîştig anual este de cel puţin de la una mie galbeni în sus.

Venitul se dovedeşte prin rolurile de contribuţie."

Articolele 69, 70 şi 71 să se suprime ca unele ce nu mai înseamnă nimic, dar se modifică articolul 68, după cum îl propunem.

Articolele 72 şi 73 trebuie să rămînă cum sînt, iar la articolul 74 punctul al 5-lea, care hotărăşte ce avere să aibă cineva spre a putea fi ales la Senat, trebuie modificat în chipul următor:

5. „a fi proprietar de moşie cu cîştig anual cel puţin de una mie galbeni".

„Art.75. Domnul are dreptul de a numi direct şaisprezece senatori dintre persoanele care întrunesc însuşirile arătate la articolul precedent sau şi dintre persoanele mai jos însemnate, care sînt dispensate de acel cens:

a) preşedinţii sau vicepreşedinţii vreunei Adunări Legislative;

b) deputaţii care au făcut parte din trei sesiuni;

c) generalii;

d) coloneii care au o vechime de trei ani;

e) cei ce au fost miniştri sau agenţi diplomatici ai ţării;

f) cei ce vor fi ocupat în timp de un an funcţiunile de preşedinte de Curte, de procurori generali, de consilieri la Curtea de Casaţie."

Să vă vorbim acuma, domnilor, de un articol interesant pentru dezvoltarea noastră agricolă.

Articolul 3 ar trebui modificat în chipul următor:

„Nu se poate face nici o colonizare cu populaţii străine în teritoriul României, decît în puterea unei anume legi."

Noi socotim că ar fi foarte de folos pentru sătenii noştri români să aibă sub ochii lor exemplul salutar ce l-ar da cîteva colonii germane, precum sînt în Basarabia. Asemenea colonii laborioase şi iscusite în cultivarea pămîntului şi în căutarea vitelor, dacă ar fi aşezate pe unele din moşiile sterpe ale statului, ar produce un mare bine la noi.

Iar cît pentru pericolul de a se înmulţi prea tare la noi asemenea colonii cu populaţii de gintă străină, el nu există deloc, de vreme ce Adunarea şi Senatul au decizia în mîna lor la fiecare caz de colonizare.

Articolul 131, care desfiinţează Consiliul de Stat, ar trebui suprimat. Experienţa ne-a dovedit că nici miniştrii, nici Adunarea nu au liniştea trebuitoare pentru a elabora, după cum se cuvine, proiectele de legi. Prin aceasta noi nu voim a zice ca să li se ia iniţiativa legislativă, ci din contră, acel mare drept trebuie să le rămînă în toată întregimea sa; dar un Consiliu de Stat compus din oameni capabili, cu misiunea specială de a elabora proiecte de legi prezentate de guvern, ar înlesni mult lucrările legislative şi ar produce un adevărat bine.

Acum ne rămîne, domnilor, să vă mai facem încă o propunere.

După legea comunală în vigoare, alegerile consiliilor comunale sînt date cu totul în mîna mulţimii. Acest sistem rău şi nedrept a produs la noi cele mai rele rezultate. Consiliile comunale de prin oraşe au devenit privilegiul unei clici şi au tras după sine demoralizarea şi feluri de abuzuri. Iar consiliile rurale de prin sate, compuse numai din săteni fără învăţătură şi fără o poziţie socială mai înaltă, sau sînt inerte, sau dacă voiesc

a exercita o acţiune proprie, atunci caută a lovi interesele cele mai legitime ale proprietăţii mari. Această rea stare de lucruri decurge de la o nedreptate flagrantă.

Principiul echitabil, care cere ca toate interesele vitale ale ţării să fie reprezentate, acest principiu salutar care s-a respectat în compunerea Corpurilor Legiuitoare, este încălcat în compunerea consiliilor comunale.

Pentru aceste cuvinte vă propunem, domnilor deputaţi şi domnilor senatori, următoarea dispoziţie legislativă:

„Consiliul comunal se compune în următorul mod: o treime se alege de către proprietarii de case care ar justifica o chirie de cel puţin una sută galbeni. În această clasă intră şi comersanţii şi industrialii care plătesc o patentă de clasa întîi. A doua treime se alege de către proprietari de case care justifică o chirie de la 99 galbeni pînă la 20 inclusiv. În această clasă intră şi comersanţii şi industrialii care plătesc patentă de clasa a doua. A treia treime se alege de către proprietarii, comersanţii şi industrialii care plătesc statului o dare de 30 lei noi cel puţin. Sînt scutiţi de cens în această clasă toate profesiile liberale, ofiţerii în retragere, preoţii, profesorii şi pensionarii statului."

În acest chip toate elementele vitale vor fi reprezentate în consiliile comunale ca şi în Adunare.

Primarii trebuie să fie numiţi de-a dreptul de domn, pentru ca să aibă şi guvernul reprezentantul său în acest Consiliu, de la care atîrnă atît de mult liniştea şi prosperitatea oraşelor.

Cît pentru comunele rurale, ca să fie reprezentate în ele şi proprietatea mare, trebuie a se adopta următoarea dispoziţie:

„În comunele rurale, acela care are singur în proprietatea sa atît pămînt cît toţi ceilalţi locuitori ai comunei împreună, acela este de drept membru al Consiliului comunal. El se poate reprezenta prin delegaţie."

Domnilor senatori şi domnilor deputaţi, noi vă facem aceste propuneri cu deplina încredere că le veţi lua în serioasă consideraţie şi le veţi introduce la instituţiile şi legile noastre. Dacă însă ele nu s-ar admite, noi alegătorii vom face o propagandă activă pentru a nu mai fi realeşi pe viitorime acei deputaţi care nu vor fi susţinut propunerile noastre. În acest chip sperăm că vom dobîndi în fine o adunare care să răspundă la trebuinţele ţării.

Iar dacă veţi adopta aceste măsuri legislative, care singure pot scăpa ţara noastră de anarhie şi de pieire, atunci veţi dobîndi recunoştinţa publică pentru binele ce veţi fi făcut patriei noastre.

Am reprodus aici textual întreaga „Petiţie de la Iaşi", fiindcă ea a avut oarecare răsunet în discuţiile din presă şi din parlament. Cu uşurinţa cu care se fabrică şi se lăţesc la noi legendele false, faimoasa adresă a fost atribuită junimiştilor, în special lui P. Carp,

mai ales din partea numeroşilor politicieni care nici nu o citiseră sau nu-şi mai aduceau aminte de cuprinsul ei. În fapt, P. Carp a fost cu totul străin de chestiune. Absent din Iaşi, precum era, dînsul nu a cunoscut adresa decît după prezentarea ei la Cameră şi, îndată ce a cunoscut-o, s-a pronunţat cu desăvîrşire în contra ei, avînd convingerea că nu prin reforme constituţionale se puteau îndrepta relele de care suferea ţara.

Dar şi printre cîţiva din junimiştii care au luat parte la discutarea petiţiei în şedinţele de la Beizadea Grigore era împotrivire. Unii nu primeau ideea colonizării străine, alţii (îndeosebi Pogor şi Negruzzi) erau absolut în contra pedepsei cu moartea. Disensiunea ameninţa să producă o ruptură, cînd, pentru a o evita, autorul acestor rînduri a produs compromisul, care s-a şi adoptat: ca acei membri care primeau toate ideile adresei să o subscrie; iar deputaţii partidului (căci în răstimp alegerile pentru Cameră se terminaseră) care nu voiau să o subscrie în întregul ei să se declare cel puţin uniţi cu tendinţa ei generală şi să se însărcineze a o prezenta Camerei.

Făcîndu-se această deosebire, adresa a fost direct subscrisă de: Gr. M. Sturdza, D. Korné, P. Rosetti-Bălănescu, L. Cantacuzino, C.D. Sturdza, general G. Ghica, I. Străjescu, general N. Mavrocordat, St. Mavrodi, C. Carp, Gr. Carp etc. etc. Nici un junimist nu se află printre semnatarii adresei. Dar în josul semnăturilor urmează fraza: „Subscrişii deputaţi, unindu-ne cu tendinţa acestei petiţii, o vom prezenta Adunării Legislative", şi numai aici figurează iscăliturile: C. D. Sturdza, V. Pogor, M. Costache, general N. Mavrocordat, Iacob C. Negruzzi, (colonel) G. Sturdza, G. Racoviţă, T. Maiorescu.

Astfel a fost depusă „Petiţia de la Iaşi" în una din primele şedinţe ale Camerei de la 1871 şi zace încă în cartoanele arhivei. Căci n-a avut nici măcar soarta de a fi citită în parlament. Îndată după sosirea noastră în capitală, am avut la „Beizadea" Dimitrie Ghica, prezidentul Camerei conservatoare, o consfătuire cu unii membri marcanţi ai partidului guvernamental din Bucureşti, printre care şi V. Boerescu. Aceştia, în contact mai intim cu ministerul, au fost de părere să se lase chestiunea în suspensie. Hotărîrea guvernului, preocupat mai cu seamă de afacerea Strousberg şi de situaţia financiară, era de a căuta îndreptarea lucrurilor fără revizuirea Constituţiei.

Înţeleaptă hotărîre — se poate! Dar ea reclama o cu atît mai chibzuită acţiune pe căile ordinare şi presupunea o lungă durată

a cabinetului. Prin o mai strînsă disciplină trebuia să dispară relaxarea organelor administrative, ce se simţea pretutindeni în urma efemerelor ministere de pînă atunci; prin o energică combatere a opoziţiei în parlament şi prin modificări parţiale în legile existente trebuia introdusă înfrînarea agitărilor sterile. Era de temut că, după vechiul obicei al partidelor dominante, încercarea de reformă va începe cu înăsprirea codului penal în materie politică[1]; era de dorit că se va alege calea mai înceată, dar mai sigură, a îndreptării economice şi a unei mai bune direcţii în învăţămîntul public[2].

*
* *

Aşa se înfăţişa starea spiritelor la începutul primei sesiuni a legislaturii de la 1871-1875. Şi după ce în paginile precedente am căutat să ne dăm seama de mişcarea noastră politică de la 1866 pînă la iunie 1871, în paginile următoare[3] ne vom mărgini în reproducerea discursurilor parlamentare ţinute de autorul acestei publicări sub ministerul Lascăr Catargiu pînă la căderea lui în primăvara anului 1876, însoţindu-le numai de cîteva note explicative.

În această mărginire reproducerea nu poate avea decît o valoare foarte modestă, presupunînd că are vreuna. Discursurile ţinute se referă, fireşte, la chestiuni izolate, şi numai din cînd în cînd apare legătura lor cu starea generală a ţării. Aşa cum sînt, ele rămîn însă cel puţin mărturii imediate despre momentele politice în care au fost rostite, şi pot servi drept elemente pentru înţelegerea mai exactă a unei interesante epoci de tranziţie.

După terminarea acestei prime serii şi înainte de reproducerea discursurilor ulterioare, vom încerca să dăm o privire generală asupra situaţiei politice la începutul ministerului Ion Brătianu de la 1876.

---

[1]Vezi discursurile 9 şi 13 asupra libertăţii presei şi a reformei Codului penal, în *Discursuri parlamentare*, vol. I, Editura Librăriei Socec, Bucureşti, 1897, pp. 166 şi 205.

[2]Vezi discursul 10 asupra creditului funciar şi discursurile 1, 3 şi 7 asupra şcolilor, în *Discursuri parlamentare*, vol. I, pp. 73, 91 şi 124.

[3]T. Maiorescu - cînd scrie: „paginile precedente", „paginile următoare" - are în vedere primele două volume de *Discursuri parlamentare*, apărute în 1897 (*nota St.N.*).

III

Căderea şi darea în judecată a ministerului Lascăr Catargiu la 1876

În ultimele pagini ale volumului precedent[1] s-a arătat sub ce împrejurări L. Catargiu a fost adus la dizolvarea Senatului şi la alegerile din martie 1876, în urma cărora a trebuit să se retragă de la guvern.

A fost căderea ministerului conservator justificată şi spre folosul ţării în acel moment?

Noi credem că da.

A provenit ea din acţiunea opoziţiei crescînde în parlament şi a opoziţiei coalizate în afară de parlament?

Noi credem că nu.

Cercetarea adevăratelor cauze ale acestei schimbări de guvern se impune oricui vrea să-şi dea seama de mersul politicii noastre contemporane.

Ministerul de la 11 martie 1871, în guvernarea sa de cinci ani, îşi îndeplinise cu succes prima misiune de a menţine ordinea monarhică şi de a inaugura epoca unei stabilităţi relative în afacerile publice. La meritele relevate mai înainte[2] se adaugă crearea şi sporirea veniturilor din monopolul tutunurilor, din licenţe şi din timbre spre a răspunde trebuinţelor militare şi întinderii căilor ferate, precum şi importanta introducere a rentei române pe pieţe occidentale — semnul creditului nostru în afară. Această bună politică financiară este opera lui P. Mavrogheni. (Emisiunea efectivă a primei rente de 29 milioane se face însă în aprilie 1875 de succesorul său G. Gr. Cantacuzino.[3])

---

[1] *Discursuri parlamentare*, vol. I, pp. 580–582.

[2] Vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare*, vol. I, pp. 36–38. (În lucrarea de faţă, pp. 28–30 — *nota St. N.*)

[3] *Idem*, p. 541. Menţionatele impozite indirecte sînt de mult obişnuite în alte state.

Nu mai puţin efectiva joncţionare a drumului de fier la Vîrciorova şi pregătirea joncţionării la Predeal dovedesc energia cu care ministerul L. Catargiu ştia să mai susţină avîntul economic al ţării. Ce e drept, concesia dată lui Crawley în 1875 pentru linia Ploieşti-Predeal a aruncat o pată asupra majorităţii conservatoare, înjghebate atunci sub conducerea lui Vasile Alecsandri, şi a format trista paralelă a concesiei Strousberg dată la 1868 de majoritatea liberală în urma aceloraşi manopere condamnabile. Dar cel puţin la 1875 ministerul s-a împotrivit cît a putut în contra lui Crawley şi a majorităţii sale, şi din chiar sînul Partidului Conservator s-a format sub conducerea lui P. Carp opoziţia celor 44 deputaţi în contra acestui soi de concesii: vorba de *Sultan-Mezat*, cu care au fost stigmatizate în şedinţa de la 21 iunie 1875, e a lui Ion Lahovari. De atunci încoace s-a şi părăsit sistemul întreprinderilor concesionate direct de parlament.

La activul ministerului L. Catargiu (mărginindu-ne în politica lui generală şi fără a intra în resorturile speciale, unde s-au făcut unele îmbunătăţiri durabile) se cuvine să mai adăugăm Convenţia comercială cu Austro-Ungaria, negociată sub Ministerul de Externe al lui V. Boerescu şi semnată la 10/22 iunie 1875 de G. Costa-Foru, agentul diplomatic la Viena, şi de contele Andrássy, ministrul de externe al Austro-Ungariei. Oricare ar fi fost valoarea economică a acestei Convenţii, de altminteri limitată la 10 ani şi denunţată înlăuntrul acestui termen, valoarea ei politică a fost din cele mai semnificative. Pentru a o înţelege, trebuie să ne aducem aminte că în chiar firmanul pentru învestitura principelui Carol, din 23 octombrie 1866, Înalta Poartă pune anume condiţia ca statul nostru să nu încheie nici o convenţie directă cu vreo putere străină, şi că prin art. 7 şi 19 ale Tratatului de comerţ din Constantinopol de la 3 februarie 1862, Turcia stipulase un drept vamal de 8% *ad valorem* de la toate articolele importate „în Principatele Unite Moldova şi Valahia", dispunînd astfel de noi fără a ne întreba. Iar acum o Mare Putere occidentală, sub inspirarea unui ade-

Meritul regimului conservator stă în curajul de a le fi introdus în contra curentului de impopularitate, creat prin agitarea opoziţiei liberale, care promitea alegătorilor abrogarea lor, şi acuza monopolul tutunurilor chiar de violarea art. 12 din Constituţie, confundîndu-l cu monopolul de clasă socială. Se înţelege că după venirea liberalilor la guvern nu a mai fost vorba de abrogare; din contră, toată administrarea de aproape 12 ani a ministerului Brătianu, în ceea ce priveşte finanţele, s-a întemeiat mai ales pe creşterea succesivă a acelor venituri ale statului.

vărat om de stat, recunoştea în mod ostentativ emanciparea economică a României de sub suzeranitatea Porţii şi prevestea recunoaşterea deplinei independenţe.

Faţă cu un asemenea pas făcut întru realizarea ultimei aspiraţii naţionale din programul Divanului Ad-Hoc, împotrivirea opoziţiei coalizate şi demisionarea din Cameră a membrilor ei (M. Costache, Kogălniceanu, I. Brătianu, Vernescu, A.G. Golescu, Chiţu, Stolojan, Candiano-Popescu, Fusea şi Furculescu) la 30 iunie 1875 nu a putut însemna nimic, precum nimic nu au însemnat nici violentele expresii ale ziarului *Românul* din aceeaşi zi („30 Cireşar — 12 Cuptor"): „Ieri 29 iunie s-a înfipt cuţitul pînă la mîner în pîntecele României: corpul ei palpitînd încă fu îmbrîncit la picioarele contelui Andrássy. Contele Andrássy este domn, suveran absolut al robitei Românii."[1]

După menţionatele merite ale cabinetului L. Catargiu, părăsirea lui succesivă din partea unor foşti aderenţi, pe motive nevalabile[2], nu l-a putut zdruncina. Ieşirea lui Manolache Costache din minister şi trecerea sa la liberali, fiindcă nu se primise ideea unui credit financiar cu capitalişti străini, a rămas în defavoarea demisionarului şi nu a ministerului. Atacul generalului Tell în contra dlui Lascăr Catargiu pentru chestiunea Mavrogheni cînd cu procesul Offenheim s-a răsfrînt asemenea asupra celui ce a atacat. Demisia lui Mavrogheni a slăbit — ce e drept — cabinetul în acţiunea sa de guvern, dar Mavrogheni, consecvent în politică cum era, oricîte motive legitime de nemulţumire personală ar fi avut, a rămas un susţinător credincios al ministerului pînă la sfîrşit. Nici trecerea în opoziţie a lui V. Boerescu nu putea fi o zdruncinare pentru guvern. Boerescu, pricepînd foarte isteţ noua situaţie economică, precum stăruise la înfiinţarea legii creditelor financiare, îşi îndreptase acum activitatea şi spre alte întreprinderi (Societatea de asigurare „Dacia") şi tindea să creeze „Banca de Bucureşti", din al cărei comitet dirigent voia să facă parte ca membru fundator împreună cu G. Gr. Cantacuzino, pe cînd amîndoi erau încă miniştri. În contra acestei participări incompatibile s-au opus ceilalţi

[1]Şi acest număr al *Românului* este încadrat în negru, ca şi numărul de la 17 februarie 1871, cînd cu intrarea armatei germane în Paris; amîndouă datele se cuvine în adevăr să poarte doliul vechiului organ liberal, ca semn a două mari erori politice ale partidului său.

[2]Vezi *Discursuri parlamentare*, vol. I, pp. 186, 256, 568.

colegi din minister. Gr. Cantacuzino a avut atunci tactul de a părăsi banca de comerţ şi nu banca ministerială; dar V. Boerescu, în concediu la Paris, şi-a dat asupra acestui incident demisia din minister, iar decretul pentru funcţionarea „Băncii de Bucureşti" cu membrii fundatori principele Dimitrie Ghica, V. Boerescu, Ştefan Ioanid, Salomon Ascher etc. s-a publicat în *Monitorul* de la 25 noiembrie 1875. Fireşte că aşa ceva nu putea să fie în defavoarea unui guvern. Cu atît mai puţin îl puteau slăbi atacurile unor deputaţi ca Aristide Pascal, Meitani, G. Brătianu, Gr. Ventura, care nu aveau nici o greutate. Şi dovadă pentru cele zise mai sus este că, după demisionarea *pro forma* a cabinetului Catargiu la 29 ianuarie 1876, în urma votului de blam în contra ministrului şcoalelor „Beizadea" Dimitrie Ghica, prezidentul Camerei nu a fost în stare să formeze un cabinet cu V. Boerescu, mai ales din pricina refuzului lui Mavrogheni de a participa, şi tot Lascăr Catargiu a mai continuat vreo două luni. Iar cînd au trecut şi Beizadea Dimitrie Ghica şi Gr. Cantacuzino în opoziţie, fapta lor a fost numai semnul exterior că guvernul era ca şi căzut — din alte cauze, a căror cercetare rămîne să o facem, îndată ce ne vom fi dat seamă de acţiunea opoziţiei extraparlamentare.

Opoziţia extraparlamentară, numită „Coaliţia de la Mazar-Paşa" după locul unde se aduna (o casă din strada Biserica Enei, pe atunci a englezului Lakeman, fost în serviciul turcesc sub numele de Mazar-Paşa şi căsătorit cu o româncă), se compunea în 1875-76 din C. A. Rosetti, M. Kogălniceanu, fraţii Brătianu, Man. Costache, I. Ghica, D. A. Sturdza, G. Vernescu, colonel Lecca, colonel Dabija, P. Grădişteanu, G. Mîrzescu, E. Stătescu, I. Câmpineanu, A. Candiano-Popescu etc., etc.

Toate manifestările ei politice, întrucît nu s-au sfiit a se arăta în public, n-au avut vreo însemnătate reală. Plîngerile în contra pretinselor violări de Constituţie şi în contra falsificării alegerilor erau încă de pe atunci armele tocite ale oricărei opoziţii bogate în dorinţe şi sărace în idei. Combaterea Convenţiei comerciale cu Austro-Ungaria nu avea mai multă valoare şi agitarea nechibzuită în contra a chiar promulgării convenţiei votate de Corpurile Legiuitoare din amîndouă statele s-a răzbunat îndată prin faptul că membrii coaliţiei ajunşi la guvern au promulgat-o ei înşişi. Demisionarea colectivă din parlament a fost şi de astă dată, ca totdeauna, o greşeală de procedare politică şi s-a răzbunat şi ea prin faptul că aceiaşi membri ai coaliţiei s-au văzut siliţi de împrejurări

să ia parte la alegerile din martie 1876 sub acelaşi guvern şi să reintre în legalitatea constituţională.

Dar ieşirea din parlament era poate numai simptomul exterior al unei alte acţiuni, care trebuia să rămînă mai secretă şi care schimba „Coaliţia de la Mazar-Paşa" în conspiraţie. Acţiunea aceasta avea de scop răsturnarea principelui Carol şi înlocuirea sa printr-un domnitor indigen. Se pare chiar că bietul colonel Dabija era desemnatul succesor şi că Dimitrie A. Sturdza, prin anticipaţie, se şi purta înaintea lui ca un supus înaintea suveranului.[1]

Rolul de a face plauzibilă această tendinţă prin publicitatea din ţară şi din Austria (căci în Germania ar fi fost în zadar şi în Franţa nu mai avea pe atunci importanţă, deşi se strecurau şi acolo articole antidinastice prin *tablettes d'un spectateur* şi prin alte ziare) şi l-au luat Dimitrie A. Sturdza şi Gheorghe Mîrzescu, alături cu ziarele *Românul, Alegătorul liber, Ghimpele* etc. Iar rolul declarărilor „sincere" pare a-l fi avut Ion Câmpineanu, care într-o şedinţă a Camerei[2] rostise cunoscutele cuvinte: „Între Ţară şi Tron este un abis."[3]

D. A. Sturdza scria în *Politik*, de la Praga, organul important al feudalilor din Bohemia, sub pseudonimul Erdmann von Hahn, îşi traducea cele scrise acolo şi le republica prin *Românul* (8 şi 9 octombrie 1875), le scotea apoi în broşură sub titlul *Germania, România şi principele Carol de Hohenzollern*. Aici zicea între altele: „Cînd principele Carol de Hohenzollern se urcă pe tronul României, oricine era convins că de aci înainte va prinde rădăcini în ţară cultura germană, sinceritatea germană şi simţul german pentru datoria, ştiinţa şi arta germană. Oricine va observa cu inteligenţă cele ce se petrec în România trebuie să mărturisească că din acele speranţe nici măcar una nu s-a împlinit şi că influenţa germană asupra poporului român s-a nimicit cu desăvîrşire."

---

[1] În casa colonelului Nicolae Iamandi la Iaşi, în prezenţa a vreo 20 de coalizaţi, îl intitula cu „Măria ta".

[2] *Vezi* „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub Domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare*, vol. I, p. 39. (În lucrarea de faţă, p. 30 — *nota St.N.*)

[3] Abisul lui Câmpineanu a fost destul de mic pentru a se acoperi cu cel dintîi portofoliu ministerial, atribuit la 27 ianuarie 1877. În sensul notelor din vol. I al *Discursurilor parlamentare*, pp. 9, 21 şi 25 (în lucrarea de faţă pp. 14, 20, 22 —*nota St.N.*), se cuvine să adăugăm că de atunci Ion Câmpineanu şi-a schimbat simţămintele şi a fost pînă la sfîrşitul vieţii sale cel mai dinastic ministru, primar al capitalei şi guvernator al Băncii Naţionale.

Un exemplu analog ni-l va mai da mai tîrziu Nicolae Blaremberg.

Fireşte, în Austria de atunci D.A. Sturdza trebuia să bată în struna germană pentru a ataca pe principele Carol, pe cînd în ţară *Românul* (26 noiembrie 1875) îl ataca prin acuzarea că îmbrînceşte România „în prada lacomului vultur german" — două linii diferite, convergente spre acelaşi scop.

Şi D. A. Sturdza continuă: „De s-ar imputa românilor cît de mult pe drept sau nedrept, trebuie să li se recunoască că nu ei singuri sînt vinovaţi de trista lor situaţie, ci că mai mult sînt responsabile relele apucături ale principelui Carol în prima linie." Şi apoi vorbeşte de reaua administrare a finanţelor de la 1871 încoace, de menţinerea la guvern a ministerului Lascăr Catargiu şi cu ajutorul oamenilor „celor mai necinstiţi şi mai pătaţi", deşi „principele Carol ar putea găsi în România bărbaţi a căror onestitate şi spirit de dreptate etc." şi menţionează îndeosebi cu laudă pe ministrul de finanţe de la sfîrşitul anului 1870, care era însuşi Dimitrie A. Sturdza în cabinetul Ion Ghica. Apoi impută domnitorului de a se fi înconjurat de o „camarilă nedemnă" şi sfîrşeşte prin a declara: „Aşadar românii n-au găsit în principele de Hohenzollern pe omul ce căutau."[1]

Paralel cu dl Sturdza în atacul contra domnitorului şi contra „oamenilor necinstiţi şi pătaţi", scria dl Mîrzescu pentru ţară cele 24 de pagini ale broşurii sale *Spionul prusian sau principele Carol de Hohenzollern, domn al României*. Cruţăm pe cititori cu extrase din această broşură; titlul ei o caracterizează îndestul.[2]

---

[1]În contra dlui Sturdza-Erdmann von Hahn au apărut atunci paginile intitulate „Asupra broşurii *Germania, România şi principele Carol de Hohenzollern*" (Iaşi, 1875), scrise de autorul publicării de faţă.

[2]Fără temei s-a atribuit lui Dimitrie A. Sturdza paternitatea *Spionului prusian*. Pe coperta roşie a broşurii figurează ca autor pseudonimul Iordache Vulpescu. Inspirată de atmosfera de la Mazar-Paşa, scrisă în întregul ei de Mîrzescu, broşura a fost adusă cu precauţie în Bucureşti şi de aci pretutindeni împrăştiată, mai ales prin activitatea, întru toate neobosită, a lui Dimitrie A. Sturdza. — Deci paternitate nu, însă conivenţă da.

În sensul notei de la p. 51 sîntem datori să menţionăm că acelaşi Dimitrie A. Sturdza, mai ales de la reintrarea în ministerul I. Brătianu la noiembrie 1878, s-a distins prin dinasticismul său manifestant, s-a folosit şi se foloseşte de orice ocazie, la minister şi la Academie, spre a-şi arăta veneraţia pentru regele Carol şi regina Elisabeta Carmen-Sylva, şi — avînd fericita însuşire de a uita trecutul — declară în parlament : „Dinasticismul meu e foarte solid, dinasticismul meu este ca religia mea şi nu-mi este ruşine nici de Cristos nici de dinasticismul meu" (şedinţa Camerei din 30 noiembrie 1887).

Pe o treaptă mai jos şi Mîrzescu, astăzi ministru (martie 1897), a devenit credinciosul supus al regelui Carol, pe care îl recunoaşte acum ca pe cel mai înţelept domnitor al Europei.

Alături cu broşurile de calibru mai gros agitau în ţară micile articole din ziarele partidului. *Românul* combătea orice încercare de a regula chestiunea din nou pendentă a căilor ferate Strousberg, şi pe de altă parte, prevăzînd izbucnirea crizei orientale, reproducea şi scria (2 şi 15 noiembrie 1875):

„În Europa nu mai este un secret pentru nimeni că principele Carol are veleităţi de glorie militară, de mărire politică, şi în aceste veleităţi Basarabia ar fi sacrificată în schimbul altor preţioase avantaje... Se înţelege ce sorginte de reardicare ni s-a redat prin Basarabia, ce bine imens este pentru noi această Basarabie. Basarabia este cheia propăşirii şi puterii României. Ce este aspiraţia de a ne emancipa de darul anual ce facem Turciei; ce sînt vanitoasele preocupări ca şeful statului român să se intituleze prin imitaţie străină Majestatea Sa Regele în loc de a-l numi pe româneşte Măria Sa Vodă; ce sînt acestea! Deşărtăciune — pe lîngă măreaţa aspiraţie de a păstra Basarabia!"

Şi la 10 ianuarie 1876, vorbind de-a dreptul de schimbul Basarabiei pentru Dobrogea, cu Constanţa — port la Marea Neagră, zice că dacă ar primi principele Carol aceasta, el „ar subscrie propria sa detronare".

Iar *Alegătorul liber*, noul organ inspirat de liberali ca Eugeniu Stătescu, M. Pherechyde, I. Câmpineanu, scria (23 şi 27 februarie 1876): „De la 1870 mai ales nu este demers în întru şi chiar în afară, care să nu se fi făcut spre a aduce de nu răsturnarea, cel puţin prefacerea Constituţiei cerută chiar sub ameninţarea de abdicare... Vina opoziţiei, vina ţării este dar, dacă lupta din antiministerială se preface din zi în zi mai mult în lupta antidinastică?"

Şi pentru cei mai de rînd o foaie zisă umoristică, *Ghimpele*, sub redacţia lui Orăşeanu, şi cu colaborarea vremelnică a lui G. Dem. Teodorescu, publica poezii de batjocură în contra dinastiei şi da ilustraţii ca cea din numărul de 9 noiembrie 1875, unde se insulta viaţa privată a domnitorului.[1]

Din cele arătate mai sus se înţelege pe deplin programul politic al Partidului Liberal, coalizat la Mazar-Paşa cu alte elemente.

Primul punct al programului era aşadar răsturnarea principelui Carol şi înlocuirea sa cu un domn indigen, adică iarăşi surparea

[1]Orăşeanu a primit şi purtat mai pe urmă Medalia „Bene-Merenti" dată lui din iniţiativa principelui. Iar G. Dem. Teodorescu este astăzi directorul „Fundaţiei Universitare" a Regelui Carol I.

unuia din fundamentele politicii naţionale hărăzite de la Divanurile Ad-Hoc.

Dar dacă ideea acestei răsturnări era absurdă la august 1870 cînd cu revolta de la Ploieşti, şi la martie 1870 cînd cu mişcarea de la Sala Slătineanu, ea era şi mai absurdă, era politiceşte imposibilă în iarna 1875-1876. După dovada de stabilitate dată în ţară prin guvernul conservator de cinci ani, iar în privinţa situaţiei externe după înţelegerea dintre Rusia, Germania şi Austria (*Drei-Kaiserbund*) asupra chestiunii orientale faţă cu revolta Bosniei şi Herţegovinei din vara anului 1875, soarta României era identificată cu domnia lui Carol I. Nici un om cuminte nu putea avea îndoială asupra acestui punct şi, de altminteri, în urma unei călătorii de informaţii a lui M. Kogălniceanu prin străinătate, înşişi capii „Coaliţiei de la Mazar-Paşa" părăsiseră orice asemenea gînd, şi Dimitrie A. Sturdza şi Gheorghe Mîrzescu cu broşurile dumnealor, precum şi cei ce mai scriau articole antidinastice prin ziarele menţionate erau întrebuinţaţi numai ca nişte sperietori lipsiţi de conştiinţa scopului urmărit de adevăraţii conducători. De aceea coaliţia şi-a luat drept şef în acel moment pe Manolache Costache, semnul şi garanţia atitudinii schimbate, prin mijlocul căruia putea să ajungă la guvern.

Celelalte puncte din manifestările opoziţiei de la Mazar-Paşa erau tot aşa de puţin valabile. Şi combaterea promulgării Convenţiei comerciale cu Austria şi împotrivirea la noua soluţie a chestiunii drumurilor de fier, şi opunerea la ideea generală a unei revizuiri a Constituţiei şi repudierea gloriei militare şi a Regatului pentru riscul de a pierde Basarabia... toate aceste idei, denunţate de coalizaţii de la Mazar-Paşa încă în primăvara anului 1876 ca trădare naţională, au fost realizate sub însuşi Partidul Naţional-Liberal după ce a ajuns la guvern.

Este dar învederat că nu prin acea acţiune a opoziţiei din iarna 1875-1876 a putut să cadă ministerul Lascăr Catargiu. Un guvern cade de regulă prin propriile sale greşeli, dar nu prin greşelile adversarilor. Acţiunea opoziţiei în genere, necum acţiunea rătăcită a „Coaliţiei de la Mazar-Paşa" cu toate articolele din ziare, cu toată violenţa expresiilor, cu toate neadevărurile răspîndite, cu toate întrunirile zgomotoase, nu ajunge la nici un rezultat practic cîtă vreme guvernul nu comite însuşi erori sau nu dovedeşte însuşi insuficienţă în chestiunile mai importante ale momentului.

Revenind acum la adevărata cauză a căderii ministerului Catargiu în aprilie 1876, vom şti după cele zise mai sus că avem să o căutăm în vreo insuficienţă sau vreo eroare a lui în privinţa unor chestiuni de însemnătate, a căror rezolvare era neapărat cerută de situaţia politică de atunci.

Aceste chestiuni erau două:

Era mai întîi noua complicaţie a vechii greutăţi cu drumul de fier Roman-Vîrciorova. După insolvabilitatea concesionarului Strousberg, administrarea marii întreprinderi trecuse asupra Societăţii acţionarilor din Berlin reprezentată mai ales prin Bleichröder şi Hansemann. Pentru terminarea construcţiilor şi darea întregii linii în circulare (ianuarie 1875), societatea era silită să facă un nou împrumut de 78 milioane franci şi spre garantarea obligaţiilor cu prioritate voia să obţină dreptul de inscripţie ipotecară asupra liniei. Acest drept nu i se putea concede, cu toată stăruinţa consilierului intim Reinhard trimis la Bucureşti. Din partea guvernului nostru s-a dus la Berlin ministrul lucrărilor publice, Theodor Rosetti, pentru a discuta alte soluţii, precum şi modalităţile răscumpărării cel puţin parţiale a liniei ferate (a trunchiului Roman-Galaţi sau Galaţi-Vîrciorova). Deocamdată era vorba să înainteze statul român suma de 78 milioane, scăzînd-o din capitalul de 248 milioane. Theodor Rosetti ajunsese în Berlin la o înţelegere cu societatea, însă mandatul său era numai *ad referendum*, şi cînd s-a întors în Bucureşti, majoritatea Consiliului de Miniştri nu s-a putut hotărî pentru nici o soluţie.

Chestiunea se tărăgăna într-un mod intolerabil. După o convorbire cu domnii de Bülow şi de Radowitz în Reichs-Kanzleramt din Berlin, autorul acestei publicări face lui Catargiu o dare de seamă asupra necesităţii politice a unei grabnice dezlegări (scrisoarea de la 5 august 1875, citită mai pe urmă în Cameră de ministrul de externe al cabinetului Brătianu, şedinţa de la 12 ianuarie 1880). De la septembrie înainte numeroase discuţii în consiliul de miniştri se ocupă de această afacere. La 12 decembrie 1875 agentul nostru diplomatic de la Berlin ne telegrafiază că în Reichs-Kanzleramt se vorbeşte chiar de ruperea relaţiilor diplomatice, dacă nu ajungem la o decizie. Toate în zadar: mai ales ministrul de finanţe, G. Gr. Cantacuzino, stă la îndoială, şi toată chestiunea rămîne în starea ei ameninţătoare.[1] Această lipsă de hotărîre do-

[1] Vezi şi memoriile regelui, *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*, vol. II, p. 484.

vedeşte insuficienţa guvernului de a face faţă situaţiei în una din cele mai importante cerinţe ale ei.

Un amănunt caracteristic: cînd cu citata misiune a lui Theodor Rosetti la Berlin, principele Bismarck, în decursul convorbirii asupra acelei afaceri, îl întrebă deodată dacă este înrudit cu C.A. Rosetti, relevînd însemnătatea acestui om politic. Indiciul era clar, şi aici nu era vorba de presiune, ci de prevedere: dacă partidul lui Theodor Rosetti nu putea să rezolve chestiunea, rămînea să o rezolve partidul lui C.A. Rosetti. Căci rezolvată trebuia să fie.

Şi principele Bismarck avea dreptate în stăruinţa sa, atît pentru interesul ţării sale, cît şi pentru interesul ţării noastre. Nu numai marile angajări ale unor persoane influente din aristocraţia germană, ci şi micile capitaluri ale multor burghezi din Berlin erau prinse în acţiunile căilor ferate, tot creditul statului nostru era în joc, şi bunele raporturi dintre Germania şi România atîrnau de la o convenabilă lichidare a afacerii tocmai în momentul în care se aştepta izbucnirea crizei orientale şi în care sprijinul puternicei Germanii era de cea mai mare importanţă pentru noi.

Şi astfel chestiunea drumurilor de fier se complicase iarăşi cu altă chestiune, mult mai gravă, care apăsa asupra situaţiei politice din iarna 1875-1876: cu atitudinea statului nostru în războiul inevitabil dintre Rusia şi Turcia. Luptele din Bosnia şi Herţegovina, întreţinute cu mijloacele panslaviştilor, nu se mai potoleau. Concentrarea trupelor ruseşti la graniţa Basarabiei în noiembrie şi decembrie 1875 nu era un secret pentru nimeni. Ignatiev îndrăznea să spună agentului nostru la Constantinopol că Rusia după împrejurări va putea fi silită să ocupe România ca zălog. Şi cu toată duşmănia cunoscută între Ignatiev şi cancelarul Gorceakov (cazuri analoage sînt frecvente în diplomaţia rusească), direcţia reprezentată prin Ignatiev era pe atunci evident predominantă. Domnitorul nostru era în curent cu multiplele incidente în perspectiva războiului, care însă nu avea să izbucnească decît mai tîrziu, în primăvara anului 1877, anul 1876 fiind ocupat cu zadarnicele tratative diplomatice, cu mişcarea Softalelor pentru detronarea sultanului Abdul Aziz şi înlocuirea lui cu alienatul Murad II, căruia îi urmează în curînd fratele său Abdul Hamid etc.

Numai agentul nostru din St.-Petersburg, G. Philippescu, pe la noiembrie 1875 în concediu la Bucureşti, era de părere că deocamdată Rusia nu voia războiul.

De altminteri Zinoviev, consulul general al Rusiei, întorcîndu-se de la o întrevedere cu Ignatiev din Constantinopol (tot în noiembrie 1875), ne-a pus de-a dreptul întrebarea: ce atitudine va avea România în viitoarea criză orientală? În multe consilii de miniştri din ultimele săptămîni ale anului 1875 am discutat asupra gravei întrebări şi asupra gravei răspunderi. Ar fi de prisos să arătăm aici părerile individuale ale fiecărui ministru; pentru înţelegerea mersului politicii noastre şi a schimbării de guvern intervenite în curînd, este de ajuns să consemnăm rezultatul discuţiilor: rezultatul a fost inacţiunea. A predominat vechea idee a neutralităţii.

Dar ce sens mai putea avea neutralitatea noastră în anul 1876? Neutralitatea garantată de cine? Şi cum respectată în poziţia noastră geografică? Cele trei imperii erau înţelese în contra Turciei, Franţa nu conta încă, Italia nu conta destul, Anglia sub isteaţa conducere a lui Disraeli se asigurase pînă la oarecare punct prin cumpărarea majorităţii acţiunilor Canalului de Suez (noiembrie 1875), şi energică agitare în contra Turciei din partea opoziţiei liberale sub impulsiunea lui Gladstone nu putea rămîne fără efect asupra politicii engleze. Şi apoi nu eram noi un stat cu aspiraţii de independenţă? Şi care alt moment ni le putea îndeplini, dacă nu tocmai izbucnirea crizei orientale? Iar dacă independenţa trebuia să o dobîndim, se cuvenea junelui stat să o aştepte în pasivitatea smerită de la vreo combinare viitoare a diplomaţiei străine, care cine ştie cum ar fi ieşit, sau era datoria, onoarea şi dovada sa de vitalitate de a şi-o cuceri cu sîngele armatei sale?

Evident, singura politică indicată de interesul nostru naţional în anul 1876 era: ca — întemeiaţi pe sprijinul Germaniei şi al Austro-Ungariei — să ne înţelegem din vreme cu Rusia asupra participării noastre la război.

Dar majoritatea ministerului Lascăr Catargiu nu se gîndea decît la neutralitate; şi această eroare politică a fost al doilea fapt care a justificat căderea cabinetului conservator.

Şi poate a fost bine că s-a întîmplat aşa. Nu e vorbă, un minister conservator ar fi răscumpărat căile ferate probabil în condiţii financiare mai bune; şi cît pentru participarea la război, armata condusă de domnitorul Carol ar fi fost tot aşa de biruitoare sub ministerul Catargiu, ca şi sub ministerul Brătianu. Dar dacă şi cu un guvern conservator se putea lua Plevna, numai cu un guvern liberal se putea pierde Basarabia fără o adîncă zdruncinare înăuntrul ţării.

Şi aici se vede o dată mai mult folosul alternării guvernelor într-o monarhie reprezentativă.

În orice caz retragerea ministerului Catargiu s-a produs constituţional corect în urma alegerilor senatoriale de la sfîrşitul lui martie 1876, la care s-a prezentat cu succes opoziţia coalizată, şi după un scurt minister de tranziţie (curios compus de generalul I. Em. Florescu cu Dim. Kornè la externe, generalul Tell la finanţe, generalul Tobias Ghergheli la lucrări publice, P. Vioreanu la justiţie şi Al. Orăscu la culte), în ziua de 27 aprilie 1876, în urma alegerii lui Manolache Costache la vicepreziden̦ia noului Senat, al cărui prezident era mitropolitul primat, vine ministerul opoziţiei coalizate, astfel format:

MANOLACHE COSTACHE, prezident şi lucrări publice,
M. KOGĂLNICEANU, externe,
I.C. BRĂTIANU, finanţe,
G. VERNESCU, interne,
Colonel G. SLĂNICEANU, război,
G. CHIŢU, culte,
M. PHEREKYDE, justiţie[1].

Noul minister dizolvă Camera la 3 mai 1876, şi din alegerile de la începutul lui iunie iese o covîrşitoare majoritate, aproape unanimitate liberală. Prezident al Camerei devine C.A. Rosetti.

Care era să fie cel dintîi act al Partidului Liberal ajuns astfel la stăpînire?

Lunga durată de peste cinci ani a ministerului conservator — fapt unic pînă atunci în tinerele noastre anale parlamentare — în loc să fi fost primită de toţi oamenii politici ca o dovadă de progres, nu făcuse decît să aprindă în majoritatea liberalilor setea de răzbunare, deşteptată încă din august 1870 şi din martie 1871, de cînd cu înăbuşirea tulburărilor şi a veleităţilor republicane.

[1]Mihail Pherekyde, care la 27 iunie 1875, într-o adunare de la *Alegătorul liber*, propusese şi apoi prezentase domnitorului o petiţie cu multe iscălituri în contra chiar promulgării Convenţiei comerciale cu Austro-Ungaria, nu se sfieşte de a contrasemna însuşi această promulgare în decretul de la 20 mai 1876. Să fi luat măcar concediu pe cîteva zile! — Acelaşi Pherekyde ca deputat, cînd cu răscumpărarea drumurilor de fier, prezintă importantul amendament ca sediul interimarei direcţii a căilor ferate să fie de îndată la Bucureşti, şi după trei săptămîni, în şedinţa Camerei de la 12 ianuarie 1880, tot el susţine respingerea amendamentului său. — Dar vezi şi nota de la p. 60.

Dar setea de răzbunare este un rău sfătuitor: ea a îndemnat Camera la darea în judecată a tuturor miniştrilor de la 11 martie 1871 pînă la 3 aprilie 1876, cu excepţia lui I. Bălăceanu şi I. Strat, şi firește a lui Manolache Costache. În primul moment se exceptase şi Theodor Rosetti numit de la 31 martie 1876 membru al Curţii de Casaţie. Dar după o scrisoare a sa către prezidentul Adunării Legiuitoare, prin care reclama „dreptul şi onoarea de a figura în acest proces" (scrisoarea e publicată în *Timpul* de la 23 iulie 1876), Camera are naivitatea de a-i face pe plac şi de a hotărî şi acuzarea sa.

Astfel, prin voturile de la 20, 21 şi 22 iulie 1876, după o propunere semnată de 80 deputaţi, în cap cu Eugeniu Stătescu, citită de Stolojan în şedinţa de la 10 iulie, Camera liberală dă în judecată pe foştii miniştri în număr de unsprezece: Lascăr Catargiu, I. Em. Florescu, P. Mavrogheni, Al. Lahovari, V. Boerescu, N. Kretzulescu, G. Costa-Foru, P. Carp, Theodor Rosetti, G. Gr. Cantacuzino şi T. Maiorescu, iar pe al doisprezecelea, pe generalul Tell, deşi cuprins în propunerea de la 10 iulie, îl scoate din proces... Prea era de la '48!

Şi cu toate acestea, programul ministerului liberal citit la 25 aprilie 1876 în Cameră şi Senat declarase anume: „Venim la guvern fără recriminări, fără spirit de răzbunare, venim cu via dorinţă de a potoli patimile şi urile din ţară." Şi chiar în Mesajul de deschidere al Camerei nou alese, citit în prima şedinţă de la 20 iulie 1876, se zicea: „Fac cu atît mai mult apel la patriotismul şi la moderaţia dvs. în momentele actuale, cu cît la hotarele noastre agitaţiile durează şi orizontul politic este departe de a fi senin." Şi în asemenea momente şi de-abia 20 de zile după asemenea declarare solemnă a guvernului susţinut de Cameră, aproape unanimitatea Camerei cere şi apoi votează darea în judecată a miniştrilor partidului advers.

În Comitetul de acuzare se aleg (24 şi 25 iulie 1876), şapte membri: Dimitrie Brătianu (prezident), N. Voinov (viceprezident), A. Stolojan, N. Fleva, D. Gianni, Emil Costinescu şi G. Misail (secretar).

Asupra atribuţiilor acestui comitet parlamentar se nasc cele mai grele discuţii. Articolele 101 şi 102 din Constituţie prescriu că fiecare din ambele Adunări precum şi regele au dreptul de a acuză pe miniştri şi a-i trimite dinaintea Curţii de Casaţie şi Justiţie, însă

cer o lege specială, care să determine cazurile de responsabilitate şi modul de urmărire; iar pînă atunci, tot Curtea de Casaţie să aibă şi puterea de a caracteriza delictul şi de a hotărî pedepsele.

Legea specială asupra responsabilităţii ministeriale şi a modului de urmărire nu era încă făcută (ea a fost promulgată de-abia la 2 mai 1879), deşi Papiu-Ilarianu în calitate de procuror general al Curţii de Casaţie o ceruse formal încă de la 16 august 1866, sub ministerul Ion Ghica, ce e drept cu adaosul cuvintelor: „Eu cred că simţul legalităţii peste puţin va deveni simţul României întregi în guvern şi în popor, şi nu voi să am cea mai mică îndoială că sub domnia lui Carol I, Alesul Românilor, sabia lui Goliath va sta suspendată în templul justiţiei române, spre a fi de-a pururea în vederea şi aducerea aminte a tuturor celor ce se cuvine, dar că niciodată nu se va simţi nevoia de a o întrebuinţa." Se vede că răposatul Papiu-Ilarianu nu-şi cunoştea partizanii, precum pare a nu fi cunoscut nici unele date istorice, cînd în citatul de mai sus confundă pe grecul Damocles cu filisteanul Goliath din *Testamentul Vechi.*

În starea legislaţiei de la 1876 un Comitet de acuzare ministerială, ales de Cameră, avea fără îndoială dreptul şi datoria de a culege toate informaţiile, precum le poate culege orice anchetă parlamentară; dar procedura mai departe, procedura judiciară în înţelesul strict, revenea de drept Curţii de Casaţie, care avea şi singură chemarea de a caracteriza delictul. De altminteri art. 104 din Constituţie prescrie formal: „Nici o jurisdicţie nu se poate înfiinţa decît numai în puterea unei anume legi. Comisii şi tribunale extraordinare nu se pot crea sub nici un fel de numire şi sub nici un fel de cuvînt."

Însă această restricţie legală nu convenea pornirilor majorităţii liberale. Camera decide din contră (şedinţa de la 22 iulie 1876) să dea Comitetului său de acuzare toate atribuţiile ce acesta şi le va crede necesare pentru conducerea instrucţiei: şi dreptul mandatelor de aducere cu sila şi dreptul arestului preventiv în contra acuzaţilor. (Că în fapt foştii miniştri conservatori nu au fost arestaţi, se datoreşte intervenirii personale a domnitorului.)

Primul efect al exorbitantei decizii de la 22 iulie 1876 este demisionarea miniştrilor Kogălniceanu şi Pherekyde[1]. Împreună

[1]După cele constatate mai sus, în nota de la p. 58, această tărie a convingerilor juridice din partea lui M. Pherekyde merită să fie cu atît mai mult semnalată.

cu ei se retrag din minister şi Manolache Costache, care şi fără de aceasta nu mai putea sta la guvern după darea în judecată a foştilor săi colegi conservatori şi declarase în aceeaşi şedinţă a Camerei că se află în mijlocul ei ca „un copil orfan" — lucru firesc pentru cine îşi părăseşte părinţii fără a fi fost adoptat în regulă de alţii.

La 24 iulie 1876 se reconstituie ministerul astfel:

I.C. BRĂTIANU, prezident şi finanţe,
G.I. VERNESCU, interne,
D.A. STURDZA, lucrări publice,
EUGENIU STĂTESCU, justiţie,
Colonel G. SLĂNICEANU, război,
G. CHIŢU, culte,
N. IONESCU, externe.

Înaintarea lui Ion Brătianu la prezidenţa Consiliului de Miniştri, pe cînd fratele său Dimitrie rămînea şters la prezidenţa Comitetului de acuzare, era în toate privirile indicată de situaţie. La justiţie se cădea să vină în asemenea împrejurări Eug. Stătescu, deoarece fusese în capul propunerii pentru darea în judecată a foştilor miniştri. Şi Dimitrie Sturdza intra natural în noul minister: şi el, şi Ion Ghica, de care era încă subjugat, se aflau întotdeauna dispuşi să acuze pe alţii. Pentru a mai avea un moldovean în minister, Ion Brătianu s-a adresat la Nicolae Ionescu, profesorul fracţionist de istorie al Universităţii din Iaşi — indiciu sigur că evenimentele importante nu se mai aşteptau pentru anul 1876.

După o aşa reformare a cabinetului, noul ministru de justiţie Stătescu şi vechiul ministru de interne Vernescu se grăbesc a pune parchetul, judecătorii de instrucţie şi organele puterii executive la dispoziţia Comitetului de acuzare.

Comitetul începe acum faimoasa instrucţie, care durează peste şase luni şi (precum arată în voluminosul său raport de 946 pagini imprimate în 40!) „cere de pe la diferitele autorităţi din ţară peste 500 de dosare, memorii şi informaţii, se pune în relaţie, cu toate ministerele, cu toate prefecturile, tribunalele, parchetele, consiliile judeţene şi comunale, în fine cu tot ce se poate zice o autoritate constituită... face percheziţiile necesare la prefecţii de care s-au servit miniştrii daţi în judecată,[1] pune să se descifreze şi copieze

[1]Aceste „percheziţii" se făceau, după însărcinarea Comitetului de acuzare, de judecătorul de instrucţie şi de procurorul tribunalului local, cărora li se asocia cîte un

140 dosare de corespondenţă secretă a fostului guvern, primeşte 600 comunicări de la autorităţile publice şi persoane private" etc. (p. 2).

Ce emoţie, ce teroare răspîndită prin toate districtele! Căci mulţi erau adînc impresionaţi de procedura Comitetului de acuzare şi nu puteau împărtăşi ironica indiferenţă a unora din miniştrii daţi în judecată, care aveau destulă cunoştinţă de oameni şi împrejurări pentru a prevedea rezultatul lucrării lui Misail şi a celor deopotrivă cu el.

În decursul acestei lungi instrucţii comitetele trebuie să se hotărască, în sfîrşit, a da cu ochii şi de înşişi miniştrii acuzaţi, şi la 7 decembrie 1876, după şase luni de la acuzare, le trimite „mandate de înfăţişare" pentru termenul de 16 decembrie. Spre ilustrarea acestui curios episod al istoriei noastre contemporane reproducem mandatul în *facsimile*.

Se-nţelege că nici unul din noi nu s-a înfăţişat, pentru motivele cuprinse în următoarea adresă, trimisă comitetului la 12 decembrie 1876:

Domnilor,

La chemarea ce-mi adresaţi de a mă înfăţişa înaintea dvs. în ziua de 16 ale curentei, mă grăbesc a întîmpina că — în lipsa unei legi — nu vă

---

deputat liberal. La Vaslui, în contra fostului prefect D. Donici, percheziţia a fost condusă de deputatul A. Vizanti, profesor la Universitatea din Iaşi. Aici i s-au sechestrat lui Donici şi scrisorile private, care n-aveau a face cu politica, între altele şi următoarea:

Domnule prefect,

Sînteţi ordonat ca la minut după primirea acesteia să vă luaţi tărăbuţele şi în interesul serviciului să veniţi cu dînsele la gazdă la dl ministru al lucrărilor publice, unde aveţi totdeauna o odaie care vă aşteaptă şi un tacîm la dejun şi masă. Vi se face totodată aspră luare aminte la necuviinţa de a vă duce la crîşmă, în loc de a veni după datorie la superiorul dvs. care vă sărută dulce.

Ministru Secretar de Stat
la departamentul Ticăloşiilor publice,
Th. Rosetti

Această glumă prietenească se vede publicată la p. 207 a marelui raport al lui Misail printre „actele" de acuzare cu titlul pompos de „ideea ce avea dl Theodor Rosetti de înalta poziţie ce i se încredinţase ca ministru al ţării!"

Despre percheziţia neizbutită la fostul prefect de Neamţ colonelul Roznoveanu, vezi mai jos.

ADUNAREA DEPUTATILOR

COMITETUL DE ACUZARE A FOSTILOR MINISTRI DATI IN JUDECATA

MANDAT DE INFACISIARE

In basa resoluțiunilor Adunăriĭ și a art. 101 din Constituțiune, subscrișiĭ membri aĭ comitetului, chiămăm pe D Titu Maiorescu, fost ministru de Culte și instrucțiune publică *de profesiune* advocat, *domiciliat* din Comuna Bucuresci *a compare înaintea nóstră pentru diua de* șaise-spre-dece (16) Decembre, 1876, la ora unu post meridiane *în localul Adunăriĭ Deputaților, spre a fi interogat asupra faptelor ce-ĭ se impută și pentru carĭ este dat în judecată prin votul Adunăriĭ de la* 21 *Iulie, cunoscênd că la cas de neurmare se va da în contră-ĭ mandat de aducere.*

Făcut in pretoriul nostru din localul Adunăriĭ, astă-dĭ la șepte Decembre, 1876 *în Bucuresci.*

A. Stolojan, A. Gianni

E. Costinescu, N. Fleva

G. Missail

N. 514

pot recunoaşte drepturile şi atribuţiile de judecători de instrucţie şi că prin urmare sînt hotărît a nu răspunde la nici un fel de interogatoriu ce mi-aţi face.

Astfel fiind, este de prisos de a veni înaintea dvs. Voi răspunde şi mă voi apăra numai înaintea judecătorilor mei legali, adică înaintea Înaltei Curţi de Casaţie şi Justiţie.

Primiţi, domnilor, încredinţarea deosebitei mele considerări.

T. Maiorescu,
fost ministru.

Asemenea adrese au fost trimise şi de ceilalţi acuzaţi.

După cîteva zile, la 21 decembrie dimineaţa, se prezintă la autorul acestei scrieri comisarul „culorii de roşu", C. Vasilescu, însoţit de dl locotenent de jandarmi Fănuţă, şi-i dă următorul „mandat de aducere", adăugînd în termeni politicoşi invitarea de a se înfăţişa de bunăvoie, căci altfel ar fi obligat să întrebuinţeze forţa.

ADUNAREA DEPUTAŢILOR

Comitetul de acuzare a foştilor miniştri daţi în judecată

MANDAT DE ADUCERE

În baza rezoluţiilor Adunării şi a articolului 101 din Constituţie, mandatăm şi ordonăm tuturor agenţilor puterii publice ca, în temeiul acestui mandat, să aducă înaintea noastră pe dl Titu Maiorescu, de profesiune avocat, domiciliat în comuna Bucureşti, pentru a fi interogat asupra faptelor ce i se impută ca fost ministru de culte.

Cerem de la toţi depozitarii puterii publice de a da mînă de ajutor la caz de necesitate, spre executarea mandatului de faţă.

Făcut în pretoriul nostru din localul Adunării, astăzi la 16 decembrie 1876, ora 3 p.m. în Bucureşti.

Vicepreşedinte (semnat) N. Voinov,
Membrii (semnaţi) N. Fleva, D. Gianni,
Secretar (semnat) G. Misail.

Pentru conformitate cu originalul:
Com. culoarea roşie, *C.P. Vasilescu*

L.S.
Nr. 527

Totodată se cere subscrierea unei dovezi de primire astfel concepute:

DOVADĂ

Am primit copie după mandatul de aducere al Comitetului de acuzare a foştilor miniştri daţi în judecată al Adunării Deputaţilor sub nr. 527 din 16 dec. anul 1876 de la dl comisar al culorii roşii, atestată că este conformă cu originalul, şi mă oblig ca astăzi 21 dec. a.c. pînă la ora 3 după-amiază fix să mă prezint înaintea Comitetului Adunării Deputaţilor din curtea Mitropoliei, conform textului mandatului făcut pe persoana mea.

1876, dec. 21, Bucureşti.

Dar subsemnarea acestei dovezi se refuză de cel citat şi se înlocuieşte cu următorul text, scris pe aceeaşi pagină:

Am primit copia despre care se vorbeşte mai sus, iar obligaţia de a mă prezenta înaintea suscitatului „Comitet" o iau numai faţă cu agenţii forţei publice, dl comisar de roşu şi dl locotenent de jandarmi Fănuţă, cedînd puterii unei autorităţi constituite, de la care şi d-lor au primit ordin, adică Prefecturii Poliţiei Capitalei.

T. Maiorescu

21 decembrie 1876 (2 ianuarie 1877)

Prefect al poliţiei lui G. Vernescu era pe atunci răposatul Protopopescu-Pake.

Tot pentru acea zi şi cu forme identice a fost citat Lascăr Catargiu şi pe la orele 3 ne-am dus împreună în aceeaşi trăsură la Cameră. Acolo ne-a întîmpinat deputatul locotenent-colonel Ghergheli, care vestind pe membrii Comitetului despre sosirea noastră, a poftit întîi pe Lascăr Catargiu la Comitet (Comitetul lucra într-un mic cabinet al prezidentului Camerei, în fundul sălii la stînga. Nu se făcuseră încă reparaţiile lui Dimancea).

După o jumătate de oră plecînd Catargiu, a fost introdus autorul acestei publicări înaintea Comitetului. A găsit prezenţi în odăiţă pe Fleva, Gianni, Costinescu şi Misail şezînd în jurul unei mese.

Scurta scenă ce se petrece acum o reproducem după consemnarea făcută în aceeaşi zi.

N. Fleva (foarte politicos): Binevoiţi a şedea, domnule Maiorescu.

T. Maiorescu (salută în tăcere şi face un gest de refuz).

N. Fleva: Sînteţi dat în judecată de Adunarea Deputaţilor pentru mai multe fapte ce vi se impută împreună cu colegii dvs. şi mai întîi că aţi

falsificat alegerile, lipsind pe cetăţeni de la liberul exerciţiu al dreptului lor electoral. Ce aveţi de răspuns?

T. Maiorescu: Precum am avut onoarea a vă declara în scris, nu vă pot recunoaşte atribuţiile unor judecători de instrucţie, fiindcă nu vi le-a dat nici o lege. Prin urmare nu voi răspunde la întrebările dvs.

N. Fleva: Acesta este tot răspunsul dvs. şi pentru celelalte capete de acuzare?

T. Maiorescu: Da.

N. Fleva: Atunci binevoiţi a scrie răspunsul pe această coală (îi prezintă un formular tipărit ca al judecătorilor de instrucţie).

T. Maiorescu: Scrieţi dvs. dacă vă interesează. Eu nu scriu.

N. Fleva (după ce a scris): Vă rog iscăliţi, dacă vă pare exact.

T. Maiorescu: Nu pot iscăli un act a cărui legalitate o contest.

N. Fleva: Atunci se va face menţiune că aţi refuzat iscălitura.

T. Maiorescu: Faceţi cum credeţi. Pe mine nu mă priveşte.

N. Fleva: Vă puteţi retrage, domnule Maiorescu.

T. Maiorescu (salută în tăcere şi iese).

Cam în acelaşi mod se vor fi petrecut lucrurile şi cu generalul Florescu şi Alexandru Lahovari, chemaţi cu trei zile înainte, şi cu Mavrogheni, chemat la 22 ianuarie 1877.

De-abia în ziua de 10 martie 1877 (oare fiindcă era tocmai aniversarea tulburărilor de la Sala Slătineanu?) se depun în sfîrşit pe biroul Camerei trei volume din raportul final al Comitetului de acuzare şi la 15 martie se depune al patrulea şi cel din urmă volum. Cu redactarea întregului raport a fost însărcinat G. Misail[1].

Cine a citit vreodată ceva de Misail (căci multe scrieri au ieşit din călimările acestui autor) îşi poate închipui stilul şi mai ales lungimea raportului.

„Vin astăzi", zice Misail, „cu aceeaşi *imparţialitate*, de care a fost dominat Comitetul de lucrările sale, a vă supune rezultatul laboarei noastre de şase luni"...

„Mandatul Comitetului dumneavoastră a fost onorator însă greu şi plin de răspundere. Punînd în practică nişte principii, nişte aforisme cu totul noui pentru noi" etc.

„Înainte de orice, permiteţi-ne a ne da seamă despre înalta idee de stat şi de conservare, care a dominat la darea în judecată a acestui minister." (P.3.)

[1]Bună alegere, cînd era vorba de acuzarea lui Lascăr Catargiu şi Petre Mavrogheni, de vreme ce Misail fusese în copilărie adăpostit la curtea lui Costin Catargiu din Mărăşeşti, tatăl dnei Olga Mavrogheni!

Cu „înalta idee de stat" şi cu „aforismele cu totul noui pentru noi" ale lui Misail, Comitetul de acuzare, după „laborarea" de şase luni, ajunge la următorul rezultat:

Din cei 11 miniştri daţi în judecată, Comitetul scoate de sub acuzare:

pe P. Carp, fiindcă în contra d-sale „nu a găsit nici un cap de acuzare";

pe G. Costa-Foru, fiindcă a murit;

pe N. Kretzulescu, fiindcă „descoperirile făcute în povara sa nu sînt de natură a provoca un verdict de *condamnare*".

Cît pentru G. Gr. Cantacuzino, pe care îl acuză de ingerinţe în alegeri, de călcarea Constituţiei, de falsificarea bugetului şi de risipa banilor publici,

Theodor Rosetti, pe care îl acuză de ingerinţe în alegeri, de violarea Constituţiei, de modificarea traseului drumului ferat Ploieşti-Predeal şi de acordarea unor subvenţii nepermise de lege, şi

V. Boerescu, pe care îl acuză de complicitate cu colegii săi „la crimele, delictele şi risipele enumerate":

Comitetul se referă la aprecierea suverană a Adunării.

Definitiv se menţine acuzarea numai în contra celorlalţi cinci miniştri în ordinea următoare: L. Catargiu, Al. Lahovari, I. Em. Florescu, T. Maiorescu, P. Mavrogheni, pentru călcare de Constituţie, ingerinţe şi corupere în alegeri, vărsare de sînge „al cetăţenilor bivolari din Giurgiu", risipa banilor publici etc., etc. (pp. 246, 247).

Camera în şedinţele de la 19 şi 21 martie menţine acuzarea acelor cinci miniştri, admite scoaterea celorlalţi, afară de a lui V. Boerescu, în privinţa căruia, după două voturi nule, se decide la al treilea scrutin cu 49 de voturi contra 17 să rămînă sub acuzare.

Iar *Românul* de la 13 martie 1877 laudă lucrarea Partidului Liberal ca făcută „cu lealitate, cu dreptate şi cu cea mai rară şi nobilă moderaţie".

Dar de aci mai departe întreaga acţiune lîncezeşte. Actele instrucţiei terminate nu se înaintează Curţii de Casaţie, deşi însuşi prezidentul Camerei, C. A. Rosetti, o cere încă în şedinţa de la 16 martie. Însă în locul procedurii regulate se aplică pe cale administrativă o altă procedură, o manoperă, pentru a cărei calificare nici un cuvînt nu este prea tare. După propunerea lui N. Dimancea, rezumatul punctelor de acuzare, fără să se fi comunicat vreodată celor daţi în judecată, se afişează pretutindeni pe la comunele din

ţară, pentru ca militarii, şcolarii, sătenii să afle învinuirile aduse în contra guvernului conservator.

Şi cu toate aceste înscenări de imitaţie jacobină, ţara, de cîte ori se poate manifesta în mod legal, se pronunţă fără şovăire în contra pornirilor de răzbunare ale Partidului Liberal. Căci pe lîngă foştii miniştri se văd daţi în judecată şi unii din funcţionarii lor administrativi, aceştia în procedură regulată la tribunale şi la curţi. Însă toţi fără excepţie sînt dezvinovăţiţi.

Relevăm cazul colonelului Roznovanu, fost prefect la Piatra-Neamţ, care văzîndu-şi domiciliul călcat de deputatul Şoarec pentru percheziţia ordonată de Comitetul de acuzare, a dat afară pe acel deputat „liberal" şi apoi, fiind acuzat pentru această rezistenţă, a fost achitat de Curtea de Apel din Iaşi prin decizia de la 17 septembrie 1876, care a recunoscut percheziţia nelegală şi prin urmare rezistenţa îndreptăţită.[1]

Mai relevăm pe cei trei foşti prefecţi, Iacovaki, Nicolaide şi Popescu, achitaţi în 1877 de curţile cu juraţi, şi pe fostul director al Imprimeriei Statului, I. A. (Zizin) Cantacuzino, în favoarea căruia chiar judecătorul de instrucţie din Bucureşti, cu toată intimidarea magistraturii amovibile din acel timp, nu a putut decît să dea o ordonanţă de neurmărire (4 august 1875). Toţi patru au fost apăraţi de autorul scrierii de faţă, el însuşi fiind încă sub acuzare (pentru Iacovaki a pledat şi Cantilli).

Cazul lui I. A. Cantacuzino merită să fie menţionat şi în altă privinţă. El fusese dat în judecată de G. Vernescu, ministru de interne, sub grava acuzare de „delapidare de bani publici", fiindcă tipărise în Imprimeria Statului ziarele *Curierul Bucureştilor* şi *Economiste Roumain*, deşi Vernescu văzuse din chiar dosarul ministerului său că această tipărire era executată din ordinul expres al ministrului de interne (*Jurnalul Consiliului de Miniştri* nr. 2 din 1875) şi deşi era evident că directorul Imprimeriei Statului nu avea cădere să examineze şi să refuze manuscriptele trimise la tipar de ministrul său. Fapta lui Vernescu era aşa de abuzivă, încît Cantacuzino, îndată ce a primit ordonanţa de neurmărire, a acţionat la rîndul său pe Vernescu dinaintea tribunalului Ilfov pe te-

[1]Unul din judecătorii Curţii de Apel, N. Cazimir, precum şi prezidentul Tribunalului de Roman, G. Balş, care se pronunţaseră pentru condamnarea deputatului Şoarec, au fost îndată depărtaţi din funcţie de ministrul Stătescu. Celălalt judecător de la Curte, E. Filipescu-Dubău, a demisionat. Acelaşi ministru a mai destituit pe judecătorul de instrucţie de la Tribunalul Piatra-Neamţ, Iuliano, care refuzase să facă împreună cu deputatul Şoarec percheziţia la colonelul Roznovanu.

meiul art. 298 din Codul penal, care pedepseşte pe cel ce aduce o „acuzare mincinoasă".

Plîngerea a fost primită de primul-prezident al Tribunalului Ilfov (dosar nr. 1544 din 1876), trimisă spre judecare la secţia II şi sorocită pe ziua de 15 aprilie 1877, pentru care Cantacuzino a şi primit citaţia nr. 8973. La ziua sorocită Cantacuzino, însoţit de autorul acestei publicări, se prezintă la tribunal. Spre marea noastră mirare, de pe rolul proceselor din acea zi lipseşte procesul Cantacuzino-Vernescu. La intrarea tribunalului în şedinţă publică, prezidentul ne spune că procesul este „scos din rol" după o adresă a primului-prezident (pe temeiul jurnalului nr. 5432, încheiat de Trib. secţia I la 24 noiembrie 1876, în Camera de Consiliu, fără citarea părţilor şi cu toate că procesul aparţinea secţiei II). Protestarea noastră e întreruptă de prezident cu sunarea clopoţelului şi cu vorbele: „Nu admit nici o discuţie."

Pentru orice cunoscător de legi acest nepilduit incident nu mai are trebuinţă de comentariu; el dovedeşte starea în care ajunsese tînăra magistratură încurajată de Partidul Liberal din acele vremuri, după ce în aprilie şi mai 1875 - ca demonstraţie în contra alegerilor făcute sub ministerul L. Catargiu cu Al. Lahovari la justiţie - vreo 23 de magistraţi, în cap cu prezidenţii Tribunalului Ilfov I. Pretor şi M. Poenaru-Bordea, cu procurorii Ciru Economu şi I. Vilacros şi cu asociaţii de la Curtea de Apel, C. Nacu şi B. Arvenesso, îşi dăduseră demisia, fuseseră sărbătoriţi la un banchet public prin discursurile lui Ion Ghica, I. Brătianu, G. Vernescu, N. Blaremberg şi E. Stătescu, şi apoi toţi cîţi au găsit de folosul lor să reintre în magistratură la venirea regimului liberal din 1876, înaintaţi de acest regim, deşi chiar faptul demisionării lor sub forma unei manifestări politice dovedea că le lipseşte una din calităţile indispensabile magistratului. (Cîţiva din ei, Ciru Economu, M. Zenide, B. Arvenesso, M. Poenaru-Bordea, sînt şi cei dintîi martori ascultaţi de Comitetul de acuzare a foştilor miniştri conservatori.)

Fireşte, dacă întreaga magistratură ar fi fost amovibilă şi la dispoziţia guvernului, cum fusese în cazul lui I. A. Cantacuzino, s-ar fi continuat şi procedura în contra celor şase miniştri rămaşi sub acuzare. Dar Curtea de Casaţie în judecata căreia trebuiau să fie trimişi era inamovibilă, şi guvernul liberal, cu toată presiunea ce a încercat-o, nu era sigur de verdictul ei. Ideea de a desfiinţa

cîţiva judecători, propusă în Comisia bugetară a Camerei, sau de a alcătui o majoritate *ad-hoc* prin adăugarea unei întregi secţii la Curtea de Casaţie se părăsise ca prea greu de realizat şi de altminteri Eugeniu Stătescu, capabil de aşa ceva, fusese înlocuit la justiţie, cu Câmpineanu (28 ianuarie 1877).

De aceea, după faimoasa afişare prin comune, nu se mai face nimic. În zadar stăruie acuzaţii să fie în sfîrşit trimişi înaintea judecătorilor lor naturali, în zadar se adresează pentru aceasta chiar la domnitor prin petiţia colectivă de la 21 mai 1877: Partidul Liberal nu îndrăzneşte să urmărească procesul mai departe. Din contră, membrii Comitetului de acuzare demisionează unii după alţii. Încetează întîi mandatul lui Voinov, fiindcă nu mai e deputat, demisionează apoi formal D. Brătianu, E. Costinescu, Fleva şi Misail, acesta din urmă cu motivarea interesantă că mai curînd îşi dă demisia din Cameră decît să susţină acuzarea înaintea Curţii de Casaţie, avînd convingerea că nu e bine privit de unii membri de la Înalta Curte (şedinţa de la 21 martie 1877). Asupra acestor demisii Camera alege şi realege pe E. Stătescu, G. Vernescu (amîndoi acum simpli deputaţi), N. Fleva, G. Misail şi G. Danielopolu. Dar toţi (afară de N. Fleva) declară că nu primesc şi atunci demisionează şi D. Gianni. Camera nu-şi mai dă osteneala să aleagă pe alţii în locul lor, ci le respinge numai demisiile. Însă ei de fapt refuză de a participa la o lucrare pe care declaraseră că nu vor s-o ia asupră-le. Numai Anastase Stolojan rămîne netulburat membru al comitetului ştirbit.

Astfel foştii miniştri daţi în judecată, după o instrucţie de nouă luni, mai rămîn alte 10 luni în situaţia fantastică a unor oameni definitiv acuzaţi, dar indefinit nejudecaţi. Nu acuzaţii, ci acuzatorii dosesc de la judecată, şi toată acţiunea, precum fusese începută în mod nechibzuit, se termină în mod ridicol. Guvernul liberal pîndeşte cu nerăbdare prilejul de a scăpa din impas, nerăbdare cu atît mai explicabilă, cu cît la începutul anului 1878, precum vom vedea din capitolul următor, situaţia internaţională a ţării devenise îngrijorătoare şi răspunderea guvernului foarte grea.

Acest prilej i se dă în sfîrşit, dar i se dă cum nu se aştepta: sub forma unei noi manifestări semnificative a opiniei publice. În ziua de 24 ianuarie 1878 aveau să se facă mai multe alegeri parţiale de deputaţi, printre care una la Colegiul I din Iaşi şi alta la Colegiul I din Romanaţi. În amîndouă colegiile se aleg iarăşi doi

foşti miniştri rămaşi sub judecată: la Romanaţi generalul Florescu, la Iaşi autorul acestei scrieri, după ce încă în aprilie 1877 Lascăr Catargiu şi V. Boerescu (împreună cu P. Carp şi G. Gr. Cantacuzino) fuseseră aleşi la Senat.

Dacă în spiritul şi litera Constituţiei, deputatul ales nu reprezintă numai colegiul său electoral, ci întreaga ţară, verdictul ţării era acum pronunţat; şi imediat ministrul-prezident I. Brătianu, în şedinţa de la 26 ianuarie 1878, cere Camerei „să sfîrşească o dată cu această nenorocită chestiune", iar Camera, cu toată împotrivirea lui Pantazi Ghica, votează fără discuţie retragerea acuzării miniştrilor conservatori. Votul se dă cu 55 bile contra 6. *Monitorul* constată aplauzele deputaţilor, ale aceloraşi deputaţi care cu un an şi jumătate în urmă aplaudaseră darea în judecată.

IV

Sub ministerul Ion Brătianu. Războiul şi proclamarea Regatului

24 iulie 1876 - 14 martie 1881

Pe cînd înăuntrul ţării, Camera liberală îşi pierde vremea cu incidentele acuzării ministeriale, în urma cărora Manolache Costache, prezidentul cabinetului de la 27 aprilie 1876, după de-abia trei luni de slabă guvernare, cedează locul ministerului mai omogen format de I. C. Brătianu, evenimentele istorice din Orient se desfăşoară cu necesitatea prevăzută.

Răscoala din Bosnia şi Herţegovina se repercutează în primăvara anului 1876 pînă în Bulgaria, unde se lăţeşte, cu toate sălbaticele încercări de înăbuşire din partea turcilor (Gladstone: *Bulgarian atrocities*). Marile Puteri, în scop de a preveni sau cel puţin de a localiza un eventual război regulat, încercau acum obişnuita acţiune diplomatică asupra Turciei, uneori cu aparenţa deplinei înţelegeri între ele, adeseori însă cu transparenţa diversităţii intereselor. După o primă intervenire formală, prezentată Înaltei Porţi de contele Andrássy în numele Austro-Ungariei, al Germaniei şi al Rusiei (ianuarie 1876), conferinţa celor „trei cancelari": Bismarck, Andrássy şi Gorceakov, adunată în Berlin, stabileşte la 1/13 mai 1876 aşa-numitul *Memorandum de la Berlin*, primit şi de Italia şi de Franţa, nu însă de Anglia, din cauza căreia se zădărnicesc cele cinci puncte de reformă împăciuitoare.[1]

[1]Autorul acestei scrieri (trimis de ministerul L. Catargiu în martie 1876 pentru negocierea Convenţiei comerciale cu Germania, după a cărei încheiere prealabilă a demisionat la 2 iulie faţă cu situaţia schimbată în ţară) se afla în timpul memorandului ca agent diplomatic la Berlin. Felul primirii sale, în deosebire de primirea puţin simpatică făcută noului ambasador turc Edhem Paşa, era un simptom al bunelor dispoziţii pentru România în contra turcilor şi a fost şi astfel semnalat într-o scrisoare către ministrul de externe ca o prevestire a rolului nostru în războiul viitor.

În iulie 1876 Serbia şi Muntenegru, ajutate cu arme şi voluntari (generalul Cernaiev) trecuţi din Rusia prin România, încep şi ele războiul în contra turcilor. Muntenegrenii rămîn biruitori, dar sîrbii sînt îndată bătuţi la Timoc („24 iulie"). Puterile propun un simplu armistiţiu, Turcia îl refuză, luptele continuă; însă în momentul pericolului unei desăvîrşite nimiciri a Serbiei, Rusia intervine la 16/28 octombrie cu un *ultimatum*, în care cere Turciei armistiţiul necondiţionat pe şase săptămîni. Guvernul englez, sub conducerea lordului Beaconsfield (Disraeli), ia o atitudine ameninţătoare în contra Rusiei; pentru a preveni conflagraţia generală, ambasadorii Puterilor se adună în conferinţă la Constantinopol, 11/23 decembrie. De astă dată Puterile Europene ajung la o înţelegere şi la 3/11 ianuarie 1877 lordul Salisbury, al doilea trimis al Angliei, citeşte propunerile convenite în privinţa Muntenegrului, a Serbiei, a Bosniei, Herţegovinei şi Bulgariei.

Dar Înalta Poartă sub noul sultan Abdul Hamid înscenează în acelaşi timp curioasa Constituţie a lui Midhat Paşa, cu libertatea presei, a religiei, a întrunirilor (o ironie contra Rusiei), cu un fel de Cameră (Marele Sfat), compusă din 225 membri etc. şi o promulgă în chiar ziua deschiderii conferinţei ambasadorilor; iar propunerile diplomatice le supune acum „Marelui Sfat", care le respinge. Turcia acordă numai Serbiei şi Muntenegrului un armistiţiu pînă la 19 februarie, în răstimpul căruia încheie pacea cu Serbia, dar nu cu Muntenegru.

Calculul politic al Înaltei Porţi se arată greşit, fiindcă se bizuie prea mult pe antagonismul dintre Anglia, Rusia şi Austria, care tocmai în acest moment este îmblînzit, aproape înlăturat. Anglia, dezaprobînd rezistenţa Turciei în contra diplomaţiei Puterilor, aşteaptă acum mai mari foloase de la slăbirea Rusiei şi a Turciei în urma unui război între ele: iar Rusia, încredinţată de amiciţia Germaniei (Bismarck în şedinţa *Reichstagului* de la 5 decembrie 1876: „cîtă vreme vom sta noi la acest loc, nimic nu va putea atinge amiciţia noastră seculară cu Rusia"), îşi asigurase şi binevoitoarea neutralitate a Austriei prin înţelegerea secretă de la Reichstadt (8 iulie 1876), care încuviinţa viitoarea ocupare a Bosniei şi Herţegovinei de către Austria.[1]

[1]Probabil şi reluarea Basarabiei noastre de către Rusia. Este de mirare cum un diplomat consumat ca Benedetti, cu toată dubioasa reputaţie ce i-a rămas din timpul funcţionării sale ca ambasador la Berlin 1864-1870, a mai putut să scrie în *Revue des deux mondes* de la 1 ianuarie 1897 (ce e drept, la vîrsta de 79 de ani): *Au congres de Berlin on se concerta pour limiter d'une façon dérisoire les avantages stipulés par la*

Puterile Europene mai fac o ultimă încercare pentru a evita Turciei izbucnirea conflictului cu Imperiul de la Nord. Toţi reprezentanţii lor afară de cel otoman se adună într-o nouă conferinţă, la Londra, şi semnează acolo la 19/31 martie 1877 un „protocol", ale cărui concluzii însă Turcia le refuză iarăşi, şi acum Rusia declară formal războiul.

Care este, în mijlocul acestor peripeţii diplomatice, atitudinea statului român?

Ministrul-prezident Ion Brătianu, înălţat la guvern în fruntea unui partid numeros şi bine disciplinat, începe a-şi simţi şi a-şi dezvolta încetul cu încetul calităţile omului de stat, pe care în tot partidul său el singur le avea. Părăsind în curînd frazele şi apucăturile revoluţionare, cu care se deprinsese în tinereţea sa turbulentă, marele său simţ politic, care adeseori i-a putut acoperi lacuna unei culturi mari aprofundate, îi înlesneşte înţelegerea situaţiei: el devine mai accesibil sfaturilor principelui Carol în chestiunile internaţionale şi poate pentru prima oară îşi dă seama de toată importanţa domnului ereditar dintr-o casă suverană a Europei.

Principele Carol, după 10 ani de domnie, ajunsese a cunoaşte oamenii şi lucrurile din ţară, şi precum îşi însuşise înţelesul istoric al limbii noastre, în contra neologismelor pripite, se pătrunsese de toată aspiraţia naţională a generaţiei Divanului Ad-Hoc, şi în această privinţă devenise, a rămas şi este recunoscut ca cel mai român dintre români.

Pricepător al politicii europene, în poziţie de a afla amănuntele ei mai intime, el a avut din capul locului simţămîntul că în această criză orientală, România era chemată să-şi manifeste puterea ei militară şi valoarea ei de stat, prin care să-şi dobîndească adevărata suveranitate a independenţei.[1]

Russie à San-Stefano... On a ravi à la Porte la Bosnie et l'Herzegovine, dont on confia l'administration temporaire à l'Autriche... M. de Bismarck a été, dans une pensée intéressée, le promoteur des avantages faits à l'Autriche qui, pour prix de ses bienfaits, noua l'année suivante une étroite alliance avec l'Allemagne. Bismarck a fost aşa de puţin promotorul acestor avantaje, că din contră prealabila înţelegere directă între Rusia şi Austria la Reichstadt trebuia, în intenţia Rusiei, să rămînă ascunsă Germaniei şi nu i-a fost descoperită decît ceva mai tîrziu, printr-o confidenţă din partea Austriei provocată de alte descoperiri curioase asupra planurilor ruseşti. (Vezi între altele şi *Neues zur Bismarck'schen Politik* în *N. Fr. Presse* de la 4 noiembrie 1896.)

[1] Această atitudine a domnitorului merită cu atît mai mult recunoştinţa ţării, cu cît era în contrazicere cu sfaturile ce i le da însuşi tatăl său, principele Anton, din

Însă domn constituţional precum era, el nu putea să impună politica sa ca un autocrat, ci trebuia să caute a o inspira miniştrilor săi. În deosebire de prea prudentul cabinet Lascăr Catargiu, la care întîmpinase credinţa în neutralitatea absolută, găseşte în ministerul liberal un guvern mai mlădios, şi Ion Brătianu se identifică treptat-treptat cu noua şi curajoasa concepţie.

Numai treptat, şi nu de îndată, şi nu cu toată energia. În primele şase luni politica externă a lui Ion Brătianu e prea şovăitoare. Încă în decembrie 1876, la conferinţa ambasadorilor din Constantinopol, trimisul ţării, Dimitrie Brătianu, insistă cu tot dinadinsul asupra garantării neutralităţii noastre, pe care o ceruse în noiembrie şi memoriul lui Ion Ghica către guvernul englez. Precum era de aşteptat, cererea României întîmpina refuzul Puterilor.

Poate Ion Brătianu sta la îndoială şi din cauza părerilor lui Ion Ghica şi Dimitrie A. Sturdza. Ion Ghica, fiindcă fusese cîtva timp bei de Samos, trecea de cel mai bun cunoscător al intrigilor orientale, iar Dimitrie A. Sturdza era pe atunci simplul său adept, amîndoi partizani hotărîţi ai neutralităţii şi văzînd numai în această atitudine scăparea.

Poate era în defavoarea cabinetului liberal şi faptul că avea ca ministru de externe pe Nicolae Ionescu, care fusese primit cu gîndul prea uşor că deocamdată nu vor fi interese mai grave de îngrijit. Locul era aici şi atunci indicat pentru Mihail Kogălniceanu, care însă nu reintră în cabinet decît la 3 aprilie 1877.

Cu asemenea dispoziţii nehotărîte, călătoria lui Ion Brătianu la Livadia, în octombrie 1876, nu pare a fi avut tot succesul ce poate l-ar fi avut în alte împrejurări.

La Livadia împăratul Aleksandru al II-lea era însoţit de cancelarul său Gorceakov, de ministrul de război Miliutin şi de ambasadorul din Constantinopol Ignatiev. Pe Ion Brătianu îl însoţeşte numai ministrul de război, colonelul Slăniceanu, firește nu şi ministrul de externe Nicolae Ionescu.

Totuşi faptul acestei întîlniri a lui Brătianu cu împăratul Rusiei dovedeşte începutul unei mai bune înţelegeri a necesităţii politicii române în faţa unei crize orientale.

Ce se va fi dezbătut la Livadia este greu de constatat în toate amănuntele. Ion Brătianu nu era om de condei; rapoarte scrise,

---

Sigmaringen şi marele strateg Moltke din Berlin (vezi *Deutsche Revue*, aprilie 1897 „Zur Vorgeschichte des Krieges von 1887", pp. 49-51).

necum memorii personale, nu a lăsat din timpul ministerului său. Sîntem dar reduşi la simple conjecturi[1]. Că s-a stabilit un fel de înţelegere prealabilă asupra trecerii armatelor ruseşti prin teritoriul nostru, ne pare sigur: ieşirea la iveală a Convenţiei formale de la 4 aprilie 1877 o mărturiseşte. Dar care a fost contravaloarea cerută de Brătianu? A insistat el asupra unei alianţe întru deplina cooperare a armatei noastre alături cu cea rusească în contra Turciei? Sau o asemenea politică energică nu era încă hotărîtă în propriul lui cuget şi în orice caz nu fusese diplomaticeşte destul de pregătită pentru a avea şi sprijinul Germaniei şi al Austriei pe lîngă ţarul Aleksandru? S-a preocupat îndestul de soarta Basarabiei, a cărei pierdere o prevedea *Românul* încă din 15 noiembrie 1875? Sau — ceea ce ar fi mai grav — Brătianu s-a întors de la Livadia cu impresia că Basarabia tot era pierdută pentru noi, şi redactarea cam vagă a Convenţiei de la 4 aprilie 1877, despre care vom vorbi mai jos, şi declaraţia ulterioară a parlamentului, că nu cedează Basarabia şi nu admite nici un schimb de teritoriu, erau numai nişte înscenări de ocazie pentru a scăpa aparenţele şi a-şi păstra popularitatea faţă cu periculoasa atitudine ce o luase „Coaliţia de la Mazar-Paşa" tocmai asupra acestei chestiuni?[2]

După răspunsul ce un om nepărtinitor, cunoscînd odată exact toate amănuntele, îl va da la aceste întrebări, va atîrna judecata asupra meritului sau demeritului acţiunii politice a guvernului liberal din acest timp.

Oricum ar fi, realitatea evenimentelor, care este mai puternică decît închipuirile individuale, impune în curînd lui Ion Brătianu linia de conduită şi însăşi Turcia se însărcinează să-i grăbească hotărîrea, cel puţin în ceea ce priveşte relaţiile noastre cu puterea suzerană.

---

[1]De cînd am scris aceste rînduri, au apărut în *Deutsche Revue* (aprilie şi mai 1897) cîteva relevări asupra tratativelor premergătoare războiului de la 1877. Ele nu sînt de natură a modifica textul de mai sus. Extragem din ele următoarele: „La 16 oct. se întoarce Brătianu din Livadia şi raportează că războiul trece de inevitabil... Contele Ignatiev i-a explicat necesitatea neapărată a unei convenţii pentru trecerea armatei ruseşti prin România, el însă a răspuns evaziv... La plecare i-a zis prinţul Gorceakov: dacă e război, ne vom înţelege noi cumva, România nu poate decît să cîştige, şi Brătianu i-a răspuns că o înţelegere este desigur în interesul amînduror statelor şi că el este dispus a cerceta chestiunea mai de aproape... În ministerul român D. Sturdza susţinea neutralitatea absolută ca cea mai bună politică, pe cînd Brătianu vedea din contră în înţelegerea cu Rusia cea mai înţeleaptă măsură. Principele Carol împărtăşea părerea ministrului prezident."

[2]Vezi mai sus p. 53.

Căci faimoasa Constituţie, plăsmuită de Midhat Paşa şi promulgată la 11 decembrie 1876, neţinînd seamă de capitulaţiile la a căror respectare Înalta Poartă se angajase şi prin Convenţia de la Paris, vorbeşte în art. 1, 7 şi 8 de „provinciile" privilegiate ale Imperiului Otoman şi, după cum declară ministrul de externe Savfet Paşa guvernului nostru, înţelege să supună şi România sub această denumire.

Acum era destul! Pe de o parte sfaturile stăruitoare ale principelui Carol, pe de alta nevoinţa Marilor Puteri de a ne garanta neutralitatea şi în sfîrşit nechibzuita vătămare a drepturilor noastre prin Constituţia lui Midhat produc în cugetul lui Brătianu hotărîrea definitivă, şi de la 21 februarie 1877 înainte, politica guvernului liberal tinde spre ruperea relaţiilor cu Turcia şi spre cucerirea independenţei prin arme.

Fixăm data de 21 februarie 1877 după un termometru caracteristic pentru şovăirile anterioare ale lui Brătianu: acest termometru este Dimitrie A. Sturdza. Sturdza se apropia sau se depărta de guvernul liberal, după cum acesta se apropia sau se depărta de Turcia. Intrat în cabinetul lui Ion Brătianu la 24 iulie 1876, Sturdza îl părăseşte la 7 ianuarie 1877, reintră în cabinet după 20 de zile, dar îl părăseşte iarăşi după alte 24 de zile, adică tocmai la 21 februarie 1877, şi rămîne adversar al politicii Partidului Liberal în tot timpul războiului şi pînă tîrziu după încheierea Păcii de la Berlin.

Sturdza, ca şi Ion Ghica sînt şi rămîn partizani absoluţi ai neutralităţii, şi chiar pe la martie 1877, cu o lună înaintea începerii războiului, Ion Ghica în broşura sa *O cugetare politică, 1877* ne dă sfatul: „Ideea care ni s-ar părea mai nimerită ar fi de a nu încurajá prin atitudinea şi prin cuvintele noastre nici pe turci, nici pe ruşi, a nu arăta nici unuia, nici altuia nici simpatii nici antipatie. A păstra, cum s-au rostit Corpurile Legiuitoare, neutralitatea noastră, o neutralitate adevărată, iar nu o neutralitate cu meşteşuguri, a nu înlesni nici împiedica trecerea, iar în caz de trecere fie a unuia fie a celuilalt să protestăm sus şi tare înaintea Europei în contra violării teritoriului nostru şi să ne rezervăm acţiunea pe viitor, retrăgînd armata noastră din ochii trupelor străine; să ne manifestăm dorinţele şi speranţele ca să obligăm pe Europa să ne garanteze pe viitor acea neutralitate, de care avem atîta trebuinţă, şi care îi este chiar ei atît de necesară. Dar aci se deşteaptă un sentiment de cavalerism rău înţeles. Şi apoi să te mai ţii cuvintele cele mari! «Nu voi să las ţara mea să fie umilită», zice unul. «Nu

eu voi consimți ca după atîtea sacrificii ce am făcut cu brava și iubita noastră armată să las pe străin...» zice altul. «Să protestăm cu sînge», strigă mulți; și o mie de alte cuvinte frumoase pe care le-ar invidia Racine și Corneille, care atrag aplauze și strîngeri de mînă patriotice, dar care din nenorocire nu pot fi decît cuvinte."

Și apoi mai adaugă - parcă în rîndurile de mai sus nu era destulă smerenie:

„Cît pentru onoarea armatei, le răspundem că nu credem ca onoarea unei armate care se retrage dinaintea altei armate, cu care nu se poate măsura în luptă, să fie compromisă, nici că ar fi mai umilitor de a se retrage dinaintea numărului decît de a fi bătută sau silită a depune armele dinaintea inamicului."

Ce slab sfătuitor, ce rău proroc a fost Ion Ghica! Și această „cugetare politică" era pe atunci evanghelia lui Dimitrie A. Sturdza; și așa de înrădăcinat era Sturdza în credința sa, încît chiar mai tîrziu, pe timpul discuțiilor parlamentare pentru aplicarea Tratatului de la Berlin, rostește în ședința Senatului de la 28 septembrie 1878 un discurs de opoziție în contra guvernului lui Ion Brătianu și atribuie acestui act politic al său destulă importanță pentru a-l scoate și a-l răspîndi în broșură deosebită sub titlul *Basarabia și Dobrogea* (București, 1878[1]).

Din norocire, Ion Brătianu de pe la sfîrșitul lui februarie 1877 își hotărăște atitudinea politică în contra părerii lui Ion Ghica și Dimitrie Sturdza, și pentru a avea față de gravitatea situației externe un parlament mai mlădios, dizolvă Senatul, ales încă sub ministerul Lascăr Catargiu, și convoacă pentru zilele 21-26 aprilie colegiile electorale. Însă evenimentele se precipită peste așteptarea guvernului rău informat. De-abia se dizolvase Senatul la 23 martie, și începerea războiului ruso-turc, prin urmare necesitatea

[1]Un om public de însemnătatea lui Dimitrie A. Sturdza se cuvine să fie judecat după exacta constatare a diferitelor sale faze. De la 1 august 1882, cînd a părăsit pe Ion Ghica și a reintrat în cabinetul lui Ion Brătianu, sub a cărui influență a rămas, și mai ales de la 1894, de cînd a ajuns în capul Partidului Național-Liberal, Sturdza vorbește mereu de credința sa în Ion Brătianu și de scumpătatea cu care îi păstrează tradiția. Dar pentru respectul adevărului, fără a insista asupra vechii scrisori ce a publicat-o împreună cu Bălăceanu în contra lui Brătianu la 15 martie 1869 (vezi *Indépendance Roumaine* de la 4 ianuarie 1887), este necesară amintirea că în una din acțiunile principale ale lui Brătianu, în care s-a manifestat valoarea acestuia ca om de stat, adică în participarea la războiul ruso-turc, Dimitrie Sturdza i-a fost adversar hotărît și că poate această ostilitate a sa și a lui Ion Ghica a împiedicat Partidul Liberal de a apuca mai de timpuriu calea cea dreaptă în criza orientală și de a dobîndi pentru țară mai multe foloase decît s-au dobîndit după atîta șovăire.

trecerii armatei ruse peste teritoriul nostru, se anunţă ca iminentă. În toată pripa guvernul trebuie să dea acum o formă legală înţelegerii asupra intrării trupelor de la nord în România, despre care se vorbise la Livadia cu şase luni înainte şi a cărei redactare se stabilise (la spatele titularului de la externe, Nicolae Ionescu) încă de pe la sfîrşitul lui noiembrie între Ion Brătianu şi Nelidov. (Nelidov sosise în secret de la Constantinopol şi rămăsese ascuns la baronul Stuart în Consulatul rus din Bucureşti.)

La 4 aprilie 1877 se subscrie formal Convenţia cu Rusia de baronul Dimitri Stuart şi de Mihail Kogălniceanu, numit în ajun ministru de externe.[1]

---

[1]Spre a-şi uşura răspunderea, Ion Brătianu îndeamnă pe principele Carol la consultarea mai multor oameni politici din diferite partide, care însă constată numai predominarea părerii lui Ion Ghica şi Dimitrie A. Sturdza pentru neutralitate (2 aprilie 1877).

Caracteristică este recenta polemică iscată în ziarele noastre (mai 1897) asupra participării conservatorilor şi îndeosebi a lui Lascăr Catargiu la această consultare. Ea dovedeşte o slabă cunoaştere a celor petrecute în ţară şi prea puţină judecată. Lascăr Catargiu nu a fost chemat la acea consultare, şi nici nu putea să fie chemat. De-abia cu 12 zile înainte Camera liberală votase acuzarea definitivă a celor şase miniştri conservatori pentru „crime şi delicte". Ar fi fost o monstruozitate constituţională ca în acelaşi timp să fie chemaţi de guvern la o consultare politică! Dacă ar fi fost chemaţi, unii din ei, deşi nu Lascăr Catargiu, s-ar fi arătat desigur partizani ai războiului în contra turcilor. Este ştiut că generalul Florescu a făcut toate încercările putincioase ca să ia parte la acţiunea armatei, dar — cu o rară cruzime i s-a refuzat vechiului militar îndeplinirea acestei supreme datorii patriotice. Uitat-au publiciştii noştri strigătul de indignare ce poetul naţional al românilor, Vasile Alecsandri, l-a adresat generalului Florescu?

Din sînul Ţării noastre o mîndră oaste-apare!
Menită ca să-ntreacă a lumii aşteptare
Prin fapte glorioase din timpi de altădată,
Ea zboară-n foc şi iese cu fruntea-ncoronată!
Şi însă tu, victimă de-o oarbă prigonire,
Ai fost ca un netrebnic lăsat în părăsire!
Netrebnic, tu, netrebnic!... De cînd, o! Doamne-n lume
Lumina zilei poartă al nopţii negre nume?
De cînd netrebnic este acel ce cu iubire
Consacră-o viaţă întreagă l-a patriei mărire?
De cînd netrebnic omul cu inima măreaţă
Ce-n luptă pentru ţară oferă braţ şi viaţă?
De cînd netrebnic şeful ce, oricum bate vîntul,
Îşi apără stindardul şi-şi ţine jurămîntul?...
Acum, în loc de arme curate, lucitoare,
Eu văd că se preferă hulirea mînjitoare.
Oricine stă-n arenă, de tină are parte.
Eu, nedeprins cu tina, mă ţin de ea departe

Reproducem aci textul oficial al memorabilului act:

Lucrînd în înţelegere cu celelalte Mari Puteri pentru a ameliora condiţiile de existenţă ale creştinilor supuşi dominaţiei Sultanului, guvernul imperial al Rusiei a atras atenţia Cabinetelor garante asupra necesităţii de a asigura într-un chip eficace executarea reformelor cerute de la Poartă.

Deoarece întărîtarea musulmanilor şi slăbiciunea învederată a guvernului otoman nu lasă a se spera măsuri serioase de executare din partea autorităţilor turce, o intervenţie militară din afară poate deveni necesară. În cazul cînd dezvoltarea ulterioară a afacerilor politice în Orient ar sili pe Rusia să ia asupra-şi această sarcină şi a dirija armata sa spre Turcia din Europa, guvernul imperial, dorind a respecta inviolabilitatea teritorială a Statului Român, s-a înţeles de a încheia cu guvernul Alteţei Sale Domnitorul Carol I o convenţie specială relativă la trecerea trupelor ruse prin România.

Prin urmare au fost desemnaţi ca plenipotenţiari:

Din partea Majestăţii Sale Imperatorul tuturor Rusiilor, baronul Dimitri Stuart, consilier de stat, agent diplomatic şi consul general al Rusiei în România, Cavaler al Ordinului „Sf. Vladimir" clasa III, al „Sf. Ana" clasa II, al „Sf. Sanislas" clasa II şi al ordinelor străine: „Leul" şi „Soarele" clasa II cu placă, „Medgidia" clasa III, „Muntenegru" clasa II cu placă, şi al Crucii de „Ofiţer al Mîntuitorului";

Din partea Alteţei Sale Domnitorul României, M. Kogălniceanu, ministrul Său al afacerilor străine: Mare Cruce, Cavaler al Ordinului „Sf. Ana" clasa I, al „Vulturului Roşu" clasa I, al „Medgidiei" clasa I, al „Coroanei de Fier" clasa I.

Care, după ce şi-au preschimbat deplinele lor puteri, găsite în bună şi regulată formă, s-au învoit asupra articolelor următoare:

Art. 1. Guvernul Alteţei Sale Domnitorul României Carol I asigură armatei ruse, care va fi chemată a merge în Turcia, libera trecere prin teritoriul României şi tractarea rezervată armatelor amice.

Toate cheltuielile, care ar putea fi ocazionate de trebuinţele armatei ruse, de transportul său precum şi pentru satisfacerea tuturor trebuinţelor sale cad bineînţeles în sarcina guvernului imperial.

Art. 2. Pentru ca nici un inconvenient sau pericol să nu rezulte pentru România din faptul trecerii trupelor ruse pe teritoriul său, guvernul Majestăţii Sale Imperatorul tuturor Rusiilor se obligă a menţine şi a face a se respecta drepturile politice ale Statului Român, astfel cum rezultă din legile interioare şi tratatele existente, precum şi a menţine şi a apăra integritatea actuală a României.

Ş-aştept să văd sub trăsnet hidoasa pocitură
Care-au sădit în ţară invidie şi ură.

Art. 3. Toate amănuntele relative la trecerea trupelor ruseşti, la relaţiile lor cu autorităţile locale, precum şi toate învoielile care ar trebui să fie făcute pentru acest sfîrşit vor fi consemnate într-o convenţie specială, care va fi încheiată de delegaţii ambelor guverne şi ratificată în acelaşi timp ca şi cea de faţă, şi va intra în lucrare deodată.

Art. 4. Guvernul Alteţei Sale Domnitorul României se îndatorează a obţine pentru Convenţia de faţă, precum şi cea menţionată la art. precedent, ratificarea cerută de legile române, şi a face imediat executorii stipulaţiile cuprinse într-însele.

Drept aceea plenipotenţiarii respectivi au pus pe Convenţia de faţă semnăturile lor şi sigiliul armelor lor.

Făcută în Bucureşti la 4 (16) aprilie anul mîntuirii una mie opt sute şaptezeci şi şapte.

Pentru deosebita importanţă a articolului 2 de mai sus, dăm şi textul oficial al redactării franceze:

Art. 2. Afin qu'aucun inconvénient ou danger ne résulte pour la Roumanie du fait du passage des troupes russes sur son territoire, le Gouvernement de Sa Majesté l'Empereur de toutes les Russies s'engage à maintenir et à faire respecter les droits politiques de l'État Roumain tels qu'ils résultent des lois intérieures et traités existants, ainsi qu'à maintenir et à défendre l'intégrité actuelle de la Roumanie.

Cînd recitim astăzi acestea şi ne aducem aminte de mărturisirea făcută de Kogălniceanu în şedinţa Camerei din 30 sept. 1878, că încă la iunie 1877, puţin după încheierea Convenţiei şi înainte de trecerea armatei noastre peste Dunăre în ajutorul Rusiei, cancelarul Gorceakov îi spusese la Ploieşti că ne cere Basarabia[1]: ne revin asupra acţiunii diplomatice a guvernului liberal toate îndoielile, de care am vorbit mai sus.

Prea este curioasă redactarea Convenţiei de la 4 aprilie. Faimosul articol 2 zicea că Rusia *s'engage à maintenir les droits politiques de l'État Roumain tels qu'ils résultent des traités existants* (aşadar supunerea sub suveranitatea Turciei?), *ainsi qu'à maintenir l'intégrité actuelle de la Roumanie.*

Acest text cuprindea pericolul unei *reservatio mentalis* din partea Rusiei şi putea da loc la o interpretare contrară celei presupuse de români. Căci Rusia, prin Tratatul Pontului, semnat în

[1] Vezi discursul 40, în *Discursuri parlamentare*, vol. II, Editura Librăriei Socec, Bucureşti, 1897, p. 210.

Londra la 1/13 martie 1871, obţinuse anularea Tratatului de la Paris din 1856 în ceea ce privea Marea Neagră. Şi pe de altă parte noi înşine îl ştirbisem prin Unirea de la 1859 şi prin instituirea domnului ereditar străin de la 1866, amîndouă aceste acte fiind admise de Puteri în fapt, dar nu recunoscute în drept. În aşa stare de lucruri, mai era oare Tratatul de la Paris, pentru Rusia faţă de noi, *un traité existant?* Şi *l'intégrité actuelle de la Roumanie,* interpretată cu oarecare şiretenie, mai era integritatea cea de la 1856 pînă la 1870, adică cea conformă cu Tratatul de la Paris, care ne dăduse Basarabia? De altminteri chiar art. 21 al Tratatului de la Paris zicea: *Le territoire (en Bessarabie) cédé par la Russie sera annexé à la Principauté de Moldavie, sous la suzeraineté de la Sublime Porte.* E semnificativă relevarea suzeranităţii în acest articol. Care e puterea *suzeranului* asupra teritoriului? Cuvîntul, ca termen de drept internaţional, nu are înţeles precis. Ca precedent istoric, Austria ne luase la 1775 Bucovina şi Rusia la 1812 Basarabia prin înţelegere directă cu Turcia. Gorceakov ne va aduce aminte de aceasta la 1878.

Dacă era vorba să se prevină o aşa interpretare ingrată din partea Rusiei, atunci textul articolului 2 trebuia să cuprindă anume garantarea *Basarabiei.*

Iar dacă era vorba să rămînă redactarea aşa de vagă, fiindcă tot nu mai puteam păstra Basarabia faţă de pretenţiile puternicei Rusii, atunci trebuia din vreme pregătită compensaţia de bunăvoie, care ar fi fost incomparabil mai mare decît partea rău limitată din Dobrogea, pe care am primit-o mai la urmă cu de-a sila.

Şi un asemenea act guvernul lui Ion Brătianu se vede nevoit să-l încheie şi să-l publice în lipsa parlamentului; iar după 7 zile, la 11 aprilie, primele trupe ruseşti trec peste Prut şi intră în ţară.

Art. 123 din Constituţie prescrie că „nici o trupă străină nu va putea trece pe teritoriul României decît în puterea unei anume legi". Cum să îndeplinească guvernul liberal această prescriere constituţională, cînd din lipsă de prevedere tocmai în acest moment Senatul era dizolvat şi epoca alegerilor fixată de abia la 21-26 aprilie?

Pentru a reintra mai curînd în legalitate, cel puţin în această privinţă, ministerul comite o nouă violare de lege şi, scurtînd termenul minimal de 21 zile prevăzut de art. 46 din Legea electorală, modifică prin Decretul de la 3 aprilie 1877 convocarea colegiilor şi o fixează între 9 şi 13 aprilie.

Alegerile dau o mare majoritate guvernamentală, însă din foştii miniştri conservatori intră în noul Senat Lascăr Catargiu, P. Carp, V. Boerescu şi G. Gr. Cantacuzino.

Parlamentul se deschide la 14 aprilie 1877, şi la 16 şi 17 aprilie amîndouă Corpurile Legiuitoare primesc Convenţia cu Rusia şi dau ministerului un bil de indemnitate pentru violările de lege comise.

Atitudinea opoziţiei conservatoare în acest moment important al Istoriei noastre contemporane merită să fie relevată. În organul lor recunoscut *Timpul,* conservatorii publică la 26 aprilie următoarea declaraţie demnă:

Împrejurările sînt de o gravitate excepţională. Armatele ruseşti ocupă teritoriul nostru. O Convenţie iscălită de guvernul român şi aprobată de majoritatea Corpurilor Legiuitoare a fixat rolul ce România este chemată a juca în situaţia actuală. Constatăm că această Convenţie a fost supusă Camerei şi Senatului după ce armata imperială a Rusiei trecuse Prutul şi ocupase o parte a ţării.

În faţa acestor fapte împlinite, în faţa unor împrejurări de la care poate atîrna viitorul Statului nostru, noi conservatorii credem că *ar fi şi nepatriotic şi inoportun de a crea guvernului, căruia evenimentele i-au încredinţat soarta ţării, dificultăţi în chestiuni exterioare.*

Opinia noastră despre acest guvern este cunoscută; ea nu s-a schimbat întru nimic. Pentru moment însă credem că o polemică în contra politicii sale din afară nu este la locul ei.

Cu toată Convenţia de la 4 aprilie, relaţiile noastre cu Rusia sînt foarte precare.

Fratele împăratului Aleksandru al II-lea, marele duce Nicolae, căruia îi era încredinţat comandamentul suprem al armatei, îşi permite a adresa la 11 aprilie un *manifest* către „locuitorii români", în care le zice între altele:

Prin porunca Majestăţii Sale Împăratului tuturor Rusiilor, armata intră astăzi în ţara voastră, care nu pentru întîiaşi dată a întîmpinat cu bucurie oştirile ruseşti.

Vestindu-vă aceasta, vă declar că venim la voi ca vechi prieteni şi voitori de bine; nădăjduiesc să găsesc la voi aceeaşi sufletească primire care au arătat strămunii voştri oştirilor noastre în trecutele războaie ce le-am avut cu turcii...

Vă invit dar prin aceasta a vă urma în pace îndeletnicirile şi a uşura armatei chipul de a satisface nevoile şi trebuinţele sale ... etc.

Parcă sîntem încă sub protectoratul de la Akerman şi Balta-Liman! Rusia şi de astă dată consideră Tratatul de la Paris din 1856 ca nemaiavînd fiinţă.

Pe de altă parte Turcia vede acum în statul român un duşman, sileşte pe reprezentantul nostru să plece din Constantinopol şi la 26 aprilie începe din Vidin bombardarea Calafatului, căreia îi urmează pînă la 14 mai şi bombardarea Giurgiului, Olteniţei, Islazului, Bechetului şi Corabiei.

În astfel de situaţie, parlamentul nostru ia act de începerea ostilităţilor efective din partea Turciei şi, după o discuţie prealabilă în şedinţa Camerei de la 29 aprilie, care se termină cu primirea unei moţiuni de încredere propuse de P. Grădişteanu (votează contra Nicolae Ionescu, Pantazi Ghica, A. Vizanti), Adunarea Legiuitoare hotărăşte la 9 mai 1877 cu unanimitatea voturilor exprimate (se abţin Nicolae Ionescu şi N. R. Locusteanu): „Camera ia act că războiul între România şi Turcia, că ruperea legăturilor noastre cu Poarta şi independenţa absolută a României au primit consacrarea lor oficială."

În aceeaşi zi Senatul votează legea pentru instituirea Ordinului „Steaua României" ca semn al Suveranităţii, care lege se primeşte şi de Cameră şi se sancţionează a doua zi, 10 mai. La această serbare naţională (marţi în 10 mai 1877) o deosebită solemnitate accentuează actul săvîrşit; ministrul-prezident Ion Brătianu, mitropolitul Moldovei şi Sucevei Iosif Naniescu, vicepreşedintele Senatului Dimitrie Brătianu, prezidentul Camerei C.A. Rosetti, primul prezident al Curţii de Casaţie Al. Creţescu şi prezidentul Curţii de Conturi Em. Grădişteanu ţin discursuri înaintea domnitorului şi-l felicită pentru independenţa declarată.

E de notat că această (cam acoperită) declarare a independenţei provoacă în prima linie nemulţumirea Rusiei, care se şi grăbeşte a o exprima prin o notă a dlui de Nelidov. Politica rusească faţă cu micile state era vederată: ţarul voia să le aibă în decursul războiului la dispoziţia sa şi, după izbîndă, să le procure oarecare foloase ca rezultat al generozităţii sale. La vreun ajutor din partea armatelor acestor state (adică a României şi a Greciei, căci sîrbii erau bătuţi, şi muntenegrenii prea puţini la număr) nu se gîndea Rusia: încercările guvernului român de a face să se admită cooperarea regulată a armatei noastre le respinge cu trufie.

Dar în curînd soarta armelor aduce situaţia la expresia adevărată a valorilor reale. Căci Rusia se arată rău pregătită pentru

un asemenea război. Influențată poate de iluziile lui Ignatiev, care față cu pretinsa decadență a Turciei vorbea de o simplă plimbare militară, Rusia trimite la început pe cîmpul de război european, unde efectivul turcesc este de aproape 400 000 luptători, numai 150 000 care cu vreo 10 000 cazaci din așa-numitul corp combinat (svodnîi) și cu personalul tehnic însumează de-abia un efectiv de 170 000 oameni[1], iar intendența este concesionată unor întreprinderi private: pentru transporturi lui Warschawsky, pentru aprovizionări consorțiului Horwitz, Gregr și Kohan, a căror exploatare ajunge după sfîrșitul războiului în cercetarea instanțelor criminale.

Cu mișcarea întîrziată prin ploile torențiale din primăvara anului 1877, armata rusă își face trecerea peste Dunăre de-abia între 10 și 15 iunie, iar la 16 iunie trece și împăratul Aleksandru cu marele duce Nicolae. Centrul armatei, sub generalul Gurko, ocupă Tîrnova la 25 iunie, străbate cu o surprinzătoare repeziciune Balcanii prin pasul Hainkioi și ajunge la 5 iulie pînă la Cazanlîc. Însă turcii se reculeg după prima amețeală. Suleiman Paşa bate pe ruși la Eski-Zagra (18 iulie), și la 23 iulie trupele lui Gurko se întorc iarăși la Tîrnova.

Dar îndrăzneața înaintare era și fără de aceasta periclitată prin evenimentele întîmplate în același timp la baza de operație lîngă Dunăre. Spre a lărgi această bază, aripa dreaptă a armatei sub generalul Krüdener, lăsînd deocamdată Plevna la o parte (deși principele Carol, într-un consiliu de război ținut la marele duce Nicolae în Ploiești, arătase încă de la 20 mai necesitatea de a pune cît mai curînd mîna pe acest punct de încrucișare — ușor lucru pe la sfîrșitul lui iunie, cînd era ocupat numai de puține batalioane turcești), se îndreptase spre Nicopole și după o scurtă bombardare, dar cu relativ mari pierderi, intrase la 3 iulie seara în această cetățuie.

Însă în răstimp Osman Paşa, nemaiputînd sosi de la Vidin în ajutorul Nicopolei și înțelegînd pe de altă parte marea importanță

[1] *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*, vol. III, p. 156. Statul-Major român dă cifra „de 135 la 140 de mii oameni" (vol. I, p. 54). Cartea statului nostru major este intitulată *Istoricul Războiului din 1877–1878. Participarea României la acest război. Lucrare făcută de mai mulți ofițeri.* Partea I (București, 1887). Lucrarea cuprinde atîtea neajunsuri de tot felul, încît se înțelege pentru ce se prezintă sub o formă anonimă și oarecum neoficială. Totuși este de regretat că după 20 de ani de la război și 10 ani de la publicarea volumului întîi, n-a apărut încă volumul al doilea și cel mai important, în care a rămas să se descrie luarea Plevnei.

strategică a Plevnei, concentrase aici toate trupele disponibile (de la început peste 15 000 oameni) şi în cîteva zile de o activitate febrilă izbutise să facă din această poziţie, de la sine favorizată prin dealurile dimprejur şi prin văile laterale, cea mai straşnică întăritură. Statul-Major rusesc ordonă generalului Schilder-Schuldner să plece de la Nicopole şi să ia Plevna. Nefericitul general o atacă la 8 iulie cu de-abia 8 000 oameni, fără recunoaşteri prealabile, fără trupe de rezervă şi este respins cu pierderea unei treimi din soldaţii săi.

Pentru a restabili cît mai curînd prestigiul armelor ruseşti, generalii Krüdener, Şahovskoi şi Skobelev atacă la 18 iulie Plevna pentru a doua oară, de astă dată, cu vreo 32 000 oameni infanterie, 3 brigăzi de cavalerie şi 186 tunuri; dar şi Osman Paşa adunase pînă atunci în întăriturile sale cam acelaşi număr de combatanţi cu 54 tunuri. Ruşii suferă o a doua şi mult mai crudă înfrîngere şi au să deplîngă pierderea exorbitantă a vreo 7 000 oameni cu aproape 200 ofiţeri.

Situaţia lor devine din cele mai critice; în aceeaşi zi este bătut şi Gurko la Eski-Zagra în Balcani, toată soarta războiului e pusă la îndoială.

Acum încetează orice trufie. Marele duce Nicolae intervine de-a dreptul pe lîngă domnitorul nostru şi-i cere ajutor prin memorabila depeşă de la 19 iulie 1877, al cărei text îl vom reproduce mai jos. Totodată se ordonă chemarea unui spor de peste 100 000 oameni din Rusia, şi ministrul rus la Atena primeşte însărcinarea de a provoca şi intrarea grecilor în război. Chiar şi sîrbilor, cu toată înfrîngerea din anul precedent, li se adresează pe la sfîrşitul lui octombrie aceeaşi cerere. Iar muntenegrenii reîncep de la sine lupta de-abia întreruptă.[1]

---

[1]În contra grecilor Turcia aşezase un corp de observare la graniţa din Tesalia. În cazul unui atac efectiv din partea Greciei, acest corp trebuia întărit prin detaşarea de trupe din sudul Balcanilor, şi astfel s-ar fi slăbit rezistenţa contra ruşilor din pasurile Şipca şi Hainkioi. Dar Saburov, pe atunci ministrul Rusiei la Atena, cunoscînd starea deplorabilă a armatei greceşti şi temîndu-se ca aceasta să nu fie îndată nimicită şi atunci din contră trupele turceşti din Tesalia să poată spori contingentul din Balcani, a luat asupra-şi de a nu executa ordinul primit, ci de a sfătui pe greci să rămînă în pace. Inteligenta nesupunere, mărturisită mai tîrziu ţarului de însuşi Saburov, i-a procurat înaintarea la ambasada din Berlin. De-abia după încheierea armistiţiului de la 19 ianuarie 1878 între ruşi şi turci, cînd se stabiliseră şi bazele păcii, Grecia declară războiul şi intră cu 12 000 oameni în Tesalia, pentru a-şi da aerul de beligerant şi a putea reclama o sporire de teritoriu.

În ce priveşte Serbia, principele Milan (spre marea nemulţumire a împăratului

Ce făcuse pînă atunci armata română?

Mobilizată în luna lui aprilie 1877, cu un efectiv de 50 000 oameni şi 180 tunuri (după ce în decursul iernii se construiseră cu bună prevedere întăririle de la Bărboşi şi Calafat), armata noastră este împărţită prin ordinea de bătaie din 26 aprilie în două corpuri, fiecare cu cîte două divizii, sub comanda supremă a domnitorului Carol, avînd ca şef al Statului-Major pe colonelul G. Slăniceanu.[1]

Primul corp de armată este comandat de generalul G. Lupu, al doilea de generalul Al. Radovici, iar comandanţii celor 4 divizii sînt coloneii M. (Cristodulo) Cerchez, I. Logadi, G. Anghelescu şi generalul G. Manu (numit general cu cîteva zile mai înainte, împreună cu N. Haralambie, căruia i se încredinţează comanda miliţiilor).

Într-o consfătuire ţinută la Ploieşti (7 mai), marele duce Nicolae îşi exprimă personal dorinţa unei cooperări a armatei române; principele Carol se arată animat de aceeaşi dorinţă, cere însă prealabila stabilire a condiţiilor militare pentru o asemenea acţiune şi în orice caz o bază proprie de operaţie în Bulgaria; deocamdată promite în principiu ajutorul trupelor române la trecerea armatei ruseşti peste Dunăre.

Însă între dorinţa marelui duce Nicolae, milităreşte foarte justificată, şi atitudinea diplomaţiei ruseşti este o mare deosebire, precum este în dauna noastră o deosebire şi între cuvintele mai rezervate ale domnitorului şi acţiunea petulantă a ministerului său. Acesta insistă prea mult asupra cooperării armatei române şi se expune la nota domnului de Nelidov de la 16 mai, care zice între altele: „Le Gouvernement Roumain avait fait des démarches auprès du

---

Aleksandru) nu se poate hotări la acţiune. Tocmai pe la decembrie (6 zile după căderea Plevnei!) îşi pune armata în mişcare spre Sofia şi spre Vidin, ocupă la 11 decembrie Adlie şi Mramar, la 16 Pirot etc.

Cît pentru muntenegreni, ei continuă cu vechiul curaj micile atacuri locale în munţii greu accesibili de la graniţa lor şi silesc cetăţuia Antivari să capituleze (27 decembrie). Antivari se şi anexează Muntenegrului prin Tratatul de la Berlin.

[1]Cifrele de 50 000 oameni şi 180 tunuri le luăm din cartea citată *Aus dem Leben Kŏnig Karls* (vol. III, p. 149), care evaluează întreaga putere armată a ţării din acel moment, cu miliţii, cu garda naţională cu tot, la 70 000. Publicaţia statului nostru major (partea I, p. 75) vorbeşte de un efectiv mobilizat de 58 700 oameni cu 190 tunuri, plus 33 000 din batalioanele de miliţii, afară de garda orăşenească şi de depozitele trupelor de linie. Probabil cifrele Statului-Major erau pe hîrtie, pe cînd relaţia asupra *Vieţii regelui* ne dă realitatea.

cabinet Impérial pour témoigner de son désir de coopérer à l'action de l'armée Russe au dela du Danube, et poser les conditions, auxquelles cette coopération serait possible. La Russie n'a pas besoin du concours de l'armée Roumaine. Les forces qu'elle a mises en mouvement pour combattre la Turquie sont plus que suffisantes pour atteindre ce but élevé que l'Empereur s'est posé en commençant la guerre actuelle. D'autre part la sécurité extérieure de la Roumanie ne l'oblige guère à attaquer la Turquie. Si donc, par des considérations personnelles d'une nature différente, et que le gouvernement Roumain tient à ne pas dévoiler, mais qui ressortent assez clairement du langage de la presse locale, il se croit tenu d'honneur à entreprendre une action offensive contre l'Empire Ottoman, cette action ne doit en aucun cas gêner l'éxécution du plan général des grandes opérations de l'armée Russe, à l'ombre desquelles exclusivement ont pu être jetées les bases des destinées futures de l'État Roumain."[1]

Cu toate acestea, ajutorul făgăduit de noi pentru trecerea armatei ruse peste Dunăre se dă cu prisosinţă. În acel moment armata română este astfel aşezată: Divizia I la Calafat, a II-a la Cetate, a III-a la Băileşti, a IV-a la Corabia-Islaz. După înştiinţarea despre timpul şi locul trecerii (pînă atunci ţinute secrete), bateriile române de la Islaz pînă la Calafat întreţin în zilele de 14-16 iunie un foc viu şi neîntrerupt, şi, ocupînd astfel trupele turceşti, apără transportarea materialului de pod (150 pontoane şi 60 plute) din gura Oltului pe Dunăre în jos de Nicopole spre Zimnicea-Svištov. Cu acest material sosit intact la destinaţie şi în asemenea împrejurări întregul Corp VIII al armatei ruseşti începe să treacă Dunărea chiar în noaptea de 14 spre 15 iunie şi poate să ocupe Svištovul în seara de 15, iar a doua zi trece şi împăratul Aleksandru al II-lea în Bulgaria.

Dar în lungul raport ce marele duce Nicolae îl adresează împăratului asupra întîmplărilor de la începutul războiului pînă la 15 iunie, nu se zice nici un cuvînt despre armata română, ci se aduc numai plîngeri în contra căilor noastre ferate!

---

[1]Cînd, unde şi cu cine? La Livadia cu Ion Brătianu? Dar Basarabia? Şi dacă acolo, sau poate la Bucureşti, în timpul tratărilor cu Nelidov pentru Convenţia de la 4 aprilie, s-au aşternut „bazele destinelor viitoare ale Statului Român", nu era atunci, înainte de a fi intrat ruşii pe teritoriul nostru, momentul de a hotărî şi cooperarea armatei române, pentru ca să nu se poată zice acum că viitorul României este pus *exclusiv* la umbra operaţiilor ruseşti?

Cînd şi Corpul IX al armatei ruse, părăsind Turnu-Măgurele, trece Dunărea, regimente române din Divizia a IV-a se aşază aici, şi paza bateriilor ruseşti din această parte a malului stîng al Dunării le este încredinţată. Astfel armata română formează în fapt continuarea aripei drepte a armatei ruse. După înţelegerea avută la Măgurele între generalul rus Stolîpin şi generalul Manu, trupele noastre urmează cu bombardarea Nicopolei încă pînă la 30 iunie, pentru apărarea altor plute ruseşti, care trec din gura Oltului spre Zimnicea.

Şi la 3 iulie, atacul generalului Krüdener asupra Nicopolei este puternic ajutat din partea noastră prin neîntrerupta bombardare de la bateriile din Flămînda, Măgurele şi Islaz şi prin focul de puşti al infanteriei române asupra celei turceşti dinspre rîul Osma.

Însă cînd Krüdener după cucerirea Nicopolei, spre a-şi putea îndrepta toate trupele spre Plevna, cere de la generalul Manu să ocupe Nicopole şi să îngrijească de transportul celor 7 000 de prizonieri turci, generalul român cu drept cuvînt refuză, neavînd de la principele nostru autorizarea de a intra în Bulgaria. La intervenirea marelui duce Nicolae şi chiar a împăratului Aleksandru, principele Carol răspunde că, fără stabilirea unei baze proprii de operaţie pentru armata română, aceasta nu va trece Dunărea.

Astfel generalul Krüdener e silit să reţină o parte a trupelor sale la Nicopole şi nu poate trimite în contra Plevnei decît acei 8 000 de oameni sub comanda lui Schilder-Schuldner, care suferă înfrîngerea de la 8 iulie despre care am vorbit.

Marele duce Nicolae aruncă vina asupra noastră şi se face că uită atitudinea diplomaţiei ruseşti. Dar după o nouă intervenire a sa şi a împăratului Aleksandru şi după ce şi cancelarul Gorceakov recunoaşte acum trebuinţa neapărată a cooperării armatei române în Bulgaria, generalul Manu primeşte la 12 iulie ordinul de a ocupa Nicopole, şi la 17 iulie steagul român se înalţă deasupra cetăţuii turceşti.

Cu toată considerabila sporire a trupelor de atac în contra Plevnei, Krüdener mai cere de la generalul Manu trimiterea a patru regimente române în ajutorul lor, ceea ce — în lipsa autorizării domnitorului — se refuză iarăşi. Ruşii sînt pentru a doua oară bătuţi la Plevna (18 iulie), şi în sfîrşit marele duce Nicolae adresează principelui Carol depeşa hotărîtoare pentru chemarea în ajutor. Depeşa este astfel concepută:

Mardi, 19/31 Juillet 1877

PRINCE CHARLES DE ROUMANIE
A l'endroit où se trouve le Quartier-Général Roumain

Les Turcs ayant amassé les plus grandes masses à Plevna, nous abîment. Prie de faire fusion, démonstration et, si possible, passage du Danube que Tu désires faire. Entre le Jiul et Corabia cette démonstration est indispensable pour faciliter mes mouvements.

Nicolas[1]

Un nou moment de grea cumpănă pentru politica română! Chiar acum, prin inoportuna insistenţă anterioară a guvernului nostru întru cooperarea armatei române (insistenţă tardivă după încheierea Convenţiei de la 4 aprilie şi prematură înaintea înfrîngerilor de la Plevna), situaţia României faţă de Rusia nu era atît de favorabilă pe cît ar fi putut fi, şi depeşa marelui duce Nicolae către principele Carol vorbeşte de *passage du Danube que Tu désires faire,* parcă ajutorul invocat ar fi mai ales o împlinire a dorinţelor noastre. Dar oricum ar fi redactată depeşa marelui duce, rămîne totuşi constatat că ruşii cer acum formal conlucrarea armatei noastre în Bulgaria şi că, fiind zdrobiţi *(abîmés)* la Plevna, *această demonstraţie le este indispensabilă pentru a facilita mişcările lor.*

Acţiunea militară ce ni se cerea era pentru noi din toate punctele de vedere de o importanţă supremă. Ea se cuvenea să fie însoţită de cea mai prevăzătoare acţiune politică, mai ales după declaraţia cancelarului Gorceakov din luna trecută în privinţa Basarabiei şi după nota dlui de Nelidov cu *destinées futures de l'État Roumain.* Dar pe cînd principele Carol vrea să garanteze soarta Ţării printr-un nou tratat cu Rusia, înainte de a intra cu toată armata în Bulgaria, Ion Brătianu stăruie să le dăm „simplu şi franc" ajutorul putincios, fiindcă România, la o respingere a ruşilor peste Dunăre, ar fi în pericol de a deveni teatrul războiului şi fiindcă un nou tratat ar desfiinţa garanţiile şi foloasele(!) Convenţiei de la 4 aprilie.[2]

---

[1]E mare deosebirea între acest text autentic şi cuvintele apocrife traduse în publicaţia Statului-Major român, în cartea lui T. C. Văcărescu şi în prelegerile generalului Fălcoianu asupra războiului. Expresiile exagerate atribuite acolo marelui duce Nicolae („Treci Dunărea sub ce condiţii vei voi", „Cauza creştină este pierdută") erau din capul locului suspecte.

[2]*Aus dem Leben Kõnig Karls,* vol.III, p. 213. Vezi şi discursul 40, în *Discursuri parlamentare,* vol.II, p.212.

Domnitorul cedează ministrului său, dar cel puţin asigură armatei române o situaţie cuviincioasă în contra multiplelor încercări ale generalilor ruşi de a dispune de ea ca de propriile lor trupe. Cu o întîrziere intenţionată şi cu neclintita hotărîre de a păstra comanda deosebită asupra armatei sale, principele Carol mai aşteaptă cîteva interveniri din partea marelui duce Nicolae, care i se şi adresează, şi răspunde în sfîrşit la 10 august:

Dans ses rapports avec l'armée Impériale, l'armée Roumaine devra conserver, ainsi que Votre Altesse Impériale a bien voulu le reconnaître Elle-même dans Sa dernière lettre, son individualité et son unité de commandament, tout en opérant bien entendu d'après le plan général et les dispositions de V. A. I. A cet effet je serai très heureux de pouvoir me rencontrer avec V. A. I. à Nicopole ou ailleurs, afin de régler à titre définitif la marche de nos opérations contre Plevna. Je prie V. A. I. de vouloir bien fixer le jour et l'endroit de cette entrevue.

Întrevederea se hotărăşte pentru 16 august. În acea zi, spre 8 ore seara, principele soseşte în cartierul imperial la Gornia-Studena, unde este întîmpinat de împăratul Aleksandru al II-lea şi de marele duce Nicolae. Pe faţa celui dintîi e întipărită durerea pentru pierderile suferite şi grija de viitor. Cu mare cordialitate împăratul îşi exprimă mulţumirea de a vedea pe principele nostru în Bulgaria şi speranţa că de acum înainte toate greutăţile vor fi înlăturate. Iar marele duce întreabă îndată dacă principele are intenţia de a comanda armata română în persoană. La răspunsul principelui că aceasta „se înţelege de la sine", marele duce întîmpină că s-ar produce prea multe greutăţi, fiindcă principele Carol nu ar putea fi pus sub ordinele unui general rus. — „Fireşte că nu", răspunde domnitorul nostru, „însă zece generali ruşi ar putea fi puşi sub ordinele mele". — Împăratul Aleksandru ascultă discuţia în tăcere, apoi conduce pe principele Carol la cortul ce-i era pregătit; el însuşi se retrage în simpla casă bulgărească în care locuia. Peste puţine minute soseşte marele duce Nicolae în cort şi, în numele împăratului, oferă principelui nostru *comandamentul superior asupra tuturor trupelor ruseşti dinaintea Plevnei.* — Mare onoare, şi mai mare răspundere!

După un timp de reflecţie, principele primeşte, deşi numărul soldaţilor ruşi concentraţi la Plevna nu trece peste 30 000 şi din trupele române nu poate fi deocamdată adus în ajutor decît acelaşi număr de oameni — slab contingent faţă cu armata şi cu poziţia lui Osman.

A doua zi principele Carol pleacă înapoi şi, putînd de-abia să se strecoare spre Svištov prin nesfîrşita mulţime de căruţe cu răniţii de la Şipca şi prin coloanele de tren, soseşte seara la Zimnicea, găzduit în aceeaşi casă din care - cu puţine săptămîni înainte - împăratul Aleksandru pornise peste Dunăre plin de încredere într-o grabnică izbîndă.

În Corabia, la 19 august, principele ţine un consiliu de război, la care iau parte Ion Brătianu, generalul Cernat, coloneii Arion, Cerchez, Barozzi, Dabija, Slăniceanu şi maiorul I. Lahovari. Conform părerii maiorului Lahovari şi a lui Ion Brătianu, şi în contra părerii celorlalţi, principele hotărăşte trecerea trupelor române peste Dunăre chiar pentru a doua zi.

Trecerea avea să se facă pe podul cel mare de 800 metri, care cu învingerea atîtor greutăţi de-abia se construise de colonelul Eraclie Arion şi lt.-col. Anton Berindei la Siliştioara-Măgura lîngă Corabia şi care acum, în înţelesul celor convenite la Gornia-Studena, trebuia desfăcut şi reconstruit la Nicopole, precum şi toate căile de etape şi proviant trebuiau altfel stabilite conform noii baze de operaţie.

O ordine de zi de la 23 iulie modificase organizarea armatei active prin împărţirea în armata de operaţii şi armata de observaţie. Rămînînd intact Corpul II sub generalul A. Radovici (numai generalul Manu se numeşte comandant al artileriei armatei de operaţii şi este înlocuit la Divizia a IV-a prin colonelul Al. Angelescu), cele două divizii ale Corpului I, formînd armata de observaţie sub generalul Lupu, sînt încredinţate coloneilor Pencovici şi M. Holban, şi din trupele lor se mai formează o rezervă generală, avînd aici colonelul Cerchez comanda infanteriei, colonelul Creţeanu a cavaleriei şi colonelul E. Arion a artileriei.

În ziua de 20 august pe la amiază, după serviciul divin celebrat sub cerul liber de episcopul Rîmnicului, divizia de rezervă şi o brigadă a Diviziei a III-a încep trecerea peste Dunăre pe la Siliştioara. La capul podului, în mijlocul emoţiei generale, sub arşiţa tropicală a soarelui, principele Carol, însoţit de ministrul-prezident I. Brătianu şi de prezidentul Camerei C. A. Rosetti, asistă ore întregi la marele eveniment.

Trupele au ordin să continue toată noaptea marşul lor spre Plevna.

În aceeaşi zi generalul Cernat părăseşte Ministerul de Război, înlocuit *ad-interim* de Ion Brătianu, şi este numit comandantul armatei române de operaţie sub ordinele imediate ale principelui Carol.

La 21 august domnitorul nostru pleacă din Turnu-Măgurele prin Nicopole şi soseşte după-amiază în sătuleţul bulgar Poradim (40 km spre sud de la Nicopole, 7 spre răsărit de la şanţurile turceşti din Plevna), unde într-o casă părăginită, fără uşi, cu hîrtie lipită la ferestre, în aerul de putreziciune ce-l răspîndesc nenumăratele cadavre din jurul Plevnei pînă la Gornia-Studena, îşi stabileşte Cartierul General. Pe tot drumul este însoţit de bubuitul tunurilor în urma vigurosului atac de trei zile al lui Osman Paşa în contra Pelişatului, la care însă ruşii pot rezista.

În aceeaşi seară şi a doua zi primeşte rapoartele generalilor Sotov, acum şeful statului său major, Krüdener, comandantul Corpului IX rusesc, Krîlov, comandantul Corpului IV. În curînd i se prezintă şi generalii Imeritinski şi Skobelev, sosiţi de la Lovcea, pe care o luaseră la 22 august, întrerupînd astfel comunicaţiile lui Osman Paşa spre sud.

După sosirea armatei române, situaţia este considerabil îmbunătăţită. Cel puţin în contra celor 65 000 soldaţi turci din Plevna (pe care însă ruşii îi evaluau greşit numai la 40-50 000) stă acum un efectiv de tot atîţi oameni ai armatei aliate ruso-române, dintre care 35 000 (cu 108 tunuri) sînt români şi 30 000 (cu 182 tunuri) ruşi, astfel aşezaţi în jurul Plevnei:

În Vrbiţa, pe un platou dinaintea Griviţei, Divizia a IV-a română; la spatele ei, în Calişovaţ, Divizia a III-a; în Brislan divizia de rezervă; cavaleria acestor divizii le acoperea la dreapta spre Vid. — În Pelişat Corpul IX rus, Divizia de cavalerie Loşcarev stabilea legătura cu Divizia a IV-a română; între Pelişat şi Radişova Corpul IV; la spatele lui, în Tuceniţa, detaşamentul Imeritinski.

Din primul moment al sosirii trupelor române, statul-major al marelui duce Nicolae, în cap cu Nepokoiciţki, insistă asupra unui nou atac în contra Plevnei. Principele Carol se împotriveşte. *Il faut attaquer absolument,* întîmpina însă marele duce, înainte ca armata lui Suleiman Paşa să poată sosi de la sud-vest în ajutorul lui Osman. Şi astfel reîncepe la 26 august bombardarea întăriturilor turceşti, bine întreţinută de artileria română. *(Ils sont crânes, les petits Roumains,* exclamă colonelul Gaillard, ataşatul militar francez.[1]) A doua zi, 27 august, bombardarea e deosebit de vie, 400 guri de foc cutremură cerul. În partea românilor artileria Di-

[1]T. C. Văcărescu, *Luptele românilor în resbelul din 1877-1878* (ediţia a II-a, Bucureşti, 1886-1887, pp. 291 şi 292.)

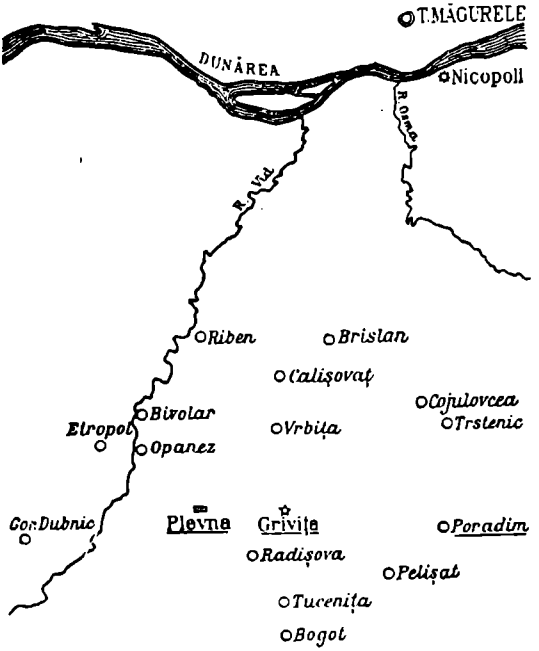

viziei a IV-a este împiedicată în acţiunea ei prin focul infanteriei turceşti dintr-un redan de lîngă tabia Abdul-Kerim (numită de noi reduta Griviţa), numai la 900 metri distanţă de poziţia noastră. Regimentul 13 de dorobanţi (Vaslui şi Iaşi), condus de lt.-col. Sergie Voinescu, porneşte la asalt sub ploaia de şrapnele din tabia Abdul-Kerim şi, luptîndu-se piept la piept cu duşmanul oţărît, izbuteşte să intre şi să se menţină în acel redan ilustrînd astfel botezul de foc al armelor române.[1]

[1]Vasile Alecsandri, „Peneş Curcanul":
Plecat-am nouă din Vaslui
Şi cu sergentul zece...

Pentru 30 august cu toată părerea contrară a principelui Carol, care arată puţinul efect al bombardării de patru zile şi găseşte armata aliată încă prea slabă pentru o asemenea acţiune; dar rămînînd singur de părerea sa, trebuie să cedeze pentru a nu face să se creadă că-i este teamă de valoarea tinerelor trupe române.

La 30 august se dă aşadar a treia bătălie înaintea Plevnei. Noaptea precedentă plouase şi dimineaţa mai ploua, toată înconjurimea Plevnei era în ceaţă. Atacul fusese hotărît pentru ora 3 după-amiază. Dar cu mult înainte, pe la 11 ore, încep a se auzi de la aripa stîngă dinspre Radişova violente împuşcături şi o canonadă, care ţine cîteva ore. După felul nedisciplinat al generalilor ruşi, trupele lui Skobelev atacaseră înaintea orei hotărîte şi atrăseseră în luptă şi batalioane din corpul lui Krîlov. Pripita încercare este respinsă cu mari pierderi pentru ruşi.

Din punctul de observare deasupra satului Griviţa, principele Carol dă la ora 3 ordinul pentru asaltul general. Ceaţa se împrăştiase, dar reîncepuse ploaia. De unde se afla, principele poate vedea o mare parte a cîmpului de bătaie; însă pînă la extrema stîngă rusească sînt 16 kilometri. La dreapta, în partea română, obiectul de atac este reduta Griviţa. Cu cel mai mare avînt diviziile a III-a şi a IV-a năvălesc asupra şanţurilor, dar focul turcilor le nimiceşte, grenadele plesnesc în pămîntul de lîngă principe; de două ori trupele înaintează pînă la şanţ, de două ori sînt respinse, lăsînd drumul lor acoperit de morţi, printre care maiorul Şonţu şi căpitanul Valter Mărăcineanu, ale căror cadavre sînt înfipte de turci pe parapetul redutei ca trofee! Pe principe nu-l mai rabdă la locul de observare; el se repede în mijlocul trupelor sale şi le îmbărbătează la un al treilea atac. Acum se înţelesese cauza neizbîndei şi a marilor pierderi: nu o singură redută avea Griviţa, cum se părea şi cum arăta harta rusească, ci două, legate între ele printr-un şanţ

Toţi dorobanţi, toţi căciulari,
Români de viţă veche,
Purtînd opinci, suman, iţari
Şi cuşma pe-o ureche.
Ne dase nume de Curcani
Un hîtru bun de glume
Noi am schimbat lîngă Balcani
Porecla în Renume!

Precum Alecsandri în poezie, aşa Grigorescu în pictură: au făcut din dorobanţ tipul cel mai popular al ostaşilor noştri.

formînd un fel de cortină, dar a doua, mai spre răsărit, nu se putea zări decît după trecerea unei văi, de pe o înălţime dinainte-i. Sînt 5 ore trecute. Principele se îndreaptă spre primele ambulanţe, încă sub focul turcesc; aici primeşte ştirea că atacul este respins pe toată linia! O singură speranţă mai rămînea pentru un succes parţial: rezultatul ultimului atac al românilor asupra redutei nr. 1 de la Griviţa. Pentru a patra oară, în amurgul serii, trupele rămase din Divizia a IV-a, sub conducerea lt.-col. Voinescu şi a căpitanului Groza, se aruncă asupra teribilei redute, dinaintea căreia ruşii pierduseră a doua lor bătălie de la 18 iulie. După cea mai crîncenă luptă Batalionul 2 de vînători (maior Al. Candiano-Popescu), regimentele 14 şi 16 de dorobanţi şi 5 de linie izbutesc să intre în redută, de unde turcii se retrag pas cu pas în reduta a doua, încercînd în zadar să cîştige poziţia pierdută. Un steag turcesc şi trei tunuri cad în mîinile românilor.[1]

Onoarea zilei este scăpată, valoarea armatei române este de acum înainte dovedită în ochii tuturor; dar pierderile aliaţilor sînt enorme, peste 16 000 morţi şi răniţi, dintre care în partea noastră 2 600 cu 59 ofiţeri; mai ales Brigada I a colonelului Ipătescu şi îndeosebi Regimentul 8 (lt.-col. Poenaru) sînt decimate.

Împăratul Aleksandru e cuprins de descurajare. Dintr-un extrem în altul şi marele duce Nicolae cu statul său major, generalii Nepokoiciţki şi Leviţki, propun retragerea tuturor trupelor dinaintea Plevnei pînă dincolo de valea Osmei. Dar ministrul de război Miliutin se împotriveşte şi principele Carol stăruie cu energie ca armata aliată să rămînă în poziţiile ocupate şi să le întărească prin şanţuri sistematice, pentru care cel puţin armata română este înzestrată cu sape Liman şi le poate împrumuta şi soldaţilor ruşi. Altfel sînt acum ascultate sfaturile principelui nostru; părerea lui prevalează, şi în consiliul de război de la 1 septembrie se decide, în sfîrşit, ca Plevna să fie învestită prin blocare regulată, să se aştepte cu atacul final pînă la sosirea trupelor din Rusia şi să se cheme îndată din Petersburg generalul Todleben, celebrul apărător al Sevastopolului de la 1854, pentru a dirija lucrările în contra noului Sevastopol turcesc de la 1877.

[1]Două din aceste tunuri sînt acum aşezate lîngă statuia lui Mihai Viteazul şi oastea la garda Palatului din Bucureşti.

Luptele parţiale continuă neîntrerupt în jurul Plevnei. Turcii încearcă de mai multe ori să ne ia înapoi reduta Griviţa, dar totdeauna în zadar. Reduta ocupată de noi fiind însă sub focurile turceşti din reduta nr. 2, principele ordonă pentru 6 septembrie un nou asalt asupra celei din urmă sub comanda colonelului Sachelarie; de patru ori trupele române (din regimentele 9 şi 15 de dorobanţi, 1 şi 7 de linie) năvălesc pînă la glasiul redutei, dar sînt în definitiv respinse cu pierderea a 583 soldaţi şi 20 ofiţeri, morţi şi răniţi.

Timpul trece cu greu; armatele ruseşti din celelalte cîmpuri de război stau pe loc; toate privirile sînt aţintite asupra Plevnei. Aici, spre calamitatea trupelor aliate, plouă mereu şi pe la sfîrşitul lui septembrie începe să şi ningă. Trupele au mulţi bolnavi. Cel puţin aprovizionarea armatei noastre este destul de bine îngrijită prin activitatea interimarului ministru de război Ion Brătianu, dar şi Osman Paşa primeşte dinspre apus coloane de muniţii şi de proviant. Spre a-i tăia comunicările în această parte, principele trimite pe Krîlov cu cavaleria ruso-română peste Vid; dar generalul rus se arată incapabil şi, după propunerea principelui, este depărtat de la comanda sa.

La 15 septembrie soseşte în sfîrşit generalul Todleben şi este numit *adlatus* al principelui Carol, spre marea mulţumire a amîndurora, iar prinţul Imeritinski şef al Statului-Major în locul lui Sotov. Acum începe blocarea întregii Plevne prin întărituri de pămînt jur-împrejur, ceea ce însă îndeosebi pentru a închide cercul spre Vid, mai reclamă sosirea mult aşteptatelor trupe din Rusia. La 26 septembrie încep a sosi şi acestea. Trupele puse sub comanda principelui Carol se sporesc pînă aproape la 100 000 oameni, de-abia de ajuns pentru blocarea şi cucerirea Plevnei, cu toate iluziile marelui duce Nicolae.

De la 1 octombrie vreme frumoasă, dar şi frig neobişnuit. La îmbolnăvirile de pînă acum se adaugă degerările. Ambulanţele noastre sînt însă relativ bine ţinute, mulţumită energiei lui Davila şi a medicilor militari de sub ordinele lui. Răniţii şi bolnavii transportabili sînt evacuaţi peste Dunăre, unde întîmpină deosebita îngrijire organizată de Elisabeta-Doamna, despre care vom vorbi mai tîrziu.

În ziua de 7 octombrie Regimentul 7 de linie, Batalionul 1 de vînători şi cîte un batalion din regimentele 5 şi 13 de dorobanţi

încearcă un nou atac în contra redutei a doua de la Griviţa, dar atacul este din nou respins cu pierderea a o mie de soldaţi şi 22 ofiţeri, mai ales în urma nechibzuinţei colonelului Al. Angelescu, care şi este înlăturat de la comanda Diviziei a IV-a şi trimis îndărăt la Corpul de observaţie din Calafat.[1]

Spre închiderea cercului de blocadă la apus, se arată necesară luarea marii redute turceşti de la Gorni-Dubnic, de-a stînga Vidului. Principele Carol ordonă această acţiune importantă pentru 12 octombrie şi, spre a o masca, o combină cu o bombardare generală în jurul Plevnei. Atacul principal este încredinţat gărzii ruseşti sub conducerea lui Gurko: românii participă la bombardare (colonelul C. Budişteanu e rănit în tranşee). Ruşii se luptă înverşunat şi izbutesc seara tîrziu să pună mîna pe Gorni-Dubnic prin surprindere, făcînd pe Ahmed Hifzi Paşa prizonier cu 2 300 oameni şi 53 ofiţeri. Însă pierderile ruşilor sînt iarăşi excesiv de mari, din pricina obiceiului de a înainta fără lucrări simultane de acoperire şi îndeobşte din pricina lipsei de cruţare a trupelor din partea comandanţilor.

Dar oricît de mari ar fi fost pierderile, rezultatul cîştigat le covîrşeşte, căci acum Plevna este în adevăr blocată, iar de la soarta Plevnei atîrnă soarta întregului război.

Românii îşi întind liniile fortificate de dinaintea redutelor turceşti de la Opanez pînă la Bivolar (unde comandă colonelul Roznovanu), iar ruşii de la Etropol pînă peste Gorni-Dubnic. Vreo 30 de întăriturí, lunete, redane şi redute se construiesc de trupele noastre de geniu, sub conducerea colonelului Berindei şi a maiorului Gheorghiu, în trei linii succesive de apărare între Griviţa şi Riben. Şi dincolo de Vid, pînă aproape de Gorni-Dubnic, lucrează românii cîteva întăriturí, în care se adăpostesc apoi grenadierii ruşi. Generalul Manu, comandantul artileriei, recunoaşte mereu poziţiile bateriilor.

Deprimatul împărat Aleksandru se mută la Poradim, în casa de-abia reparată a principelui Carol, pe care i-o oferise acesta. Principele se instalează într-o colibă sub acoperiş de paie, avînd numai o odaie cu vatră şi o cămăruţă umedă, lipită cu pămînt. Zilele de 21-22 octombrie le întrebuinţează pentru inspecţii din-

[1]Ceea ce nu împiedică înaintarea lui la gradul de general şi chiar numirea de ministru al războiului în cabinetul Ion Brătianu la 21 februarie 1888! Culpabila lui administrare ministerială şi devine una din ocaziile căderii lui Brătianu la 1888.

colo de Vid, sub focurile redutelor turceşti, pe şoseaua dinspre Sofia, de unde se vesteşte că o parte a armatei lui Suleiman sub Mehmed Ali Paşa vrea să încerce deblocarea Plevnei. Între aceste griji mai mari are să se ocupe şi cu aplanarea neînţelegerilor dintre marele duce Nicolae şi generalul Todleben.

În acelaşi timp Gurko dezvoltă planul pentru a doua trecere peste Balcani; însă marele duce Nicolae amînă tot pînă după căderea Plevnei. Deocamdată se formează, sub conducerea lui Gurko, un mare detaşament, căruia i se alipeşte Brigada Cantilli din Divizia a IV-a, pentru a împiedica dincolo de Vid apropierea turcilor de la Orhanie sub eventuala ieşire a lui Osman Paşa, şi se pregătesc în acelaşi scop instrucţiile către trupele române pentru luarea Rahovei.

La 7 noiembrie trupele române (6 000 oameni: Regimentul 10 de dorobanţi, cîte un batalion din regimentele 1, 4 şi 15, o companie din Regimentul 6, o companie de geniu şi regimentele 2, 7 şi 9 de călăraşi cu 22 tunuri) sub comanda colonelului Slăniceanu încep acţiunea în contra Rahovei, ajutate dinspre apus şi sud de vreo 600 ruşi sub generalul Meyendorf, care comanda şi un regiment de ulani, o brigadă de roşiori şi cîte o baterie română şi rusească, iar de pe malul stîng al Dunării de generalul Lupu cu Regimentul 3 de dorobanţi şi două baterii postate la Bechet. La 9 ore dimineaţa toate bateriile dimprejur încep un foc concentrat asupra întăriturilor Rahovei, care ţine trei ore; turcii răspund cu vioiciune; Regimentul 10 de dorobanţi după mari pierderi ia cu asalt o mică redută înainte, şi apoi reîncepe violenta canonadă, urmată de asaltul asupra celorlalte redute. Trupele înaintează pînă la şanţuri, dar nu pot rezista ploii de proiectile. Colonelul Slăniceanu ordonă retragerea şi o execută aşa de precipitat, încît lasă poziţiile turcilor fără observare. Generalul Meyendorf, întărit de un batalion din Regimentul 1 de dorobanţi, se menţine însă în bună poziţie la rîul Ogost, şi maiorul de marină N. Dimitrescu-Maican scufundă monitorul turcesc din faţa Canapei (un alt monitor, lîngă Măcin, îl scufundase maiorul Murgescu la începutul războiului). A doua zi ceaţa împiedică reluarea operaţiilor. Dar la 9 noiembrie, încă de cu noapte, turcii încearcă ieşirea năvălind în contra dorobanţilor de la Ogost. Aceştia rezistă cu tărie, şi după energica ofensivă a căpitanului Merişescu, care înlocuieşte pe rănitul maior Mateescu, turcii sînt siliţi să se abată în josul podu-

lui de la Skit unde pierd jumătate din soldaţii lor; cealaltă jumătate scapă, neputînd fi urmărită din pricina negurii. La amiază românii intră în Rahova, primiţi cu entuziasm de populaţia bulgară.

Românii au pierdut înaintea Rahovei 200 soldaţi şi 5 ofiţeri, printre aceştia maiorii Ene şi Giurăscu. Colonelul Slăniceanu, care se arătase nedestoinic, e înlocuit prin colonelul Leca.[1] De altminteri, luarea Rahovei consfinţeşte în ochii ruşilor prestigiul armatei române. Cu deosebită laudă sînt amintiţi în raportul generalului Meyendorf colonelul Creţeanu, maiorul Mateescu, „eroicul" căpitan Merişescu (pe care principele Carol îl înaintează îndată la gradul de maior), căpitanul de artilerie Hepites şi locotenentul de stat-major Lambrino, „la care activitatea, agerimea şi bravura sînt trecute în obicei". Iar marele duce Nicolae scrie principelui Carol: *J'ai toujours été heureux de reconnaître la bravoure et les solides qualités militaires de l'armée Roumaine. Le succès de Rahova appartient tout entier aux armes Roumaines.*

Într-un consiliu de război ţinut la împăratul se hotărăşte (13 noiembrie) ca trupele noastre să continue operaţiile în Bulgaria apuseană, şi Rahova cu Nicopole să rămînă ocupate tot de noi pînă la încheierea păcii. (Administraţia civilă o păstrează ruşii.) Dar încercările lui Brătianu de a ne asigura participarea la viitoarele tratări de pace nu primesc de la împăratul Aleksandru nici un răspuns lămurit.

În urma acestui consiliu de război se face o nouă împărţire a armatei române: diviziile a II-a, a III-a şi a IV-a formează Corpul I sub generalul Cernat înaintea Plevnei, Divizia I şi Divizia de rezervă din Calafat, Corpul II sub generalul Haralambie cu menirea de a opera în Bulgaria de la apus. Colonelul St. Fălcoianu fusese numit încă din octombrie şef al Statului-Major General în locul colonelului C. Barozzi, trecut ca director la Ministerul de Război.

Cu sosirea iernii comunicaţia spre România devine nesigură, podul de la Nicopole e zilnic ameninţat de gheţuri, cel de fier (de mult comandat în Rusia) se întîrzie prin obişnuita neglijenţă a administraţiei ruseşti; trupele suferă de lipsa lemnelor de foc. Pe de altă parte însă mijloacele de rezistenţă ale lui Osman Paşa, de cînd

[1]Ceea ce nu împiedică înaintarea lui Slăniceanu la rangul de general şi revenirea sa la Ministerul de Război în cabinetul Ion Brătianu.

i s-a tăiat orice legătură cu lumea din afară, sînt sleite, şi predarea Plevnei sau o încercare de ieşire nu mai pot întîrzia.

De la 26 noiembrie, tunurile turceşti îşi slăbiseră focul; la 27 îl încetară cu totul.

În sfîrşit în memorabila zi de 28 noiembrie (10 decembrie) 1877, la 7 1/2 ore dimineaţa, prin negura deasă, care împiedica vederea, bubuitul tunurilor din bateriile turceşti de pe înălţimile de lîngă Vid semnalează începutul acţiunii finale. În curînd coloane de trupe din armata lui Osman trec peste cele două poduri de lîngă Opanez şi năvălesc asupra redutei de la Gorni-Etropol. O dată cu ieşirea din Plevna, turcii părăsesc tabiile de la nord, şi faimoasa redută nr. 2 de lîngă Griviţa, în care intră românii. Principele Carol dăduse dis-de-dimineaţă ordin generalului Cernat de a trimite 4 batalioane cu 3 baterii ale Brigăzii Sachelarie spre întărirea Diviziei a IV-a peste Vid. Acum aleargă în a doua redută a Griviţei şi aflînd aici că şi Bucova e evacuată (lt.-col. Algiu intrase acolo) porunceşte Diviziei a II-a să înainteze pe toată linia.

În acest timp grenadierii ruşi de la Etropol nu pot rezista surprinzătorului atac al turcilor şi pierd reduta cu 8 tunuri. Reduta următoare este de asemenea luată de asaltul turcesc. Dar peste puţin cele două divizii de grenadieri se reculeg, artileria începe a lucra cu putere, năvala turcilor este oprită. Însă disperatele lor încercări de a-şi sparge drumul înainte aduc diviziile ruseşti în cea mai critică situaţie. Se făcuseră 10 ore. În acest moment sosesc trupele române în flancul drept al duşmanului, pe cînd o brigadă a Diviziei a II-a de grenadieri îl atacă de la stînga. Turcii sînt siliţi să se apere din trei părţi, iar alte cete ale lor, vreo 12 000 oameni, coborîndu-se cu grămada din redute, îi înghesuie de la spate şi le împiedică întoarcerea înapoi. Bătălia se învîrteşte în loc şi acoperă cîmpul îngheţat cu mii de morţi şi de răniţi. Măcelul continuă pînă la amiază. Trupele române din Divizia a III-a luaseră două redute de la Opanez cu asalt (Brigăzile Borănescu-Sachelarie şi maiorul C. Pruncu, artileria comandată de generalul Manu); a treia redută de la Opanez se predă cu 7 000 oameni şi 6 tunuri; iar divizia noastră a IV-a, înaintînd spre Vid, se întîlneşte cu brigada rusească de grenadieri, care înconjurase flancul stîng. Astfel armata turcă se vede pretutindeni împresurată. Să înainteze nu mai poate, şi drumul spre Plevna înapoi îi este tăiat. Osman Paşa, sărind de pe calul împuşcat sub el, e rănit la piciorul stîng şi transportat într-o

căsuţă lîngă podul de piatră peste Vid. La ora 1 după-amiază apărătorul Plevnei, pierzînd orice nădejde de scăpare, porunceşte să se ridice steagul alb şi trimite un sol la cel mai apropiat comandant al trupelor potrivnice.

Acesta e colonelul Cerchez, care prin focurile turceşti înaintase de la Bucova spre Vid. Colonelul Cerchez, însoţit de coloneii Arion şi Berindei, urmează pe trimisul turc şi împreună intră în căsuţa de lîngă pod, unde dau de Osman. Cu respect salută ofiţerii români pe marele ostaş; acesta le declară predarea sa şi a armatei, şi, oferindu-şi sabia, încredinţează mărinimiei biruitorilor pe soldaţii săi şi pe locuitorii din oraş. Colonelul Cerchez, adînc mişcat, refuză sabia eroului de la Plevna pînă va hotărî principele Carol; dar sosind generalul Ganeţki împreună cu adjutantul împăratului, generalul Strukov, acesta cere lui Osman Paşa sabia şi necondiţionata predare a întregii armate. În starea disperată în care se află, Osman stă cîteva timp pe gînduri, apoi fără a zice un cuvînt îşi descinge sabia împodobită cu pietre scumpe — un dar al sultanului — şi o predă în mîinile ruseşti.

Principele Carol, la ştirea predării lui Osman, trece prin Opanez, unde e primit cu entuziasm de Divizia a III-a, şi îndreptîndu-se spre Vid, de-abia poate înainta prin învălmăşeala neînchipuită a coloanelor de prizonieri cu escortele lor, a transporturilor de răniţi, a miilor de care cu locuitorii fugari din Plevna. Aproape de pod se întîlneşte cu trăsura păzită de călăraşi din Regimentul 3, care ducea pe Osman spre oraşul pustiit; lîngă el se afla Tevfic Paşa, iscusitul inginer-constructor al întăriturilor de pămînt din jurul Plevnei. Osman, sprijinindu-se de coşul trăsurii, se ridică în picioare, iar principele îi întinde mîna şi-i exprimă cu căldură admirarea sa pentru eroica apărare.

A doua zi, 29 noiembrie, domnul României însoţeşte pe împăratul Aleksandru al II-a şi pe marele duce Nicolae la intrarea solemnă în Plevna şi primeşte din toate părţile felicitări pentru partea ce a luat-o armata română la mult aşteptata cucerire. Osman Paşa este adus înaintea lor. Împăratul îi restituie sabia, şi numeroşii ofiţeri ruşi şi români care umpleau curtea îi fac ovaţii. Ilustrul prizonier este apoi escortat pînă la Bucureşti şi de aici spre Kiev în Rusia, unde rămîne pe timpul cît mai ţine războiul. La întoarcerea în Constantinopol (martie 1878), padişahul, hărăzindu-i numele de Gazi, îi încinge sabia vechiului sultan Abdul-Hamid I, „biruitor ca tine".

Cu luarea Plevnei soarta războiului este ca şi hotărîtă, iar participarea armatei române se apropie de sfîrşit. La 1 decembrie 1877 principele Carol, printr-un ordin de zi citit de prinţul Imeritinski, depune comanda peste armata rusă de la vest, şi la 5 decembrie împăratul Aleksandru soseşte în Bucureşti, de unde îşi continuă drumul spre Petersburg. În ultimele două consilii de război, ţinute la împăratul între principele Carol şi marele duce Nicolae cu generalii Todleben, Miliutin, Obrucev şi Nepokoiciţki, se dispune pe de o parte reînceperea acţiunii lui Gurko şi a lui Radeţki în Balcani, lăsîndu-se în observarea Corpului Zimmermann din Dobrogea cadrilaterul Rusciuc-Silistra-Şumla-Varna; pe de alta se menţine planul ca trupele române, care încă de la 17 noiembrie ocupaseră Lom-Palanca, să atace Vidinul spre a curăţi ţărmul drept al Dunării de rămăşiţele armatei turceşti. Totodată se iau măsurile necesare pentru prizonierii de la Plevna: 40 000 de soldaţi cu 10 paşale şi 2 128 ofiţeri căzuseră aici în mîinile aliaţilor. Dintre ei, 15 000 de oameni aveau să fie internaţi în România, ceilalţi să fie escortaţi de una din diviziile noastre pînă la graniţa rusească.

Conform acestor dispoziţii principele Carol, după ce a înaintat generali pe coloneii M. Cerchez şi G. Anghelescu şi a distins pe generalul Manu şi mulţi alţi ofiţeri pentru meritele lor în război, ordonă la 7 decembrie ultima împărţire a armatei române. Corpul de Vest, sub comanda generalului Haralambie cu diviziile I şi a IV-a (colonel Lecca şi general G. Anghelescu, şefi de stat-major Băicoianu şi Argetoianu, artileria sub Horbaţchi), ceva mai tîrziu şi cu Divizia a II-a (general Cerchez), e destinat să opereze spre Vidin; o Divizie de rezervă sub colonelul Slăniceanu rămîne în Calafat; iar Divizia a III-a sub generalul Racoviţă e întrebuinţată la escortarea prizonierilor pînă la Prut.

Acum în sfîrşit domnitorul se poate întoarce la Bucureşti. De şase luni lipsea din capitala ţării. Dar tocmai în zilele de 7, 8 şi 9 decembrie un nemaipomenit viscol acoperă întreaga vale a Dunării, din Balcani pînă în Carpaţi, cu dealuri de zăpadă. Gerul ajunge la 22 grade, şi precum aduce tuturor trupelor active cele mai grele suferinţe, pricinuieşte moartea multor răniţi şi prizonieri. Liniile de etape de la Plevna spre Bucureşti sînt însemnate cu cadavrele celor degeraţi.

De-abia la 10 decembrie principele poate porni din Poradim şi spre noapte ajunge pînă la Nicopole. Cu primejduirea vieţii trece a doua zi Dunărea într-o şalupă (sloiurile de gheaţă rupseseră

podul) şi nu soseşte decît tîrziu în seara de 14 decembrie la Piteşti. Aici primeşte adresele parlamentului, deschis de la 15 noiembrie (adresele erau să-i fie aduse pe cîmpul de război, dar delegaţia parlamentară se troienise în Caracal), şi la 15 decembrie îşi face cea mai sărbătorită intrare în capitală.

Între acestea, pe ţărmul drept al Dunării, armata română înaintează spre Vidin. Divizia I ocupă la 10 decembrie Arcer-Palanca, şi la 12 decembrie recunoaşterile Regimentului 2 de la Călăraşi se întind pînă la Vitbol, aproape de Vidin. În aceeaşi zi generalul Gurko cu 80 000 oameni soseşte la Orhanie: în timp de nouă zile, după grozave opintiri şi cu pierderea a mii de soldaţi, îşi termină faimoasa a doua trecere peste Balcani în mijlocul iernii şi ocupă Sofia. Şi generalul Radeţki străbate pasul Şipca, silind pe Vezel Paşa cu 25 000 oameni să capituleze, şi la 29 decembrie intră în Cazanlîc.

Tot la 29 decembrie colonelul Lecca, după o luptă de două ore, alungă pe turci din Nazir-Mahala şi Vitbol şi încinge astfel blocarea Vidinului, desăvîrşită spre sud-vest prin ocuparea Adliei de către sîrbi. Cetăţuia Belgradjic, la 50 kilometri în sudul Vidinului, inatacabilă în vîrfurile ei de stîncă, rămîne sub observarea Brigăzii Cantilli.

În ziua de 12 ianuarie 1878, pentru a mai strînge împresurarea Vidinului, apărat de 12 000 turci sub Izet Paşa, se face un atac general asupra redutelor înaintate. Era iarăşi o zi de ceaţă. Divizia I izbuteşte în curînd să ia Rupcea şi Rainovcea. Divizia a IV-a operează în contra Tatargicului şi Noveselei, dar Brigada Cruţescu fiind slab condusă, numai Tatargicul se poate lua, Novosela rămîne în mîinile turcilor.[1] Însă cele mai importante obiecte ale atacului erau Smîrdanul şi Hinova. Aceste poziţii alcătuiau cheia Vidinului. După-amiază, în urma acţiunii diviziilor I şi a IV-a, generalul Haralambie dă ordin Diviziei a II-a, sub generalul Cerchez, să înceapă asaltul. Dintre trupele de atac, comandate de lt.-col. Cotruţ, Regimentul 4 de linie, în cap cu maiorul Stoilov, năvăleşte la centru asupra celor două redute de la Smîrdan, pe cînd maiorul Teleman din Regimentul 6 de linie ocoleşte poziţia şi soseşte în momentul cel mai critic pentru a întări lupta crîncenă a Regimen-

[1]Ceea ce nu împiedică mai tîrziu înaintarea colonelului Cruţescu la rangul de general.

tului 4; atunci şi Regimentul 8 de dorobanţi, dat de Divizia I şi condus de lt.-col. Holban cu maiorul Stroja, se repede prin apa şi gheţurile pîrîului Delena şi cu mari pierderi ocupă reduta Hinova. — La 6 ore seara succesul însemnatului atac este asigurat.

Aceasta a fost cea din urmă izbîndă a armatei române, căci deşi mai ales acum bombardarea Vidinului reîncepe cu energie, toată acţiunea este întreruptă prin încheierea armistiţiului. Luptele încetează la 19 ianuarie pretutindeni. După o convenţie încheiată între generalul Manu şi Izet Paşa, trupele române intră la 12 februarie în Vidin; la 13 februarie Suleiman-Efendi cedează colonelului Cantilli garnizoana Belgradjicului.

În contrast cu glorioasele fapte de război povestite în paginile precedente, acţiunea diplomatică de care trebuie să ne ocupăm acum aruncă o altă lumină asupra politicii guvernului nostru liberal.

Încă de la 27 decembrie ministrul de război turc deschisese cu ruşii vorba de armistiţiu. Dar marele duce Nicolae răspunde că fără stabilirea simultană a condiţiilor de pace nu poate trata. După ce la 8 ianuarie şi Adrianopolul cade în mîinile ruşilor, Turcia nu mai rezistă, şi în ziua de 19/31 ianuarie 1878 se semnează la Adrianopol protocolul „constatînd acceptarea bazelor prealabile de pace şi convenţia de armistiţiu".

Guvernul român, neliniştit îndată ce află despre începerea tratativelor, stăruie din nou să participe la ele. Pentru aceasta trimite la 2 ianuarie pe colonelul E. Arion în Cartierul General rus de peste Balcani, a cărui cancelarie diplomatică se afla sub direcţia dlui de Nelidov. Dar la notificarea misiunii colonelului Arion, Nelidov răspunde (9 ianuarie) că dorinţele noastre trebuie adresate direct la Petersburg. Din Petersburg însă ne telegrafiază agentul nostru diplomatic, generalul I. Ghica, că după vederile ruseşti România nu poate figura la tratativele de pace, nefiindu-i încă recunoscută independenţa din partea Puterilor Europene, şi că pînă atunci datoria de a-i reprezenta interesele cade în sarcina Rusiei.

Şi într-adevăr, protocolul de la Adrianopol se semnează fără ştirea, necum participarea noastră, şi tot astfel se încheie între Rusia şi Turcia Tratatul „preliminar" de la San Stefano (19 februarie 1878), care la art. 2 stipulează recunoaşterea independenţei României din partea Înaltei Porţi, însă la art. 18 atribuie Rusiei „san-

djacul Tulcea", cu rezerva facultăţii de a-l schimba contra Basarabiei noastre.

În zadar mai intervine guvernul român pe lîngă diplomaţia rusă şi pe lîngă reprezentanţii celorlalte Puteri. Nelidov răspunde colonelului Arion, cu oarecare ironie, că — după presupunerea sa — toate condiţiile românilor trebuiau să fi fost stabilite de ministrul Brătianu în întrevederile cu împăratul Aleksandru la Poradim! Iar Gorceakov întîmpină că redobîndirea Basarabiei e o chestiune de demnitate pentru Rusia, că de altminteri acel teritoriu nu fusese dat „României", ci „Moldovei", şi că — în lipsa unei bune înţelegeri cu noi — stipularea definitivă o va face cu Puterea *Suzerană*.[1]

Faţă cu atitudinea hotărîtă a Rusiei în această chestiune , ce ne puteau folosi guvernele statelor mai îndepărtate? Austria se gîndea la interesul său imediat şi aştepta îndeplinirea celor convenite la Reichstadt (Bosnia şi Herţegovina); principele Bismarck se rezerva pentru rolul de „samsar cinstit" în viitorul congres; ambasadorul Angliei din Viena explica lui Bălăceanu că Puterile nu au obiceiul să intervină în certurile dintre „aliaţi", şi lordul Lyons spunea lui Callimachi-Catargi, la Paris, că retrocedarea Basarabiei o crezuse de mai înainte aprobată de guvernul român.

Fireşte! Cine să-şi fi închipuit că, după cunoaşterea pretenţiilor ruseşti asupra Basarabiei, armata română trecuse Dunărea în ajutorul celor „abîmaţi" la Plevna, fără o prealabilă înţelegere precisă asupra condiţiilor politice şi teritoriale?

Aşa fiind lucrurile, nici rezoluţia unanimă a parlamentului nostru de la 26 ianuarie 1878 în contra oricărei înstrăinări şi compensări teritoriale, nici platonica ameninţare cu rezistenţa armată nu schimbă situaţia. Atît numai, că ne învrăjbeşte raporturile cu Rusia şi înlătură de la sine interesanta încercare făcută prin Ignatiev de a ne ademeni cu propunerea tronului Bulgariei pentru domnitorul României.

Dar şi cu alte puteri raporturile Rusiei ajung la oarecare tensiune. Partea ce şi-o făcuse Imperiul de la Nord în Tratatul de la San Stefano era excesivă şi atingea interesele generale ale Europei. Crearea unui principat bulgar de o aşa mare întindere dădea puterea asupra Peninsulei Balcanice în mîinile panslavismului; iar îndărătul cedării Dobrogei şi a retrocedării Basarabiei se ridica întreaga chestiune a Dunării.

[1]Vezi mai sus pp. 81-82.

În Austria creşte rezistenţa în contra tendinţelor ruseşti, şi ungurii se dedau la manifestări zgomotoase în favoarea Turciei. Anglia încuraja protestul grecilor în contra proiectatei preponderenţe bulgare şi o notă a lordului Salisbury (numit ministru de externe în cabinetul Beaconsfield) dă tuturor nemulţumirilor cea mai energică expresie (1 aprilie 1878).

Ruşii se văd siliţi să admită întrunirea unui congres al Marilor Puteri, în care să se revizuiască stipulările numai bilaterale de la San Stefano şi să se încheie pacea printr-un tratat european. De altminteri Rusia prevăzuse însăşi această eventualitate şi calificase actul de la San Stefano din capul locului de preliminar. Astfel se deschide la 2/14 iunie 1878 Congresul de la Berlin.

Înainte însă de a vorbi, în acest scurt rezumat istoric, despre cele petrecute la Congresul din Berlin, trebuie să ne coborîm privirile spre Camera noastră din Bucureşti, pe care la sfîrşitul capitolului precedent o lăsasem în momentul cînd îşi retrăgea acuzarea în contra miniştrilor conservatori după alegerea de deputat a generalului Florescu şi a autorului acestei scrieri.

Ce soartă au avut cele două alegeri în Camera liberală, ar fi de prisos să mai spunem, dacă incidentul nu ar fi cu deosebire caracteristic pentru nivelul intelectual al majorităţii guvernamentale de atunci; iar cunoaşterea acelei majorităţi chemate să reprezinte „ţara legală" în una din cele mai grele situaţii istorice este necesară pentru explicarea celor întîmplate la noi în timpul Tratatului de la Berlin şi al aplicării lui.

Generalul Florescu fusese ales la 24 ianuarie 1878 de Colegiul I din Romanaţi. În şedinţa Camerei de la 13 februarie comisia de verificare propune proclamarea deputatului; dar majoritatea, cu toată împotrivirea lui Costinescu, Chiţu şi Vernescu, numeşte un comitet judiciar pentru cercetarea alegerii contestate. De-abia la 16 martie se prezintă raportul comitetului. Şi atunci Camera liberală, în acele excepţionale împrejurări politice, cînd Ţara după terminarea războiului se afla în faţa complicaţiilor premergătoare Congresului de la Berlin şi cînd, în urma retragerii acuzării ministeriale, era în drept să se aştepte anume la conlucrarea tuturor bărbaţilor ei de valoare, invalidează cu 57 voturi contra 17 alegerea generalului Florescu pe temeiul discursurilor unor deputaţi ca Andrei Vizanti, Pantazi Ghica şi Eliodor Vergati.

Ce însemnătate mai putea avea Camera, dacă nici acele grave împrejurări generale nu fuseseră în stare să-i dea un grăunte de simţ politic!

Alegerea deputatului Colegiului I din Iaşi ajunge în dezbaterea Camerei la 6 februarie. Comisia de verificare propune şi aici proclamarea deputatului; însă Camera primeşte, cu 47 voturi contra 36, o propunere a lui Al. Holban (pe atunci tot fracţionist), care, începînd cu fraza „contest alegerea", sfîrşeşte cu fraza „conchid la invalidare". În zadar G. Vernescu şi P. Grădişteanu, în corect parlamentarism, cer conform acestui vot proclamarea deputatului, deoarece invalidarea propusă nu întrunise cele două treimi regulamentare. Holban, Dimancea şi Pantazi Ghica, în urma anunţării votului, schimbă sensul propunerii, Camera numeşte iarăşi un „comitet judiciar", compus din Locusteanu, Pătărlăgeanu, Dimancea, Pantazi Ghica şi Eraclide. Comitetul tărăgănează lucrarea; de abia pe la martie se duce să facă „ancheta judiciară" asupra alegătorilor din Iaşi. Rezultatul e un raport final, care se pronunţă fireşte pentru invalidare. La noua discuţie, în şedinţa de la 1 aprilie 1878, Holban atacă iarăşi alegerea ieşeană şi vorbeşte, ca şi în rîndul trecut, în contra unor pretinse teorii filozofice ale candidatului ales. Atunci însă intervine prezidentul Camerei, C.A. Rosetti, şi sfîrşitul fenomenalei discuţii merită să fie reprodus din *Monitorul oficial*:

A. Holban: Domnilor, nu voi să trec nici de filozof nici de învăţat universal, dar ţin să constat că tot ceea ce zic este exact, ţin să probez că am dat o interpretare justă, veridică, înaintea dvs. în privinţa doctrinei acestei şcoli funeste, care în Moldova se numeşte „nouă direcţie" şi al căreia dl Maiorescu este fundatorul şi marele profet. Iacă am aici evanghelia acestei şcoli, *Convorbiri literare*, unde sînt traduse şi propagate de dl Maiorescu principiile lui Schopenhauer.

Dl preşedinte: Să-mi dea voie dl orator a-i atrage atenţia că, dacă ne vom pune pe tărîmul acesta, ne-am putea pe toată ziua exclude unii pe alţii sub pretextul opiniilor ce profesăm. (Zgomot.)

Voci: Prea bine.

Dl preşedinte: Nu este permis, mai cu seamă unui partid democratic, să atace o alegere pentru opiniile filozofice ale candidatului, şi protestez din parte-mi.

A. Holban: Înainte de toate, Partidul Naţional Democratic şi Liberal are de cea întîi datorie să apere proprietatea, onoarea şi castitatea familiei, patria... are de datorie să propage în popor onoarea, moralitatea, virtutea,

iar nu materialismul abjectului Schopenhauer, care propagă concubinajul, dreptul de bătăi cu biciul, dispreţul amorului de patrie şi sentimentelor de onoare... Aceste lucrări sînt bune la sălbatici, nu la noi...

Dl preşedinte: Şi noi am fost acuzaţi că sîntem contra proprietăţii, contra familiei, şi de multe altele, şi cu toate acestea faptele noastre au dezminţit acele acuzări. Eu protestez contra acestei discuţii, protestez pentru că se aduce la bara acestei Adunări opiniile filozofice ale aleşilor. Cu toate acestea, dacă Adunarea primeşte discuţie pe acest tărîm, nu am decît a mă supune.

Voci: Nu, nu, protestăm şi noi.

Dl preşedinte: Pun la vot, dacă Camera primeşte să se discute opiniile filozofice.

A Holban: Nu mai puneţi la vot, domnule preşedinte, căci atunci renunţ la cuvînt.

— Se pune la vot închiderea discuţiei şi se primeşte.

— Se pun la vot concluziile raportului, şi rezultatul scrutinului este cel următor:

Votanţi	71
Majoritate de două treimi	48
Bile albe pentru concluzii	45

Mai lipsesc trei voturi pentru invalidare, cînd însuşi preşedintul Camerei, coborîndu-se de pe scaunul său, pune ostensibil în urnă o bilă neagră în contra raportului, ceea ce mai atrage cîteva bile în acelaşi sens; şi astfel autorul acestei scrieri este proclamat deputat al Colegiului I de Iaşi 68 de zile după alegere.[1]

De la o asemenea Cameră ce ajutor putea primi guvernul în aşa grea situaţie internaţională?

Era fără îndoială om politic Ion Brătianu, dar istoric era numai Kogălniceanu, iar C.A. Rosetti era agitator de idei revoluţionare; lor le lipsea pe atunci orice afinitate cu guvernele europene conduse de conservatori. Însă prin nefericita acuzare ministerială se deschisese un abis între liberalii şi conservatorii din România. Nici o consfătuire măcar nu se încercase. Şi într-un moment cînd conlucrarea tuturor capacităţilor ţării de abia ar fi fost de ajuns, gu-

[1] În două articole, publicate în *Timpul* de la 8 februarie şi 9 aprilie 1878, Eminescu — redactorul ziarului — cu neîntrecuta virulenţă a stilului său, caracterizează acea discuţie a Camerei, precum şi ignoranţa celor ce falsificau pe idealistul Schopenhauer. — De atunci încoace au dispărut din parlamentul nostru doctrinele filozofice. Numai dl Dimitrie Al. Sturdza mai continuă tradiţia, pe care însuşi dl Holban a părăsit-o de mult, şi ne mai atacă (şedinţa Senatului de la 22 decembrie 1895) pe tema „pesimismului" lui Schopenhauer.

vernul era cu desăvîrşire înstrăinat de o parte însemnată a lor. În chiar partidul său, ministrul-prezident, în urma Convenţiei cu Rusia, se dezbinase de Dimitrie Brătianu, de Ion Ghica, de Dimitrie Sturdza. Ce e drept, în timpul tratativelor pentru convocarea Congresului de la Berlin, Sturdza a publicat în limba germană o broşură bine intenţionată, deşi scrisă cu prea multă ură în contra Rusiei. Şi Ion Ghica a fost înduplecat să primească o misiune în Anglia; poate îşi mai făcea iluzii asupra sprijinului englez. Dar ce ne putea folosi o broşură şi cum era să ne ajute Anglia? Isteţul Disraeli-Beaconsfield aflase despre pretenţiile Rusiei asupra Basarabiei încă din mai al anului trecut 1877 (înainte chiar de Kogălniceanu sau cel puţin înainte de epoca mărturisită de Kogălniceanu în Cameră), şi dacă în Memorandumul de la 18/30 mai 1878 mai vorbeşte de Basarabia, este numai ca presiune în contra Rusiei, cu care ajunge îndată la o înţelegere secretă asupra modificării Tratatului de la San Stefano în interesul englezesc. Şi cu Turcia încheie Beaconsfield la 4 iunie 1878 o convenţie secretă, şi-şi asigură insula Cipru. Cu aceste două tratate în buzunar, englezul se duce liniştit la congres, fără a se mai preocupa de soarta României.

Şi astfel în faţa areopagului european guvernul nostru se află redus la insuficienţa partidului său. Sub asemenea auspicii, Ion Brătianu şi Mihail Kogălniceanu sosesc la Berlin şi în preziua deschiderii congresului cer de la principele Bismarck, prezidentul desemnat, să fie admişi *au sein du Congrès, afin d'y exposer et défendre les droits de leur pays*; înainte de a primi un răspuns, îi mai prezintă la 12/24 iunie un memoriu, *ou sont résumés les points dont la Roumanie sollicite l'adoption par l'Europe.*

Aceste puncte erau cinci. Patru se impuneau de la sine şi ar fi fost formulate de orice guvern român. Le citãm din memoriul delegaţilor noştri în ordine inversă: 1) Recunoaşterea sau „consacrarea definitivă" a independenţei. Memoriul mai adaugă aici cererea neutralizării teritoriului, deşi era de prevăzut că nu ni se va acorda, şi Rusia ne declarase de mai înainte că ar considera cererea ca o ofensă. 2) Indemnizarea pentru cheltuielile războiului. 3) Insulele din Delta Dunării şi Insula Şerpilor. 4) Oprirea armatelor ruseşti de a trece peste teritoriul român în timpul aproximativ de doi ani, ce Rusia şi-l rezervase la San Stefano pentru ocuparea Bulgariei.

Dar în privinţa punctului al cincilea, care în memoriu este pus cel dintîi, exista pe atunci în ţară şi există şi astăzi în judecata

oamenilor politici cea mai pronunţată controversă. Era vorba de greaua alternativă: sau de a refuza retrocedarea celor 3 districte din Basarabia, sau de a consimţi la inevitabilul fapt primind însă o mare compensaţie teritorială şi financiară. Bismarck ne sfătuia să ne hotărîm pentru a doua parte a alternativei. (*Tenez la dragée haute*!) În acest caz chiar Rusia, scăpînd de imputarea ingratitudinii şi a răstălmăcirii Convenţiei de la 4 aprilie cu „integritatea teritoriului", ne-ar fi ajutat să obţinem o foarte largă despăgubire (se vorbea de atribuirea Dobrogei cu teritoriul de sud-vest pînă la Varna-Rusciuc şi de 200 milioane franci). Principele Carol pare a fi înclinat spre această soluţie; şi Kogălniceanu ar fi preferat-o. Dar Ion Brătianu a stăruit cu toată puterea în sensul celălalt, şi astfel memoriul cere de la congres ca nici o parte a teritoriului actual să nu fie dezlipită de România. Aşa zicea şi moţiunea lui Vernescu, votată de parlament la 26 ianuarie.

Aceste cinci puncte le mai susţin amîndoi delegaţii noştri şi din viu grai înaintea congresului, în unica şedinţă la care sînt admişi, în cea de la 19 iunie (1 iulie).

Şi rezultatul?

Cînd după multele deliberări reprezentanţii Puterilor Europene semnează la 1/13 iulie 1878 Tratatul definitiv de la Berlin, care modifică pe cel preliminar de la San Stefano, precum şi pe cel de la Paris din 30 martie 1856, ei prevăd în articolele 22 şi 43 pînă la 56 dispoziţiile relative la România şi din cele cinci puncte cerute ne atribuie Delta Dunării cu Insula Şerpilor, ne impun retrocedarea districtelor din Basarabia, ne dau Dobrogea cu o linie de graniţă (mai pe urmă defavorabil fixată) de la răsărit de Silistra pînă în sud de Mangalia spre nou creatul Principat al Bulgariei, nu admit vreo altă despăgubire pentru cheltuielile noastre de război, ne obligă să suferim trecerea trupelor ruseşti pe timp de un an, pînă cînd acestea vor avea să evacueze Bulgaria; iar recunoaşterea independenţei Statului nostru, pentru care ni se admite acum în sfîrşit numele de *România*, o supun — pe lîngă condiţia retrocedării Basarabiei — şi la condiţia modificării articolului 7 din Constituţia noastră în sensul toleranţei religioase la exercitarea drepturilor politice.

Hotărîrile congresului european produc o adîncă decepţie în ţară. La pierderea Basarabiei se aştepta lumea noastră politică; dar că, după o aşa jertfă, nici independenţa nu ni se recunoştea fără condiţii prealabile, aceasta trecea peste temerile celor mai pesi-

mişti. Nu e vorba, influenţa ce o avusese fracţia „liberă şi independentă" asupra Constituantei de la 1866 întru nechibzuita redactare a articolului 7 trebuia să se pedepsească odată, dar chiar în acest moment, în mijlocul avîntului general al ţării, după o glorioasă participare la război, dispoziţia Tratatului de la Berlin ni se înfăţişa ca o umilire nemeritată.

Cu un asemenea rezultat al diplomaţiei sale, situaţia ministerului Ion Brătianu devine foarte grea în ţară. Crescînda opoziţie îl face răspunzător de toată neizbînda politicii externe şi acuză Partidul Liberal pentru temeritatea de a fi voit să conducă Statul român, în cele mai grele momente, cu excluderea desăvîrşită a conservatorilor prin o acuzare ministerială, care ea însăşi după felul ei trebuia să slăbească încrederea Puterilor străine în dezvoltarea noastră viitoare.

Brătianu însă se menţine cu orice preţ la guvern, nu numai pînă la îndeplinirea condiţiilor Tratatului de la Berlin, ci şi mai pe urmă, caută deocamdată să arunce vina asupra lui Kogălniceanu, care iscălise Convenţia de la 4 aprilie (deşi o cunoştea numai de cîteva ore, pe cînd Brătianu o dezbătuse şi stabilise cu luni întregi înainte!), împacă elementele recalcitrante din Partidul Liberal prin chemarea lui Sturdza în minister şi trimiterea lui Dimitrie Brătianu la Constantinopol, ştie să ademenească pe foştii miniştri acuzaţi N. Kretzulescu şi V. Boerescu, pe care îi introduse în cabinet, spre a obţine cu ajutorul lor cele două treimi ale voturilor cerute pentru revizuirea articolului 7 din Constituţie, şi împrospătînd astfel - cu puţin scrupul, dar cu multă abilitate - vaza Partidului Liberal, izbuteşte la 14 martie 1881 să încoroneze aspiraţia naţională de la Divanurile Ad-Hoc încoace prin proclamarea Regatului.

De aceea, oricîte întîmpinări se pot face şi le-am făcut şi noi în paginile precedente în contra acţiunii politice a guvernului liberal din acea epocă, meritul lui Ion Brătianu de a fi participat la război şi de a fi provocat proclamarea şi recunoaşterea Regatului rămîne covîrşitor. Numele său este pentru totdeauna împreunat cu cel mai mare eveniment al Istoriei noastre contemporane.

Întrerupînd aici şirul acestei expuneri, pentru a-l continua în volumul al treilea pînă la căderea ministerului Ion Brătianu, ne mărginim cît pentru volumul de faţă la reproducerea discursurilor ţinute de noi în Cameră de la 16 martie 1881, fiindcă din ele se

vor înțelege mai bine diferitele faze ale mișcării politice, mai ales în ceea ce privește aplicarea Tratatului din Berlin, primirea Dobrogei și revizuirea articolului 7 din Constituție.

Înainte însă de a termina, se cuvine să ne dăm seama de progresul ce l-a făcut țara după războiul de la 1877 întru consolidarea monarhiei ereditare, a cărei importanță am încercat să o arătăm din primele pagini de introducere ale acestei scrieri.

Principele Carol, de-abia hotărît să-și continue domnia în urma celor întîmplate la 10 martie 1871, se văzuse, după cinci ani de minister conservator, din nou amenințat prin „Conspirația de la Mazar-Pașa". Cu o rară prudență politică, în prevederea izbucnirii crizei orientale, domnitorul își formează ministerul de la iulie 1876, din chiar mijlocul conspiratorilor și încredințează lui Ion Brătianu și lui C. A. Rosetti conducerea țării. Dar prudența politică e o însușire personală (și însușirile personale sînt o condiție neapărată pentru prima întemeiere a unei dinastii) care nu bate la ochi, care nu poate fi apreciată în valoarea ei decît după o vreme mai îndelungată și numai de un număr restrîns de oameni. Și tenacitatea principelui în urmărirea țelului, răbdarea și indulgența sa, înălțarea peste orice simțămînt de răzbunare, neobosita regularitate în îndeplinirea zilnicelor datorii, lipsa de orice intrigi, de orice camarilă, de orice amestec în relațiile private, exemplara viață casnică — toate aceste semne de caracter, în așa contrast cu unele domnii precedente, erau prea intime prin natura lor pentru a produce un efect imediat în publicul cel mare. Pe de altă parte, curentul economic al țării nu avusese încă timp și mijloace să se deștepte; rețeaua căilor ferate era de abia terminată în linia principală. Iar armata, deși foarte mult sporită și îmbunătățită în organizarea ei, sta tot apăsată sub greutatea nopții de la 11 februarie 1866. Nimic nu se întîmplase ca să-i regenereze spiritul din fundament.

Raportul între Domn și Țară nu era dar închegat. Lipsea ceva hotărîtor, ceva care să poată contopi cugetul poporului cu dinastia ce și-o alesese de formă.

Atunci intervine războiul, și deodată starea lucrurilor se schimbă. Ostași din toate unghiurile țării, adunați sub conducerea domnitorului, se întîlnesc cu el de la om la om. El le stă înaintea ochilor ca o pildă vie la grelele nevoi. Împreună cu ei suferă și el și se îmbărbătează și el. Sub acoperișul de paie al colibei de la Po-

radim, pe ploaie şi pe ger în cîmpul liber, cînd mai bine, cînd mai rău hrănit, mergînd ziua şi noaptea în mijlocul lor, expunîndu-se la gloanţele duşmanului, căutînd de răniţi, dar şi poruncind unei armate ruse şi stînd alături de pravoslavnicul împărat, deopotrivă cu el: pe acest domnitor românul din popor îl simte pentru întîiaşi dată ca domnitorul *său*, la El se uită, de El este mîndru, în El a prins încredere. Şi cînd se întorc de la război soldaţii şi ofiţerii, cu fala biruinţei smulse după atîtea jertfe, statul român are o armată şi un popor care a început să-şi simtă misiunea, să se priceapă ca un întreg şi să-şi împămînteneasc pe domnitorul pînă atunci străin, iar de acum înainte întrupat cu aspiraţia naţională ca o nădejde şi o chezăşie a viitorului.

Şi pe cînd principele Carol devine într-adevăr domnul României pe cîmpul de război, înăuntrul ţării principesa Elisabeta devine doamnă. Mai înainte încă, principesa se deosebise de toate semenele ei din Europa prin o neobişnuită îndeletnicire în ale literaturii şi ale artelor frumoase. Sosită în ţară şi învăţînd în curînd limba română, ea contribuise prin numeroase traduceri să lăţească în străinătate cunoaşterea literaturii noastre, şi scrierile sale originale, al căror cuprins era adesea luat din legendele române, atrăseseră interesul oamenilor culţi, mai ales din Germania, asupra vieţii unui popor pînă atunci prea ignorat. Dar în starea în care ne aflam noi încă, activitatea literară era preţuită într-un cerc foarte restrîns. Mai apropiată de ţară fusese o altă cugetare a principesei, şi aceasta se şi răspîndise pe alocuri în popor: îngrijirea de a face să se păstreze frumosul port naţional al ţărancelor române, care începea să dispară, stăruinţa de a-l introduce la curte şi de a obliga damele române şi străine să se împodobească la certe ocazii cu el. Şi gustul, şi mica industrie casnică, şi întărirea simţămîntului etnic au cîştigat prin buna iniţiativă.

Dar ceea ce într-adevăr a pătruns în simţirea maselor celor mari şi le-a cucerit inima a fost acţiunea personală a doamnei întru căutarea răniţilor aduşi de pe cîmpul de război. Cea mai grea sarcină umanitară se impusese deodată unei ţări pînă atunci aşa de puţin pregătită. Căci unde era să ajungă pentru covîrşitoarea mulţime a victimelor unui crîncen război obişnuita organizare a serviciilor medicale militare, care de altminteri lucrau mai toate în Bulgaria? Cu miile soseau de peste Dunăre în România soldaţii răniţi, degeraţi, bolnavi, atît români şi ruşi, cît şi turci, şi cu sutele se cereau oameni pentru îngrijirea lor în ambulanţele improvizate.

Aici societatea civilă era chemată să dea ajutorul său în cea mai largă măsură, şi eforiile spitalelor din ţară, precum şi societatea Crucea Roşie (prezident prinţul Dimitrie Ghica) au făcut tot ce au putut ele; era departe să fie de ajuns. Atunci Elisabeta-Doamna, cu excepţionala sa putere de muncă, a organizat alături cea mai întinsă reţea de suplinire. Pe de o parte folosindu-se de relaţiile ce avea la curţile din Berlin şi din Dresda, ne-a adus de acolo medici militari şi surori de caritate, pe de alta a ştiut să deştepte în femeile române o activitate fără seamăn întru alinarea suferinţelor. Ce bine venea acum uşorul acces la curtea noastră (în această privinţă cea mai democratică din Europa), prin care principesa Elisabeta se aflase de mult în contact personal cu întreaga societate! Dame şi domnişoare din toate treptele, dar mai ales şi mai neaşteptat din cele de sus, multe prin îndemnul compătimirii, altele prin măgulirea de a lucra alături de Doamna Ţării, se devotează celor mai grele îndatoriri. Stăpînindu-şi aversiunea firească, asistă pe medici la operaţii, învaţă să schimbe pansamentele, se îngrijesc de măsurile igienice, dau doctoriile prescrise, se fac secretare pentru corespondenţa bolnavilor. Căci nu ca aparenţă de modă, ci în aspră realitate le deprinde doamna la serviciul ambulanţelor. Ea însăşi supunîndu-se cea dintîi în barăcile-spitale, ce şi le alcătuise la Cotroceni sub conducerea doctorului Kremnitz, tuturor îndatoririlor. Cu nepilduită abnegaţie, îmbărbătează pe cei supuşi la operaţiile chirurgicale, liniştește în braţele Ei proprii pe cei cuprinşi de tetanos, dă celor în agonie o ultimă mîngîiere.

După un asemenea exemplu pornit de sus, damele române instituie ambulanţe în Iaşi, în Ploieşti, la Buftea, la Epureni, în multe alte locuri slujesc pretutindeni ca surori de caritate, unele însoţesc trenurile cu răniţi pe căile ferate, zi şi noapte, de la Turnu Măgurele la Bucureşti, de la Bucureşti la Iaşi.

Cum să nu fi rămas neştearsă în amintirea Ţării această faptă a Doamnei? Nu e sat locuit de români în care să nu fi pătruns renumele ei şi să nu fie pomenită cu recunoştinţă „mama răniţilor".

În aşa chip Elisabeta-Doamna, dacă n-a avut fericirea să nască pe urmaşul tronului, a contribuit totuşi pentru partea sa la întemeierea dinastiei în ţara noastră. Şi cînd la 1881, ca rezultat al războiului şi al noii situaţii create statului, România se proclama Regat, coroana de oţel este în toată însemnătatea cuvîntului o coroană populară.

V

Sub ministerul Brătianu. De la proclamarea Regatului pînă la Tratatul de la Londra

14 martie 1881 — 26 februarie 1883

Cu recunoaşterea României independente şi proclamarea Regatului se încheie prima epocă a renaşterii noastre naţionale şi începe o Eră nouă a politicii externe şi interne.

Vechiul program al Divanurilor Ad-Hoc de la 1857 se vede realizat şi prin chiar aceasta încetează de a mai fi program, iar întărita viaţă publică îşi caută o nouă formulare a politicii viitoare. Pe cînd în cele interne activitatea de pînă acum nu putea tinde decît la aşezarea fundamentelor generale ale Statului monarhic-constituţional, de-acum înainte se impune organizarea administrativă şi reforma socială.

O schimbare incisivă se face şi în relaţiile internaţionale. Formal dependentă pînă atunci de suzeranitatea Turciei şi pusă sub un fel de ocrotire a Marilor Puteri, România este acum de sine stătătoare şi, fiind lipsită de garantarea neutralităţii sale, trebuie să-şi aleagă pe a sa răspundere linia de purtare în politica europeană, întrucît se atinge de Dunăre şi de Marea Neagră, de Carpaţi şi de Balcani, adică de interesele ei vitale.

Cea mai apropiată de aceste chestiuni oriental-europene, totdeauna grave pentru noi şi acum îndoit de grave după dezlipirea de Turcia, era chestiunea Dunării. Căci dacă, după Tratatul de la Londra din 1871, Comisia Europeană a Dunării avea să fie reînnoită în aprilie 1883, prin Tratatul de la Berlin această Comisie, la care ia acum parte şi România, primise noua îndatorire de a elabora regulamentele de navigaţie *de la Porţile de Fier pînă la Galaţi*. Încă de la 1879 şi în chiar anul 1881 al proclamării Regatului aceste regulamente, care atingeau deopotrivă prestigiul suveranităţii noastre şi interesul nostru material, preocupau statele reprezentate în Comisia de la Galaţi, şi România trebuia să-şi ho-

tărască din vreme o atitudine a politicii sale externe, care, în mijlocul conflictului de interese ale Marilor Puteri, să-i asigure sprijinul celor preponderente.

În linia dintîi sarcina unei asemenea hotărîri cădea asupra guvernului şi a partidului său; dar nici opoziţia nu se putea scuti de ea. Căci atitudinea de luat în politica externă era de o însemnătate aşa de capitală pentru ţară, încît toate partidele trebuiau să conlucreze la discutarea şi fixarea ei.

Cît pentru Partidul Conservator, constituirea lui formală în Bucureşti se făcuse pe la începutul anului 1880 prin înfiinţarea unui Club, al cărui Comitet, după statute, avea să fie la Comitetul dirigent al partidului.

Prezidentul Clubului bucureştean în anul 1880 era Manolache Costache Epureanu. În această calitate el însoţeşte publicarea primelor statute cu un aşa-numit „program" al Partidului Conservator, în care — ce e drept — recunoaşte marea însemnătate şi „răspundere" a noii situaţii, însă nu trece întru nimic peste obişnuitele generalităţi, cerînd în locul „formelor seci şi frazelor goale, fiinţa adevărului", „protejarea" proprietăţii mici, „armonia" între proprietari şi muncitorii agricoli, „sfinţenia obligaţiilor" etc.; iar în privinţa relaţiilor externe cere „o politică modestă şi chiar respectuoasă către toate Puterile, dar demnă şi stăruitoare"... „o politică onestă şi consecventă, care să ne concilieze bunăvoinţa şi să inspire încrederea " — fraze anodine, lipsite de orice precizie şi pe care le puteau subscrie şi membrii partidului opus. Ce deosebire între acest elaborat şi programul naţional de la 1857! Şi în ce şovăire şi confuzie s-ar fi aflat direcţia politică a ţării de la 1857 pînă acum, dacă Divanurile Ad-Hoc, în locul celor cinci puncte precise, s-ar fi mulţumit cu fraze despre „sfinţenia obligaţiilor" şi „fiinţa adevărului"!

Insistăm asupra insuficienţei primului „program" publicat de Manolache Costache în numele Partidului Conservator, fiindcă el caracterizează starea spiritelor conducătoare din generaţia veche (şi Costache Epureanu era desigur unul din cei mai spirituali reprezentanţi ai acestei generaţii) în momentul cînd România independentă reclama o nouă formulare lămurită pentru o nouă direcţie politică.[1]

[1]De altminteri, cîtă vreme Manolache Costache a prezidat Clubul conservator, autorul acestei scrieri nu a luat parte la şedinţele lui. Uşurinţa cu care vechiul fruntaş

Dar Manolache Costache încetează din viaţă la 7 septembrie 1880, şi la 20 decembrie acelaşi an se alege Lascăr Catargiu prezident al Clubului. În această constituire mai normală Comitetul dirigent al Partidului Conservator se compune la începutul anului 1881, pe lîngă Catargiu, din generalii Florescu şi Manu, Al. Lahovari, T. G. Rosetti, prinţul Al. Ştirbei, Menelas Ghermani, Gr. Triandafil, Gr. Păucescu, P. Teulescu şi autorul acestei scrieri. Organul partidului este *Timpul*, sub redacţia lui Mihai Eminescu. P. Mavrogheni stă la o parte, atît pe vremea prezidenţei lui M. Costache, cît şi mai tîrziu, după admiterea în Club a generalului Tell.[1] Între membrii Comitetului nu figurează şi nu voiau să figureze nici P. P. Carp, nici G. Gr. Cantacuzino.

În sînul acestui Comitet trebuia acum să fie discutată atitudinea viitoare a Partidului Conservator, îndeosebi în politica externă. Aici situaţia partidului cerea mai ales o clarificare. Căci un fost membru al său, care în grelele momente ale formării cabinetului Lascăr Catargiu de la martie 1871 avusese un rol mai însemnat ca prezident al Comitetului conservator din Iaşi, Beizadea Grigore Sturdza, înfiinţase un organ al său *Democraţia naţională*, îşi atrăsese dintre foştii miniştri ai cabinetului Catargiu pe generalul Tell şi în iarna 1880-1881 propaga ideea unei gravitări a României spre politica rusească.

Autorul scrierii de faţă, crezînd tendinţa *Democraţiei naţionale* periculoasă pentru ţară, iar pe de altă parte convins de inconvenientul unei atitudini pasive (şi experienţa din anii 1875-1876 cu nehotărîrea guvernului conservator în chestiunea răscumpărării căilor ferate şi în privinţa crizei orientale era doveditoare), a publicat într-o revistă germană un articol, în care — presimţind formarea Triplei Alianţe — indica alipirea României de Puterile Centrale ale Europei ca cea mai sigură politică în împrejurările date. Dacă şi întrucît Rusia, prin silnica reluare a Basarabiei de la români, la al căror ajutor făcuse totuşi apel în ultimul război în contra Turciei, îşi manifesta tendinţa de cucerire panslavistă, României nu-i rămînea decît să-şi caute sprijinul existenţei sale naţionale în sfera de acţiune a poliglotei Austrii, care tocmai la acea epocă formase cu Germania (în curînd şi cu Italia) un puternic scut de apărare în contra veleităţilor de expansiune europeană a

ieşise din ministerul Lascăr Catargiu pentru a trece în capul „Coaliţiei de la Mazar-Paşa" şi a reveni apoi în capul Partidului Conservator nu-i părea admisibilă.

[1] Vezi *Discursuri parlamentare*, vol. I, pp. 192, 255.

colosului de la nord. — Articolul, apărut în *Deutsche Revue* de la 1 ianuarie 1881, semnat de autor, scris pe a sa proprie răspundere, nu în numele Partidului Conservator, pe care nu-l consultase, dar arătînd comunitatea de vederi cu unii membri conducători ai „Junei drepte" (la 1881 nu se întrebuința încă numele de „junimist" în politică), a fost îndată tradus de Eminescu, reprodus în *Timpul* şi, pentru polemică, şi în *Românul*.

Românul, pe atunci încă organul guvernului liberal, în vreo cinci articole de fond, apărute între 12 ianuarie şi 5 februarie 1881, combate cu violență ideea politică expusă mai sus. Trecem cu vederea obişnuitele insinuări personale şi ne mărginim a reproduce partea finală a atacului din ziarul lui C. A. Rosetti:

Sau muscali sau austro-ungari, dar români niciodată!

Iacă conservatorii d-acum ca şi conservatorii trecuți: cînd cu fes, cînd cu işlic, cînd cazaci, cînd usari; dar români niciodată şi cu nici un preț!

Ei bine, onorați domni. Dacă n-aveți iubire pentru această țară, care v-a născut şi v-a hrănit, dacă nu simțiți mîndria de a fi români şi fericirea d-a face ca mama voastră să fie liberă şi onorată, cum cel puțin n-aveți ruşine de străinii la care vă adresați cu asemenea propuneri?

Cum nu simțiți ce vor zice străinii văzînd această țară împărțită în două partide şi zicîndu-i:

Una, prin senatorul Grigore M. Sturdza:

— Mergeți cu slavii; trebuie să vă învîrtiți în jurul slavismului sau să pieriți.

Cealaltă, prin bătrîna şi juna dreaptă:

— Mergeți în sfera puterii Austro-Ungariei sau pieriți...

D-aceea vă plîngem şi cu iubire vă zicem:

Intrați în națiune şi veți vedea înşivă în curînd că iubirea şi puterea ei este atît de mare încît veți fi cu dînsa români, fericiți şi mîndri, iar vecinii noştri *toți, fără osebire*, vor iubi această națiune; căci se vor convinge că ea este un element de ordine, de progres şi *fără ură nici chiar pentru cei care mult rău i-au făcut.*

Nu uitați, şi nici un român să nu uite următorul mare adevăr, scris nu mai ținem minte de care om de stat:

„O națiune ocupă în lume un loc material în raport cu mărirea ei morală."

Fireşte mărirea morală a națiunii, iubirea de neam şi mîndria de a fi român! Dar tocmai acestea ne impuneau o hotărîre în privința politicii externe, mai ales la 1881, cînd se agita din nou chestiunea Dunării, iar hotărîrea cerută de interesul României în acel

moment era, după convingerea noastră, intrarea în sfera de acţiune a Puterilor Centrale, precum cu patru ani mai înainte fusese intrarea în sfera de acţiune a Rusiei în contra Turciei.

Nu aceasta a fost însă părerea majorităţii Comitetului conservator. În şedinţa de sîmbătă seara 24 ianuarie 1881 generalul Florescu mai ales, dar şi generalul Manu, Al. Lahovari şi alţii fac autorului din *Deutsche Revue* imputări pentru articolul lui, care — după modul d-lor de a vedea — nu ar fi trebuit publicat deloc şi în orice caz nu ar fi trebuit publicat fără autorizarea partidului.

Faţă de această divergenţă, „junimiştii"erau hotărîţi să-şi dea demisia din Comitet, cînd chiar a doua zi, duminică, P. Carp convoacă la Triandafil acasă pe Th. Rosetti, Al. Lahovari, N. Gane, Gr. Păucescu şi T. Maiorescu pentru a se pronunţa asupra unei importante propuneri a ministrului-prezident. Ion Brătianu propunea reconstituirea cabinetului său cu participarea a trei conservatori, pentru ca într-o aşa compunere să purceadă la proclamarea Regatului. După lungi discuţii, mica adunare decide să se refere mai întîi la Comitetul dirigent al partidului, şi în asemenea împrejurări nu mai putea fi vorba de chestiuni personale.

Propunerea se dezbate în Comitetul conservator la 27 ianuarie şi produce o impresie foarte împărţită. Generalul Manu şi Gr. Păucescu se pronunţă în contra ei, Al. Lahovari stă pe gînduri, generalul Florescu o consideră ca lipsită de seriozitate şi ca o simplă manoperă a lui Ion Brătianu pentru a-şi scăpa propria situaţie. În sfîrşit se ia hotărîrea: „Propunerea lui Carp se poate pune în discuţie, cînd se va adresa întregului Partid Conservator aşa cum este reprezentat prin Comitetul său." — Hotărîrea, comunicată a doua zi lui Carp şi prin acesta ministrului-prezident, este considerată de amîndoi ca un refuz.

Totuşi actul proiectat era de prea mare însemnătate pentru a nu autoriza mai multe încercări spre cea mai puternică realizare a lui. E de presupus că îndeosebi domnitorul dorea pentru proclamarea Regatului un minister format din reprezentanţii tuturor partidelor constituţionale. Peste o lună, la 26 februarie 1881, Brătianu stăruie din nou pe lîngă Partidul Conservator, tot prin intermedierea lui Carp. De astă dată Comitetul răspunde că Lascăr Catargiu e gata să ceară o audienţă, dacă domnitorul va manifesta însuşi dorinţa de a vorbi cu şeful Partidului Conservator.[1] La 3 martie,

[1]Trebuie adăugat, pentru înţelegerea acestei condiţii, că Lascăr Catargiu de

Carp comunică principelui Carol decizia majorității Comitetului, principele însă răspunde evaziv că va lua înțelegere cu ministrul-prezident.

Astfel s-a terminat încercarea lui Ion Brătianu de a dobîndi participarea la guvern a conservatorilor pentru proclamarea Regatului. După cîteva zile, la 14 martie 1881, marele act se săvîrșește de Partidul Liberal în împrejurările arătate la sfîrșitul volumului precedent, și conservatorii nu pot decît să declare adeziunea lor prin puținii reprezentanți ce-i au în parlament.

Autorul acestei scrieri și amicii săi junimiști, care încă de la discuția asupra articolului din *Deutsche Revue* se văzuseră în divergență de păreri cu conducătorii Partidului Conservator, se simțeau cu atît mai înstrăinați prin hotărîrea luată în chestiunea proclamării Regatului. La un asemenea act se cuvenea cea mai manifestă participare a conservatorilor anume, și dacă însuși Ion Brătianu se simțea obligat să le deschidă drumul pentru aceasta, era datoria lor să se folosească de ocazie și totodată să nu lase în țară impresia că un act de o așa mare însemnătate pentru înălțarea monarhiei se putea efectua fără conlucrarea lor, prin singurul Partid Liberal.

Nu este de mirare ca, după o astfel de greșeală a adversarilor, guvernul lui Brătianu să se fi întărit într-un mod extraordinar și să fi putut sta la cîrma țării încă șapte ani, mai ales după inteligenta lui acomodare finală la politica Triplei Alianțe, despre care vom vorbi mai jos.

Deosebirile de vederi în sînul Comitetului conservator de atunci produceau în cîțiva din noi impresia unei lipse de orientare politică din partea vechilor conducători ai partidului, și îndeosebi pentru junimiștii de la Iași, care la 1871 intraseră în acțiune ca partizani ai guvernului conservator pentru a contribui, precum s-a

aproape cinci ani de zile, de cînd cu darea în judecată de la iulie 1876, nu mai ceruse audiență și nu dăduse cu ochii de principele Carol, pe cînd ceilalți foști miniștri acuzați, îndată după retragerea acuzării la sfîrșitul lui ianuarie 1878, se prezentaseră domnitorului. Catargiu a adresat numai principelui Carol la 9 februarie 1878 o scrisoare, în care îi aducea aminte de împiedicarea abdicării de la 11 martie 1871, se declara nemulțumit cu simpla retragere a acuzării ministeriale din partea Camerei și cerea de la domnitor trimiterea în judecata Curții de Casație — lucru imposibil, deoarece domnitorul fusese de la început în contra acuzării și prin urmare nu i se putea cere să dea el însuși pe foștii miniștri conservatori în judecată.

arătat în volumul I al acestei scrieri, la realizarea cerinţelor Divanului Ad-Hoc, se impunea acum, după îndeplinirea acelor cerinţe, întrebarea noului program pentru viitor. Cine nu face politică cu gîndul la bugetul funcţiilor şi la nepotism nici nu-şi poate închipui o activitate publică fără un asemenea ideal.

De altminteri simţămîntul unei schimbări adînci în starea ţării era aşa de general, încît cuvîntul de *Era nouă* se lăţise pretutindeni. Caracteristic în această privinţă este articolul de fond al *Timpului* de la 21 martie 1881, scris de autorul publicării de faţă în numele şi după însărcinarea Partidului Conservator, din al cărui Comitet dirigent făcea încă parte. Reproducem sfîrşitul articolului conceput imediat după proclamarea Regatului:

Sîntem convinşi că astăzi, cînd Rosetti şi Brătianu au propus coroana regală pentru Carol I de Hohenzollern, dînşii şi adepţii lor politici îşi vor aduce aminte cu recunoştinţă de fapta Partidului Conservator şi îndeosebi de ministerul Lascăr Catargiu de la 12 martie 1871, care, în momentul cînd principele Carol de Hohenzollern şi augusta sa soţie erau gata să părăsească tronul României, le-au garantat siguranţa publică şi mersul regulat al puterilor constituţionale în România, i-au înduplecat să rămînă în fruntea acestei ţări, şi numai astfel au dat putinţa lor Rosetti şi Brătianu de a felicita la martie 1881 de Rege al României pe principele de la martie 1871.

Sîntem convinşi asemenea că atunci cînd în şirul natural al schimbărilor constituţionale se vor retrage de la guvern liberalii de astăzi şi se vor afla în opoziţie cu un guvern conservator, vor continua a fi şi în această fază a formelor constituţionale supuşi tot aşa de credincioşi ai Majestăţii Sale Regele României.

În această convingere salutăm încă o dată ziua de 14 martie 1881 ca o zi fericită pentru Statul Român şi sperăm că precum ea este de cea mai mare însemnătate prin actul săvîrşit, aşa va fi bogată în roade şi în învăţăminte pentru toată dezvoltarea noastră politică în viitor.

O întrebare rămîne acum de dezlegat: *care mai este deosebirea de principii între partidul numit liberal, astăzi la guvern, şi partidul numit conservator, astăzi în opoziţie?*

Dar pe cînd dezlegarea acestei întrebări cu toată precizia unui program de idei practice şi de acţiune conformă nu înainta în sînul Partidului Conservator, astfel cum era pe atunci organizat: în cercul mai restrîns al junimiştilor programul fusese de multe ori dezbătut, nu numai ca teorie, ci şi cu privire la amănuntele aplicării.

În aceste dezbateri se deosebise mai ales P.P. Carp prin cea mai larg cugetată şi mai consecvent urmărită concretizare a ideilor de reformă necesară, şi dacă pînă la 1881, pe temeiul vechiului program al Divanului Ad-Hoc, noi ne putuserăm supune şefilor Partidului Conservator în toată acţiunea politică, de acum înainte gruparea noastră începe de la sine să fie mai închegată în jurul lui Carp, care nu mai departe decît la sfîrşitul lui martie 1881, cu prilejul discuţiei generale asupra bugetului pe 1881-1882, îşi dezvoltă o parte însemnată a vederilor asupra reorganizării politice şi sociale, împărtăşite şi de noi. *Timpul* s-a grăbit să reproducă discursul lui Carp în numărul de la 2 aprilie 1881.

Era şi lucrul cel mai firesc ca bărbaţii politici, care în ultimii zece ani lucraseră împreună şi împreună trecuseră prin atîtea greutăţi, să se găsească şi de acum înainte uniţi în aceeaşi direcţie, şi din partea lui Carp şi a amicilor săi s-a pus toată stăruinţa ca evoluţia spre formularea şi realizarea noilor cerinţe ale Statului modern să se facă în sînul vechiului Partid Conservator, în a cărui organizare centrală, la caz de înţelegere, avea să intre şi Carp. După închiderea sesiunii parlamentare şi în decursul verii 1881 consfătuirile au fost întrerupte; dar în toamna aceluiaşi an s-a reluat firul discuţiilor, şi în mai multe întruniri, ţinute la autorul scrierii de faţă între Carp, generalul Manu, Al. Lahovari, Theodor Rosetti, prinţul Al. Ştirbei, Gr. Păucescu şi Gr. Triandafil, s-a dezbătut programul conceput de Carp.

Cuprinsul acestui program este astăzi cunoscut din dezbaterile parlamentare, dar mai ales din publicarea lui în *Monitorul oficial* pe la 3 septembrie 1888 sub guvernul junimist al lui Theodor Rosetti şi din realizarea parţială în decursul anilor 1888 pînă la 1895, de care se va ocupa al patrulea volum al scrierii de faţă. Pentru moment este destul să spunem că asupra punctelor principale se putuse stabili o înţelegere în acele întruniri prealabile, şi după vederile unora din noi avea să înceapă de acum înainte şi pe un asemenea temei o nouă alcătuire a partidelor politice în România independentă. Căci deosebirea de pînă-acum între conservatori şi liberali, care după proclamarea Regatului îşi pierduse în mare parte înţelesul şi se continua mai mult ca un rezultat al obişnuinţei şi al unei nepotrivite imitări de formule străine, trebuia să dispară în forma ei cea mai veche şi să fie înlocuită cu adoptarea sau combaterea unor idei fundamentale de reformă.

Faţă cu această necesitate a situaţiei părea indicată şi o schimbare a persoanelor conducătoare. Insuficienţa aşa-numitului program conservator elaborat de Manolache Costache la 1880 dovedea că fruntaşii din generaţia de la 1857, care îşi încordaseră şi poate îşi consumaseră puterile în lupta pentru constituirea Statului român pînă la realizarea independenţei lui, întîmpinau o prea mare greutate de a-şi însuşi noile cerinţe ale Statului constituit. Experienţa făcută atît cu Ion Brătianu în ultimii cinci ani ai guvernului său, cît şi cu şefii „Opoziţiei Unite" Lascăr Catargiu — Dimitrie Brătianu — Gheorghe Vernescu în acelaşi timp, cu generalul Florescu la 1891 şi cu Dimitrie A. Sturdza de la 1895 încoace nu militează în favoarea lor. Ce e drept, Lascăr Catargiu, pe lîngă marea experienţă în ale ţării, ce o avea în comun cu Ion Brătianu, şi pe lîngă neobosita stăruinţă, ce o are în comun cu Dimitrie A. Sturdza, avea şi buna însuşire de a fi accesibil la ideile altora şi de a fi lipsit de îndărătnicia autoritară, care împiedică adaptarea unui guvern la necesităţile situaţiei. Şi de altminteri demnitatea sa personală şi autoritatea sa oarecum istorică erau îndeobşte recunoscute.

Cu toate acestea, pentru a se învedera şi mai mult în ochii tuturor că acum începea în adevăr o *Eră nouă* în politica română, părea, cel puţin pentru moment, preferabilă şi reprezentarea Partidului Conservator prin o persoană nouă, indiferent care ar fi fost acea persoană în limitele celor prezentabile din generaţia mai tînără, nefiind aici vorba decît de marcarea externă a profundei schimbări în situaţia partidelor din ţară.

La cea dintîi atingere a acestui punct delicat din partea noastră, Lascăr Catargiu şi-a dat cu cea mai aparentă bunăvoinţă demisia din prezidenţa Comitetului şi s-a retras la Golăşei spre a lăsa toată libertatea încercărilor pentru reconstituirea partidului. Generalul Florescu, viceprezident, s-a retras asemenea din Comitet, împreună cu casierul Teulescu; iar ceilalţi membri, în şedinţa de vineri 6 noiembrie 1881, hotărăsc alegerea prinţului Alexandru Ştirbei de prezident, asistat de un Comitet, care să fie propus şi recunoscut într-o adunare generală a Clubului. Procesul-verbal al acestei ultime şedinţe a vechiului Comitet e semnat de Alex. B. Ştirbei, Al. Lahovari, T. I. Rosetti, G. Gr. Păucescu, Gr. Triandafil şi T. Maiorescu. Nu a asistat la şedinţă generalul Manu, dar avea cunoştinţă de cele ce erau să se hotărască. Adunarea generală,

convocată pe duminică 15 noiembrie seara, se vede de astă dată compusă, pe lîngă persoanele cunoscute prin activitatea lor politică, de o sumă de alţi membri obscuri, introduşi pe temeiul unei mici cotizaţii statutare. Asistă şi generalul Florescu, însoţit de generalul Tell, care părăsise acum pe Beizadea Grigore Sturdza şi intrase în Clubul conservator. Noua hotărîre a Comitetului, explicată şi susţinută de Al. Lahovari şi de autorul acestei scrieri, este combătută mai ales de generalul Tell şi de un domn Tacian. Majoritatea adunării respinge demisia lui Lascăr Catargiu şi Florescu şi hotărăşte convocarea unei noi adunări pentru duminica viitoare, care să fie prezidată de L. Catargiu şi care să introducă şi unele modificări în statute. Totodată generalul Tell, cu aprobarea generalului Florescu, indică adunării, în locul preocupărilor de program, apropierea de celelalte elemente ale opoziţiei, în prima linie de grupul lui G. Vernescu.

Noua adunare de la 22 noiembrie este într-adevăr prezidată de Lascăr Catargiu, care îşi reia locul în fruntea Partidului Conservator împreună cu generalul Florescu şi cu un Comitet modificat, iar Grigore G. Păucescu devine de la 1 ianuarie 1882 redactorul *Timpului*. În curînd partidul intră în înţelegere cu G. Vernescu; cu acesta, cu fracţioniştii moldoveni şi cu Dimitrie Brătianu formează mai tîrziu marea coaliţie numită „Opoziţia Unită".

În decursul aceleiaşi luni Theodor Rosetti şi autorul scrierii de faţă îşi dau demisia din Clubul conservator ; o dată cu ei ies din partidul astfel organizat şi toţi junimiştii din Iaşi. Nu atît neizbutirea alegerii unui nou prezident, cît mai ales îndrumarea anunţată spre confuzia unei coaliţii opoziţioniste şi convingerea dobîndită cu acest prilej, că într-o asemenea stare a partidului nu se putea pregăti terenul pentru o adevărată politică constituţional-conservatoare, le-a impus junimiştilor datoria de a se retrage şi de a forma o grupare deosebită, cu speranţa că într-un viitor mai îndepărtat se va ajunge la o mai bună înţelegere.

Fireşte că această disensiune în sînul unui partid nu se putea produce fără recriminări reciproce, şi lupta politică în anii următori este între altele caracterizată prin deosebirea din ce în ce mai vizibilă între felul de opoziţie al vechilor conservatori cu aliaţii lor de ocazie şi felul de opoziţie al junimiştilor conducători, în contra acţiunii şi inacţiunii guvernului liberal.

De altminteri o disensiune se anunţă şi în sînul Partidului Liberal. Ion Brătianu, precum se desparte de fratele său, se va des-

părţi în curînd şi de C.A. Rosetti; şi dacă liberalii, după căderea lor de la guvern şi după încetarea din viaţă a lui Rosetti şi a fraţilor Brătieni, apar între anii 1888 şi 1895 uniţi în opoziţie, revenirea lor la guvern sub Dimitrie A. Sturdza dă pe faţă o nouă dezbinare.

Toate acestea sînt urmările neapărate ale modificatei situaţii politice a ţării, simptomele conflictului necesar între Era nouă şi rămăşiţele neadaptabile din vechime.

Este un semn bun pentru Partidul Conservator că în mijlocul lui s-a manifestat conflictul mai întîi şi cu mai multă claritate în idei.

Dar este timpul să revenim la acţiunea guvernului şi la dezbaterile parlamentare după ziua de 14 martie 1881, pînă cînd le-am expus în volumul precedent[1].

Dacă ne aducem aminte[2] că ministerul de atunci avea pe Ion Brătianu prezident şi pe Vasile Boerescu ministru de externe, pe cînd toţi ceilalţi miniştri erau oameni fără importanţă (Teriachiu-interne etc.), vom înţelege, că accentul situaţiei sta pe relaţiile internaţionale. Într-adevăr, chestiunea Dunării se agita între Puteri, şi discuţia asupra regulamentului de navigaţie de la Porţile de Fier pînă la Galaţi, pe care am atins-o la o pagină precedentă şi o vom expune mai jos, începuse să ia proporţii ameninţătoare. În ţară se vesteşte deodată (şi *Democraţia naţională* a Beizadelei Grigore Sturdza dă cel dintîi strigăt de alarmă) că pentru supravegherea poliţiei fluviale în apele noastre Austria cere, pe lîngă Comisia Europeană de la Galaţi, înfiinţarea unei alte comisii, în care ea — Austria —, deşi nu este stat riveran de la Porţile de Fier în jos, să aibă prezidenţă şi vot preponderent.

Pentru tratarea acestei chestiuni de cea mai mare însemnătate, şi acum şi pentru negocierea diplomatică a recunoaşterii noului Regat, Partidul Liberal se vede nevoit să menţină la externe pe fostul ministru conservator.

Este straniu să vedem că în astfel de împrejurări guvernul a procedat la proclamarea Regatului. Fără îndoială, înălţarea externă a ţării era firească după îndeplinirea Tratatului de la Berlin. Dar

[1] Vezi *Discursuri parlamentare*, vol. II, pp. 48-135. (În cartea de faţă pp. 72-116 — *nota St.N.*)

[2] *Idem*, p. 467.

faptul că se întîmplă tocmai la 14 martie 1881, în mijlocul greutăţilor cu chestiunea Dunării şi după neizbutirea încercărilor lui Brătianu de a forma un minister cu partidul opus, nu rămîne mai puţin surprinzător.

Să fi crezut Brătianu că prin zgomotul serbărilor Regatului va face o diversiune la agitarea opiniei publice din ţară în chestiunea Dunării? Să fi voit Boerescu o mai uşoară dobîndire a recunoaşterii Regatului definitiv drept compensaţie la concesii vremelnice în privinţa compunerii acestei comisii de supraveghere?

Oricum să fie, guvernul pare a fi mers prea departe cu concesiile promise, deşi nu formal stipulate. Căci deodată, cu o lună înaintea primei serbări regale de la 10 Mai, în absenţa Camerei, prin urmare fără nici un incident parlamentar, fără vreo explicare în foile oficioase, ministerul demisionează, Ion Brătianu se retrage la Florica, fratele său Dimitrie se aduce în pripă de la Constantinopol şi la 10 aprilie 1881 se formează următorul minister:

DIMITRIE C. BRĂTIANU, prezident şi externe,
EUGENIU STĂTESCU, interne,
General G. SLĂNICEANU, război,
M. PHEREKYDE, justiţie,
Colonel N. DABIJA, lucrări publice şi ad-interim finanţe,
V. ALEXANDRESCU-URECHIA, culte.

La 27 aprilie redeschizîndu-se parlamentul în sesiune prelungită, noul ministru-prezident îi citeşte de îndată un fel de program, devenit celebru prin ingenuitatea sa. El începe cu cuvintele:

Sarcina, care mi-a dat-o M.S. Regele, am primit-o şi a trebuit să o primesc. Primind această sarcină, am luat decizia, colegii mei şi eu, a ne pune toate silinţele *spre a face binele*...Dar ca să facem aceasta, trebuie ca fiecare să fie la locul său: *hoţul în puşcărie*; acei care speculează binele public în interesul lor, în carantină; iar omul onest la lucru... *Chiar dacă aş admite că n-avem oameni oneşti, îi vom face. Românul are facultatea de a se schimba cu o mare înlesnire, şi în bine şi în rău.*

Iar după ce a întrebuinţat cuvintele semnificative:

Cred că ar fi o pierdere de timp ca de pe acum să ne cereţi seamă de fapte *pe care nu le-am săvîrşit noi*...

declaraţia ministerială zice în privinţa Dunării:

Putem să vă încredinţăm că din ziua intrării noastre în minister, ne-am ocupat şi ne ocupăm să asigurăm, pe cît se va putea, o soluţie a acestei chestiuni, care să fie conformă cu tratatele şi cu libertatea absolută a navigaţiei pe acest fluviu...

De altminteri, atît în afară cît şi înăuntru, vom căuta a fi pe cît se va putea mai concilianţi, şi a da vecinilor binevoitorul nostru concurs în tot ce n-ar atinge propriile noastre interese. Dar dacă cineva s-ar încerca a întrebuinţa silnicia, a atinge un singur păr al României, oh, atunci, puteţi fi siguri, voi apăra-o cu pasiune, *cu furia tigresei care îşi apără puii*, căci şi eu, în curs de o jumătate secol, am purtat pe sînul meu, am încălzit cu a mea suflare pe mîndra şi draga noastră Românie.

Fireşte că un asemenea minister nu poate dura. Agitaţia cu chestiunea Dunării creşte, *Indépendance Roumaine*, care se zicea pe atunci inspirată de legaţia rusă, întreţine alarma dată de *Democraţia naţională*, *Românul* se crede şi el chemat să bată în struna patriotică, şedinţele Camerei şi Senatului de la 28 aprilie, 22 şi 26 mai sînt pline de interpelări aprinse, şi nu Dimitrie Brătianu este omul care să stăpînească agitarea şi să dea guvernului o direcţie bine cumpănită în gravul conflict de interese. Cu fraze à la „tigresa cu puii" şi „purtarea dragei Românii pe sîn" nu se mai poate face politică în România independentă.[1]

La 9 iunie 1881, după de-abia opt săptămîni, Dimitrie Brătianu este silit să demisioneze, Ion Brătianu revine de la Florica, dovedit ca omul indispensabil al Partidului Liberal, şi formează un minister cu aparenţe de tărie, iar fratelui mai mare i se îmblînzeşte pentru moment cugetul prin alegerea sa la preşedinţa Camerei, care se şi închide în 18 iunie. La redeschiderea normală de la 15 noiembrie 1881, în prima sesiune ordinară sub Regat, Dimitrie Brătianu este reales preşedinte iar vicepreşedinţi se aleg generalul Lecca, G. Chiţu, P. Aurelian, şi N. Fleva (G. Mîrzescu cade la balotaj).

Mesajul de deschidere este contrasemnat de miniştrii de la 9 iunie:

ION C. BRĂTIANU, preşedinte, finanţe şi ad-interim război,

[1]Cîteva luni mai tîrziu, ca preşedinte al Camerei, Dimitrie Brătianu, în audienţa solemnă a deputaţilor, felicită pe rege cu perspectiva unei Românii de la Nistru pînă la Tisa şi pînă dincolo de Balcani, *în* momentul în care începutul Regatului cerea să fie consolidat în ochii Europei prin cea mai prudentă atitudine. A trebuit o intervenţie puternică pentru a-l face pe (de altminteri respectabilul) bătrîn să renunţe la plăcerea de a-şi vedea discursul tipărit în *Monitorul oficial*.

C.A. ROSETTI, interne,
E. STĂTESCU, externe,
M. PHEREKYDE, justiţie (numit însă a doua zi ministru-plenipotenţiar la Paris în locul lui N. Callimachi-Catargi, iar dl Stătescu luînd ad-interim şi justiţia),
Colonel N. DABIJA, agricultură, comerţ şi lucrări publice,
V. ALEXANDRESCU-URECHIA, culte.

Din nenorocire, Ministerul de Externe al lui E. Stătescu, care se inaugurase prin violenta *destituire*, publicată în *Monitor*, a reprezentantului nostru de la Paris N. Callimachi-Catargi pentru atitudinea sa prea kogălnicenistă în chestiunea Dunării[1], introduce această chestiune în Mesaj prin următorul alineat de o nervozitate neobişnuită în asemenea acte:

Îngrijirile ce au deşteptat în ţară chestiunea libertăţii Dunării sînt legitime. Necesitatea de a atrage cît mai mult în porturile noastre, în sus ca şi în jos de Galaţi, vasele de comerţ străine şi pavilioanele de orice naţionalitate este cu atît mai viu simţită, cu cît comerţul nostru întîmpină adesea, la exportul pe fruntariile de uscat, felurite piedici, şi cu cît, de la un timp încoace, *sub cuvînt de epizootie*, el este chiar ameninţat de a-şi vedea închise cu desăvîrşire acele fruntarii în ce priveşte exportul de vite mari.

Atacul ce se aduce astfel prin actul solemn al Mesajului în contra Austro-Ungariei, îndeosebi în contra administraţiei maghiare (care de altminteri aplica într-adevăr rău Convenţia comercială de la 1876), este şi mai accentuat în textul francez, care se distribuie miniştrilor străini la deschiderea parlamentului. Aici vorbele „sub cuvînt de epizootie" sînt traduse prin *sous prétexte d'épizootie*.

Guvernul austriac întrerupe îndată (21 noiembrie 1881) relaţiile diplomatice cu România, şi Eugeniu Stătescu se vede silit să facă scuze, în urma cărora relaţiile se restabilesc la 16 decembrie.[2]

Se înţelege de la sine că prin asemenea incidente tratativele în chestiunea Dunării nu sînt înlesnite, şi zilele dlui Stătescu ca ministru de externe sînt numărate.

---

[1] Vezi discursul 56, în *Discursuri parlamentare*, vol. III, Editura Librăriei Socec, Bucureşti, 1899, p. 115.

[2] Acesta este al doilea şi cel mai uşor caz în care un guvern liberal al ţării noastre se pune în poziţie de a face scuze Austriei. Cel dintîi este menţionat în vol. I de *Discursuri parlamentare*, p. 19 (în lucrarea de faţă, p. 19 — *nota St.N.*). Al treilea exemplu, şi cel mai grav, ni-l va da Dimitrie A. Sturdza o dată cu ajungerea sa în capul guvernului la octombrie 1895.

În Comisia de răspuns la Mesajul tronului Camera alege de astă dată (19 noiembrie 1881) şi doi membri din opoziţie, pe G. Vernescu şi pe autorul scrierii de faţă. Deoarece chestiunea pendentă a Dunării fusese introdusă în chiar Mesajul regal, cei doi membri ai minorităţii, pentru a putea da un răspuns în numele opoziţiei, cer în prima şedinţă a delegaţilor pentru Adresă comunicarea, fie şi confidenţială, a actelor diplomatice relative. Guvernul însă refuză, şi atunci amîndoi membrii se retrag din comisie.

Cînd la 3 decembrie 1881 proiectul de Adresă al majorităţii, redactat de Emil Costinescu, vine în dezbaterea publică a Camerei, alineatele privitoare la Dunăre formează obiectul celor mai vii discuţii. Îndeosebi G. Vernescu şi N. Ionescu atacă chestiunea cu obişnuita violenţă, întemeindu-se mai ales pe articolele din *Românul* şi pe o broşură a destituitului N. Callimachi-Catargi cu revelarea cîtorva acte diplomatice; P. Carp intervine în mod foarte moderat, însă efectul întregii dezbateri este o nefolositoare înăsprire a situaţiei. Fazele ulterioare ale chestiunii Dunării şi rezultatul ei final le vom rezuma în paginile de mai jos.

Mai înainte trebuie să menţionăm că junimiştii din Cameră (P. Carp, I. Negruzzi, N. Gane şi T. Maiorescu), deoarece în chiar zilele din urmă se manifestase disensiunea în sînul Partidului Conservator, se cred datori pentru clarificarea luptelor politice să propună cu prilejul acestor discuţii asupra Adresei un contraproiect al lor, citit de Carp în şedinţa Camerei de la 3 decembrie 1881 şi comentat de autorul scrierii de faţă în aceeaşi şedinţă.[1] Oricît de dominată ar fi fost situaţia momentană a parlamentului prin chestiunea Dunării, preocuparea permanentă a reorganizării ţării înăuntru nu putea lipsi de la ordinea zilei, şi astfel contraproiectul expune în cîteva trăsături precise programul său de acţiune pentru noua Eră a Statului nostru. Acest program fusese destul de explicat şi dezbătut în întrunirile prealabile cu unii din conservatorii rămaşi în organizarea partidului, pentru a fi acum semnat în Cameră şi de Gr. Triandafil, ce e drept nu şi de Al. Lahovari. Contraproiectul cu programul este reprodus în volumul de faţă[2], la nota de introducere a discursului 55.

În ce priveşte chestiunea Dunării , ea continuă să pricinuiască guvernului I. Brătianu mari greutăţi. Cea mai urgentă trebuinţă era deocamdată aflarea unui bărbat politic capabil de a reprezenta ţara

[1] Vezi discursul 55, în *Discursuri parlamentare*, vol. III, p. 88.
[2] *Discursuri parlamentare*, vol. III, pp. 89-94.

la Viena în asemenea împrejurări. Partidul Liberal, cu tot numărul cel mare al aderenţilor săi, se arată într-o stare foarte precară. Oamenii lor publici, în general de o cultură îndoioasă, sînt exclusiv formaţi la şcolile franceze din vremea lui Napoleon al III-lea. De cultura, de istoria, de viaţa politică a Austriei şi a Germaniei au rămas cu desăvîrşire străini. O excepţie fac numai Dimitrie A. Sturdza şi Mihail Kogălniceanu: Sturdza se şi numeşte la 1 august 1882 ministru de externe în locul lui Stătescu, dar Kogălniceanu luase anume în chestiunea Dunării cea mai pronunţată atitudine de adversar; cele două broşuri ale sale din 1882 sînt de-a dreptul un act de acuzare în contra miniştrilor Brătianu — Boerescu, iar prin articolele din *Românul*, prin Mesajul de la 15 noiembrie 1881 şi prin discutarea în Cameră situaţia se agravase mult.

Pe de altă parte chestiunea Dunării era de o importanţă prea generală pentru a fi o simplă chestiune de partid. Din contră, aici, ca în multe dificultăţi internaţionale, deosebirile partidelor trebuiau să dispară, şi numai aşa se putea conduce politica spre cea mai bună garantare a intereselor ţării.

Precum Ion Brătianu se adresase pentru proclamarea Regatului la concursul activ al conservatorilor, dar fără succes, se adresează acum la P. Carp pentru ocuparea legaţiei de la Viena. După dezbaterea şi fixarea unei atitudini conforme cu vederile sale în politica externă, Carp, în înţelegere cu amicii săi junimişti, primeşte propunerea şi pe la începutul lui noiembrie soseşte la locul unde este acreditat.

Mergerea lui Carp la Viena a fost criticată de cei mai mulţi membri ai opoziţiei după vechiul obicei al luptelor de partid. Noi credem însă şi ne-am explicat în şedinţa Camerei de la 12 noiembrie 1882[1] că P. Carp a fost pe deplin corect în această acţiune a sa şi tot aşa de corectă a fost primirea lui P. Mavrogheni pentru legaţia din Constantinopol şi a lui N. Kretzulescu pentru cea din Petersburg.

Îndeosebi activitatea lui Carp la Viena în aşa grele împrejurări a adus ţării cel mai mare serviciu şi constituie un titlu de onoare în viaţa politică a acestui om de stat. Mai tîrziu, cînd se vor afla amănuntele, o vor recunoaşte toate partidele. Chiar astăzi, după starea normală în care de fapt se află poliţia şi supravegherea fluvială de la Porţile de Fier pînă la Galaţi, se poate întrevedea prin

[1] Vezi discursul 58, în *Discursuri parlamentare*, vol. III, p. 129.

ce inteligentă diversiune a trebuit să fie scăpată chestiunea Dunării din starea amenințătoare în care se găsea la 1882 și la începutul anului 1883.

Dar să rezumăm acum, pentru înțelegerea situației, fazele din urmă ale mult discutatei și puțin cunoscutei chestiuni danubiene.

Tratatul de la Berlin din 1 (13) iulie 1878 prescrie:

Art. 53. Comisia Europeană a Dunării, în sînul căreia va fi reprezentată România, e menținută în funcțiile sale și le va exercita de-acum înainte pînă la Galați într-o completă independență de autoritatea teritorială.

Art. 54. Cu un an înaintea expirării termenului asignat pentru durata Comisiei Europene — pînă la 12 (24) aprilie 1883, după Tratatul de la Londra din 1871 —, Puterile se vor pune de acord asupra prelungirii funcționării sale sau asupra modificărilor ce ar crede de trebuință să le introducă.

Art. 55. Reglementele de navigație, de poliție fluvială și de supraveghere de la Porțile de Fier pînă la Galați se vor elabora de Comisia Europeană, asistată de delegații statelor riverane, și se vor pune în armonie cu cele ce au fost sau vor mai fi edictate pentru parcursul în jos de Galați.

Pe temeiul articolului 55, Comisia Europeană de la Galați, întrunindu-se în decembrie 1879, însărcinează un comitet cu elaborarea anteproiectului acestor regulamente ca bază a discuțiilor. Se face într-adevăr un anteproiect, însă în iunie 1880 Comisia îl respinge și hotărăște să elaboreze ea însăși un regulament cu asistența reprezentanților statelor riverane, adică a Serbiei și Bulgariei, care de altminteri nu fac parte din Comisia Europeană. Chestiunea cea grea era supravegherea aplicării în apele și pe țărmurile Dunării de la Porțile de Fier pînă la Galați, care sînt sub suveranitatea României și a Serbiei și sub semisuveranitatea Bulgariei.

România propune întîi — și ideea era cea mai firească și cea mai legitimă — ca pentru acea supraveghere să fie instituită o comisie compusă din delegați ai României, Serbiei și Bulgariei. Austria însă, deși neriverană, cere să facă și ea parte din Comisia de supraveghere, să aibă chiar prezidența permanentă și vot preponderent. Rusia din contră voiește să excludă cu desăvîrșire brațul Chiliei de sub autoritatea a chiar Comisiei Europene de la Galați — consecvență naturală a suveranității sale pe acel braț. Pe de altă parte se agita ideea unei întinderi a funcționării Comisiei Europene pînă la Brăila.

Îndeosebi pretenţia Austriei era o gravă atingere a suveranităţii României, o umilire a noului Regat. Dacă în urma tratatelor de la Paris şi de la Berlin am putut primi competenţa unei Comisii Europene asupra Dunării de la Galaţi pînă la Marea Neagră, unde erau lucrări tehnice costisitoare de executat şi de menţinut, cel puţin ne-am supus autorităţii celor şapte Mari Puteri împreună. Dar preponderenţa exclusivă a Austro-Ungariei în apele Dunării noastre de la Porţile de Fier pînă la Galaţi nu o puteam primi fără a recunoaşte punerea noastră sub un fel de tutelă a Marii Puteri vecine.

În această privinţă, după şovăirea Ministerului de Externe din timpul lui V. Boerescu[1], rezistenţa guvernului român nu se mai dezminte, şi Carp la Viena în multe discuţii, totdeauna anevoioase, îi dă cea mai energică expresie.

Cu toate acestea Austria mersese prea departe, se angajase şi prin declaraţii înaintea delegaţiilor sale, pentru a mai da înapoi, şi celelalte Mari Puteri nu o părăsesc. Din dezbaterile Comisiei Europene de la Galaţi, terminate la 2 iunie 1882, iese un *Réglement de navigation, de police fluviale et de surveillance, applicable à la partie du Danube située entre les Portes de Fer et Galatz*, cu peste o sută de articole, împărţite în trei titluri, din care cel din urmă se ocupă de *Exécution et surveillance*. Aici delegatul român propune ca text al hotărîtorului articol 97: *L'exécution du présent Réglement est placée sous la surveillance d'une autorité fluviale, dite Commission de surveillance, dans laquelle la Commission Européenne du Danube sera représentée par deux délégués et les États riverains, à savoir la Bulgarie, la Roumanie et la Serbie, chacun par un délégué.*

Însă propunerea României cade. Majoritatea primeşte următoarea formulare, concepută de delegatul francez Barrère: *L'exécution du présent Réglement est placée sous l'autorité d'une Commission, dite Commission mixte, dans laquelle l'Autriche-Hongrie, la Bulgarie, la Roumanie et la Serbie seront chacune représentées par un délégué. La présidence de cette Commission appartiendra au délégué d'Autriche-Hongrie. Un membre de la Commission Européenne du Danube, délégué pour une période*

[1]Broşura lui M. Kogălniceanu, *Chestiunea Dunării*, partea a II-a, afirmă categoric (p. 53) că ministerul din Viena primise scrisori autografe de la V. Boerescu, prin care se accepta Comisia mixtă dorită de Austria.

de 6 mois, par ordre alphabétique des Puissances, prendra part aux travaux de la Commission mixte.

Astfel se înfăţişează Regulamentul înaintea reprezentanţilor celor şapte Puteri, întruniţi la Londra în anul următor, şi este primit, cu neînsemnate modificări, prin art. VII al Tratatului de la Londra din 10 martie st.n. 1833.[1] Totodată, după ce s-a scos braţul rusesc al Chiliei de sub autoritatea Comisiei Europene de la Galaţi, tratatul dispune la art.I: *La juridiction de la Commission Européenne du Danube est étendue de Galatz à Braila;* iar la art. II: *Les pouvoirs de la Commission Européenne sont prolongés pour une période de 21 ans à partir du 24 Avril 1883. A l'expiration de cette période, les pouvoirs de la dite Commission seront renouvelés par tacite réconduction de 3 en 3 ans, sauf le cas où l'une des Hautes Parties contractantes notifierait, un an avant l'expiration de l'une de ces périodes triennales, l'intention de proposer des modifications.*

Prin urmare „chestiunea Dunării era pierdută" pentru noi? cum o prezisese broşura lui Kogălniceanu din 1882 şi cum o credeau cei mai mulţi din ţară în primul moment?

Deloc! Pe cînd Serbia declară adeziunea sa la Tratatul de la Londra, România nu-şi slăbeşte rezistenţa, cu toată şovăirea intermitentă a lui Dimitrie A. Sturdza. Ministrul nostru în Anglia, Ion Ghica, timid ca totdeauna, se vede în definitiv obligat prin ordine

[1]România nu a fost invitată la conferinţă cu vot deliberativ deşi, în urma Tratatului de la Berlin, ea face parte ca Putere din Comisia Europeană de la Galaţi. Interesante sînt în această privinţă explicaţiile lordului Granville în nota circulară de la 2 (14) martie 1883, prin care dă seamă de lucrările Conferinţei de la Londra (vezi *Staatsarchiv, herausgegeben von Dr Hans Delbrück*, vol. 41, p. 365): „Guvernul Majestăţii Sale ar fi admis cu plăcere un reprezentant al României pe acelaşi picior cu reprezentanţii celorlalte Puteri, rămînînd bine înţeles că admiterea ar fi fost acordată numai în vederea marilor interese ce le avea România în obiectul supus dezbaterilor, şi fără ca prin aceasta să se creeze un precedent pentru consultarea guvernului Român în chestiuni de interes european general, în care el nu ar avea interese materiale. S-a ridicat însă obiecţia că oarecum conferinţa este o continuare a articolelor 54 şi 55 din Tratatul de la Berlin şi că în asemenea împrejurări caracterul european al întrunirii trebuie menţinut. Aceste argumente se aplică în mod egal şi Serbiei. Prin urmare majoritatea plenipotenţiarilor se declară în favoarea admiterii reprezentanţilor României şi Serbiei numai cu vot consultativ, pe cînd în privinţa reprezentantului Bulgariei se propune ca observaţiile sale să fie exprimate în propriile lor cuvinte prin ambasadorul turc. Aşa şi decide conferinţa.

„Guvernul sîrb a acceptat această situaţie făcută reprezentantului său; însă guvernul român şi cel bulgar au protestat. Refuzînd să ia parte la conferinţă cu vot numai consultativ, ei au adăugat declaraţia că nu se vor considera obligaţi prin nici o decizie luată fără participarea lor."

repetate ale guvernului din Bucureşti să remită Conferinţei din Londra un protest cu declaraţia că România nu se va recunoaşte legată prin decizii luate fără participarea ei. — Şi Marile Puteri? Cînd vine vorba despre mijloacele de a *impune* Regulamentul, ambasadorul Germaniei, contele Münster, declară că nu este admisibilă nici o măsură de coerciţie, şi nici una nu e prevăzută în tratat. Cu această lipsă, faimosul Regulament devine literă moartă. De 15 ani, de cînd este prescris în teorie, el nu s-a aplicat în practică şi nu se poate aplica, poliţia şi supravegherea fluvială o are tot România în apele sale de la Porţile de Fier în jos, autoritatea Comisiei Europene s-a îndepărtat de la Chilia, şi din tot Tratatul de la Londra nu a rămas decît art. II cu prelungirea funcţionării ei pînă la 12 (24) aprilie 1904.

Cum se explică aceasta? — Pe cînd Carp în 1882 la Viena continua discuţiile cu ministrul de externe contele Kalnoki asupra Regulamentului danubian, el atingea alături, dar în mod constant, o materie mai generală şi înainta încetul cu încetul spre o mai bună înţelegere în privinţa rolului României în orientul Europei. Aceleaşi convorbiri le avea şi cu ambasadorul Germaniei, prinţul Reuss. Importanţa dobîndită de noul Regat trebuia relevată împreună cu momentele în care o comunitate de interese în politica orientală îl putea apropia de Austria şi de Germania. Necesitatea acestei atitudini în relaţiile noastre internaţionale, pe care *Românul* o combătea încă la începutul anului 1881, o admisese acum şi Ion Brătianu. Rezultatul este apropierea României de vederile Triplei-Alianţe, formate tot pe atunci şi declarate în Parlamentul italian (27 februarie 1883), iar un semn al acestei apropieri este întrevederea lui Ion Brătianu cu principele Bismarck la Gastein în 26 august 1883. Decisive trebuie să fi fost explicaţiile ce le-a avut regele nostru cu împăraţii Germaniei şi Austriei în călătoria sa la Berlin şi la Viena (4-16 august 1883) pentru botezul fiului al doilea al actualului împărat german.

Faţă cu modificarea situaţiei în politica generală, Austro-Ungaria renunţă la pretenţiile sale în chestiunea specială a Dunării (15 septembrie 1883), şi astfel Regulamentul de supraveghere din Tratatul de la Londra dispare.

VI

Revizuirea Constituţiei şi căderea ministerului Brătianu

de la 1883 pînă la 23 martie 1888

Rezumarea situaţiei internaţionale pînă la 1883 ne-a făcut să anticipăm asupra mişcării politice interne, pe care trebuie să o reluăm acum de la primăvara anului 1882.

Sesiunea parlamentară se închide la 31 mai. În decursul ei, după aprinsele dezbateri ale Adresei şi cîteva interpelări în chestiunea Dunării, nu se mai lucrează mult. Se votează repede bugetul pe 1882-1883, tot aşa tocmelile agricole şi pripita regulare a proprietăţii în Dobrogea; încolo aproape nimic. Din proiectele anunţate în Mesaj pentru dreptul comunelor rurale de a vinde băuturile spirtoase „în profitul şcolilor şi al bisericii", pentru modificarea legislaţiei asupra tutelelor, pentru îmbunătăţirea Codului de procedură pentru docuri şi antrepozite etc., unele nici nu se supun parlamentului.

Complicările cu Regulamentul de navigaţie pe Dunăre ocupă toată luarea-aminte a ministrului de externe şi poate a ministrului-prezident. Dar ceilalţi miniştri?

De pe acum se simte, şi din an în an devine mai vădită, insuficienţa Partidului Liberal pentru orice lucrare legislativă, necum pentru conceperea şi înfăptuirea unui program de idei corespunzătoare Erei noi. Cu toată solemna relevare a acestei Ere din partea guvernului, nu se face nimic în sensul ei, şi multe din proiectele menţionate prin Mesaje nu sînt nici măcar elaborate. Importanţa constituţională a Mesajului pentru organizarea lucrărilor legislative din fiecare sesiune parlamentară se pierde cu desăvîrşire. Mesajul sub guvernul liberal devine în mare parte un simplu exerciţiu de stil. Ion Brătianu îşi schimbă mereu miniştrii după micile agitări personale înăuntrul partidului, fără nici o privire la competenţa de resort.

Se înţelege că faţă de asemenea colegi, Brătianu devine în curînd singurul ministru. El şi numai el administrează toate resorturile (afară de al şcolilor, unde Dimitrie A. Sturdza, părăsind externele, e ministru de la 2 februarie 1855 la 1 martie 1888); în fiecare minister îşi are cîte un funcţionar de încredere, de regulă pe director; miniştrii titulari cu responsabilitatea lor înaintea parlamentului sînt numai nişte figuranţi *pro forma*, „umbrele" preşedintelui de consiliu, cum au fost calificaţi în Cameră.[1] Începe epoca aşa-numitului „vizirat", caracterizată între altele şi prin înstrăinarea de C. A. Rosetti.

Deocamdată însă C. A. Rosetti mai poate da ultima dovadă a vechii sale influenţe în partid: lui i se datoreşte agitarea ce se naşte acum pentru revizuirea Constituţiei, mai ales a colegiilor electorale — agitare de care este deodată cuprins partidul şi căreia guvernul îi cedează cu atît mai uşor, cu cît în lipsa altor concepţii de legiferare practică se pot întinde mai mult nebulozităţile „principiilor generale de reformă liberală".

Cînd se redeschide parlamentul la 17 octombrie 1882 pentru a patra şi cea din urmă sesiune, Mesajul este foarte sobru în privinţa lucrărilor legislative, el constată numai importanta răscumpărare definitivă a căilor ferate Strousberg; iar răspunsul Camerei este o simplă parafrază de curtenie, pe care de astă dată o poate vota şi autorul scrierii de faţă, ales în Comisia de Adresă ca membru al opoziţiei. Sfîrşitul legislaturii de patru ani şi perspectiva indicării prealabile a articolelor de revizuit din Constituţie explică, dacă nu justifică, această sobrietate. De altminteri nimeni din Cameră nu votează în contra Adresei, dar se abţin 15 deputaţi, printre care şi Dimitrie Brătianu. Prezident al Camerei se alesese generalul Lecca.

În 22 decembrie 1882 se face prima lectură a propunerii de revizuire relativă la 25 de articole din vechea Constituţie. La a doua lectură, în şedinţa Camerei din 16 ianuarie 1883, autorul scrierii de faţă expune argumentele de împotrivire în contra oricărei revizuiri.[2] Dar la a treia lectură Camera şi Senatul votează

[1] Vezi discursul 73, în *Discursuri parlamentare*, vol. III, p. 424. Memorabil a rămas exemplul cu drumul de fier Piatra-Bacău. Ministrul lucrărilor publice, colonelul Dabija, îl voia în formă de cale largă, cum era şi reţeaua principală. Dar Brătianu pune pe deputaţii din majoritate să-l voteze cu calea îngustă, pentru care Carada pregătise materialul. Cu mare cheltuială a trebuit mai tîrziu să fie prefăcută în cale largă.

[2] Vezi discursul 59, în *Discursuri parlamentare*, vol. III, p. 163.

cu mare majoritate revizuirea în principiu şi terminîndu-şi astfel legislatura la 5 martie, alegerile cele noi se fac la sfîrşitul lui aprilie, iar parlamentul revizionist este convocat pe ziua de 10 mai 1883.

În acest timp conducătorii vechiului Partid Conservator apucă din ce în ce mai mult o direcţie incompatibilă cu vederile junimiste. În perspectiva alegerilor, ei formează cu grupul Vernescu, dar şi cu M. Kogălniceanu, C. Mîrzescu, N. Blaremberg, cu fracţioniştii Gheorghiu, Tacu, Misail etc., aşa-numitele „Comitete Unite ale Opoziţiei din Bucureşti şi Iaşi", şi sub acest titlu publică la 1 februarie 1883 un manifest în momentul cînd se răspîndeşte ştirea despre dispoziţiile defavorabile ale Conferinţei de la Londra în chestiunea Dunării. Manifestul este un rechizitoriu în contra politicii externe şi interne a guvernului şi culminează în declaraţia naivă că opoziţia coalizată este „gata a lua răspunderea situaţiei".

Însă numai foarte puţini dintre cei coalizaţi izbutesc în alegeri, de abia vreo 12, printre care Lascăr Catargiu, M. Kogălniceanu, generalul Tell, A. Lahovari, G. Vernescu şi N. Blaremberg. Calculul cu amintirea succesului opoziţiei din anul 1879, cînd era vorba de revizuirea articolului 7, şi cu agitarea chestiunii Dunării, pe care anume le relevă manifestul, se arată greşit. Articolul 7 privea chestiunea evreilor, care într-adevăr putea deştepta o mişcare generală în ţară. Dar acum, nici amănuntele Regulamentului danubian, nici articolele speciale propuse pentru revizuire nu erau destul de pricepute în obştea alegătorilor pentru a produce o mişcare populară şi a da izbînda coaliţiei. Iar printre cei ce erau în stare să priceapă chestiunea Dunării, vor fi fost mulţi care în reprezentarea Ţării la Constantinopol, la Londra şi la Viena prin P. Mavrogheni, Ion Ghica şi P. Carp vedeau mai multă garanţie pentru o inteligentă susţinere a intereselor Statului, decît în schimbarea acestei reprezentări prin venirea la guvern a opoziţiei coalizate. Aici numai M. Kogălniceanu putea să atragă privirile; dar violenţa broşurilor sale din anul precedent întuneca perspectiva vreunui succes diplomatic. Frazele şi rezoluţiile platonice din parlament ne-ar fi folosit tot aşa de puţin în chestiunea Dunării pe lîngă Conferinţa de la Londra, precît ne-au folosit în chestiunea Basarabiei pe lîngă Congresul de la Berlin.

Vasăzică primirea legaţiilor din partea lui Carp şi Mavrogheni a contribuit la întărirea guvernului liberal din acest moment? Se

poate, şi dacă acest rezultat, după vederile exclusive ale interesului de partid, părea condamnabil în ochii conservatorilor, el era inevitabil din ziua în care s-au lăsat să fie conduşi spre confuzia opoziţiei coalizate, care nu putea da un guvern în stare de a rezolva greaua chestiune internaţională.

Înfrîngerea opoziţiei coalizate în alegerile revizioniste produce, după un vechi şi rău precedent, hotărîrea partizanilor aleşi de a demisiona din parlament şi a transporta lupta politică în publicul din afară.

Dintre junimişti se aleg numai patru, între care şi autorul acestei scrieri. Deşi într-un apel către alegătorii Colegiului I din Vaslui, publicat la 16 aprilie 1883, aşadar înainte de alegere, se declară adversar al revizuirii şi-şi rezervă deplina libertate faţă de guvern, administraţia nu-l combate şi atît conservatorii, cît şi liberalii îi dau voturile. Era şi greu guvernului să combată pe toţi junimiştii în momentul în care Carp îl reprezenta la Viena.

Această indirectă susţinere din partea guvernului liberal a pus pe junimişti pentru cîtva timp într-o situaţie defavorabilă faţă de opinia publică. Cu atît mai tare se manifestă nemulţumirea Partidului Conservator în contra lor, şi pe cînd *Timpul* de la 2 iunie 1883, în limbajul la care se coborîse pe atunci, întrebuinţează cuvîntul de „prostituţie", Alexandru Lahovari aruncă junimiştilor vorba de „opoziţie miluită", o expresie pe cît de literariceşte fericită, pe atît de politiceşte neîntemeiată. Căci întîmplătoarea apropiere sau depărtare de vederile momentane ale altor partide nu putea şi nu trebuia să schimbe întru nimic atitudinea junimiştilor provenită din urmărirea propriei lor convingeri politice.

Însă crescîndul conflict între vechii amici, care de-abia după 10 ani va începe să se aplaneze, dovedeşte o dată mai mult cu cîtă anevoinţă se face în evoluţia vieţii publice tranziţia salutară de la o fază la alta.

Camerele revizioniste îşi încep dar activitatea la 10 mai 1883 fără opoziţia coalizată, care după trei zile demisionează, iar la 27 ianuarie 1884 se retrage şi Dimitrie Brătianu. După dezbaterea Adresei, la care autorul scrierii de faţă ia parte în şedinţa Camerei de la 27 mai 1883 şi critică din punct de vedere conservator demisia opoziţiei[1], se aleg în Senat şi în Cameră delegaţii însărcinaţi cu noua formulare a celor 25 de articole supuse revizuirii. O ase-

[1]Vezi discursul 61, în *Discursuri parlamentare*, vol. III, p. 208.

menea lucrare nu se putea face fără discuţii îndelungate. Pentru fiecare articol trebuia redactat între delegaţii Camerei şi ai Senatului un text comun, care să aibă şi aprobarea Coroanei, conform prescrierii exprese a art. 129 din Constituţie. Astfel lucrarea prealabilă ţine aproape un an, şi proiectul efectiv nu ajunge în dezbaterea publică a parlamentului decît la sfîrşitul lui martie 1884. Pînă atunci, ca şi în timpul votării, Camerele revizioniste îndeplinesc lucrările Camerelor ordinare, discută şi votează bugetul etc.

Dintre articolele supuse revizuirii, 13 priveau principiile legii electorale, celelalte 12 se refereau la noul titlu de Regat al României cu încorporarea Dobrogei, la libertatea presei, la introducerea unei comisii legislative permanente, la desfiinţarea gărzii naţionale. Dacă modificarea unora din aceste articole a putut fi primită fără multă discuţie, principiile legii electorale şi întinderea şi mai mare a libertăţii presei au dat loc la o dezbinare pronunţată în sînul majorităţii liberale. Cînd a fost vorba de a ieşi din frazele abstracte şi de a concretiza ideile în textul articolelor, ciocnirea a trebuit să se întîmple şi a devenit pentru cîteva momente aşa de violentă, încît la 26 martie 1884 ministerul şi-a dat demisia şi nu a retras-o decît după un anume vot de încredere al majorităţii, cu oarecare concesii făcute rosettiştilor în privinţa presei.

Cea mai mare greutate o pricinuia compunerea colegiilor electorale. Asupra sporirii numărului senatorilor şi deputaţilor (de la 70 şi 148 la 120 şi 183) toţi liberalii erau — din nefericire — de acord; asemenea — şi asemenea din nefericire — asupra desfiinţării vechiului Colegiu I, care se arătase mai puţin dependent de guvern. Dar de aici încolo încetează armonia: guvernul vrea trei colegii în locul celor patru de mai-nainte, alţi liberali (E. Stătescu) se gîndesc la două, C.A. Rosetti cere unul singur, P. Grădişteanu vorbeşte de reprezentarea proporţională şi a minorităţilor. În jurul ideii unui singur colegiu se grupează vreo 35 de deputaţi, printre care apare pentru prima oară G. Panu[1]. Dar în fine majoritatea obligată de două treimi votează, cu oarecare violentare a regula-

[1]La începutul carierei sale politice om de încredere al Partidului Liberal ca prim-procuror la Tribunalul din Iaşi, avînd să redacteze de pe la sfîrşitul lui noiembrie 1880 (cînd V. Conta era ministru de culte) un ziar guvernamental, numit apoi în iunie 1881 şef de cabinet al ministrului de interne C.A. Rosetti, iar în decembrie 1881, avocat al episcopiei Sf. Spiridon în locul lui T. Mîndru, care trece prefect la Botoşani, Gheorghe Panu este la 1883 ales deputat revizionist şi se arată în Cameră aderent al lui C. A. Rosetti. În curînd se va izola de vechile partide şi va închega noul grup al „radicalilor", cu care însă va trece la 1897 în Clubul conservator.

mentului, cele trei colegii, aşa cum sînt astăzi în Constituţie, şi de reprezentarea minorităţilor nu se face pomeneală.

La chestiunea presei insistenţa rosettiştilor are mai mult efect. Într-un proces privat de calomnie, ce-l intentase Creditul Rural în contra ziarului *Indépendance Roumaine* înaintea tribunalelor ordinare, nu pentru represiunea penală, care neapărat ar fi fost de competenţa juraţilor, ci numai pentru despăgubiri civile, Curtea de Casaţie făcuse tocmai din motivul competenţei o divergenţă prin paritate de voturi. În această controversă pendentă, care, dacă se hotăra în sensul competenţei tribunalelor ordinare, ar fi pus oarecare frîu calomniilor private şi ar fi contribuit poate la ridicarea prestigiului presei, rosettiştii se folosesc de ocazie pentru a cere din contră modificarea dispoziţiei constituţionale în sensul ca şi despăgubirile civile să fie date în exclusiva competenţă a juraţilor. Ministerul se împotriveşte la început; Ion Brătianu, cu experienţa a şapte ani de guvern, începuse a deveni foarte conservator, Dimitrie A. Sturdza nu fusese niciodată liberal, raportorul delegaţilor din Cameră, Stolojan, formulase articolele 24 şi 105 din Constituţie destul de restrictiv şi le comentase şi mai restrictiv. Dar în faţa iritării rosettiştilor, guvernul şi majoritatea cedează, raportul lui Stolojan rămîne dezminţit[1], art. 105 se votează după dorinţa lui C. A. Rosetti, se admite însă ca un fel de compromis adaosul la art. 24: „(Delictele de presă se judecă de juriu) afară de acele care s-ar comite în contra persoanei regelui şi a familiei regale sau contra suveranilor statelor străine. Aceste delicte se vor judeca de tribunalele ordinare după dreptul comun", adaos poate folositor în privinţa suveranilor străini, pentru a evita conflicte diplomatice, dar foarte contestabil în privinţa suveranului ţării[2].

În sfîrşit Camera şi Senatul, în şedinţele de la 1 şi 7 iunie, termină votarea celor 25 de articole revizuite, care se promulgă la 8 iunie 1884.

---

[1]Vezi discursul 64, în *Discursuri parlamentare*, vol. III, p. 252.

[2]Căci ce vrea să zică o asemenea excepţie? Onoarea este mai garantată înaintea tribunalelor ordinare decît înaintea juraţilor, de aceea calomniile în contra regelui le dăm în judecata tribunalelor, iar calomniile în contra celorlalţi cetăţeni le lăsăm în prada incertitudinii juraţilor? Curioasă dispoziţie. Pe temeiul ei G. Panu, devenit adversar al guvernului Brătianu, a fost condamnat în lipsă de Tribunalul şi de Curtea de Apel din Bucureşti (15 aprilie şi 15 mai 1887) la 2 ani închisoare şi 5 000 lei amendă pentru insultarea regelui prin ziarul *Lupta*, dar s-a sustras de la pedeapsă prin mergerea în străinătate, pînă cînd a fost ales deputat în ianuarie 1888 şi, întorcîndu-se în ţară, după un scurt arest s-a văzut graţiat la 27 februarie 1888. Exemplul nu vorbeşte în favoarea inovaţiei din art. 24 al Constituţiei.

Asupra diferitelor curente în atmosfera parlamentară din timpul dezbaterilor revizioniste dau oarecare lămurire discursurile 59-65 publicate în volumul de faţă. Mai mult nici nu este nevoie să insistăm. Toată revizuirea a fost o zadarnică frămîntare de un an şi jumătate. Sporirea numărului deputaţilor şi senatorilor (cu nou-introdusa diurnă a acestora din urmă) a îngreuiat fără nici o necesitate lucrările Corpurilor Legiuitoare, iar calitatea discuţiilor parlamentare a scăzut în proporţie firească cu creşterea cantităţii mandatarilor; decapitarea vechiului Colegiu I a făcut alegerile şi mai dependente de influenţa guvernului; licenţa presei în trivialitatea calomniilor private s-a văzut şi mai încurajată; ideea cu comisia legislativă s-a arătat în împrejurările date lipsită de valoare practică; numai desfiinţarea gărzii naţionale a rămas ca merit negativ. Dacă s-ar fi introdus măcar în Constituţie inamovibilitatea magistraturii pe toate treptele ei şi, într-o altă ordine de idei, o compunere mai cuminte a regenţei pentru cazul minorităţii succesorului la tron! Dar cu magistratura guvernul s-ar fi dezbinat şi mai mult de C. A. Rosetti, care cerea un fel de electivitate politică, şi la marele neajuns al articolelor 88 şi 89 cu regenţa nici nu avusese prilej să se gîndească. Ele rămîn o datorie a viitorului.

Astfel, revizuirea de la 1884 nu poate fi judecată decît ca opera cea mai stearpă a Partidului Liberal.

Cu adoptarea modificărilor constituţionale Camerele revizioniste îşi terminaseră misiunea. Înainte însă de a le dizolva, guvernul le mai dă în ultimele zile o sarcină de îndeplinit: votarea Domeniului Coroanei, propusă în şedinţa Camerei de la 4 iunie 1884 sub forma iniţiativei parlamentare (generalul Lecca, N. Gane, trecut acum în Partidul Liberal, A. Vizanti, C.F. Robescu etc.). Vorba despre Domeniul Coroanei se lăţise cu cîteva zile mai-nainte. Fireşte că vechii conservatori, în coaliţia lor cu atîtea elemente nepotrivite, îl atacă de îndată prin presă, şi cu toţii se pun să exploateze în contra ministerului Brătianu această coardă de o falsă popularitate. Dar ceea ce este mai semnificativ: în preziua propunerii îşi dau şi rosettiştii P. Grădişteanu, Take Gianni, V. A. Urechia, Gr. Serurie etc. demisia din Cameră, iar C. A. Rosetti şi-o reînnoieşte irevocabil. A doua zi demisionează şi Nae Pop, fiindcă nu este lăsat să vorbească de „îngrijirile Craiovenilor" asupra proiectatului domeniu înainte de a se fi citit chiar propunerea. Camera respinge demisia lui C. A. Rosetti, nici nu votează pe a lui Pop,

dar primeşte pe a rosettiştilor, şi astfel ruptura în Partidul Liberal e desăvîrşită. Cu separarea de *Românul* se înfiinţează *Voinţa naţională* ca organ al guvernului şi Partidului „Naţional Liberal" (primul număr la 10 iulie 1884).

După ce, în şedinţa de la 4 iunie, Vizanti citeşte motivarea acelei iniţiative în favoarea Coroanei, Camera — în contra obiecţiunilor lui Nicolae Ionescu — decide trecerea de urgenţă în secţiuni, unde propunerea se primeşte, se aleg îndată delegaţii şi chiar a doua zi vine proiectul de lege în dezbaterea publică. Raportor e Nicu Gane. P. Cernătescu şi N. Ionescu combat proiectul ca fiind anticonstituţional, autorul scrierii de faţă îl susţine, precum şi trebuia să-l susţină din punct de vedere conservator[1], iar Camera îl votează cu 77 voturi contra a 16 şi 4 abţineri.

La 8 iunie se închide şi la 23 septembrie se dizolvă parlamentul revizionist. Primele alegeri după noua lege electorală se fac la începutul lui noiembrie 1884.

Momentul era hotărîtor pentru Partidul Liberal de la guvern, rămas sub exclusiva conducere a lui Ion Brătianu. Înstrăinat de vechi fruntaşi liberali ca C. A. Rosetti, Dimitrie Brătianu, Mihail Kogălniceanu şi de aderenţii lor destul de numeroşi, pe de altă parte avînd în faţă opoziţia condusă de Lascăr Catargiu şi Gheorghe Vernescu spre abţinere pe temeiul declaraţiei formale, afişate la 20 iunie 1884 şi pe străzi, că ei consideră Constituţia revizuită şi dotaţiunea Coroanei „ca o violare a pactului fundamental şi iau *angajamentul* de a lucra pentru a reintra în legalitate", partidul guvernamental trebuia să producă în noile alegeri cu trei colegii cel puţin aparenţa că reprezentarea parlamentară a Ţării a devenit mai adevărată, mai independentă şi mai inteligentă şi să se gîndească totodată la împlinirea golului lăsat prin retragerea atîtor foşti partizani. Era chestiune de existenţă pentru partid.

Din atmosfera acestei îngrijări se nasc acum două curente, care vor să ajungă la acelaşi rezultat al întăririi guvernului: pe de o parte atragerea în sînul „colectivităţii"[2] a unor elemente tinere din

[1]Vezi discursurile 66 şi 67, în *Discursuri parlamentare*, vol. III, pp. 302, 305.

[2]E. Stătescu caracterizase cu numele de „colectivitate" pe aderenţii lui Ion Brătianu care — în urma dezbinării — nu mai puteau monopoliza expresia de Partid Naţional Liberal. Cu această poreclă, ca şi cu „sub cuvînt de epizootie" din Mesajul de la 15 noiembrie 1881, şi cu fraza „opoziţia a pierdut dreptul la protecţia legilor", Eugeniu Stătescu a îmbogăţit dicţionarul politic al României contemporane.

cele mai capabile, care pînă atunci nu intraseră în cariera parlamentară, pe de alta o reformare a partidului prin unirea cu un grup de oameni politici care, deşi puţini la număr, aveau însemnătatea de a fi contribuit la schimbarea direcţiei guvernului în politica externă. Acest grup erau junimiştii sub conducerea lui P. Carp.

În privinţa dintîi, mai ales după îndemnul lui Câmpineanu şi sub auspiciile lui Stătescu sînt aduşi pentru prima oară în Cameră Take Ionescu, C. C. Arion, Al. Djuvara şi (ceva mai tîrziu) C. Dissescu; în privinţa a doua Ion Brătianu, cu deosebita stăruinţă a lui Dimitrie A. Sturdza, propune lui P. Carp, şi alături de dînsul lui Theodor Rosetti şi T. Maiorescu, intrarea în minister. La 14 iunie 1884 dis-de-dimineaţă, într-o odaie a hotelului Broft, unde trăsese Carp chemat din străinătate, se încinge între Ion Brătianu, Carp şi autorul scrierii de faţă o lungă dezbatere. Ministrul-prezident o începe prin declararea că partidul său nu mai poate rămîne în starea în care se află, arată motivele dezbinării de C. A. Rosetti şi propune reconstituirea guvernului cu junimiştii. Noi răspundem că, în principiu, după proclamarea Regatului prin liberali şi faţă de necesitatea preschimbării vechilor partide, nu vedem o greutate absolută în conlucrarea cu un partid liberal reformat, dar că prima condiţie este adoptarea şi punerea în lucrare a programului de reorganizare internă, indicat de noi în Contraadresa de la 3 decembrie 1881. — Brătianu primeşte. — Carp adaugă îndată a doua condiţie, cea mai urgentă în împrejurările de atunci: reforma Băncii Naţionale pe temeiul etalonului de aur, pentru stîrpirea agiului, care ameninţa finanţele statului. — Brătianu răspunde că aici trebuie să se consulte cu amicii săi. — Mai cerem în sfîrşit încetarea „satrapiilor" din districte (vezi discursul 70) şi, o dată cu intrarea lui Theodor Rosetti în minister, dacă ar primi o prealabilă înţelegere şi asupra numirii celorlalţi colegi, iar cînd Brătianu ne vorbeşte de Radu Mihai (pe atunci numai prefect al poliţiei), noi îl declarăm inacceptabil. — Brătianu, de altminteri în tot decursul dezbaterilor de cea mai simpatică înfăţişare, se arată foarte mirat: prea fusese deprins cu omnipotenţa în partidul său. — La sfîrşitul convorbirii, autorul scrierii de faţă îi exprimă impresia că încercarea sa nu va izbuti.[1]

Şi într-adevăr, după cîteva alte întruniri între Brătianu, Sturdza, Carp şi Rosetti, tratările sînt şi rămîn întrerupte. Brătianu declară că nu poate primi atîtea condiţii ale junimiştilor, iar juni-

[1]Vezi *Discursuri parlamentare*, vol. III, discursul 77, pp. 487-492.

miştii răspund că fără aceste condiţii nu poate fi vorba de o înţelegere cu Partidul Liberal.

Din noile alegeri de la noiembrie 1884 ies deputaţi junimiştii P. Carp, care după îndeplinirea scopului misiunii sale de la Viena se întorsese definitiv în ţară, V. Pogor, Iacob Negruzzi, D. A. Laurian (redactorul *României libere*, declarată de la 16 ianuarie 1885 organ junimist), I. M. Melik, I. Ianov, Teodor Nica, V. Bossy şi autorul acestei scrieri, iar senatori Dimitrie G. Rosetti, Leon Negruzzi şi I. Diamandi. Dintre alţi deputaţi aleşi pentru prima oară se alipesc de junimişti Al. Marghiloman şi Toma Cămărăşescu.

Se hotărăşte şi Mihail Kogălniceanu să-şi pună candidatura la Colegiul I din Brăila şi este ales. Pe cînd toţi ceilalţi membri ai opoziţiei coalizate (numite după contopirea cu grupul Dimitrie Brătianu din noiembrie 1885 „Opoziţia-Unită") persistă în declararea de abţinere, Kogălniceanu recunoaşte greşeala acestei tactici şi intră în Cameră ca adversar al lui Ion Brătianu şi al celor ce s-au apropiat de el. Pe tinerii liberali, introduşi de Câmpineanu şi Stătescu, cînd îi vede defilînd la discuţia Adresei întru lauda lui Brătianu, îi compară cu irozii din Vicleim; pe junimişti îi atacă pentru susţinerea guvernamentală a alegerii lor şi le declară poziţia echivocă. Discursul 68 de mai jos[1] răspunde la acest atac, şi discuţiile şi voturile parlamentare dovedesc din prima zi cu cîtă independenţă junimiştii înţelegeau să-şi menţină atitudinea lor de opozanţi, cunoscută de mai înainte. Anume asupra *agiului* noul deputat junimist Teodor Nica, pe temeiul ideilor lui P. Carp şi a convorbirilor cu Th. Rosetti, publică la 1886 importantul său studiu cu acelaşi titlu, şi aici condamnă fundarea Băncii Naţionale pe stocul de argint, care tocmai fusese o cauză principală a ruperii tratativelor cu Brătianu.

În afară de aceste lămuriri ale atitudinilor politice, activitatea parlamentară în toată legislatura următoare de 4 ani lîncezeşte cu desăvîrşire. În loc ca Partidul Liberal de la guvern, redus acum după dezlipirea atîtor foşti aderenţi şi după neizbutita încercare cu junimiştii la singurele sale elemente, să solicite în ele cea mai intensivă încordare la muncă şi să găsească priceperea şi energia cerute pentru opera de legislaţie organică, toate promisiunile de reforme de prin Mesaje rămîn neîmplinite. Proiecte peste proiecte,

[1] Vezi *Discursuri parlamentare*, vol. III, p. 320.

anteproiecte şi propuneri se discută în diferite comisii prealabile, *ut aliquid fieri videatur*. Dimitrie A. Sturdza pune vreo trei ani de-a rîndul o stăruinţă grozavă în pregătirea reformei învăţămîntului public — toate rămîn zădărnicite şi nu trec peste stadiul preliminar. Se promulgă numai la 12 aprilie 1887, sub Ministerul de Justiţie al lui E. Stătescu, un Cod de comerţ tradus din italieneşte după tipicul fabricii de legi din vremea Statutului lui Cuza-Vodă. Despre o adevărată şi largă împroprietărire a ţăranilor prin vinderea de loturi mici din domeniile statului, pentru care domenii se crease la 30 martie 1883 un minister deosebit cu I. Câmpineanu ca prim titular, despre vreo reformă descentralizatoare a legilor comunale şi judeţene, despre inamovibilitatea magistraturii ...nimic! Nici măcar simpla îngrijire de a da tinerelor capacităţi introduse în partid prilejul la o activitate mai conformă cu legitima lor ambiţie nu se vede în guvern, şi după cîtva timp Take Ionescu, C. C. Arion şi Al. Djuvara se dezlipesc şi ei de majoritate şi trec în opoziţie.

În golul lăsat printr-o aşa de nepilduită inacţiune legislativă se întinde şi mai mult exploatarea situaţiilor publice în folosul privat al celor ce susţin guvernul. Cît de departe trebuie să fi mers lucrurile se poate înţelege din faptul că însuşi Ion Brătianu printr-o izbucnire irezistibilă de sinceritate exclamă încă la 25 martie 1884 în plină şedinţă a Camerei: „Cu toate neorînduielile ce s-au făcut — asasinate, procese scandaloase — am tăcut şi am luat răspunderea."[1]

Cum se poate explica îngăduirea unei asemenea situaţii din partea lui Brătianu? — Nu e vorbă, delicată în materie de bani nu a fost democraţia niciodată, şi milionul „pentru încurajarea virtuţilor civice", alături de certe recompense „reversibile" sînt curioase simptome de slăbire a respectului pentru decenţa publică.

Dar în definitiv Brătianu era un om cinstit, şi acum se afla în joc întreaga situaţie politică a liberalilor, la a căror întărire lucrase toată viaţa. Să fi fost el încă de pe la 1884 atins de începuturile bolii, care nu mult după căderea lui de la guvern i-a curmat zilele? (În convorbirea de la 14 iunie 1884, relatată mai sus, autorul acestei scrieri observase cu surprindere la Brătianu un fel de absenţe

[1] Aşa sînt reproduse, cu oarecare atenuare, cuvintele ministrului-prezident în *Monitorul oficial*.

intermitente, eclipsări de cîteva secunde ale atenţiei.) Să fi fost el aşa de sceptic în privinţa partizanilor săi, pe care nu-i prea cruţase nici în convorbirea de la 14 iunie, încît să prefere inacţiunea lor legislativă unei acţiuni, în valoarea căreia nu avea încredere?

Dacă este să judecăm numai politiceşte, ne pare că evidenta lîncezire parlamentară provenea din convingerea ce o dobîndise Brătianu în urma întrevederii cu Bismarck la Gastein, că un nou război era iminent, de astă dată în contra Rusiei — război pe care Brătianu îl prevedea din toamnă în toamnă pentru primăvara următoare. Regele, mai exact apreciator al politicii internaţionale, va fi căutat să combată prevederea lui Brătianu. Tocmai încheierea Triplei Alianţe cu alipirea României era un mijloc puternic pentru garantarea păcii. Brătianu însă persista în părerea sa, şi atunci se explică întru cîtva cum de i se depărtase gîndul de la reformele interne.[1]

De altminteri, în legătură cu noua politică externă, i se impun multe alte preocupări. Unirea revoluţionară a Rumeliei cu Bulgaria (6 septembrie 1885), războiul între Serbia şi Bulgaria (2-16 noiembrie 1885), terminat prin pacea de la Bucureşti din 19 februarie 1886, înstrăinarea Bulgariei de Rusia, detronarea principelui Aleksander Battenberg la 9 august 1886, agitările ministrului Rusiei din Bucureşti, Hitrovo, în urma cărora mulţi agenţi ai poliţiei ruseşti, ascunşi sub înfăţişarea de iconari, jugănari etc., trec în Bulgaria şi caută să se încuibeze şi în România; atentatul, ajutat de ei, în contra prefectului Mantov din Rusciuc (19 martie 1887); intenţia regenţei Stambulov-Karavelov-Mutkurov de a ajunge la unirea personală a Bulgariei cu România sub regele Carol[2]; urcarea principelui Ferdinand de Coburg pe tronul Bulgariei (25 iunie 1887) şi aţîţările ruseşti în contra lui: toate aceste evenimente reclamă cea mai încordată atenţie a guvernului român.

Oricare ar fi fost cauzele atitudinii lui Brătianu, stagnarea Corpurilor Legiuitoare şi întinderea corupţiei administrative sporesc

[1] Vezi şi pp. 123-125 de mai sus.

[2] Vezi şi *Discursuri parlamentare* vol. II, p. 116. (În lucrarea de faţă p. 106-*nota St.N.*) Dar de astă dată Rusia pare a fi ameninţat cu ruperea relaţiilor diplomatice în asemenea caz, cel puţin dacă se poate pune temei pe actele publicate de Iacobsohn. Vezi *Geheime Dokumente der russichen Orient-Politik, nach dem in Sofia erschienenen russichen Original herausgegeben von R. Leonow* (Lipsca, editor Arwed Strauch) şi îndeosebi la pp. 150-155 adresa confidenţială a lui Hitrovo de la 20 mai 1887 şi telegrama cifrată a ministrului de externe din Petersburg de la 10 iunie 1887.

nemulţumirile în ţară; opoziţia din Cameră creşte, şi tonul mai agresiv al discursurilor de la sfîrşitul volumului de faţă oglindeşte agravarea situaţiei. „Opoziţia Unită" primeşte prin Dimitrie Brătianu nota amară a unei duşmănii de familie, şi de pe la mai 1886 convoacă în oraşele din provincie întruniri publice, care au un răsunet din ce în ce mai puternic. Toate incidentele sînt exploatate pentru excitarea spiritelor; după senzaţia produsă în septembrie 1885 prin expulzarea cîtorva români transilvăneni[1] (expulzare cerută de Dimitrie A. Sturdza şi pe atunci cu atît mai surprinzătoare, cu cît tot el îndemnase şi sprijinea pe Ioan Slavici la redactarea *Tribunei* din Sibiu, începută la 15 aprilie 1884), vine Convenţia consulară cu Germania, încheiată la 22 mai 1886, care stîrneşte atîta rezistenţă în opinia publică, încît guvernul e nevoit să o retragă din Cameră (iunie 1886) — prima atingere gravă a autorităţii sale în afară şi înăuntru. Acum şi Fleva, totdeauna pornit spre agitare, îşi dă demisia de la primărie (5 iunie 1886) şi trece la adversari, iar tinerii deputaţi liberali încep a ataca guvernul cu vioiciune, mai ales Alexandru Djuvara pe Eugeniu Stătescu.

Ion Brătianu, dominat de simţămîntul omnipotenţei sale, se arată tot mai rar în Cameră; la atacurile opoziţiei ori nu răspunde deloc, ori răspunde cu violenţă: pe Fleva îl numeşte „butoi fără fund", lui Kogălniceanu îi zice că-i dă „tot ce-i cere". Închis în micul cerc al unei camarile de familiari, el se ocupă cu toate amănuntele administraţiei şi devine cu atît mai inaccesibil la observaţiile puţinilor membri independenţi din partid, cu cît toţi ceilalţi l-au deprins la cea mai oarbă supunere. Semnalul îl dăduse de mult Dimitrie A. Sturdza prin cuvintele rostite de pe banca ministerială: „Ori de cîte ori Brătianu mă va chema pe această bancă, voi veni, şi de îndată ce-mi va zice: e bine să lucrezi aiurea şi să vină altul în locul d-tale, totdeauna voi face aşa."(Şedinţa Camerei de la 11 noiembrie 1882.)

Pe lîngă acestea, pentru nefericirea Partidului Liberal, C. A. Rosetti moare la 8 aprilie 1885, iar cîţiva membri mai marcanţi se văd siliţi să se retragă din luptă. Gheorghe Ghiţu e atins de o boală incurabilă, peste puţin Ion Câmpineanu are aceeaşi soartă; mai tîrziu starea sănătăţii condamnă şi pe Eugeniu Stătescu la rezervă.

[1]Ciurcu tatăl şi fiul, Ocăşanu, Secăşanu.

Viaţa constituţională este ca şi paralizată. Brătianu îşi face şi îşi desface miniştrii de la Florica fără nici o explicare parlamentară; după admiterea în cabinet a lui Radu Mihai (2 februarie 1885), căruia la 1887 îi încredinţează chiar Ministerul de Interne, are nefasta inspiraţie de a numi pe generalul Alexandru Angelescu ministru de război (21 februarie 1886)[1].

În proporţia în care se întind manifestările de nemulţumire, creşte şi violenţa încercărilor de reprimare din partea celor de la guvern. După un nou atentat în contra ministrului-prezident, la 4 septembrie 1886, în care din norocire arma lui Stoica Alexandrescu nu atinge decît placa bandajului lui C. F. Robescu, procurorii printr-o instrucţie absurdă caută să implice între culpabili împreună cu Oroveanu şi pe Dimitrie Brătianu. Iar a doua zi, sub pretextul că sînt „cetăţenii indignaţi", o ceată de bătăuşi organizaţi de primărie năvăleşte asupra cîtorva redacţii de la ziarele opoziţioniste din capitală[2].

Faptul că sub un regim „liberal" s-a putut comite o asemenea agresiune în contra presei după îndemnul unei administraţii publice este poate indiciul cel mai clar al decadenţei partidului din acest timp. Dacă trăia C. A. Rosetti, cu toată înstrăinarea sa de guvern, vandalismul de la 5 septembrie nu se întîmpla.

Dar violenţa naşte contraviolenţă. Sîngeroase încăierări pe stradă se produc la alegerile comunale din Botoşani (1 noiembrie 1886), ele se repetă (5 mai 1887) la Galaţi, apoi la Buzău, la Turnu-Severin, la Rîmnicu-Vîlcei. Ministrul de externe M. Pherekyde provoacă la duel pe N. Fleva şi-l răneşte (14 ianuarie 1887). La intrarea solemnă a regelui în Iaşi pentru sfinţirea Bisericii Mitropolitane (22 aprilie 1887) alte scene de bătăi şi răniri între agenţii poliţiei şi cei puşi de opoziţie ca să fluiere (Costea P. Balş, G. M. Şendrea, C. Penescu etc.). Sosirea la Iaşi este precedată de un afiş al Comitetului „Opoziţiei Unite" locale, îndemnînd pe cetăţeni să nu întîmpine pe rege, care ar fi numai regele unei „coterii politice". Printre cei semnaţi pe afiş (Alexandru C. Mavrocordat, Iancu Corjescu, Scarlat Pastia, Alecu Balş, Alex. D. Holban, Panaite Balş

[1]Vezi şi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare*, vol. II, p. 99. (În lucrarea de faţă pp. 97-98 —*nota St. N.*)

[2]Atacul s-a făcut cu îngăduirea poliţiei, dar pare a fi fost plănuit de Ion Câmpineanu, pe atunci primar. Prefectul poliţiei, D. Moruzi, era prea cuminte pentru aşa ceva; vezi discursul 76, în *Discursuri parlamentare*, vol. III, p. 456.

cu fiii, Nicu Ceaur Aslan etc.) se află şi profesorii universitari Gheorghe Mîrzescu şi Miltiade Tzoni. Pentru acest fapt ministrul cultelor, Dimitrie A. Sturdza, îi dă în judecata Universităţii din Bucureşti şi cere destituirea lor, însă juriul universitar (compus din doctorii Kalinderu, Măldărescu, Suţu şi din Cernătescu şi Crăciunescu) îşi declină competenţa de a judeca acest delict politic (13 iunie 1887). În lista apărătorilor figurează N. Ionescu, G. Vernescu, N. Fleva, Alexandru Lahovari, G. Pallade, iar cînd acuzaţii ies din edificiul Universităţii cu acel verdict favorabil lor, sînt duşi în triumf la clubul „Unirea", unde N. Fleva, Alexandru Lahovari şi G. Pallade ţin discursuri pentru lauda lor şi „însufleţirea" studenţilor adunaţi acolo.

Era cu neputinţă ca parlamentul să nu se resimtă de această strămutare a luptei politice pe terenul manifestărilor de stradă. Rareori se mai aude o discuţie convenabilă; pe cînd între deputaţii guvernamentali Dimancea de la Piteşti cîştigă ascendent şi ajunge chiar la vicepreziden ţia Camerei (precum la 1898 va ajunge Iepurescu de la Giurgiu), între deputaţii din opoziţie se semnalează Pallade de la Bîrlad prin neînfrînarea limbajului său, de a cărui exuberanţă majoritatea nu poate scăpa decît părăsind sala de şedinţe, iar alţi tineri liberali, precum Caton Lecca de la Bacău, introduc obiceiul de a întrerupe pe ministrul-prezident prin izbirea băncilor cu capacele de pe sertare. La prima ivire a acestei necuviinţe, Ion Brătianu tresare într-un gest de dezgust - o neuitată scenă de tragică ironie în mult frămîntata noastră viaţă parlamentară.

Nu mai e acum vorba de meritele lui Brătianu din trecut; cele mai înverşunate atacuri le primeşte de la foştii săi partizani. Profesorii Gheorghe Mîrzescu şi Miltiade Tzoni îşi intitulează broşura despre procesul dumnealor *Regimul corupţiei şi al terorii sau Guvernul lui I. C. Brătianu* (Iaşi, Tipografia Naţională, 1888), şi „sinistrul bătrîn" este calificarea obişnuită a încărunţitului bărbat de stat. Nu se mai ţine seama de stăruinţa sa pentru întinderea căilor ferate, a şcolii de poduri şi şosele şi a institutelor de credit, nici de importanta lucrare a fortificaţiilor, începută pe teren la 10 septembrie 1884 (în contra căreia, printr-o nouă greşeală, se declară opoziţia coalizată); se accentuează numai părţile rele ale administraţiei sale, viziratul, satrapiile, creşterea agiului, corupţia.

Şi Ion Brătianu tot nu vrea să înţeleagă că venise momentul retragerii, venise de mult. Uitînd marele adevăr zis de Bismarck la Versailles în faţa delegaţilor francezi: *la patrie veut être servie et non pas dominée*, el persistă cu orice preţ la guvern, şi mulţi din partizani sînt convinşi că Brătianu e ministru pe viaţă.

Rezultatul persistenţei este o agravare caracteristică în lupta dintre guvern şi „Opoziţia Unită": atacurile îşi urcă ţinta şi, trecînd peste capetele miniştrilor, se îndreaptă spre capul statului. Incidentele menţionate cu sosirea regelui la Iaşi şi cu procesul lui Mîrzescu şi Tzoni sînt o dovadă. Mai înainte încă se arătase un simptom de degenerare a mişcării constituţionale. Între tinerii conservatori, care urmau pe Lascăr Catargiu, începuse de pe la 1885 să se distingă Nicu Filipescu prin cea mai vie activitate. D-sa fundase ziarul *Epoca*, în jurul căruia ştiuse să grupeze mulţi alţi tineri inteligenţi. La un banchet pentru aniversarea fundării ziarului, Ressu de la Galaţi, localizînd fraza lui Gambetta *se soumettre ou se démettre*, vorbeşte de rege cu cuvintele „să se plece sau să plece" (23 noiembrie 1886) şi este felicitat în cercul *Epocii*, de atunci.

Pe acest povîrniş alunecă acum mişcarea politică din ce în ce mai mult.

La 15 noiembrie 1887, în momentul în care regele citeşte în Cameră Mesajul pentru deschiderea ultimei sesiuni a legislaturii de patru ani, „Opoziţia Unită" distribuie pe stradă un manifest către cetăţeni, un fel de contramesaj, care se termină astfel:

Ţara pare azvîrlită în grozava alternativă de a alege între Despotism şi Revoluţie.

Dar nu.

Un factor important există încă în sistemul nostru constituţional, Regele are dreptul şi datoria de a veghea la libera expresie a voinţei alegătorilor, la exerciţiul franc şi sincer al acestui drept de Suveranitate naţională.

El este în drept şi dator să înlăture de la prezidarea alegerilor un guvern prevaricator, sugrumător al tuturor libertăţilor, falsificator al tuturor principiilor, înjositor şi pervers, care nu se menţine decît prin corupţia ridicată în sistem şi prin cinismul forţei brutale.

El ştie, trebuie să ştie, că alegerile sub acest guvern nu pot fi decît o parodie neruşinată sau o dramă sîngeroasă.

Suveranul, căruia Ţara i-a încredinţat destinele sale, ştie, trebuie să ştie, că dacă nu-i va cruţa această dureroasă încercare, Poporul Român,

blînd şi lung îndurător, va arunca în fine răspunderea nu asupra acelora ce înconjoară Coroana, ci asupra Aceluia ce o poartă!

Subscris este manifestul de „capii Opoziţiei Unite", Dimitrie Brătianu, Lascăr Catargiu, G. Vernescu şi de „delegaţia Comitetului executiv al Opoziţiei" general Florescu, N. Fleva, Alexandru Lahovari, Constantin Boerescu, Petre Grădişteanu, G. Pallade.

În aceeaşi seară se adună la Take Ionescu, în strada Ştirbei-Vodă, deputaţii opozanţi de toate nuanţele, N. Fleva, C. C. Arion, Al. Djuvara, Caton Lecca etc. şi junimiştii P. Carp, Al. Marghiloman, Laurian Nica, Stroici şi Maiorescu. Se fac încercări pentru atragerea junimiştilor în „Opoziţia Unită", precum se mai făcuseră la începutul anului de Alexandru Lahovari şi de alţii cu succesul de a fi readus atunci sub conducerea lui Lascăr Catargiu pe Pogor, Leon şi Iacob Negruzzi, Dimitrie G. Rosetti şi I. Diamandi. Carp însă declară că nu numai nu va intra în „Opoziţia Unită", ci din contră, după manifestul ei de astăzi, refuză orice împreună-lucrare cu deputaţii din Cameră care aprobă un asemenea pamflet. La declaraţia lui Carp se asociază şi ceilalţi junimişti prezenţi. Faţă însă cu părăsirea din partea atîtor amici de la Iaşi, Carp nu se mai poate considera ca şef de grup şi, cu sinceritatea sa obişnuită, o şi declară peste două zile în şedinţa publică a Camerei, în care — pe acest motiv — demisionează din Comisia Adresei. Cu atît mai neclintiţi rămîn în jurul lui Carp ceilalţi deputaţi junimişti (afară de Alexandru Marghiloman, care mai tîrziu subscrie apelul din seara de 14 martie 1888, despre care vom vorbi mai jos). Tocmai supraexcitarea spiritelor trebuia să învedereze în curînd necesitatea unor oameni cumpătaţi, care păstrau respectul ordinii constituţionale şi nu o compromiteau prin agitări de pe stradă.

Situaţia guvernului devine intolerabilă. În zadar Ion Brătianu dizolvă Camera la 19 decembrie 1887, în zadar alegerile de la 23-25 ianuarie 1888 îi dau cea mai mare majoritate. Cu slăbiciunea colegiilor electorale din ţara noastră, majorităţile guvernamentale nu însemnează nimic în momentele de criză; din contră ele aţîţă şi mai mult opinia publică prin contrastul între aparenţă şi realitate.

Întrunirile „Opoziţiei Unite" din Bucureşti sînt regulat urmate de manifestări provocatoare. Pe de altă parte corupţia partidului guvernamental îi sapă existenţa; strigătul de onestitate răsună pre-

tutindeni. Un caz concret se prezintă în administraţia Ministerului de Război: se constată abuzuri cu furniturile armatei. Însă de-abia stăruinţa a vreo 14 ofiţeri (căpitanul Dimancea, colonelul Serghie Voinescu etc.) sileşte pe Brătianu să dea în judecată pe generalul şi pe colonelul Maican-Dumitrescu (2 februarie 1888). Instrucţia dovedeşte şi complicitatea generalului Alexandru Angelescu. Pe acesta, ca fost ministru de război, îl trimite Senatul (23 februarie şi 16 martie) înaintea Curţii de Casaţie. Toţi trei sînt în definitiv condamnaţi la închisoare.

Acum în sfîrşit Ion Brătianu începe să simtă că nu mai poate merge înainte, şi vrea să cedeze guvernul. În seara de 21 februarie 1888 Beizadea Dimitrie Ghica convoacă la P. Carp pe Theodor Rosetti şi pe autorul scrierii de faţă şi le propune formarea unui minister cu ei, cu Menelas Ghermani, cu prinţul Alexandru Ştirbei, împreună cu Sturdza şi Pherekyde, luaţi din cabinetul Brătianu; o asemenea combinare ar avea, după încredinţarea lui Brătianu, sprijinul Camerei. Carp insistă în prima linie asupra imediatei reformări a Băncii Naţionale pentru a scăpa finanţele de agiul exorbitant. După două zile combinaţia cade; Brătianu declară că reforma băncii ar fi respinsă de majoritatea sa. Beizadea Mitică mai încearcă o altă compunere ministerială cu Protopopescu-Pake, profesorul Al. Şendrea etc., dar tocmai pe cînd noii candidaţi aşteptau la Eforia Spitalelor ora fixată pentru a depune jurămîntul înaintea regelui, combinarea se zădărniceşte din cauza refuzului lui Ghermani de a participa.

Mişcarea publică este întreruptă prin călătoria regelui (1–13 martie 1888), care se duce la Berlin pentru înmormîntarea împăratului Wilhelm.

În ziua plecării, 1 martie, Brătianu e nevoit să-şi schimbe cîţiva miniştri, şi în locul lui Eugeniu Stătescu, Radu Mihai şi Vasile Gheorghian se numesc *in extremis* Constantin Nacu la interne, Take Gianni la justiţie şi Nicu Gane la domenii. Se vede că Ion Brătianu şi Dimitrie A. Sturdza tot nu-şi dau pe deplin seama de inevitabila necesitate a retragerii, un simplu răspuns de politeţe al principelui Bismarck la o telegramă a ministrului-prezident Brătianu este cu nechibzuinţă interpretat ca o încurajare la guvern.

Dar în chiar ziua întoarcerii regelui în ţară, duminică 13 martie 1888, se ţine o nouă întrunire zgomotoasă a „Opoziţiei Unite" la „Orfeu".

A doua zi, luni, aniversarea proclamării Regatului, manifestările continuă. De astă dată soldaţii ocupă sala „Orfeu". Publicul gonit pătrunde cu grămada de prin dosul Străzii Academiei în curtea Palatului, strigînd „jos Brătianu". În înghesuiala produsă prin şarjele jandarmilor călări sub comanda lui Fănuţă, se sloboade un pistol, mulţimea năvăleşte spre scara Palatului, geamul de la uşa intrării se sparge, se întîmplă multe răniri. Printr-o nenorocită coincidenţă, pentru aceeaşi seară e pregătit în sala Teatrului Naţional un banchet dat lui Ion Brătianu de comercianţii capitalei. Invitaţii la sinistrul ospăţ se strecoară prin cordonul militar, care înconjură toată piaţa. În acelaşi timp „Opoziţia Unită" răspîndeşte în public un apel „Către cetăţenii capitalei":

Guvernul a provocat astăzi măcel. Aniversarea proclamării Regatului Român a fost pătată de sînge!

Pe cînd poporul era măcelărit pe uliţe, în sala Teatrului, la adăpostul unui cordon de baionete, îmbuibaţii regimului, beţi de sînge şi de trufie, sărbătoreau gloria şefului lor.

Cetăţeni!

Sîngele fraţilor voştri n-a curs în zadar.

Curaj înainte, pentru lege şi pentru Ţară!

Apelul poartă vreo 50 de semnături din „Opoziţia Unită", pe lîngă cele ştiute ale capilor şi Comitetului executiv, cu N. Fleva, P. Grădişteanu, G. Pallade etc., şi pe acele ale lui N. Blaremberg, prinţul Alexandru Ştirbei, Take Ionescu, Al. Djuvara, Nicu Filipescu, Ioan Lahovari, Caton Lecca, Gheorghe Panu, ale lui Mîrzescu şi Tzoni, Ressu şi Robescu, ale lui Iacob Negruzzi şi Alexandru Marghiloman.

Lipseşte semnătura lui Menelas Ghermani, care demisionează din Comitetul şi Clubul conservator.

În dimineţa zilei următoare, marţi 15 martie, se văd pe uliţe mici placarde, încadrate în negru, cu inscripţia redactată de Fleva:

> În semn de doliu
> pentru
> sîngele nevinovat vărsat ieri de guvern
>
> Deputaţii opoziţiei
>
> vor merge azi in corpore, pe jos cu capetele descoperite,
> de la clubul „Unirea" de pe Bulevard la Cameră.

Pe la amiază, procesiunea anunţată începe a se mişca încet. Puţin numeroasă pînă în strada Carol, ea creşte de la podul Dîmboviţei încolo şi ajunge în grămadă compactă la bolta de sub turnul Mitropoliei. Aici se vede oprită de sergenţi şi vînători cu un procuror înaintea lor. Numai deputaţii sînt lăsaţi să pătrundă. Se produce o mare învălmăşeală. O companie de vînători înaintează din cealaltă parte a Mitropoliei şi ocupă curtea de-a lungul intrărilor Camerei. În momentul în care N. Fleva urcă treptele dinaintea uşii rezervate deputaţilor, se aud detunături de puşcă şi de revolver. Alături de ele, un uşier al Camerei, lovit de glonţul unui soldat, cade mort; peste sîngele lui, împroşcat în tindă, trebuie să treacă deputaţii care mai sosesc. În faţa cadavrului Carp apostrofează pe ministrul Sturdza cu o violenţă care pentru mult timp le-a întrerupt relaţiile personale.În chiar sala şedinţelor o scenă nemaipomenită: printre deputaţii emoţionaţi la culme, sub strigătele de spaimă ale damelor de la tribună, înaintează deodată procurorii şi judecătorii de instrucţie, şi încep să caute după arme în buzunarele mandatarilor naţiunii bănuiţi de opoziţie. Prezidentul Camerei, generalul Lecca, precum chemase armata în curtea Mitropoliei, îngăduise şi profanarea Adunării. Deputaţii Fleva şi Filipescu se văd arestaţi sub pretext de flagrant delict şi conduşi în temniţa de la Văcăreşti. Era vorba să se arunce asupra lor vina omorului.

Analele parlamentare ale altor ţări de o sută de ani încoace cuprind şi ele multe scene de violenţă, dar e violenţa de fapt a deputaţilor între ei sau a forţei militare în contra lor. Însă ca sub aparenţa legalităţii judecătoreşti să pătrundă magistraţii în Adunarea Legiuitoare pentru a începe în contra deputaţilor cu grămada o instrucţie penală: acest spectacol a fost rezervat României sub un regim liberal.

La începutul ministerului Brătianu, în 1876, deputaţii delegaţi ai Comitetului de acuzare, printr-o procedare jacobină, violează dreptul magistraţilor; la sfîrşitul ministerului Brătianu, în 1888, magistraţii dependenţi de Ministerul Justiţiei, prin o procedare reacţionară, violează dreptul deputaţilor.

Ce mai rămînea după un asemenea extrem?

Consiliile de miniştri nu se mai ţin decît sub paza soldaţilor postaţi în dosul edificiului din Strada Academiei. — La 20 martie izbucneşte în satele din jurul capitalei şi revolta ţăranilor. —În preziua izbucnirii Ion Brătianu demisionează.

Se mai pierd 48 de ore cu o nouă încercare a prinţului Dimitrie Ghica, dar marţi în 22 martie 1888, la 5 ore după-amiază, ministerul junimist cu prezidentul Theodor Rosetti la interne şi P. Carp la externe depune jurămîntul în mîinile regelui.

Formalităţile pentru liberarea deputaţilor arestaţi erau făcute în aceeaşi zi, şi pe la 6 ore seara, sub o ploaie torenţială cu fulgere şi grindină, mii de oameni însoţesc pe Nicolae Fleva în triumf prin uliţele capitalei. Noul ministru de interne se duce la Ion Brătianu, în casa din Strada Colţei, pentru a lua la faţa locului măsurile de ocrotire în contra unei posibile agresiuni.

Astfel se sfîrşeşte regimul de 12 ani al lui Ion Brătianu. Ieşit din agitările „Coaliţiei de la Mazar-Paşa", adus la guvern prin insuficienţa ministerului conservator din anii 1875-1876, el ajunge la culmea puterii prin proclamarea Regatului după un război glorios, se slăbeşte în revizuirea Constituţiei şi cade, cu ocazia tulburărilor „Opoziţiei Unite", din cauza propriilor sale greşeli în ultimii ani.

Prefaţă

În precuvîntarea la volumul I al acestei publicări se vorbeşte de greutatea unei istorii a timpurilor noastre.

Greutatea, care exista din capul locului pentru evenimentele menţionate în acel volum — epoca dintre anii 1866 şi 1876 —, trebuie să pară şi mai mare pentru volumul de faţă, care ajunge la timpuri mai apropiate şi aduce firul istoriei pînă în toamna anului 1895, totdeauna cu intenţia nepărtinirii

Subscrisul este încredinţat de adevărul tezei susţinute de Lessing, că cineva nu poate scrie bine decît istoria propriului său timp; deşi unul din cei mai interesanţi istorici moderni, Treitschke (în monografia *Lord Byron şi radicalismul*), se miră de „spirituala şi curajoasa" vorbă a lui Lessing şi mulţi alţii împreună cu el nu o vor admite. Ceea ce însă, după părerea noastră, o îndreptăţeşte, este mai marea siguranţă a constatării faptelor.

Trăind încă autorii lor şi în orice caz mulţi martori oculari, controlarea exactităţii se face de la sine şi eventualele rectificări se produc mai uşor. Tocmai acest folos creşte cu apropierea evenimentelor.

Iar în ce priveşte judecata istoriografului, aceasta nu ne pare a fi mai „obiectivă" sau mai lipsită de controversă la cei ce se ocupă cu istoria veche. Cine îşi aduce aminte cum Mommsen coboară pe Cicero la categoria „slugarnicilor politici", care trec dintr-un partid în altul după interesele materiale, şi numeşte pe Marcus Porcius Cato „o caricatură a strămoşului său", pe cînd în cartea de şcoală a lui Duruy acelaşi Cicero este *meilleur que son temps, croyant à la vertu, au pouvoir de la raison, à la liberté,* şi acelaşi Cato *celui peut-être de tous les grands personnages de l'antiquité qui porta le plus haut l'idée du devoir;* cine constată, apoi, cum însuşi Treitschke combate pe Macaulay în ideile sale

asupra dezvoltării constituţionale a Angliei: acela va fi înţeles valoarea pretinsei deosebiri între o istorie a trecutului şi o istorie contemporană cît pentru nepărtinirea lor.

Respectarea „obiectivităţii", întru cît este omeneşte cu putinţă, a fost pentru subscrisul înlesnită prin faptul că expunerea sa, aşa cum se vede alcătuită de la început ca o însoţire şi un adaos la discursurile parlamentare, urmăreşte întîmplările mai ales pe temeiul repercutării lor în Corpurile Legiuitoare şi în întregimea mişcării constituţionale.

În această privinţă însă, deşi în decursul evenimentelor descrise aici a făcut şi el parte din cîteva guverne ca ministru al instrucţiei publice, nu a rămas după urma sa nici o reformă legislativă; încercările sale s-au izbit de rezistenţa unor majorităţi variabile. Ideile de care a fost inspirat le-a crezut şi le crede drepte; unele din ele s-au şi realizat prin legile altora, căci ideile nu erau personale, ci culese şi adaptate din tezaurul comun al culturii europene; altele se vor realiza poate într-un viitor mai îndepărtat, în care putinţa participării sale personale va fi încetat de mult. Puţinul ce l-a putut face în acest departament ministerial (aducerea documentelor Hurmuzachi, restaurarea bisericii de la Curtea de Argeş, introducerea studiului limbii române în licee şi alte cîteva măsuri) l-a făcut pe cale administrativă, iar nu legislativă.

Astfel autorul scrierii de faţă, cu respectul ce-l are pentru realităţile date şi cu recunoaşterea dreptului majorităţilor de a fi cum sînt, a renunţat la orice gînd de legiferare în materie de şcoli şi aşteaptă aici progresul de la îndreptarea metodelor şi a personalului profesoral, fără nici o privire la vicisitudinile parlamentare. Cu atît mai dezinteresat se ştie în expunerea lor şi cu atît mai întărit în dorinţa celei mai impersonale aprecieri.

Dacă totuşi a reprodus în acest volum printre discursurile sale parlamentare şi pe cele relative la reforma învăţămîntului, a făcut-o din datoria de a publica discursurile în totalitatea lor. Numai astfel o asemenea publicare poate contribui la caracterizarea exactă a oamenilor şi a epocii. Suprimări, ştirbiri, modificări alterează imaginea realităţii.

Ceea ce a fost, trebuie să rămînă aşa cum a fost şi nu se poate face parcă n-ar fi fost; legea timpului e inexorabilă: *facta infecta fieri non possunt.*

T. MAIORESCU

Sinaia 3/16 octombrie 1903

VII

Sub regimul conservator. De la ministerul Theodor Rosetti-Carp pînă la formarea ministerului Lascăr Catargiu-Carp

23 martie 1888 - 7 decembrie 1891

Ministerul conservator „junimist" de la 23 martie 1888[1], chemat să înlocuiască regimul îndelungat al lui Ion Brătianu, este astfel compus:

THEODOR G. ROSETTI, prezident şi interne,
PETRE P. CARP, externe şi (de la 4 iunie pînă la 11 noiembrie 1888) ad-interim domenii,
TITU MAIORESCU, culte şi (pînă la 3 iunie 1888) ad-interim domenii,
MENELAS GHERMANI, finanţe,
General CONST. BAROZZI, război,
Prinţul AL. B. ŞTIRBEI, lucrări publice,
AL. MARGHILOMAN, justiţie.

Din cele arătate în capitolul precedent se înţelege pentru ce la căderea lui Ion Brătianu guvernul nu a fost încredinţat „Opoziţiei Unite" reprezentate prin triumviratul Dimitrie Brătianu-Lascăr Catargiu-Gheorghe Vernescu. Un minister de coaliţie poate fi indicat în împrejurări excepţionale pentru a semnala un moment istoric, a cărui importanţă îl înalţă deasupra partidelor, cum a fost primul minister al principelui Carol de la 11 mai 1866 şi cum ar fi trebuit să fie ministerul care a proclamat Regatul la 14 martie 1881. Dar la sfîrşitul lui martie 1888, cînd guvernul avea mai întîi de toate să îndrumeze ţara spre o altă direcţie a politicii interne şi să facă alegerile, o coaliţie de elemente contrare s-ar fi paralizat

[1] Aceasta este data decretului de numire, însă miniştrii depun jurămîntul şi intră în funcţie marţi la 22 martie după-amiază; vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", *Discursuri parlamentare*, vol. III, p. 80. (În lucrarea de faţă p. 156 — *nota St. N.*)

ea însăşi şi n-ar fi putut nici să prezideze la alegeri cu destulă hotărîre, pentru a împiedica dezlănţuirea urilor aţîţate împotriva lui Ion Brătianu. Iar programul negativ, în privinţa căruia putuse conveni „Opoziţia Unită" şi la a cărui executare se angajase, adică aşa-numita „reintrare în legalitate" prin abrogarea Constituţiei revizuite şi desfiinţarea Dotaţiei Coroanei, în forma în care fusese creată: acest program devenise o piedică mai mult pentru ajungerea la guvern a semnatarilor lui, cărora nu le rămînea decît să caute prilejul de a se desface de el şi chiar de a se desface unii de alţii.

Prilejul îl da ministerul Theodor Rosetti-Carp care era luat din opoziţia ne-coalizată şi îşi manifestase din capul locului direcţia sa conservatoare, deschizînd astfel perspectiva unei reconstituiri a întregului partid după eliminarea elementelor eterogene.

Că aşa a şi fost interpretat şi recunoscut ministerul Rosetti-Carp de către conservatorii din „Opoziţia Unită", se dovedeşte şi prin mărturisirea generalului Gheorghe Manu, care în şedinţa Camerei de la 26 noiembrie 1890 declara următoarele:

Domnii şefi ai Partidului Liberal-Conservator n-au găsit nimic a opune, ba încă au recomandat chemarea la putere, ca foarte constituţională, a lui Rosetti...

G. Vernescu: Noi l-am recomandat?

General Manu: Poate nu dvs., dar eu l-am recomandat, şi Constantin Grădişteanu, delegatul de a duce regelui moţiunea „Opoziţiunii Unite", l-a recomandat. După aceasta cei mai mulţi dintre noi, cei mai mulţi dintre liberalii-conservatori, în contra voinţei personale a şefului, Lascăr Catargiu, au fost de opinie că nu se poate să mai continue coaliţia, care era formată ca opoziţie unită pentru răsturnarea guvernului liberal-naţional. S-a format astfel atunci guvernul lui Theodor Rosetti, adică un guvern conservator.

O altă întrebare este pentru ce regele, dacă în acel moment critic a recunoscut necesitatea unui minister conservator junimist, nu a însărcinat cu formarea lui pe însuşi Petre Carp, care încă din anul 1881 prezentase parlamentului programul distinctiv al acestei grupări politice şi se afla deputat în Cameră, ci s-a adresat lui Theodor Rosetti, care, ca membru al Curţii de Casaţie, era retras din politica militantă. Poate tocmai această situaţie a lui Rosetti a contribuit la chemarea înaltului magistrat. În faţa violenţei crescînde cu care „Opoziţia Unită" combătuse regimul lui Ion Brătianu şi care acum se traducea în strigăte de răzbunare, a putut părea

preferabil un ministru-prezident mai puţin accentuat şi mai uşor dispus la concesii.

De altminteri, pentru „junimiştii" înşişi chestiunea personală devenea indiferentă din momentul în care li se dădea putinţa unui început de înfăptuire a programului lor politic. Şi numai cu gîndul la această înfăptuire au primit guvernul în ziua de 22 martie 1888, începînd de îndată punerea în lucrare a ideilor manifestate în Camera de la 1881 cu adaosurile indicate de împrejurările ulterioare. Astfel ministerul Theodor Rosetti-Carp, în care unii nu vedeau decît un simplu cabinet de tranziţie pentru alegeri, a cîştigat o altă însemnătate în evoluţia tînărului regat.

Convingerea că viaţa constituţională nu consistă în alternarea la guvern a diferitelor grupări de persoane numai pentru a se bucura de foloasele puterii, făcînd din activitatea legislativă şi administrativă un pretext şi o ocupaţie secundară, trebuia acum generalizată şi trebuia dezrădăcinat simţămîntul rămas de la domnia seculară a fanarioţilor, că schimbările politice se fac mai ales pentru căpătuirea clientelei.

Lipsa de sfială cu care guvernul Brătianu de cîţiva ani încoace anunţa la fiecare început de sesiune cîte un program de activitate legislativă, a cărui realizare nici nu o încerca, pe cînd şi în cealaltă parte se propuneau drept idei politice nişte generalităţi fără aplicare, iar dacă se propuneau şi idei aplicabile, ele erau destinate numai pentru agitare în opoziţie, nu pentru realizare la guvern: toate aceste deprinderi trebuiau combătute şi încetul cu încetul înlăturate pentru a aduce statul pe cale normală la acea cultură apuseană spre care tinsese de la început mişcarea sa naţională, cînd îşi adusese aminte de originea latină, respingînd deopotrivă suzeranitatea de la miazăzi şi protecţia de la miazănoapte.

Deocamdată însă ministerul Rosetti-Carp avea să se înfăţişeze înaintea unui parlament compus din adversari şi în acelaşi timp să restabilească ordinea tulburată de o mişcare a ţăranilor, a cărei izbucnire precedase cu cîteva zile intrarea în funcţiune a guvernului.

Camera liberală, deşi se afla la sfîrşitul lui martie, nici nu începuse discuţia publică a bugetului pentru anul de la 1 aprilie 1888 la 31 martie 1889, şi ministerului i se impunea datoria de a asigura mai întîi mersul regulat al administraţiei financiare. Însă unii membri ai „Opoziţiei Unite", nemulţumiţi de soluţia dată crizei ministeriale, căutau să împiedice această regulare a situaţiei, atacînd guvernul din prima zi a înfăţişării lui în Cameră. Gheorghe Panu şi

Nicolae Blaremberg, ultimii reprezentanţi ai unui antidinasticism care era pe cale de a deveni o armă prea tocită, imputau formaţiei Rosetti-Carp că este ministerul Palatului sau, cu formula întrebuinţată pe acele vremuri, un „guvern personal".

Generaţia tînără de la începutul secolului actual nu mai aude acest strigăt de atac; dar în epoca de la 1885 la 1895 opoziţia liberală de toate nuanţele îl îndrepta adeseori în contra guvernelor adverse, deplîngînd în acelaşi timp „violarea Constituţiei"[1]. Faptul merită să ne atragă luarea-aminte şi stă în legătură cu una din temele studiului nostru, care este „tranziţia României de la starea precară a unor Principate elective spre consolidarea unui Regat ereditar"[2]. În capitolul următor, o dată cu cercetarea împrejurărilor care în octombrie 1895 aduc pe Dimitrie Sturdza la putere, vom arăta interpretarea constituţională cu care liberalii din opoziţie căutau să justifice acea critică. Pentru moment trebuie să ne mărginim la situaţia ministerului de la 23 martie 1888.

Este instructiv de constatat că îndeosebi „junimiştii" din acest minister erau priviţi ca fiind într-o particulară intimitate cu Palatul, şi din această închipuire li se aplica mai ales lor epitetul de curtezani, pentru a nu cita un alt cuvînt mai trivial împrumutat din vocabularul francez.

Aplicarea acestui epitet era nedreaptă faţă de junimişti.

Din momentul în care politica lor recunoscuse necesitatea programului naţional al Divanurilor Ad-Hoc de la 1857, susţinerea şi întărirea dinastiei alese în aprilie 1866 erau unul din punctele de căpetenie pentru toată concepţia despre noul stat român, şi asupra acestui punct nu mai putea să încapă nici o şovăire, precum nu a încăput nici asupra celorlalte: unirea, independenţa, sistemul reprezentativ. Tocmai această consecvenţă neabătută trebuia să-i apere de imputarea servilismului, deoarece ei şi în afară de realizarea programului constitutiv de la 1857 erau cunoscuţi prin formularea unui program de organizare internă şi prin cererea ca toate partidele să aducă la cunoştinţa ţării ideile lor politice precise, de care să se ţină atît în opoziţie, cît şi la guvern.

---

[1] Într-un discurs din şedinţa Camerei de la 16 noiembrie 1890 Take Ionescu, pe atunci liberal, explică pentru ce, deşi liberal, recunoaşte că nu se poate imputa ministerului Theodor Rosetti că ar fi fost „personal". Însă *Voinţa naţională* încă în februarie 1894 publică în contra diferitelor cabinete conservatoare articole de fond intitulate „Şase ani de regim personal", „Armata şi regimul personal" etc.

[2] „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare*, vol. I, p. 2. (În lucrarea de faţă p. 9 — *nota St. N.*)

Oamenii publici care se caracterizează printr-o asemenea atitudine stau şi cad cu programul lor şi dau astfel mai multă garanţie de independenţă. În ideea lor despre respectul absolut cuvenit regelui inviolabil şi neresponsabil, datoria omului de stat este de a avea şi de a manifesta de mai înainte programul său de acţiune în privinţa chestiunilor însemnate la ordinea zilei, iar dreptul Coroanei este de a aduce aceşti oameni cu acest program la guvern, dacă îi crede în interesul ţării, fireşte cu aprobarea ulterioară sau anterioară a parlamentului, şi de a-i îndepărta de la guvern cînd nu-i mai crede în interesul ţării, cu acelaşi acord între Coroană şi parlament.

Din contră, cine nu are şi nu arată de mai înainte convingerile sale asupra viitoarei acţiuni de guvern sau, dacă le are şi le arată în opoziţie, este gata să le părăsească la guvern, acela se va învîrti totdeauna după voinţa altora: în opoziţie se va pleca înaintea suveranităţii de jos, la guvern înaintea celei de sus. Şi astfel antidinasticii din opoziţie devin adeseori linguşitorii de la guvern, cu marele pericol că, sub pretext de a atribui regelui toate meritele, îi atribuie în fapt toată răspunderea şi slăbesc simţămîntul dinastic, de-abia statornicit după atîtea peripeţii.[1]

---

[1]Dintre „junimiştii" politici se tăgăduieşte anume fruntaşului lor, lui P. Carp, lealitatea statornică faţă de dinastie, şi prin unele ziare (nu în parlament şi în prezenţa lui Carp, căci atunci faptul ar fi fost de mult lămurit şi rectificat) i se aminteşte colaborarea la ziarul *Le Pays Roumain*, despre care se găsesc în cartea *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*, vol. II, p. 85, o notă şi cîteva rînduri dintr-o scrisoare de la 1870 a principelui Anton de Hohenzollern către domnitorul nostru, unde se vorbeşte de P. Carp şi de „perfidia" acelui ziar „antidinastic".

Nu e de mirat ca principele Anton de Hohenzollern, nedeprins cu exuberanţa de stil a ziarelor noastre şi judecînd din punct de vedere occidental, să fi rămas impresionat de unele articole antidinastice din *Le Pays Roumain* şi să fi presupus lui Carp asemenea porniri, de vreme ce îl vedea figurînd pe frontispiciul foii ca unul din redactori.

În fapt lucrurile stau altfel. *Le Pays Roumain* a fost o anexă franceză hebdomadară a ziarului romîn *Ţara* („Ţèrra"), fundat în noiembrie 1867 de un comitet al Partidului Conservator, compus din Manolache Costache, P. Mavrogheni, prinţul Dimitrie Ghica, generalul Tell, Al. Plagino, V. Boerescu, care a încredinţat redacţia lui N. Blaremberg şi Aristide Pascal, iar pentru a avea şi un reprezentant moldovean, s-a adresat lui P. Carp, pe atunci în Paris. Propunerea fiind făcută în numele întregului Partid Conservator, Carp a primit să figureze în redacţia noului ziar, şi astfel a apărut la 12 (24) noiembrie 1867 *Le Pays Roumain revue hebdomadaire*, cu notiţa:

> „La direction politique du *Pays Rouman* est confiée à Mm. Nicolas Blaremberg, Aristide Pascal et Pierre Carp. La direction littéraire, à M. Ulysse de Marsillac."

Cum a înţeles comitetul fundator al ziarului atitudinea sa faţă de Coroană, se vede din următoarea declaraţie publicată tot în acel număr începător de la 12 (24) noiembrie 1867:

Mai constituțional admisibilă decît acea imputare de guvern personal era cererea lui P. Grădișteanu ca parlamentul, de-abia ales în ianuarie, să fie îndată dizolvat și alegerile făcute în timpul cel mai scurt. Căci într-adevăr ministerul Theodor Rosetti-Carp

---

„Qu'il soit bien entendu que, tout en combattant le ministère actuel (Golesco-Bratiano), nous professons le respect le plus profond pour l'auguste fondateur de la dynastie à qui la nation a confié ses destinées, et que nous regarderions comme une trahison indigne de nous toute atteinte portée au trône sur lequel nous sommes si heureux et si fiers de saluer le dévouement patriotique, les vertus publiques et privées, la générosité sans bornes du fils de l'antique maison des Hohenzollern devenu le chef de la nation roumaine."

În *Le Pays Roumain*, ca și în *Țara* (încetate de altminteri în decursul anului 1870), articolele nu erau semnate. Dintre puținele articole scrise de Carp nu se referă nici unul la Coroană, zilnica stăruință în redactarea ziarelor o punea N. Blaremberg, care însă peste puțin timp s-a aruncat în cunoscuta opoziție antidinastică. Că articolele antidinastice din *Pays Roumain* cad în răspunderea sa personală, se poate constata și dintr-o discuție a Camerei. Cu prilejul furtunoaselor dezbateri din ianuarie 1871 relative la scrisoarea domnitorului pretinsă către Auerbach, Aristide Pascal se arătase destul de respectuos pentru Coroană, pe cînd N. Blaremberg fusese cît se poate de agresiv în contra domnitorului (în discursul său îi amintise soarta împăratului Maximilian din Mexico); asupra unei asemenea deosebiri de atitudine între cei doi redactori de la *Le Pays Roumain* (Carp încetase orice relație cu ziarul după intrarea sa în ministerul Manolache Costache, la 20 aprilie 1870) Nicolae Ionescu atacă pe Blaremberg, iar acesta îi răspunde cu următoarele cuvinte zise „în chestiunea personală" (ședința Camerei de la 30 ianuarie 1871):

„D. Nicolae Ionescu a profitat de oarecare cuvinte zise de onor. d. Pascal spre a-mi adresa o diatribă din cele mai pasionate. Faptul de a fi colaborat cu acesta la redacția unei foi, care - prin paranteză - a încetat, este după d-sa de ajuns pentru ca vederile noastre să fie negreșit identice. Mai întîi de unde știe d-sa dacă tocmai *aceste divergențe ce se manifestă astăzi nu sînt cauza ce a contribuit mai mult la încetarea organului în chestiune.*"

Prin urmare nu este drept a atribui lui Carp articolele antidinastice din *Le Pays Roumain*. Cel mult i se poate imputa de ce s-a retras de la redacția ziarului îndată ce au apărut asemenea articole. Dar și aici îl scuză împrejurarea că însuși Comitetul conservator, care îl chemase la colaborare și care era compus din bărbații cei mai autorizați ai partidului, nu crezuse de cuviință să facă vreo manifestare contrară.

Am adăugat această lungă notă la textul expunerii de mai sus fiindcă întregul episod este caracteristic pentru ușurința cu care și vechiul Partid Conservator trata pe atunci chestiunea dinastică. De altminteri toată critica adresată în contra colaborării lui Carp la acele ziare este indiferentă pentru afirmarea din textul nostru, că atitudinea grupării politice numite „junimistă" nu a șovăit niciodată în privința respectului datorit Coroanei; căci această grupare ca grupare politică datează din primăvara anului 1871, precum se arată în „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare*, vol.I, pp. 40-48 (în lucrarea de față pp. 30-35 — *nota St. N.*), și numai de atunci încoace a putut fi vorba de un program politic „junimist" și de consecventa lui respectare, iar ziarele *Țara* și *Le Pays Roumain* încetaseră în decursul anului 1870.

fiind luat din elementele opoziţiei, fie cît de moderate, avînd prin urmare înţelesul unei schimbări de regim, încrederea ce i-o acordase regele trebuia să fie completată prin încrederea parlamentului, şi P. Grădişteanu presupunea că acel parlament brătienist nu putea să susţină nici un act al noului guvern.

Dar situaţia era prea încordată în momentul căderii lui Ion Brătianu şi teama de darea lui în judecată prea mare pentru ca majoritatea de atunci să nu fi fost accesibilă unor considerări de prudenţă, şi pe de altă parte starea financiară periclitată prin creştereaagiului reclama cel puţin stricta păzire a normei bugetare, adică votarea la timp a veniturilor şi cheltuielilor statului pentru anul viitor.

Fireşte că dacă membrii noului cabinet şi-ar fi interpretat misiunea politică numai în sensul unui minister de tranziţie, ar fi trebuit să dizolve îndată parlamentul fără privire la situaţia financiară şi la răzbunările politice de prevăzut. Dar tocmai în concepţia lor de guvern chestiunea financiară era de o însemnătate covîrşitoare în acel moment, şi datoria de a pregăti terenul favorabil pentru neapăratele reforme interne presupunea împiedicarea pornirilor de răzbunare politică, de care era tulburată o mare parte a „Opoziţiei Unite" şi pentru a căror legitimare se invoca exemplul Partidului Liberal de la 1876 cu darea în judecată a tuturor miniştrilor conservatori.

Din aceste puncte de vedere prealabila regulare a bugetului şi întîrzierea dizolvării parlamentului erau de la sine indicate. Prima condiţie, cea relativă la buget, fusese şi pusă de Carp şi primită de demisionarul Ion Brătianu în numele partizanilor săi. Astfel guvernul a cerut şi a dobîndit îndată de la Cameră votarea bugetului *en bloc*, şi la 1 aprilie în bună regulă constituţională s-a promulgat noul buget al statului. Din acel moment dispăruse chiar şi pretextul de a mai vorbi de „guvern personal" votîndu-i-se de Cameră bugetul, ministerul Rosetti-Carp a fost recunoscut ca o necesitate a momentului şi a primit sancţiunea ţării legale, şi totodată i s-a întărit autoritatea în vederea importantelor măsuri de luat spre cea mai grabnică înlăturare a agiului.

Pînă a nu închide parlamentul, guvernul face să se voteze legea pentru răscumpărarea monopolului pulberilor, prezentată de ministerul Brătianu în ultimele sale zile[1], şi o promulgă la 9 apri-

[1]Vezi discursul 78, în *Discursuri parlamentare*, vol. IV, Editura Librăriei Socec, Bucureşti, 1904, p. 115.

lie, precum cu o zi mai înainte promulgase legea pentru continuarea fortificaţiilor, accentuînd îndată deosebirea de conservatorii din „Opoziţia Unită", care se pronunţaseră în contra acestor lucrări, dar pe care le-au continuat şi ei cînd au ajuns la guvern.

Ministerul de la 23 martie 1888 în primele zile ale funcţionării sale, alături de lupta din parlament şi de obişnuitele frămîntări ale schimbărilor de regim, este mai ales preocupat de răscoala ţăranilor. Izbucnită în cîteva sate din judeţul Ilfov, mişcarea se întinde curînd şi peste judeţele învecinate. Ţăranii, unii adeeniţi şi de bună-credinţă, alţii ca pretext, cer cu zgomot pămînt fie de la stat, fie de la particulari. Cîtă vreme actele de violenţă se îndreaptă numai în contra autorităţilor comunale, guvernul încearcă înlăturarea lor prin blîndeţe; cînd însă ţăranii instigaţi atacă viaţa oamenilor şi proprietăţile particulare, o reprimare mai aspră devine inevitabilă, şi guvernul se vede pus în trista necesitate de a trimite armata în contra celor răzvrătiţi. La 12 aprilie un comunicat al *Monitorului* poate anunţa că ordinea este pretutindeni restabilită.

Faţă de această grabnică potolire şi de faptul că răscoala n-a avut alte urmări, nu mai are importanţă să cercetăm cine au fost adevăraţii ei instigatori şi dacă erau fundate învinuirile aduse de *Voinţa naţională* în contra unor membri ai „Opoziţiei Unite" şi în contra conivenţelor presupuse cu nişte agenţi ruşi, nici dacă se amestecaseră şi socialiştii.

Înainte de încetarea răscoalei ţărăneşti, la 4 aprilie, guvernul închide sesiunea parlamentară, şi Mesajul se mărgineşte a releva „regularea la timp a situaţiei financiare". Acum miniştrii pot întrebuinţa puţinele luni ce le mai rămîn pînă la începeea campaniei electorale, pentru discutarea în consiliu şi elaborarea definitivă a principalelor proiecte de legi, nu numai a celor indicate pentru prima sesiune 1888-1889, ci şi a celor destinate întregii legislaturi de patru ani, lucrare de cea mai mare însemnătate pentru un guvern ai cărui membri propuseseră încă în Camera de la 1881 un program de organizare internă şi vedeau în aplicarea lui treptată scopul principal al luptei lor politice în „Era nouă" a Regatului Român. Totodată era o chestiune de corectitudine constituţională ca programul legislativ să fie adus la cunoştinţa ţării înainte de alegeri, pentru a deveni ceea ce se numeşte „platforma electorală". Un stat cu sistem reprezentativ cere neapărat o educaţie politică

a corpului electoral şi trebuie să-i deştepte cît mai multă pricepere şi considerare a problemelor de interes general. Astfel guvernul, dizolvînd parlamentul la 8 septembrie şi hotărînd alegerile pentru începutul lui octombrie 1888, publică totodată prin chiar *Monitorul oficial* principalele sale proiecte de legi şi le însoţeşte de un „Apel către alegători", al cărui text îl reproducem aici:

În faţa apropiatelor alegeri pentru Cameră şi Senat, guvernul se crede dator a expune Ţării vederile sale asupra situaţiei interne şi a reformelor ce le reclamă.

Generaţiei care ne-a precedat şi din care avem încă în mijlocul nostru cîţiva reprezentanţi de frunte i-a fost dat să-şi îndeplinească marele ei program naţional. Puternica aspiraţie a românilor spre cultura occidentală a fost satisfăcută în formele ei generale. Pe felurite căi şi după felurite idei de partid, a căror diferenţă însă era adeseori mai mult aparentă decît reală, premergătorii noştri au fundat monarhia constituţională a României sub dinastia victoriosului Rege Carol I.

Opera trecutului este terminată.

Ceea ce se impune acum generaţiei noastre este organizarea temeinică a Ţării înlăuntrul cadrului constituţional, îndeosebi regularea situaţiei economice, descentralizarea administrativă şi independenţa magistraturii.

În ultimii ani ai luptelor parlamentare, cererea acestei opere de reformă, deja prea amînată, s-a produs cu stăruinţă şi i s-au indicat şi unele baze.

Acum în fine a sosit momentul de a concentra activitatea politică asupra reformelor necesare, şi guvernul şi-a îndeplinit datoria de a prezenta Ţării pe cele mai decisive, nu sub forma vagă şi nefolositoare a unui program de dorinţe generale, ci sub forma precisă a chiar proiectelor de legi elaborate în amănuntele lor.

Tendinţa acestor proiecte de primă necesitate, care, după convingerea guvernului, vor trebui să formeze obiectul dezbaterilor parlamentare în noua legislatură, se poate rezuma astfel:

Relativ la situaţia economică, cea dintîi preocupare a noastră a trebuit să fie soarta sătenilor şi a meseriaşilor. Între dînşii şi elementele conducătoare ale unui popor există o solidaritate de interese, care nu se poate ignora fără o grea răspundere naţională. A stîrpi şi a preveni proletariatul în sate şi în oraşe este idealul pe care-l urmărim; şi dînd săteanului toate înlesnirile putincioase pentru împroprietărire, căutînd, precît atîrnă de guvern, a introduce o mai mare echitate în raporturile dintre proprietari şi săteni, procedînd la o organizare administrativă, care să pună populaţia la adăpostul abuzurilor birocraţiei inferioare, credem a realiza un progres serios. Cît pentru meseriaşi şi lucrători, legea asupra meseriilor va stabili

între dînşii o puternică asociere ce-i va apăra în contra ignoranţei, a neajunsurilor bătrîneţei şi a accidentelor.

În privinţa reformei administrative, prin proiectele de lege asupra organizării comunelor rurale şi asupra organizării administraţiei generale s-a deosebit cu desăvîrşire comuna rurală de cea urbană şi s-au luat deasupra celei dintîi sarcinile şi îndatoririle complicate ce o apasă astăzi şi o împiedică a avea o viaţă proprie mai sănătoasă, bazată pe interesele ei fireşti. Siguranţa publică greu compromisă se va spori în mod simţitor prin mărirea numărului şi micşorarea circumscripţiilor agenţilor direct însărcinaţi cu paza ei şi totodată se va reduce din administraţia zilnică a comunelor acel formalism sec, care nu face decît a înlesni abuzurile şi vexaţiunile de tot soiul. Suprimînd din organizarea judeţeană comitetele permanente şi înlocuindu-le cu noile comitete instituite pe lîngă fiecare căpităniе, cărora li s-a dat un cerc mai larg de acţiune, se va face un pas înainte pe calea adevăratei descentralizări şi a participării reale a cetăţenilor la afacerile administrative.

Instituirea căpităniilor generale întinde această descentralizare asuprea tuturor administraţiilor civile ale Statului, unde astăzi enorma îmbulzeală a lucrărilor în birourile ministeriale face din ce în ce mai anevoioasă o soluţie grabnică şi dată în cunoştinţă de cauză a diverselor chestiuni. Proiectele de legi asupra organizării comunelor urbane, asupra înfiinţării unei jandarmerii, asupra admiterii şi înaintării în funcţiile administrative, asupra perceperii dărilor comunale şi judeţene, în fine asupra modificărilor de introdus în legea actuală electorală comunală şi judeţeană vor completa organizarea proiectată şi vor forma un cod administrativ coordonat, care va căuta să dezvolte instituţiile fără a produce confuzia ce ar rezulta dintr-o reformă prea radicală.

În justiţie, guvernul propune Corpurilor Legiuitoare inamovibilitatea pentru curţile de apel, pentru preşedinţii de tribunale şi pentru judecătorii de instrucţie, aceştia îndeosebi pentru a fi la adăpost de bănuiala influenţelor guvernamentale. Intră firește în vederile guvernului de a întinde inamovibilitatea la toate organele legii, treptat cu învăţămintele experienţei, şi de a completa reforma prin ameliorarea retribuţiei magistraţilor. Legea pentru organizarea judecătorească s-a mai preocupat a pune la dispoziţia sătenilor justiţia simplă şi expeditivă ce nu le-au putut-o da judecătoriile comunale.

În administrarea finanţelor, guvernul îşi propune a remania unele din impozite pe baze mai echitabile, spre a putea desfiinţa acele dări pe care opinia generală le consideră ca mai îngreuitoare şi mai nedrepte, precum taxa asupra rachiurilor şi spirturilor şi taxa de 5% asupra funcţionarilor;

a reforma instituţia creditelor agricole, a căror situaţie inspiră legitime îngrijiri, spre a micşora pagubele eventuale ce pot aduce Statului şi spre a le pune în stare să răspundă în realitate la necesităţile cultivatorilor, pentru care au fost create; în fine, a restabili valoarea monedei fiduciare astăzi în circulaţie restituind datoria provenită din biletele ipotecare şi luînd toate celelalte măsuri necesare spre a scăpa comerţul şi creditul public de neajunsurile agiului şi a împiedica reîntoarcerea sa.

În Departamentul cultelor şi al instrucţiunii publice sînt deocamdată două mari trebuinţe de satisfăcut. Este întîi îmbunătăţirea sorţii clerului de mir; pentru acest scop Sf. Sinod îşi va termina în sesiunea de toamnă proiectul început pentru organizarea eparhiilor; iar o parte a mijloacelor materiale cerute se va procura din monopolizarea în favoarea preoţilor mireni a producerii şi vînzării unor obiecte necesare cultului religios. A doua trebuinţă urgentă este întinderea învăţămîntului real; actualele gimnazii reale vor fi completate pînă la 7 clase (s-a şi făcut începutul cu cel din Brăila), şi absolvenţilor li se va deschide intrarea legală la facultăţile de ştiinţe şi de medicină, precum şi la Şcoala Superioară de Poduri şi Şosele. O asemenea direcţie dată unei părţi a învăţămîntului public, de la clasicismul exclusiv de astăzi spre studiile mai practice, ne îndreptăţeşte a spera accelerarea mişcării economice şi industriale şi înfrînarea tendinţei spre funcţionarism.

Acestea sînt reformele principale pe care ministerul le crede indicate în starea actuală a Ţării.

Rămîne acum ca dvs., domnilor alegători, să hotărîţi, prin reprezentanţii ce-i veţi alege, dacă primiţi — în tendinţa lor generală — aceste idei de reformă, fără de care, după convingerea noastră, Ţara va cădea în nişte lupte sterile ce vor întîrzia propăşirea şi întărirea naţiunii.

Făcînd acest apel, ne adresăm cu încredere la cugetul înţelept şi cumpătat al poporului român.

Th. G. Rosetti, P.P. Carp, T. Maiorescu, Al. Ştirbei,
General Barozzi, M. Ghermani, Al. Marghiloman

Bucureşti, 12 septembrie 1886

Cele mai multe proiecte de legi astfel anunţate au şi fost înfăptuite în epoca de peste şapte ani a regimului conservator de la 1888 pînă la 1895 şi li s-au putut adăuga şi altele. Aşa fiind, numeroasele obiecţii deşteptate prin apelul de mai sus şi prin forma publicării lui nu ne par decît simptomele premergătoare ale oricărui progres. Nu era lucru uşor de a înlocui abstracţiunile de pînă acum cu măsuri precise de organizare şi de a cere, în contra ademenirilor electorale şi a făgăduielilor zadarnice, onesta executare

a unui program politic manifestat. Lupta era neapărată şi prevăzută. Dar, cu toate împotrivirile, precedentul a prins rădăcini, şi atît ministerul L. Catargiu de la 18 decembrie 1891, cît şi ministerul Dimitrie Sturdza de la 14 februarie 1901 au anunţat ţării de mai înainte şi cu precizia cerută vederile politice ale guvernului lor şi le-au şi realizat. Abaterea lui Dimitrie Sturdza la octombrie 1895, cînd în chestiunea transilvană a luat la guvern o atitudine contrară celei susţinute în opoziţie, a avut urmări aşa de nefericite pentru el, încît nu credem că de acum înainte se va mai repeta o asemenea eroare.

Şi astfel putem afirma că s-a statornicit o îndreptare în chiar cugetul oamenilor noştri politici - lucru mult mai important decît vremelnicele legi croite în controverse şi modificate după împrejurări. În ceea ce priveşte însă legile, cu toate violentele critici ale liberalilor în contra proiectelor noului guvern, în contra legii meseriilor, taxată de reacţionară, a jandarmeriei rurale, a monometalismului de aur etc., ele au fost în curînd răzbunate prin necesitatea ce au simţit-o liberalii înşişi de a le respecta şi în parte de a le înfăptui.

În mijlocul acestor discuţii se apropie alegerile generale. În afară de pregătirea operei legislative pentru organizarea internă, a cărei însemnătate era prea puţin priceputǎ, guvernul în cele şase luni ale activităţii sale putuse atrage atenţia prin alte fapte caracteristice. De relevat este depărtarea companiei străine „Lemberg-Czernowitz-Iassy" de la exploatarea liniei ferate Iaşi-Roman-Iţcani şi trecerea administraţiei ei asupra statului român - măsură de mult cerută, dar totdeauna ocolită de guvernul liberal de teama jignirii intereselor unor partizani fruntaşi ca Beizadea Dimitrie Ghica şi Mihail Kogălniceanu, reprezentanţii români ai acelei societăţi abuzive; şi este mai ales de relevat surprinzătoarea scădere şi în curînd desăvîrşita stîrpire a agiului obţinută printr-o serie de dispoziţii, despre care vom vorbi în capitolul următor.

Dar toate acestea nu înlăturau impresia de nedumerire, de care erau cuprinşi mulţi alegători faţă de guvernul „junimist". În locul schimbărilor radicale în personalul administrativ şi judecătoresc, cu care erau deprinşi la venirea unui nou regim şi pe care o cereau cu stăruinţă unii membri ai „Opoziţiei Unite" („cu mătură şi cu răşină!" strigau ei pe atunci), ei vedeau acum ocrotirea multor funcţionari ai regimului trecut şi nu înţelegeau că aceasta era din

partea guvernului anticiparea marii reforme, a cărei trebuinţă de-abia peste vreo 14 ani avea să fie mai obşteşte simţită: stabilitatea - pe cît se poate - a funcţionarilor statului, judeţului şi comunei. Pe de altă parte opinia publică nu putea rubrica noul guvern în nici una din vechile despărţiri de partide, aşa cum se prezentau în acel moment. Căci deşi se ştia că „junimiştii" aveau principii conservatoare, reintrarea lor în organizarea partidului nu era încă făcută, de vreme ce vechii conservatori se aflau confundaţi cu atîtea elemente disperate din „Opoziţia Unită".

Aceste nedumeriri prevesteau că rezultatul viitoarelor alegeri nu se va rezuma în formula obişnuită: atîţi guvernamentali, atîţia din opoziţie, ci va cuprinde fermentul unei evoluţii, din care de-abia mai tîrziu se va înjgheba adevăratul minister al acestei epoci conservatoare: ministerul Lascăr Catargiu-Carp.

Deocamdată şi în însăşi campania electorală de la septembrie-octombrie 1888, „Opoziţia Unită" începe prin a-şi dezminţi declaraţia că nu recunoaşte revizuirea Constituţiei şi este silită să i se supună.

Acum mai ales reiese importanţa faptului că guvernul „junimist" este în esenţă un guvern conservator; el înlesneşte apropierea elementelor similare din „Opoziţia Unită" şi impune vechilor conservatori desfacerea de nefireasca legătură, mai întîi de coaliţia cu Dimitrie Brătianu, apoi şi de împerecherea cu grupul vernescan. În curînd toţi conservatorii redobîndesc şi curajul şi demnitatea de a se numi sincer ceea ce sînt, adică Partid Conservator, părăsind confuzia etichetei de „conservator-liberali" sau „liberal-conservatori", la care îi coborîse teama de impopularitate şi compromiterea cu grupuri politice străine de chemarea lor proprie.

Astfel alegerile generale, terminate la 14 octombrie 1888, dau - precum se şi prevedea - o mare majoritate de elemente conservatoare. Se aleg toţi fruntaşii vechiului partid de ordine, mulţi „junimişti", prea mulţi „vernescani", dar se aleg şi destui liberali, printre care M. Kogălniceanu, Dimitrie Brătianu, D. A. Sturdza, Gh. Ghiţu, N. Fleva, Take Ionescu etc; se aleg şi doi socialişti[1]. Prin insistenţa energicului primar al capitalei, Em. Protopopescu-Pake, căruia n-ar fi trebuit să i se cedeze, s-a opus lui Ion Brătianu în Bucureşti candidatura „liberal-conservatoare" a bancherului

[1]Vezi discursul 79, în *Discursuri parlamentare*, vol. IV, p.127.

Zerlendi[1]. Cu toate acestea, ca rezultat final, opoziţia liberală a putut număra în Cameră şi Senat vreo 40 de membri, şi acest număr apare ca o notă favorabilă în deosebire de „unanimităţile" guvernamentale, cu care unele alegeri ulterioare, mai ales cele de la 1895 şi 1901, au compromis regimul constituţional şi au dovedit şi mai mult sterilitatea revizuirii de la 1884.

Noul parlament se deschide la 1 noiembrie 1888, cu 15 zile înainte de termenul ordinar. Faţă de rezultatul alegerilor şi după toată tendinţa ministrului-prezident Theodor Rosetti, care lucrase în înţelegere cu Lascăr Catargiu, cabinetul trebuia să fie modificat în compunerea sa, pentru a exprima o primă fază a apropierii tuturor conservatorilor. Modificarea se face însă cu multă greutate, şi situaţia parlamentară devine de la început nesigură, precum se vede îndată la compunerea biroului. Pe cînd în Cameră alegerea de prezident a lui Lascăr Catargiu, primită de guvern, izbuteşte cu mare majoritate, în Senat se alege generalul Florescu în contra candidatului guvernului Nicolae Kretzulescu.

În asemenea împrejurări tratativele pentru reconstruirea cabinetului sînt foarte anevoioase. Dar în sfîrşit, după 11 zile şi după ce „junimiştii" fac concesia de a primi alături de ei pe G. Vernescu, pentru care stăruia - pe lîngă cei doi prezidenţi ai Corpurilor Legiuitoare - îndeosebi şi generalul Manu, se convine asupra următoarei liste ministeriale, al cărei decret de numire apare la 12 noiembrie 1888:

TH. G. ROSETTI, prezident fără portofoliu,
G. VERNESCU, justiţie,
General G. MANU, război,
P. P. CARP, afaceri străine,
Al. LAHOVARI, domenii,
T. MAIORESCU, culte,
Al. B. ŞTIRBEI, interne,
MEN. GHERMANI, finanţe,
AL. MARGHILOMAN, lucrări publice.

Înainte de a se prezenta parlamentului guvernul astfel modificat, se petrece la Palat o scenă de o solemnitate excepţională. Regele convoacă (vineri, 11 noiembrie, 10 ore seara) pe cei doi

[1]Precum de altminteri sub regimul liberal, deşi printr-un contrast mai puţin supărător, se opusese odinioară lui C. Bozianu necunoscutul dr Severin.

prezidenţi ai Corpurilor Legiuitoare împreună cu toţi miniştrii şi, aşezînd în jurul mesei la dreapta sa pe Lascăr Catargiu, (probabil ca fost locotenent domnesc), la stînga pe generalul Florescu, deşi prezident al Senatului, şi după ei pe miniştri, întreabă întîi pe Lascăr Catargiu, arătînd cu un gest circular persoanele desemnate pentru ministerul modificat, dacă acest guvern, astfel compus, este expresia majorităţii şi va avea sprijinul său. La această întrebare L. Catargiu răspunde afirmativ şi declară că-i va da tot sprijinul. În acelaşi sens se exprimă şi generalul Florescu.

După aşa solemnitate şi cu aşa întărire se înfăţişează a doua zi noul cabinet înaintea parlamentului. Dar tăria este numai aparentă. În mesajul deschiderii, care de astă dată, conform cerinţelor formulate de noi în opoziţie, cuprinde în mod exact reformele propuse ca temă a lucrărilor pentru acea sesiune, se indicase proiectele de legi pentru înstrăinarea unor părţi din bunurile statului în folosul ţăranilor, pentru tocmelile agricole, pentru retragerea biletelor ipotecare şi pentru organizarea judecătorească. După stagnarea ultimilor ani ai regimului liberal, mulţi conservatori aleşi aveau dorinţa sinceră de a contribui cu munca lor la îndeplinirea operei legislative, pentru care fuseseră chemaţi, şi înainte de a se termina introducerea istorică a volumului de faţă vom arăta rezultatul activităţii lor. Dar de-abia începuseră secţiile parlamentului să se ocupe cu discutarea proiectelor de legi, cînd se văd împiedicate prin tot felul de incidente şi constată cu mirare că cei doi prezidenţi sînt aceia care fac greutăţi guvernului. Îndeosebi Lascăr Catargiu caută prilej de a-şi arăta nemulţumirea şi de a se retrage de la prezidenţa Camerei. Prilejul îl găseşte uşor. Împreună cu N. Blaremberg propune „a se declara Brăila şi Galaţii *porto-franco* pe 10 ani", şi cînd guvernul se pronunţă contra (Al. Lahovari, în şedinţa de la 13 ianuarie 1889, nu se poate opri de a zice: „Scenele triste, la care asistăm de două zile, îmi aduc aminte un cuvînt ce l-am auzit adineauri de la un spiritual coleg din Cameră: aici pare a nu mai fi vorba de porto-franci, ci de portofolii") şi cînd Camera, după trei zile de dezbateri, respinge propunerea, Lascăr Catargiu îşi dă demisia din prezidenţă şi, văzîndu-se reales, şi-o reînnoieşte cu stăruinţă, aşa încît Camera la 19 ianuarie îşi alege un alt prezident în persoana fostului ministru al „Junei drepte" de la 1870, Constantin Grădişteanu.[1]

[1]Şi N. Blaremberg crede de cuviinţă să-şi dea demisia din vicepreziden ţă, însă demisia îi este îndată primită şi în locul său se alege E. Protopopescu-Pake.

Incidentul cu Lascăr Catargiu este semnalul altor dificultăţi parlamentare, care se concentrează în cererea depusă de N. Blaremberg în numele a 22 deputaţi (printre care G. Apostoleanu, G. Em. Lahovari de la *Indépendance Roumaine*, G. Panu) de a se da în judecată cabinetul „lui I. C. Brătianu în cele două ultime formaţii ale sale". Propunerea era cu atît mai insidioasă, cu cît se ştia că „junimiştii" din guvern erau adversarii ei hotărîţi, pe cînd cei mai mulţi conservatori din „Opoziţia Unită" o aprobau, iar Lascăr Catargiu voia îndeosebi să se răzbune pentru darea sa în judecată de la 1876. Dezbaterile ce urmează slăbesc autoritatea guvernului şi în decursul lor se trădează un fel de conivenţă între opoziţie şi cel puţin unul din membrii cabinetului modificat. Căci pe cînd la aprinsa discuţie iau parte dintre deputaţi G. Panu, N. Blaremberg, Lascăr Catargiu, Al. Enacovici, vorbind pentru darea în judecată, şi Take Ionescu, Gr. Chrisenghi, M. Kogălniceanu vorbind contra, dintre miniştri nu intră în luptă decît Carp şi autorul scrierii de faţă, pronunţîndu-se fireşte în contra acuzării. Însă în vremea în care cel din urmă vorbea de la tribună şi cita tocmai precedentul cu darea în judecată a lui Lascăr Catargiu de la 1876 ca o greşeală a liberalilor ce nu trebuia imitată, se aude deodată întrerupt cu violenţă de un coleg al său de pe banca ministerială, de ministrul de justiţie G. Vernescu, care vine în ajutorul lui N. Blaremberg.[1] Din această singură scenă se poate înţelege mai bine decît din orice explicare situaţia anormală a ministerului Theodor Rosetti, modificat la 12 noiembrie 1888.

Cît pentru însăşi propunerea Blaremberg, ea - după felul propunătorului - păcătuia de la început prin exagerare, cuprinzînd între punctele de acuzare şi chestiunea Basarabiei şi a Dunării. Pentru a face propunerea mai acceptabilă în ochii majorităţii, Nicu Filipescu, Iacob Negruzzi, Al. Marghiloman şi alţii se încearcă să o amendeze şi să o mărginească la „violările de lege şi delictele de drept comun, în afară de orice preocupare politică". Ivindu-se însă îndoieli, dacă legea asupra responsabilităţii ministeriale admite asemenea amendamente, noul prezident al Camerei, C. Grădişteanu, în şedinţa de la 2 februarie 1889 pune primitiva propunere Blaremberg la vot, şi curiosul rezultat este că - după ce se

De altminteri Lascăr Catargiu, ajuns însuşi în capul guvernului, chiar după o nouă dizolvare a Camerei, nu mai revine la cererea de *porto-franco*.

[1] Vezi *Discursuri parlamentare*, vol. IV, discursul 92, pp. 214-239.

declară „votanţi 160, abţineri 1" - din urne ies totuşi 161 bile, 80 albe şi 81 negre. Pe cînd se aud strigăte că votul este nul, preşedintele îl declară valabil şi prin urmare propunerea respinsă.

Însă în vederea numeroaselor incriminări şi faţă de împărţirea Camerei în două tabere aproape egale, vernescanul Ilariu Isvoranu depune peste cîteva zile o nouă propunere de acuzare (semnată şi de Nicu Filipescu, C. M. Stroici, A. Cămărăşescu etc.) cu scopul de a fi cel puţin trimisă „în studiul unei comisii de informaţii", conform art. 15 al legii asupra responsabilităţii ministeriale. Propunerea se primeşte la 9 februarie cu 101 voturi contra 41 - atît era de redus numărul „junimiştilor" rămaşi credincioşi; Dimitrie Brătianu, C. T. Grigorescu, G. D. Pallade declară că se abţin, dar nu votează contra. În Comisia de informaţii, compusă din 7 membri, se aleg C. Olănescu, Vericeanu, Enacovici, Iancovescu, Pesiacov, G. Apostoleanu (în locul demisionatului Tzoni); se alege - după a sa stăruinţă - şi N. Blaremberg, cu toate că legea opreşte pe cel ce a semnat propunerea de dare în judecată de a face parte din Comisia de informaţii, dar politicienii interpretează că vechea propunere căzuse şi că propunerea Ilariu Isvoranu nu era semnată şi de Blaremberg.

După lege Comisia de informaţii trebuie să înainteze raportul ei în 10 zile, poate însă cere de la Cameră prelungirea termenului. În fapt, raportul (făcut fireşte de N. Blaremberg) nu se depune decît în ianuarie 1890, precum vom arăta mai jos.

Atmosfera parlamentară devine acum relativ mai liniştită; însă ultimele incidente scoseseră la iveală atîta deosebire de vederi în chiar sînul cabinetului, încît putinţa continuării lui sub aceeaşi formaţie se micşora din zi în zi. De altminteri, pe cînd cei trei membri nou-introduşi în guvern declaraseră că primesc reformele propuse de ministerul Theodor Rosetti de la început, şi îndeosebi Al. Lahovari ca ministru al domeniilor lucra cu bună-credinţă la înfăptuirea legii lui Carp pentru vînzarea moşiilor la ţărani, ministrul de justiţie G. Vernescu amîna mereu legea judecătorească, cu toată însemnătatea şi urgenţa ce o avea.

Înainte de izbucnirea inevitabilei crize, ministerul Theodor Rosetti mai poate contribui la consolidarea ordinii dinastice a regatului, introducînd formal pe moştenitorul prezumtiv al Coroanei în viaţa constituţională. Dacă regele Carol rămînea fără descendenţi direcţi şi deoarece atît fratele mai mare, principele Leopold

de Hohenzollern, cît şi nepotul cel mai în vîrstă notificaseră de mai înainte renunţarea lor, principele Ferdinand, al doilea fiu al principelui Leopold, devenea moştenitorul prezumtiv al tronului României. Drept aceea în şedinţa Senatului de la 14 martie 1889 Ştefan Greceanu, un vechi membru al Partidului Conservator, cunoscut prin îndeletnicirile sale heraldice, face interpelarea cuvenită asupra înscrierii principelui Ferdinand în lista senatorilor ca moştenitor al Coroanei, conform art. 76 din Constituţie. Senatul votează cu unanimitate o moţiune în acest sens, în urma căreia principele Ferdinand începe să ia parte la şedinţele lui.

Latenta criză ministerială se declară în sfîrşit cu prilejul unor numiri la Curtea de Casaţie, făcute de G. Vernescu fără o prealabilă înţelegere în Consiliul de Miniştri şi cu vizibila tendinţă de a-şi favoriza partizanii personali. Ministrul-prezident, după îndemnul colegilor săi junimişti, înaintează regelui demisia cabinetului, şi la 29 martie 1889 se formează un nou minister, a cărui compunere denotă cu ce scop şi sub ce instigaţii fusese introdus G. Vernescu în fostul cabinet:

LASCĂR CATARGIU, prezident şi interne,
G. VERNESCU, finanţe,
Generalul G. MANU, război,
AL. LAHOVARI, externe şi ad-interim lucrări publice,
N. L. GHERASSI, justiţie,
V. BOERSCU, culte,
GR. PĂUCESCU, domenii.

Că acest minister Catargiu-Vernescu însemna, după vorba lui Carp, „un pas îndărăt în dezvoltarea normală a acestei ţări" şi în evoluţia Partidului Conservator, s-a constatat îndată din prima sa declaraţie politică. Un adversar isteţ, Take Ionescu, interpelează guvernul în chiar ziua înfăţişării lui asupra politicii externe, şi Lascăr Catargiu răspunde că este pentru „neutralitate" şi adaugă următoarele cuvinte de necrezut din partea unui ministru român după Războiul Independenţei: „Tot ce a căpătat o ţară mică ca a noastră e prin bunăvoinţa Puterilor Mari." (Şedinţa Camerei de la 30 martie 1889.) Cine-şi aduce aminte de discuţiile petrecute în sînul Comitetului conservator cînd cu articolul din *Deutsche Revue* şi mai ales de acţiunea lui Carp ca ministru plenipotenţiar la Viena, după care a urmat întrevederea lui Ion Brătianu cu princi-

pele Bismarck la Gastein[1], înţelege tot anacronismul unei asemenea atitudini politice.

Dar şi în afară de aceasta, însăşi compunerea noului minister îi dădea o faţă hipocratică. Sporirea influenţei lui G. Vernescu prin admiterea în cabinet a obscurului său amic Gherassi nu se potrivea cu vederile majorităţii, iar propria sa trecere la Ministerul de Finanţe însemna părăsirea bunei tradiţii conservatoare de a pune în capul resorturilor mai importante oameni de competenţă, şi era cu atît mai jignitoare, cu cît măsurile treptate pentru stîrpirea agiului se aflau în curs de lucrare şi reclamau o deosebită pricepere financiară.[2] Camera îşi şi arată nemulţumirea, şi în şedinţa de la 22 mai 1889 improvizatul ministru de finanţe e în pericol să primească un vot de blam.

Lascăr Catargiu simte că nu poate guverna cu această Cameră, dacă nu se desparte de Vernescu, şi nu vrea să se despartă, fiind pentru moment identificat cu el în pornirea comună de a da sub judecată pe Ion Brătianu. Astfel după închiderea parlamentului (8 iunie 1889) şi înainte de a începe a doua sesiune legislativă, prezidentul consiliului, îndemnat de G. Vernescu, dar în contra părerii lui Al. Lahovari, încearcă să obţină dizolvarea Camerei, însă regele, văzînd divergenţa în Consiliul de Miniştri, ezită şi, în urma demisiei lui Lascăr Catargiu, însărcinează cu formarea cabinetului pe generalul Manu, care se declară în stare să guverneze cu ajutorul „junimiştilor". E probabil că în acel moment regele s-a hotărît cu atît mai uşor în favoarea generalului Manu, cu cît participarea „junimiştilor" la noua formaţie era o garanţie (şi P. Carp a şi pus-o generalului Manu ca o condiţie) că ministerul, lipsit acum de elementul vernescan, va şti să împiedice darea în judecată a lui Brătianu, oricare ar fi raportul Comisiei de informaţii, şi că prin urmare se va evita ţării la 1890 ceea ce nu i s-a evitat la 1876.

Generalul Manu, după înţelegerea cu Carp, care îi promite tot sprijinul cîtă vreme va continua realizarea programului din „Ape-

[1]Vezi *Discursuri parlamentare*, vol. III, pp. 9, 39, 40. (În lucrarea de faţă, pp. 120-121, 134-135 - *nota St. N.*)

[2]De atunci răul precedent, obişnuit la liberali, s-a mai imitat de conservatori numai o dată, cînd cu numirea generalului Manu la finanţe în anul 1899; însă rezultatul dezastruos al acestei numiri a fost de natură a ne garanta pe viitor în contra unor rătăciri analoage.

lul" de la septembrie 1888, propune lui Theodor Rosetti, Menelas Ghermani şi autorului scrierii de faţă intrarea în minister. Cel din urmă refuză, din motive private; şi Rosetti refuză la început, însă după declaraţia generalului Manu că din participarea sa face o *conditio sine qua non* a întregii formaţii, primeşte să fie ministru de justiţie cu rezerva ca îndată ce va fi trecut legea organizării judecătoreşti să se retragă.

Astfel se alcătuieşte la 5 noiembrie 1889 ministerul, numit „concentrat", cu:

Generalul G. MANU la prezidenţă şi interne,
THEODOR G. ROSETTI la justiţie şi ad-interim la culte,
AL. LAHOVARI la externe,
MEN. GHERMANI la finanţe,
AL. MARGHILOMAN la lucrări publice,
GR. G. PĂUCESCU la domenii, şi
Generalul M. VLĂDESCU la război.

Că formarea acestui cabinet a deşteptat nu numai nemulţumirea lui Lascăr Catargiu şi a vernescanilor, dar şi a altor fruntaşi conservatori, s-a văzut puţin timp după redeschiderea parlamentului. Generalul Florescu, servind în tot decursul frămîntărilor acestei epoci ca un termometru al atmosferei politicii, îşi dă demisia de prezident al Senatului şi în locul său se alege la 13 decembrie Nicolae Kretzulescu.

Cu toate greutăţile parlamentare, ministerul o poate duce de la noiembrie 1889 pînă la februarie 1891, şi cel puţin Theodor Rosetti şi Menelas Ghermani mai realizează în acest timp o parte însemnată a reformelor propuse în septembrie 1888, iar P. Carp, în calitatea de prezident al unei comisii speciale, alcătuieşte în vederea apropiatei expirări a tratatelor noastre de comerţ tariful vamal autonom.

Totodată cabinetul Manu îşi împlineşte misiunea de a împiedica darea în judecată a fostului guvern liberal. Cînd N. Blaremberg, nemaiputînd spera dizolvarea Camerei şi alegerea unei majorităţi de mai înainte hotărîte pentru condamnare, se vede silit să înainteze raportul, care conchide la darea în judecată, găseşte în întregul minister o energică rezistenţă. Raportul, mai scurt şi mai puţin banal, dar tot aşa de violent ca cele patru volume ale lui Misail de la 1877, vine în discuţia Camerei la 17 ianuarie 1890; citirea lui ţine trei zile, iar dezbaterile alte nouă. Vorbesc *pentru*

darea în judecată G. Panu, G. Apostoleanu, A. Pesiacov, Lascăr Catargiu (cu acest prilej citeşte scrisoarea sa de la 9 februarie 1878, menţionată de noi în vol. III, p. 11, nota) şi N. Blaremberg, care ocupă tribuna Camerei cinci zile de-a rîndul cu atacurile sale; vorbesc *contra* dării în judecată Gr. M. Buicliu (actual membru la Curtea de Casaţie), P. Carp, Take Ionescu, M. Kogălniceanu şi generalul Manu. La votul final şi individual de la 31 ianuarie 1890 se respinge darea în judecată a lui Ion Brătianu cu 86 bile contra a 67 şi 4 abţineri, a doua zi se respinge cu majoritate şi acuzarea lui Dimitrie Sturdza, Aurelian, Stolojan, Cernat, Nacu, D. Gianni; iar darea în judecată a lui Eugeniu Stătescu - cel ce propusese acuzarea de la 1876 - şi Radu Mihai întruneşte o majoritate de voturi (la mult bănuitul Radu Mihai chiar 87 contra 59 şi 7 abţineri), este însă respinsă, fiindcă nu ajunge la cele două treimi pe care le cere legea.

Ne mărginim la aceste notiţe, mult mai scurte decît cele relative la darea în judecată a ministerului conservator din volumul II, de vreme ce încercarea de răzbunare politică de la 1889-90 n-a avut gravitatea celei de la 1876-78: mai întîi că la 1876, în lipsa legii de responsabilitate ministerială (promulgată de-abia la 2 mai 1879), Camera liberală îşi arogase atribuţiile judecătorului de instrucţie, chiar şi dreptul de percheziţie şi de arestare, zdruncinînd astfel temelia unui stat constituţional; dar apoi însăşi acuzarea de la 1876 a fost primită de unanimitatea liberală, pe cînd cea de la 1889 a fost respinsă de majoritatea conservatoare, care a dovedit astfel mai multă maturitate şi a confirmat vorba zisă de P. Carp în şedinţa Camerei de la 28 martie 1888: „În politică greşelile se îndreaptă, dar nu se răzbună."

Cu înlăturarea dării în judecată a lui Ion Brătianu şi cu trecerea legii pentru reorganizarea magistraturii în sesiunea extraordinară de la 16 aprilie la 9 iunie 1890, încetează activitatea folositoare a ministerului „concentrat". Generalul Manu crede însă că poate duce sarcina mai departe, şi după ce la 15 noiembrie, în chiar ziua deschiderii sesiunii a treia parlamentare, Theodor Rosetti îşi dă demisia, precum fusese convenit, se stabileşte o nouă înţelegere cu P. Carp, în urma căreia la 16 noiembrie 1890 ministerul este astfel modificat:

Generalul GHEORGHE MANU, prezident şi interne,
AL. LAHOVARI, externe,
T. MAIORESCU, culte şi ad-interim lucrări publice,

MEN. GHERMANI, finanţe,
AL. MARGHILOMAN, domenii,
General VLĂDESCU, război,
GR. TRIANDAFIL, justiţie.[1]

Rezervarea unui portofoliu prin interimatul lucrărilor publice nu putea să însemneze (şi aşa a şi fost prealabil înţeleasă între generalul Manu şi autorul acestei scrieri) decît o mai mare apropiere de P. Carp, principalul sprijin al ministerului în Cameră, şi dacă P. Carp ar fi primit să intre în minister, ar fi reluat administraţia domeniilor, iar Marghiloman lucrările publice.

Însă situaţia parlamentară la începutul noii sesiuni se arată aşa de precară, încît după cîteva săptămîni nu mai poate fi vorba de completarea ministerului, ci numai de retragerea lui. Alegerea de prezident al Senatului devine din nou simptomatică: generalul Florescu întruneşte 53 de voturi şi întrece cu un vot pe candidatul guvernului Nicolae Kretzulescu. Se discută între miniştri demisionarea cabinetului; generalul Manu însă declară că alegerea prezidenţială se va rectifica printr-un vot de încredere dat guvernului, dar că în cazul unei dificultăţi viitoare e dispus să ceară dizolvarea Senatului.

Noua dificultate nu întîrzie de a se prezenta. Fără a ne opri la incidentele precursoare, în care opoziţia profită de slăbiciunea guvernului pentru a-i impune cheltuieli exagerate, precum sînt cele 17 milioane ale liniei Galaţi-Bîrlad şi altele[2], trecem la însuşi momentul căderii.

În discuţia secţiilor Senatului rămăsese încă de pe vremea ministerului Rosetti-Carp proiectul unei reforme parţiale a învăţămîntului public, propus de autorul scrierii de faţă. Ajungînd acum legea la ordinea zilei, adversarii „liberali-conservatori" ai guvernului, îndeosebi generalul Florescu, ajutat între culise de Lascăr Catargiu şi G. Vernescu, se pun în înţelegere cu naţional-liberalii", şi în şedinţa de la 14 februarie 1891 fac pe Senat să adopte

[1]Eliminarea lui Grigore Păucescu a fost cerută de Carp, care îl văzuse rău ministru de domenii. Mai tîrziu însă (în şedinţa Camerei de la 29 noiembrie 1899) generalul Manu s-a plîns de această separare impusă, numind pe Gr. Păucescu „cel mai bun prieten politic, conservatorul cel mai convins". Acest „convins" părăseşte Partidul Conservator îndată după venirea la putere a lui Dim. Sturdza în oct. 1895, şi trece la adversari, fiind recompensat cu o alegere de deputat, puţin timp înaintea morţii sale.

[2]Vezi discursul 107, în *Discursuri parlamentare*, vol. IV, p. 445.

cu 52 voturi contra 50 o moţiune de suspendare, „fiindcă proiectul nu corespunde la aşteptarea generală în privinţa rezolvării marilor chestiuni relative la direcţia învăţămîntului secundar şi la organizarea facultăţilor".

Semnăturile acestei moţiuni, în care Constantin Esarcu şi Petru Poni se întîlneau cu Zerlendi, Buşilă, Şoarec şi Plesnilă, arătau din capul locului că aici nu era vorba de învăţămîntul public, ci de alte interese. Asupra dezbaterilor, care au ocupat 13 şedinţe ale Senatului, nu mai insistăm, deoarece obiectul lor a fost înlăturat. S-ar cuveni să relevăm numai lungul discurs de patru zile ţinut de Dimitrie Sturdza în contra proiectului; însă viitorul şef „naţional-liberal", luînd stenogramele cuvîntării sale spre a le revedea, nu le-a mai restituit Senatului, şi astfel a dispărut din analele parlamentare un discurs al cărui spirit reacţionar pusese un moment pe gînduri întregul Partid Liberal.[1]

În consiliul ţinut înaintea regelui după votul Senatului, toţi miniştrii (afară de cel de culte, care se abţine) propun dizolvarea Senatului. Cu deosebită tărie insistă Al. Lahovari, care numeşte moţiunea una din acele intrigi în contra cărora se îndrepta tocmai acţiunea de însănătoşire a Partidului Conservator de un an şi jumătate încoace; chiar şi moderatul ministru al justiţiei, Triandafil, se pronunţă pentru dizolvare. Generalul Manu însă refuză de a o cere, şi astfel nu rămîne decît demisionarea cabinetului întreg şi instalarea unui nou minister, format la 21 februarie 1891, în care se oglindesc cele petrecute la Senat.[2] Într-adevăr:

---

[1]Vezi discursul 112, în *Discursuri parlamentare*, vol. IV, p. 601.

[2]Refuzul generalului Manu de a cere dizolvarea Senatului e surprinzător după declaraţia sa anterioară. Mult mai tîrziu, în şedinţa Camerei de la 29 noiembrie 1899, i-au scăpat în privinţa acestui incident cuvintele: „Trebuie să mărturisesc, căderea nu m-a surprins şi am stat indiferent la dezbaterea legii, fiindcă menajul în sînul guvernului ce prezidam devenise nesuferit din cauza elementului junimist." A. Marghiloman întrerupe: „Vasăzică preşedintele consiliului a lucrat în contra miniştrilor!" - După două zile *Timpul*, organul autorizat al generalului, încearcă o justificare zicînd că generalul Manu, „tovarăş leal şi om cinstit", ar fi răspuns unei delegaţii liberal-conservatoare (adică tocmai opoziţiei, care propunea moţiunea în contra legii învăţămîntului) că nu se poate despărţi de nici unul din colegii săi, *„adăugînd că nici nu va cere M. Sale în urma votului de blam, de ar obţine majoritate, dizolvarea Senatului. Aşa a şi urmat"*. Într- adevăr, aşa a şi urmat generalul, şi nu încape îndoială că a fost leal faţă de opoziţie; chestiunea este cum a fost faţă de colegii săi din minister, cărora nu le-a comunicat curioasa conversaţie cu „delegaţia liberal-conservatoare". Toată lumea pricepe ce puteau însemna vorbele generalului pentru nişte senatori, în contra cărora perspectiva dizolvării este singurul mijloc de înfrînare.

Generalul ION EMANOIL FLORESCU e numit prezident fără portofoliu,

LASCĂR CATARGIU, ministru de interne,

G. VERNESCU, finanţe şi ad-interim justiţie,

Colonel IACOB LAHOVARI, război,

C. OLĂNESCU, lucrări publice,

ILARIU ISVORANU, domenii,

G. Dem. TEODORESCU, culte.

Aceasta este a doua încercare a vechilor conservatori de a guverna fără concursul „junimiştilor", şi semnul unor asemenea opintiri apare de astă dată şi mai pronunţat prin improvizarea unor miniştri de ocazie, lipsiţi de competenţă şi de autoritate. În afară de numirile nimerite ale lui Lascăr Catargiu la interne şi ale lui Iacob Lahovari şi C. Olănescu la resorturile lor speciale, se acordă grupului vernescan cea mai largă participare. Lui G. Vernescu însuşi i se încredinţează două portofolii importante şi i se mai admit în cabinet şi doi partizani, Ilariu Isvoranu şi G. Dem. Teodorescu, cărora li se adaugă ciudata figură politică a lui Constantin Esarcu la externe.

În chiar şedinţa de la 21 februarie 1891, în care se înfăţişează înaintea Camerei curiosul cabinet, se vede întîmpinat cu o moţiune de neîncredere, care întruneşte 77 voturi contra 69, iar a doua zi generalul Florescu dizolvă Camera, fixînd alegerile la 9 aprilie. Ceea ce zicea generalul Manu că nu putea să facă în contra fruntaşilor conservatori, care au urzit moţiunea senatorială, generalul Florescu — mai consecvent şi mai hotărît — a făcut-o foarte uşor în contra tuturor conservatorilor, care nu aprobau preponderenţa vernescanismului în partid.

Noile alegeri dau obişnuita majoritate guvernamentală. Pe cînd însă liberalilor li se înlesneşte izbutirea a 18 candidaţi, „junimiştii" sînt pretutindeni combătuţi, şi numai cinci din ei pot pătrunde în Cameră, printre care P. Carp (ales la Botoşani), Men. Ghermani şi Rosetti-Tescanu.[1] În urma acestei atitudini prea ostile a vechilor conservatori, „junimiştii", care încă din anul 1885 aveau în *România liberă* şi apoi în *Constituţionalul* organul lor propriu, se

[1] Autorul acestei scrieri de abia izbuteşte în Tîrgul-Jiului să ajungă la un balotaj, după care prefectul conservator se aliază cu liberalii pentru a scoate pe candidatul lor lunian.

constituie sub şefia lui P. Carp într-un club politic deosebit, pe care îl inaugurează la 9 mai 1891 sub numele de „Club constituţional".

Cu funcţionarea guvernului Florescu coincide la 10 mai 1891 serbarea jubileului domniei de 25 de ani a regelui, eveniment de o însemnătate deosebită ca o dovadă a consolidării monarhiei în România. Poate că această aniversare, a cărei solemnitate se cuvenea să nu fie tulburată prin vreo mişcare pe stradă a opoziţiei liberale, a contribuit întrucîtva la formarea cabinetului Florescu, şi nu e de mirat ca pentru acest jubileu regele să fi preferat la interne pe fostul locotenent domnesc şi prim-ministru al său; iar prezidenţa generalului Florescu, pe lîngă toată eleganţa ei externă, amintea actul de energie de la 3 august 1865, cînd generalul împotriva unei încercări de revoltă a liberalilor adusese tunurile pe piaţa cea mare a capitalei. În orice caz Lascăr Catargiu şi generalul Florescu puteau garanta ordinea.

Dar în afară de împlinirea acestui rol, cabinetul Florescu-Vernescu nu este în stare să lucreze. Unii din membri se arată chiar aşa de puţin capabili, încît generalul Florescu se vede silit să-i înlocuiască în timpul vacanţelor parlamentare, şi astfel îşi asociază mai întîi pe Petru Poni în locul lui G. Dem. Teodorescu şi apoi pe Al. Vericeanu în locul lui Ilariu Isvoranu. Înlocuirea lui Isvoranu cu Vericeanu nu schimba mult în situaţie; mai surprinzătoare ar părea intrarea lui Poni într-un cabinet Florescu alături Lascăr Catargiu. Că generalul Florescu avea recunoştinţă pentru Poni, care luase o parte aşa de activă la lupta de răsturnare cu prilejul legii învăţămîntului, este explicabil; dar că Poni, care trecea de liberal, intra într-un minister vechi-conservator, e mai greu de explicat, afară numai dacă prima oferire a unui portofoliu nu l-a ispitit să se creadă om special şi deasupra partidelor.

Slăbiciunea guvernului nelinişteşte cu atît mai mult pe conservatori, cu cît Partidul Naţional-Liberal, după trei ani de amorţeală, se reculege şi începe a-şi încerca vechea putere de agitare. La 4 mai 1891 încetează din viaţă Ion Brătianu, dar prin ultimele sale stăruinţe partidul se arată acum împăcat şi reîntregit cu toate elementele de mai înainte, şi printr-o „declaraţie" publicată în *Voinţa naţională* de la 21 mai 1891 primeşte şefia lui Dimitrie Brătianu. Declaraţia e semnată de toţi liberalii mai cunoscuţi, printre care figurează alături de Dimitrie Sturdza, Aurelian, M. Pherekyde,

Eug. Stătescu etc., şi foştii răzvrătiţi N. Fleva, C. T. Grigorescu, G. Pallade etc. Se observă şi semnătura lui Mihail Kogălniceanu, cel din urmă act al vieţii sale politice - după cîteva săptămîni, la 20 iunie 1891, dispare şi acest reprezentant istoric al epocii de renaştere naţională.

Nu doară că şefia lui Dimitrie Brătianu ar fi dat partidului său vreo nouă tărie. Însă faptul unirii tuturor liberalilor era un semn de disciplină şi le prevestea revenirea la putere sub un alt şef, care să fie mai acceptabil decît Dimitrie Brătianu, îndeosebi în ceea ce priveşte politica externă.[1]

Pe sub mînă se şi pregătea şefia lui Dimitrie Sturdza. Faţă de puterea crescîndă a adversarilor şi în vederea apropiatei deschideri a sesiunii parlamentare generalul Florescu, uneori uşuratic în concepţiile sale, crede că-şi întăreşte cabinetul, făcînd pe ministrul de finanţe Vernescu să cedeze portofoliul justiţiei lui Nicolae Blaremberg (5 noiembrie 1891). Dar îndată ce la 15 noiembrie guvernul modificat deschide parlamentul cu un Mesaj, a cărui prolixitate stă în proporţie dreaptă cu lipsa de idei precise, se vede întîmpinat de rezistenţa hotărîtă a adevăraţilor conservatori. Criza o provoacă însuşi Lascăr Catargiu, care îşi dă în sfîrşit socoteală de paguba suferită în Partidul Conservator prin încercarea de a înlocui pe „junimişti" cu te miri ce alte elemente şi, în afară de aceasta, simte poate şi oarecare dificultate personală de a face parte dintr-un minister pe care nu-l prezidează.

Prilejul i-l oferă alegerea biroului Camerei în şedinţa de la 18 noiembrie. Prezidenţa colonelului G. Roznovanu, propusă de guvern, se admite cu mare majoritate; însă din lista celor patru vicepreziden̦ţi, candidaţii vernescani Ilariu Isvoranu şi Corjescu rămîn în minoritate, în locul lor se aleg Al. Catargiu şi - ca reprezentant al opoziţiei liberale - N. Fleva, propuşi de N. Filipescu şi susţinuţi de amicii săi, tinerii conservatori, care aduc astfel partidului un mare serviciu.

În urma acestor incidente Lascăr Catargiu îşi dă demisia, şi atunci întregul cabinet se vede silit să se retragă — nu fără o izbucnire de indignare din partea decepţionatului Blaremberg.[2]

---

[1]Vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare*, vol. III, pp. 25-26. (În lucrarea de faţă pp. 127-128 - *nota St. N.*)

[2]Dacă Nicolae Blaremberg, în cele 21 de zile în care a fost ministru, n-a avut putinţa să lucreze ceva, a avut cel puţin ocazia să-şi dezmintă trecutul antidinastic. În şedinţa

Formarea noului guvern este încredințată lui Lascăr Catargiu, care la 27 noiembrie compune mai întîi un minister de tranziție cu generalul Manu, prințul Alexandru Ştirbei şi D. Sturdza-Scheianul, şi în aceeaşi zi prorogă parlamentul. Camera însă în prima şedință după redeschidere votează cu o slabă majoritate o moțiune de neîncredere, semnată de Aristide Pascal, G. Vernescu, Ilariu Isvoranu, Al. Vericeanu, G. Dem. Teodorescu etc. „Junimiştii" se abțin de la vot; de astă dată Lascăr Catargiu se înțelesese cu ei pentru o apropiată colaborare şi primise condiția pusă de Carp de a dizolva mai întîi parlamentul spre a obține o majoritate mai omogenă. Astfel votul de neîncredere provocat de vernescani este bine venit, şi a doua zi 10 decembrie, spre consternarea adversarilor, Lascăr Catargiu citeşte decretul de dizolvare a ambelor Corpuri Legiuitoare, fixînd începutul alegerilor la 1 februarie 1892.

Acum situația este limpezită, şi la 18 decembrie 1891 se formează adevăratul şi definitivul minister conservator, caracterizat prin participarea lui Carp, Ghermani şi Marghiloman, sub președința lui L. Catargiu. De aici înainte încetează rolul politic al generalului Florescu şi al lui G. Vernescu, necum al figuranților de a doua mînă, cu toată încercarea vernescanilor de a face acțiune comună cu Partidul Național-Liberal „în fața pericolelor care amenință instituțiile noastre liberale şi democratice", cum se exprimă *Voința națională* de la 1 ianuarie 1892 cu vechea frazeologie. Generalul Florescu însă, cu puține luni înaintea morții sale, întîmplată la 9 mai 1893, mai îndeplineşte o ultimă misiune reprezentativă: după invitarea specială a regelui asistă la căsătoria principelui Ferdinand în Sigmaringen.

Sfîrşind acest capitol al frămîntărilor Partidului Conservator, se cuvine să ne reamintim în cîteva cuvinte personalitatea politică

Camerei de la 19 noiembrie 1891, asupra cererii deputaților C. Ressu şi Al. Lahovari de a se ridica şedința deoarece ministrul de interne L. Catargiu şi-a dat demisia, Nicolae Blaremberg — surprins de această veste pe care, deşi ministru, nu o aflase pînă atunci — descoperă o nouă prerogativă a guvernului şi a Coroanei şi se apucă să le apere în contra lui Alexandru Lahovari, strigînd:

„Apoi pentru Dumnezeu, unde sîntem şi sub ce regim trăim?!... Dvs. în acest moment *ampietați* nu numai asupra prerogativei băncii ministeriale, dar aveți încă pretenția să uzurpați şi drepturile Coroanei... (întreruperi, protestări). Pînă ce Coroana nu s-a pronunțat asupra acestei demisii acceptînd-o sau refuzînd-o, nu este loc pentru Cameră la nici o inițiativă şi încă mai puțin la suspensii de şedințe."

Camera însă a suspendat şedința, şi Nicolae Blaremberg a trebuit să demisioneze împreună cu restul cabinetului, sfîrşind astfel cariera sa politică.

a aceluia care - după o intermitenţă de 15 ani - este pentru a doua oară chemat să conducă un minister conservator de lungă durată şi de mare valoare. Dintre fruntaşii conservatori de la 1866 încoace Manolache Costache era mult mai cult ca educaţie, generalul Florescu mult mai distins ca apariţie, Petru Mavrogheni mult mai fin ca inteligenţă. Dar Lascăr Catargiu îi întrecea pe toţi cu puterea sa de muncă, dovedită printr-o neobosită activitate, semănînd întru aceasta cu Ion Brătianu şi cu Dimitrie Sturdza. La o aşa de importantă însuşire - importantă mai ales într-o societate nedeprinsă cu sîrguinţa - Lascăr Catargiu adăuga o afabilitate totdeauna egală, simplă şi cumpătată, prin care se deosebea de spirituala distracţie a lui Manolache Costache, ca şi de eleganţa superficială a generalului Florescu şi de răceala dusă pînă la indiferenţă a lui Mavrogheni. Atrăgîndu-şi astfel simpatiile multor oameni, el ştia să le menţină, inspirînd încredere printr-o energie fără şovăire în acţiunile sale. Lipsit de talentul oratoriu, chiar şi de exprimarea corectă, el avea cel puţin destulă modestie pentru a nu vorbi decît foarte scurt şi destul tact pentru a nimeri exact punctul în discuţie, deosebindu-se întru aceasta de divagaţiile lui Ion Brătianu şi de nesfîrşitele admonestări, mai mult scolastice decît politice, ale lui Dimitrie Sturdza. Sobru şi corect în viaţa sa privată, el păstra o firească rezervă şi demnitate în toată apariţia publică, şi niciodată n-ar fi imitat pe Ion Brătianu în folosirea unei colecte „pentru încurajarea virtuţilor cetăţeneşti". Crescut de altminteri în tradiţia rămasă de pe urma domniilor fanariote, el nu se credea legat prin declaraţiile sale politice şi nu ştia să-şi subordoneze totdeauna sentimentele şi resentimentele personale intereselor obşteşti. Adînca vătămare ce a simţit-o la darea sa în judecată din anul 1876 l-a făcut să fie mai stăpînit decît se cuvenea de dorinţa răzbunării. Nu numai participarea la violenţele „Opoziţiei Unite", în care s-a împerecheat cu G. Vernescu, şi stăruinţa amîndurora pentru acuzarea lui Ion Brătianu se explică astfel, dar şi o parte a raporturilor sale cu Coroana[1] par a fi fost dictate de aceeaşi susceptibilitate nepolitică. De aici se şi poate înţelege pentru ce conservatorii „junimişti" de la 1881 pînă la 1891 n-au mai primit conducerea sa şi ar fi preferat o vremelnică înlocuire. Dar tot Lascăr

[1]Vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare*, vol. III, pp. 10-11. (În lucrarea de faţă pp.120-121 - *nota St. N.*)

Catargiu, după ce acuzarea lui Ion Brătianu a fost înlăturată şi insuficienţa elementului vernescan pe deplin dovedită, a avut destulă abnegaţie de sine şi destulă preţuire a valorii oamenilor pentru a se apropia iarăşi de „junimişti", a primi cu încredere ideile lor şi a scrie cu ei împreună ultima pagină însemnată în cartea vieţii sale.

VIII

Continuarea regimului conservator. Ministerul Lascăr Catargiu-Carp

18 decembrie 1891-3 octombrie 1895

Ministerul Partidului Conservator de la 18 decembrie 1891, cel din urmă format de Lascăr Catargiu, se poate compara cu cel de la 1871-1876 în valoarea membrilor săi şi-i este superior ca unitate de acţiune, cu rezerva unei singure chestiuni, de care vom vorbi mai jos. Compunerea este caracteristică:

LASCĂR CATARGIU, prezident şi interne,
P. P. CARP, domenii,
Al. LAHOVARI, externe,
MEN. GHERMANI, finanţe,
Al. MARGHILOMAN, justiţie,
General IACOB LAHOVARI, război,
C. OLĂNESCU, lucrări publice,
TAKE IONESCU, culte.

Cu greu se va mai găsi în vremurile noastre o împreunare a atîtor bărbaţi de autoritate, cărora să li se poată încredinţa resorturile ministeriale conform competenţei fiecăruia din ei. În această apreciere intră şi Alexandru Lahovari, care devenind iniţiat în politica internaţională şi făcîndu-şi din afacerile străine o specialitate, ajunge a reprezenta interesele României cu tact şi cu pătrundere.

O excepţie pare numai noul ministru al cultelor, Take Ionescu. Chiar faptul intrării sale într-un minister conservator (L. Catargiu îl admisese şi în cel vremelnic de la 29 noiembrie) putea să mire pe cunoscătorii antecedentelor sale politice. Intrat pentru întîiaşi dată în Camera liberală aleasă pe temeiul Constituţiei revizuite, întîmpinat cu ironie de Mihail Kogălniceanu după primul său discurs parlamentar (din decembrie 1884), în care se arătase prea brătienist şi zisese despre Partidul Conservator că este pierdut, Ta-

ke Ionescu trece mai tîrziu în opoziţia formată contra regimului lui Ion Brătianu şi loveşte cu violenţă în corupţia unor membri ai cabinetului[1], rămîne însă tot liberal şi atacă adeseori pe miniştrii conservatori, îndeosebi la 2 decembrie 1888 pe Alexandru Lahovari cu atîta vioiciune, încît acesta îi răspunde într-un mod neobişnuit[2]. Chiar şi la 21 februarie 1891, în contra ministerului Florescu, se arată încă opozant liberal[3]. Dar lesne adaptabil, şi pătrunzînd totdeauna cu agerime partea personală a situaţiilor politice, Ionescu prin relaţiile sale cu Nicu Filipescu se introduce pe lîngă Alex. Lahovari, care — mai ales după riposta din Cameră — se simte măgulit de această apropiere şi, recunoscînd talentul noului adept, stăruie pentru admiterea sa în cabinetul L. Catargiu. Aici tînărul ministru se distinge printr-o rară aptitudine de asimilare şi ajunge în curînd să stăpînească resortul ce-i este încredinţat. Legea organizării Ministerului Cultelor votată în primăvara 1892, a învăţămîntului primar, promulgată la 18 mai şi a clerului mirean la 29 mai 1893, împreună cu fixarea parohiilor de la 5 aprilie 1894, dovedesc o deosebită inteligenţă şi sîrguinţă. Astfel Take Ionescu este mai mult o notă interesantă decît o notă discordantă în ministerul Lascăr Catargiu-Carp, şi orice s-ar zice despre acţiunea sa ulterioară în Partidul Conservator (noi vom face mai jos rezerve şi în privinţa amestecului său în chestiunea transilvană de pe timpul ministerului Catargiu), faptul că în cel mai scurt timp a ştiut să ocupe un loc de frunte printre oamenii politici ai generaţiei sale nu se poate tăgădui.

După exemplul inaugurat de cabinetul „junimist" în septembrie 1888, şi cabinetul conservator Lascăr Catargiu-Carp publică la 4 ianuarie 1892, cu o lună înaintea alegerilor, programul său

---

[1]În discursul de la 31 martie 1888 vorbeşte de „hoţiile" lui Radu Mihai şi ale generalului Al. Angelescu şi dă cele mai crude amănunte asupra lor.

[2]Iată cuvintele cu care apostrofează Al. Lahovari pe Take Ionescu:

„Pentru un act de patriotică abnegaţie, Partidul Conservator s-a văzut atunci (la Convenţia consulară cu Germania) ameninţat de a-şi închide pentru totdeauna calea puterii.

Ei bine, el n-a dat îndărăt , acel partid, d-ta, domnule Take Ionescu, îl maltratezi din vîrful celor trei ani ai d-tale de viaţă politică. Proprietarii din ţara românească au făcut ce n-au făcut lorzii d-tale din ţara englezească, dînd 2/3 din moşiile lor ţăranilor. Cînd vor face şi lorzii d-tale aşa, atunci să stăm şi să vorbim cu ei, deşi eu personal n-am avut onoarea să mă aşez la mesele lor, nici să mă duc la balurile lor din ziua cînd se primesc slugile de către stăpîni o dată pe an şi joacă slugile cu stăpînii (ilaritate, aplauze)...Ai văzut fără să înţelegi această apropiere o dată pe an."

[3]Din discursurile lui Take Ionescu, publicate de el şi de Christu Negoescu în mai multe volume, lipsesc cele patru menţionate mai sus.

legislativ drept „platformă electorală" prin următorul *apel către alegători* (probabil redactat de Take Ionescu), al cărui sfîrşit se potriveşte bine cu trecutul politic al lui P. Carp.

Domnilor alegători,

Partidul Conservator, ai cărui reprezentanţi în guvern sîntem, cerîndu-vă încrederea dvs., se simte dator să vă arate care sînt principiile ce vor însufleţi activitatea sa.

Dacă nu ar fi acuzaţiile pe care patimile politice le azvîrle asupră-ne, am crede de prisos să vă spunem că sîntem pe deplin respectuoşi şi sinceri sprijinitori ai libertăţii publice şi ai instituţiilor pe care şi le-a dat ţara. Trecutul partidului, partea însemnată pe care el a luat-o la întemeierea şi dezvoltarea regimului reprezentativ sînt dovezi care nu se pot recuza; şi astăzi Partidul Conservator, urmărind acelaşi ţel, va căuta să producă în instituţiile noastre toate acele îmbunătăţiri care sînt menite să asigure şi mai mult libertăţile publice, garanţia cea mai puternică a ordinii, fără de care nu este progres.

În acest scop, guvernul va cere votarea unor proiecte de legi care, regulamentînd condiţiile de admisibilitate în funcţiile publice şi întărind astfel stabilitatea servitorilor Statului, va asigura un mers mai regulat în deosebitele administraţii publice.

Libertăţile publice însă nu sînt numai un scop, ele sînt şi un mijloc. La adăpostul lor trebuie să urmărim opera de dezvoltare organică a Statului pe toate tărîmurile activităţii naţionale.

Fără a tăgădui mersul înainte al ţării în toate timpurile, Partidul Conservator poate afirma, cu o dreaptă mîndrie, că în anii din urmă opera de organizare a Statului a făcu paşi uriaşi.

Continuarea acelei munci va fi misiunea noastră, şi, după cum multe şi deosebite sînt nevoile naţiunii române, tot astfel pe multe şi deosebite căi se va întinde activitatea noastră.

Administraţia interioară a ţării este cea dintîi care are trebuinţă de o reorganizare completă.

Toate ramurile administraţiilor publice au fost reformate şi îmbunătăţite. Numai administraţia Ministerului de Interne funcţionează încă şi astăzi cu legi care nu stau în raport cu dezvoltarea modernă.

Administraţia Ministerului de Interne trebuie uşurată de cîteva atribuţii care pot fi lăsate administraţiilor locale, astfel ca opera de descentralizare să înceapă de la cap.

Atribuţiile administratorilor locali, prefecţi, subprefecţi sau administratori de ordin inferior, trebuie lămurite prin lege; drepturile lor bine precizate.

Împărţirea actuală a plaselor şi a comunelor, astfel cum a fost întocmită printr-o lege a guvernului liberal, este inegală şi nepotrivită. Legea judeţeană şi legea comunală trebuie revăzute din punctul de vedere al

unei descentralizări înţelepte şi a micşorării unei birocraţii costisitoare şi nefolositoare. În această reformă vom ţine socoteală, ceea ce n-au făcut legislaţiile anterioare, de deosebirea radicală ce există între administraţia unei mici comune rurale şi aceea a unor centre mari de populaţie.

Pentru ca legile însă să aibă o eficacitate serioasă, trebuie ca să existe şi organe de execuţie. Înfiinţarea jandarmeriei va asigura executarea legilor, paza regulamentelor, siguranţa persoanelor şi a averilor.

O chestiune însă care ne-a preocupat este starea sanitară a populaţiei noastre rurale. Modul cum este astăzi organizat acest serviciu este recunoscut ca defectuos. Sistemul medicului ambulant este părăsit în parte şi înlocuit, pe cît se va putea, prin tratamentul în spitale.

Guvernul va stărui dar să înfiinţeze spitale treptat în toate plasele şi în centrele de populaţie mai însemnate.

O bună administraţie are însă drept corolar şi o bună justiţie.

În acest ordin de idei intră continuarea reformei judecătoreşti începute la 1890.

Sîntem cei dintîi care, cel puţin în mare parte, am dat justiţiabililor garanţia inamovibilităţii cerută de toţi şi nerealizată de nimeni. Voim a completa opera noastră, întinzînd din ce în ce mai mult această garanţie.

Tot asemenea trebuie repede reorganizată justiţia de ocoale, plină de lacune, şi reînfiinţată justiţia şi mai poporană, pînă aci numită comunală, şi care nu există decît în aparenţă.

Adînc pătruns de marele adevăr că interesele conservatoare ale Statului sînt indisolubil legate de armonia dintre diferitele pături sociale, Partidul Conservator a urmărit întotdeauna înălţarea tuturor claselor sociale, şi mai ales a acelor straturi adînci care reprezintă temelia edificiului naţional.

Pe lîngă principiile generale însă, care reprezintă ţelurile ideale ce urmăreşte un partid, nu trebuie să uităm legitimele interese materiale, a căror satisfacere dă unei naţiuni mijloacele de a fi la înălţimea sacrificiilor ce evenimentele-i pot impune. În primul rînd vom căuta deci ca muncitorii, de la activitatea cărora atîrnă avuţia naţională, să beneficieze cît se va putea mai curînd de legile votate în favorul lor şi fără care roadele dorite nu se pot obţine. Aplicarea legii vînzării bunurilor Statului, legea creditelor agricole, care va înlesni prin avansuri mijloacele necesare la mutarea noilor proprietari, şi votarea tabelelor de evaluări prevăzute de lege vor face din 180 000 de agricultori atîţia gospodari ce vor iubi cu atît mai mult ţara lor, cu cît vor fi mai strîns legaţi de pămîntul ei.

Legea tocmelilor agricole va căuta să înfrăţească cît se va putea mai mult interesele marii proprietăţi cu bunăstarea muncitorilor de pămînt şi va corespunde adevărului netăgăduit că marea şi mica proprietate nu constituie decît un tot şi au dreptul la egala noastră solicitudine.

Pe tărîmul culturii practice se impune reforma, de mult aşteptată, a şcolilor de meserii, de agricultură şi de comerţ. Rezultatele obţinute pînă

acum, fiind mai mult teoretice, nu au pus la dispoziţia meseriaşului român acele cunoştinţe practice fără care teoria nu rămîne decît o abstracţie goală.

Şcolile noastre trebuie să dea drumurilor noastre de fier, diferitelor industrii ce zilnic se înmulţesc, culturii intensive a pămîntului personalul necesar pentru propăşirea lor şi în acest sens trebuie reformate programele şcolilor care atîrnă de Ministerul Domeniilor.

Pe lîngă această reformă, o lege asupra condiţiei meseriaşilor va umple un gol simţit de industria noastră, a cărei dezvoltare merge crescînd.

Procedînd astfel, credem că ne îndeplinim datoria noastră faţă cu prezentul şi vom aştepta ca noi necesităţi să provoace noi măsuri.

Căile noastre de comunicaţie, cu tot avîntul ce li s-a dat în anii din urmă, nu mai corespund cu exigenţele economice ale ţării.

În adevăr, dezvoltarea considerabilă luată de căile noastre ferate impune o înmulţire corespunzătoare a şoselelor. Numai cu mijlocul acesta se va putea utiliza toată puterea drumurilor de fier, se va încuraja agricultura în toate unghiurile ţării, şi se va aduce la adevăratul ei nivel valoarea funciară, în mai multe locuri depreciată din lipsa de şosele.

Este cert însă că acest ţel nu se poate lesne atinge nici cu actuala lege a drumurilor, nici cu actuala organizare a serviciilor noastre tehnice.

De aceea vom propune o nouă lege a drumurilor care, printr-o raţională coordonare a resurselor de care dispunem şi prin transformarea unora dintr-însele, să ne permită execuţia unui program general de lucrări, program azi deja fixat de noi.

Tot asemenea vom propune o lege de organizare a corpului nostru tehnic. Una din măsurile de căpetenie ale acestui proiect de lege este întruparea într-un singur mănunchi a personalului tehnic al Statului, al judeţelor şi al comunelor, realizîndu-se astfel o unitate necesară şi personalului şi lucrărilor.

În fine, am întocmit un proiect de lege asupra apelor. Nu pretindem prin aceasta a dezlega problema cea mare a punerii în stare de plutire sau de navigaţie a rîurilor noastre interne, dar înţelegem a pune primele baze ale acestei opere prin reglementarea regimului apelor.

Întru cît priveşte finanţele, guvernul va menţine cu rigurozitate echilibrul bugetului, ca baza cea mai temeinică a creditului Statului, şi va păstra drept regulă nestrămutată ca toate nevoile serviciilor publice să fie întotdeauna acoperite prin resurse normale.

Pe de altă parte vom proceda fără întîrziere la reforma acelora dintre actualele impozite care reclamă o mai grabnică prefacere, în sensul unei repartiţii cît mai echitabile a sarcinilor publice şi al unui sistem de constatare şi împlinire mai sigur şi totodată mai drept pentru contribuabili; printre acestea vor figura, în prima linie, reforma legii licenţelor spre a introduce în aşezarea acestui impozit o proporţie mai dreaptă şi a-l face mai lesne de suportat, precum şi revizuirea legii patentelor, spre a o pune

în nivel cu dezvoltarea ce a luat comerțul și cu diversitatea profesiunilor ce sînt supuse acestei dări.

Noul tarif vamal va fi aplicat cu strictețe și rezultatele sale urmărite cu luare-aminte, astfel ca modificările ce s-ar dovedi necesare să nu jignească trebuințele industriei naționale și să se întemeieze pe o experiență de un timp mai îndelungat.

Creditele agricole vor fi reorganizate pe baza proiectului deja prezentat Corpurilor Legiuitoare, pentru ca operațiunile lor să fie puse în concordanță cu legea vînzării bunurilor, lărgindu-se însă cercul înlesnirilor de făcut agricultorilor mici.

Armata a primit în anii din urmă multe și serioase îmbunătățiri. Vom urmări cu stăruință terminarea întăririlor menite a da armatei noastre un sprijin puternic. Vom arma infanteria noastră după sistemul cel mai nou și mai perfecționat, vom efectua reorganizarea cavaleriei, dezvoltînd și producția cailor în țară; vom da trupelor un cazarmament sănătos și rațional.

Ca legi organice voim să reorganizăm statul-major, să stabilim poziția ofițerilor de rezervă și să completăm organele auxiliare necesare armatei.

Astfel se va completa opera reorganizării puterii noastre armate care, rezemată pe o administrație cinstită, va da roadele pe care națiunea este în drept a le aștepta după sacrificiile ce a făcut.

Oricît de mari ar fi nevoile imediate ale țării, pregătirea zilei de mîine nu poate să fie uitată. De aceea creșterea generațiilor viitoare este sarcina de căpetenie a oricărui guvern înțelept.

Guvernul conservator, răspunzînd unor cerințe așa de des repetate, purcede cît mai în grabă, printr-o serie de legi care vor atinge toate gradele învățămîntului, la reforma legii actuale, în îndoitul scop de a pune legislația în acord cu starea actuală de lucruri și de a da școlii naționale o direcție mai apropriată cu cerințele vieții moderne.

În învățămîntul primar voim să facem *eficace principiul obligativității*, să fixăm mai bine drepturile și datoriile membrilor corpului didactic, să îmbunătățim și înmulțim școlile normale de învățători și învățătoare, institutori și institutoare, și să asigurăm înzestrarea comunelor cu localuri de școli.

În învățămîntul secundar vom urmări ușurarea și, pe cît cu putință, unificarea în parte a programelor școlilor secundare; în învățămîntul superior completarea Universității prin reorganizarea Facultății de Drept, astfel încît să răspundă variilor nevoi ale Statului, organizarea agregației și înzestrarea facultăților cu catedrele și instituțiile pe care le reclamă progresul științei moderne.

Modul de recrutare a corpului didactic, prin firea lucrurilor deosebit pentru cele trei grade ale învățămîntului, va fi simplificat, astfel încît să se înlăture greutățile pe care le-a dovedit practica sistemului actual, fără a se atinge însă principiul emulației.

Învățămîntul special și profesional cere multe și grabnice îmbunătățiri, iar învățămîntul privat nu-și va putea îndeplini misiunea de a ușura

sarcina Statului pentru instrucţia şi educaţia naţională pînă ce o lege nu va reglementa principiul libertăţii stabilit în Constituţie.

O lege care să reformeze organizarea internă a ministerului şi să reglementeze controlul învăţămîntului va completa opera ce voim a întreprinde.

O dată cu reforma şcolii va veni şi reforma clerului. Fixînd parohiile şi personalul lor, vom putea fi în stare să dăm clerului mirean o situaţie materială mai potrivită cu înalta lui misiune, iar reforma învăţămîntului ne va da prilejul să facem această ameliorare şi mai serioasă.

Acestea sînt reformele pe care Partidul Conservator le crede necesare stării de azi a ţării.

Pentru realizarea lor, România simte mai înainte de toate trebuinţă de pace.

În raporturi de amiciţie cu toate guvernele străine, România nu poate să aibă altă politică în afară decît aceea care-i garantează independenţa şi integritatea teritoriului său. Dorinţa de pace, care insuflă astăzi toate puterile Europei, este cea dintîi garanţie a acestor mari interese. Pe cea de-a doua ţara noastră o are în buna organizare a armatei şi în patriotismul naţiunii întregi.

Situaţia de azi este limpede. Partidul Conservator, întrunit şi organizat într-un singur mănunchi, însuflat de aceleaşi sentimente, condus de o cugetare unică, face o chemare leală la încrederea ţării de la care se făleşte că n-a demeritat.

Adversarii noştri politici au căutat să înnegrească trecutul nostru şi să denatureze intenţiile noastre. Avînd o încredere fermă în bunul-simţ şi dreapta judecată a poporului român, noi ne prezentăm înaintea dvs. cu faptele noastre proaspete încă în memoria tuturor şi cu făgăduieli pe care sînteţi siguri că le vom îndeplini, pentru că niciodată nu am promis mai mult decît putem ţine, nici n-am uitat ceea ce am promis.

Lascăr Catargiu, P.P. Carp, Alexandru Lahovari,
Menelas Ghermani, Alexandru Marghiloman,
general I. Lahovari, C. Olănescu, Take Ionescu

Alegerile din februarie 1892 şi cele suplimentare de mai tîrziu trimit în parlament vreo 50 de membri ai opoziţiei, printre care D. Brătianu, D. Sturdza, Aurelian, E. Stătescu, Stolojan, G. Mîrzescu, P. Grădişteanu etc. Cu toate acestea se mai găseşte un liberal care — criticînd a doua dizolvare acordată de Coroană aceluiaşi ministru de interne — adaugă plîngerea că parlamentul n-ar fi adevărata expresie a ţării, plîngere mai înainte des auzită, dar care astăzi din norocire pare a nu mai figura în dicţionarul obligatoriu al opoziţiei. Discursul 110 răspunde criticii liberale şi adu-

ce tocmai revizuirea Constituţiei făcută sub Ion Brătianu ca un argument în contra ei.

Prezidenţi ai Corpurilor Legiuitoare în toate sesiunile de la 1892 pînă 1895 se aleg Gheorghe Gr. Cantacuzino la Senat şi generalul Gheorghe Manu la Cameră, iar activitatea guvernului şi a parlamentului este mai încordată decît în orice epocă anterioară. Noi vom arăta rezultatele ei, după ce vom fi menţionat cîteva evenimente izolate care s-au petrecut în vremea aceea şi dintre care unul a avut o însemnătate cu totul deosebită.

În ordinea cronologică începem cu ruperea relaţiilor diplomatice între România şi Grecia, întîmplată în octombrie 1892. Într-un proces intentat de familia Zapa înaintea tribunalelor române pentru trimiterea în posesia averii imobiliare lăsate de Evanghelie Zapa în România, dar pe care testamentul o dăruia instituţiei „Olimpicelor" în Atena, intervine atît guvernul elin în calitatea sa de reprezentant al „Olimpicelor", cît şi statul român, care tăgăduieşte rudelor Zapa filiaţiunea lor cu testatorul şi totodată statului străin dreptul de a moşteni imobile în România. Instanţa fiind astfel legată înaintea tribunalelor noastre prin intervenirea spontană a guvernului elin, este cu atît mai surprinzătoare cererea ulterioară a acestuia de a regula pretenţiile „Olimpicelor" pe cale diplomatică, lăsînd tribunalele la o parte. Guvernul nostru nu poate decît să refuze, şi atunci Grecia îşi rechemă ministrul-rezident din Bucureşti şi noi pe al nostru din Atena. Relaţiile nu se restabilesc decît peste patru ani (iulie 1896), guvernul elin părăsind pretenţia de a regula afacerea Zapa pe cale diplomatică şi readucînd-o mai tîrziu sub o nouă formă înaintea tribunalelor române.

În ordinea internă trebuie menţionată, mai ales pentru urmările ce le-a avut sub ministerul Dimitrie Sturdza, retragerea din scaun a blîndului mitropolit primat Iosif Gheorghian şi alegerea episcopului Ghenadie al Argeşului în locul său. Acest din urmă prelat, după art. 2 din legea sinodală de la 1872, nu s-ar fi putut alege mitropolit, fiind lipsit de titluri academice. Ministrul cultelor însă impune parlamentului abrogarea citatului articol şi ridicarea episcopului la cel mai înalt grad al ierarhiei noastre bisericeşti (16 mai 1893), îndoită greşeală, şi prin abrogarea unei legi bune şi prin propunerea unei alegeri rele.

În contrast cu aceste incidente avem să înregistrăm evenimentul cel mai important din cele menţionate aici: căsătoria moşteni-

torului prezumptiv al Coroanei cu principesa Maria, fiica ducelui Alfred de Edinburg, mai tîrziu de Coburg, şi a marii ducese Maria a Rusiei, căsătorie săvîrşită la Sigmaringen în ziua de 29 decembrie 1892 (10 ianuarie 1893). Cu o lună înainte parlamentul votase principelui Ferdinand o dotaţie anuală de 300 000 lei, reversibilă pe jumătate asupra principesei Maria.

Binecuvîntata căsătorie a dat naştere pînă acum la patru copii, dintre care doi de sexul bărbătesc. Cel mai în vîrstă, principele Carol, e născut în ziua de 3 octombrie 1893 la Sinaia, pe pămîntul României, e botezat în religia ţării şi întrupează astfel în sine unul din idealurile oamenilor noştri politici de la 1857 încoace. Şi ceilalţi copii sînt botezaţi în religia ortodoxă. La principesa Elisabeta (născută 29 septembrie 1894) fusese oarecare ezitare, de vreme ce art. 82 al Constituţiei, după explicarea dată în Constituantă, nu cere religia ţării decît pentru „coborîtorii" în linie bărbătească, şi pe de altă parte dogma catolică a tatălui, dacă a devenit mai indulgentă pentru diferenţa de religie între soţi, a rămas intransigentă în privinţa confesiunii descendenţilor. Totuşi, după stăruinţa lui P. Carp, s-a hotărît botezul ortodox pentru toţi copiii, şi de acum înainte nu mai poate interveni nici o umbră între ţară şi familia regală într-o chestiune aşa de subtilă precum este deosebirea religiei.

Dar acum este timpul să recapitulăm rezultatele cele mai însemnate ale activităţii miniştrilor şi majorităţilor parlamentare din cei 7 1/2 ani de la martie 1888 pînă la octombrie 1895. Va rămîne totdeauna un titlu de onoare pentru regimul conservator că în această epocă tulburată în prima ei jumătate prin desele schimbări ministeriale, de care am vorbit, iar în a doua jumătate prin agitările opoziţiei liberale, de care vom vorbi, s-au putut totuşi înfăptui cele mai importante legi şi măsuri de îmbunătăţire în toate ramurile administrative şi că prin urmare frămîntările dinăuntrul partidului, dacă au provenit adeseori din ambiţii personale, n-au pornit niciodată din interese vulgare şi n-au împiedicat realizarea unui complex de reforme, ale căror binefaceri se simt şi se vor simţi din ce în ce mai mult.

Printre acestea trebuie să menţionăm întîi stîrpirea agiului, rămasă în opinia publică meritul cel mai apreciat al guvernului Theodor Rosetti-Carp şi îndeosebi al ministrului său de finanţe Menelas Ghermani. Mai multe măsuri bine combinate au dat în

cîteva luni un rezultat aşa de fericit. S-a regulat din primul moment situaţia dintre guvern şi Banca Naţională, oprindu-se conturile curente şi relaţiile introduse de guvernul liberal, care avuseseră de efect o circulare nefundată a biletelor de bancă. S-a obligat apoi Casa de Depuneri să restituie Băncii Naţionale cele 7 milioane de lei împrumutaţi în contra legii şi cu care se sporise la bancă emisiunea a tot atîtor milioane bilete în afară de statute. S-a operat în al treilea rînd retragerea celor aproape 27 milioane de bilete ipotecare; şi în sfîrşit, la 17 mai 1890, s-a promulgat legea prin care stocul de argint al Băncii Naţionale se preschimbă în stoc de aur. Dar agiul dispăruse încă din primăvara anului 1889, îndată după înlăturarea relaţiilor meşteşugite dintre Banca Naţională şi guvernul liberal.[1]

Faţă de acest mare rezultat, la care au contribuit deopotrivă concepţia teoretică a lui P. Carp şi abilitatea practică a ministrului de finanţe, celelalte legi şi măsuri ale lui Ghermani par de mai puţină importanţă.

O excepţie trebuie să facem pentru legea pensiilor promulgată la 10 Mai 1890 şi pusă în lucrare la 1 aprilie 1891, lege pe care răposatul financiar o credea cea mai umană şi mai potrivită cu mijloacele noastre (de aceea a şi promulgat-o la aniversarea de 10 Mai), dar care în curînd s-a arătat aşa de împovărătoare, încît după zece ani a trebuit să fie cu desăvîrşire modificată şi redusă în exagerata ei libertate.

Cea mai spornică activitate o desfăşură Ministerul Domeniilor sub conducerea sau inspirarea lui P. Carp, care ridică acest resort la însemnătatea ce i se cuvine în ţara noastră. Legea vînzării unor bunuri-ale statului în loturi mici pentru ţărani, completarea ei prin tabelele de preţuri după deosebirea localităţilor, înfiinţarea fermelor model şi legea minelor promulgată la 20 aprilie 1895 sînt reformele de căpetenie rămase de la Carp. Şi modificarea tocmelilor agricole votată în sesiunea 1892–1893 se datoreşte iniţiativei sale. Mult combătuta sa lege asupra meseriilor a fost reluată, deşi denaturată, de urmaşii liberali, şi noi credem că în viitor se va adopta şi majoratul în favoarea ţăranilor, adică indivizibilitatea pămîntului lor, pentru a pune stavilă unuia din efectele cele mai distructive ale Codului Napoleon, introdus în ţară la 1865.

[1] Vezi în *Monitorul oficial* discursul ţinut de M. Ghermani în şedinţa Senatului de la 30 noiembrie 1893.

Printre lucrările lui Theodor Rosetti trebuie să relevăm întinderea inamovibilităţii la curţile de apel şi la prezidenţii tribunalelor, după legea propusă de Al. Marghiloman ca un pas înainte spre acea separare a puterilor statului, fără de care nu se poate dura o monarhie de ordine constituţională. De la Marghiloman datează şi codificarea competenţei judecătorilor de pace.

Din celelalte resorturi, pe lîngă legile lui Take Ionescu enumerate la p. 65[1], înregistrăm unificarea infanteriei şi introducerea armei Mannlicher calibrul mic sub generalul Lahovari, precum şi aşezarea pietrei fundamentale a podului peste Dunăre la Feteşti în ziua de 9 octombrie 1880, ministru al lucrărilor publice fiind Al. Marghiloman, şi inaugurarea podului terminat după planurile şi sub conducerea inginerului Saligny la 14 septembrie 1895, ministru fiind C. Olănescu. Tot sub Olănescu se încep lucrările pentru portul de la Constanţa.

O deosebită menţiune merită activitatea lui Lascăr Catargiu la Ministerul de Interne, unde se simte permanenta îngrijire a omului practic şi cunoscător de ţară pentru îmbunătăţirea administraţiei. Penitenciarele, poşta rurală (lege de la 13 iulie 1893), spitalele săteşti, jandarmeria rurală (lege votată în sesiunea 1892-1893, la început violent combătută, apoi fără pricepere trunchiată şi în sfîrşit, din necesitate sporită de liberali) erau obiectele preocupărilor sale, şi mai presus de toate zilnica rezolvare a raporturilor prefectorale, de care lua personal cunoştinţă în toate amănuntele lor, da publicului un simţămînt de siguranţă şi funcţionarilor subalterni teama de supraveghere. Sub a sa administraţie, primar al capitalei fiind activul N. Filipescu, se votează şi legea asupra maximului taxelor şi contribuţiilor comunale, cu prilejul căreia liberalii au dat din nou răul exemplu de a combate cu înverşunare o lege, pe care tot ei au aplicat-o mai apoi (deşi prin *Voinţa naţională* de la 25 aprilie 1894 se angajaseră anume să o desfiinţeze) şi chiar au exagerat-o în aplicarea ei.

În cazul de faţă opoziţia liberală nu s-a mărginit numai la cuvinte, ci a înscenat şi o mişcare pe străzile capitalei şi a contribuit să aţîţe o revoltă ţărănească în judeţul Bacău, despre care vom vorbi mai jos ca de nişte simptome ale conducerii partidului sub noua şefie a lui Dimitrie Sturdza.

[1] „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare*, vol. IV, p. 65. (În lucrarea de faţă p. 189 — *nota St. N.*)

Într-adevăr, în proporţia în care guvernul Catargiu-Carp se arată tare nu numai prin unirea membrilor săi, dar şi printr-o activitate consecvent urmărită, speranţa liberalilor de a veni mai curînd la putere, deşteptată prin frămîntările anterioare, scade pe zi ce merge şi neastîmpărul lor creşte. Cîtă vreme trăieşte Dimitrie Brătianu, opoziţia nu iese din obişnuitele forme de agitare. Se convoacă la 15 martie 1892 un congres naţional-liberal în capitală[1], se alege un comitet central mai numeros şi un comitet executiv de 11 persoane, în cap cu Dimitrie Sturdza, *Voinţa naţională* (februarie-mai 1892) încearcă unele atacuri piezişe în contra regelui, publică articole de fond cu titluri ca „Mesajul, providenţa şi Mălinescu", „Coroana şi providenţa", „Coroana şi lacheii", se apucă să combată chiar activitatea literară a reginei; dar toate acestea nu au pentru situaţia generală nici o însemnătate.

Lucrurile se schimbă după moartea lui Dimitrie Brătianu (8 iunie 1892) şi după ce cu prilejul unui al doilea congres naţional-liberal, ţinut la Iaşi în 8 noiembrie 1892, cîţiva fruntaşi ai partidului întruniţi la un banchet, în absenţa lui Stătescu şi a multor altora, primesc propunerea lui Anastase Stolojan de a proclama şef pe Dimitrie Sturdza, iar ceilalţi partizani — de voie, de nevoie — îl recunosc.[2] De altminteri Sturdza este şi autorul programului citit la acel congres, un document în care, după o lungă denaturare a faptelor istorice şi o scurtă înşirare a unor idei generale, se găseşte ca singur punct precis promisiunea de a se aduce Primatul Mitropoliei, Sinodul şi Facultatea de Teologie de la Bucureşti la Iaşi. Dar în afară de acest program nerespectat, opoziţia naţional-liberală devine sub noua şefie sistematic violentă şi se concentrează în tema cea mai indicată pentru tot felul de agitări: în chestiunea Transilvaniei. De aci înainte chestiunea numită „naţională" se urmăreşte pas cu pas, se exploatează prin articole din ziare, prin întruniri publice şi prin discursuri în parlament, iar în jurul ei se grupează celelalte mijloace de tulburare cunoscute din trecutul li-

[1]Convocarea e semnată de un triumvirat: bolnavul Dimitrie Brătianu îşi asociază pe Eugeniu Stătescu şi Dimitrie Sturdza, şi la semnare Stătescu trece înaintea lui Sturdza. Se vede că pe atunci Stătescu avea încă perspectivă de a deveni şeful partidului.

[2]Caracteristice sînt micile deosebiri între reproducerea convocării de la 15 martie şi a acoperitei proclamări de la 8 noiembrie în *Voinţa naţională* şi menţionarea lor în cartea lui Sturdza *Treizeci de ani de domnie ai Regelui Carol I, 1866-1896*, vol. II, pp. 314 şi 330.

beralilor, instigarea studenţilor şi a ofiţerilor, aţîţarea mişcărilor pe stradă, punerea în chestiune a regelui şi în sfîrşit părăsirea parlamentului. Nu e vorba, o parte a acestor mijloace, deopotrivă condamnabile, fusese întrebuinţată şi de „Opoziţia Unită", după ce intraseră în ea liberalii răzvrătiţi; dar cel puţin liberalii brătienişti erau consideraţi ca adversari ai demagogiei, de cînd Ion Brătianu făcuse din ei un partid de guvernămînt monarhic; şi acum noul şef naţional-liberal se grăbeşte să distrugă această iluzie şi aruncă partidul reunit în vechiul făgaş, din care de-abia ieşise.

Chestiunea Transilvaniei era de mult o temă a ziarelor liberale, încă de pe vremea cînd C. A. Rosetti vorbea de „crucea ortodoxă" şi întrebuinţa Transilvania ca o ameninţare în contra Austriei, iar inspirărilor lui i se supuneau pe atunci toţi partizanii, în cap cu fraţii Goleşti şi Brătieni.[1] Şi mult mai tîrziu (iunie 1883), după ce se înfiinţase în Bucureşti societatea „Carpaţii" pentru ajutorarea studenţilor de dincolo, C. A. Rosetti prin agenţi de-ai săi caută să-i dea o direcţie politică pentru scopurile partidului.[2] Însă felul abrupt al lui C. A. Rosetti, mai mult scăpărător decît stăruitor, toată educaţia lui politică, formată după exemplele revoluţionarilor francezi, nu prindea la românii din Ungaria, şi nici cunoştinţele lui istorice şi etnografice despre monarhia vecină nu erau suficiente pentru o influenţă mai durabilă.

Situaţia ia altă faţă cînd Dimitrie Sturdza se înfige în chestiune. Cu educaţia sa germană, cu neobosita sa activitate, totdeauna migăloasă, dacă nu totdeauna conştiincioasă, cu întinsele sale relaţii personale întreţinute şi prin Academia Română, Sturdza se găseşte din capul locului mai apropiat de transilvăneni şi acţiunea sa produce îndată efect. Încă sub ministerul Ion Brătianu trimisese

[1]Memorabilă a rămas o caricatură de la 1868 intitulată (pe steagul purtat de Don Quijote — Ion Brătianu) *Luarea Transilvaniei*, în care „marele rabin" C. A. Rosetti, pe un car înhămat cu ţărani, şi fraţii Goleşti, într-o pagodă chinezească, sînt precedaţi de fostul ministru de culte Dimitrie Gusti cu o cruce ortodoxă în mînă şi urmaţi de ceata liberalilor (A. Treboniu Laurian şi Papiu-Ilarianu îmbrăcaţi ca ciobani cu bîte, V.A. Urechia în costum de paiaţă spaniolă etc.), formînd astfel *armata năciunalilor* şi pornind la război în contra Austro-Ungariei. Se zice că inspiratorul caricaturii a fost Petre Grădişteanu.

[2]La mica societate „Carpaţii" tendinţa n-a izbutit, dar a izbutit la mai importanta „Ligă Culturală", fundată în anul 1890 cu scopul curat al unităţii ideale a tuturor românilor fără spirit de partid sau de politică militantă, denaturată însă în curînd şi ajunsă instrument de agitări „patriotice". Răposatul Vasile Alexandrescu, numit şi Urechia, i-a fost multă vreme prezident şi Periţeanu-Buzău casier.

pe un nuvelist de talent la Sibiu ca să înfiinţeze ziarul *Tribuna*[1], şi oricît de folositoare ar fi fost acţiunea literară a lui Slavici, din sămînţa aruncată prin acţiunea politică a *Tribunei* încolţeşte foarte repede învrăjbirea românilor de peste Carpaţi şi se transplantează şi la ei acel spirit al sectarilor, care înveninează partidele politice din România liberă. În curînd se ivesc dincolo de Carpaţi adepţi de-ai lui Dimitrie Sturdza sub firma liberală, cărora — cu neapărata provocare a unui extrem prin celălalt — li se opun după cîtva timp adepţi de-ai lui Take Ionescu sub firma conservatoare, şi pe lîngă această nenorocită dezbinare se mai răspîndeşte printre românii de dincolo ideea că ei au să primească toate directivele lor politice de la partidele de dincoace.[2]

Paralel cu agitarea instigată la Sibiu, Braşov şi Arad, merge agitarea în Bucureşti şi Iaşi. Cînd la 9 ianuarie 1892 un congres politic al românilor ţinut la Sibiu ia hotărîrea de a prezenta la Viena împăratului Franz Joseph I, de-a dreptul şi cu ocolirea guvernului maghiar, un memoriu asupra situaţiei românilor din Ungaria şi cînd împăratul refuză primirea deputaţiunii, se provoacă printre studenţii din Bucureşti şi Iaşi „manifestaţii simpatice" pentru românii de dincolo (9 iunie 1892[3]). Iar Dimitrie Sturdza, cu ocazia adresei Senatului, ţine în şedinţa de la 27 noiembrie 1893 şi apoi în cea de la 9 şi 10 decembrie 1894 două mari discursuri în care se amestecă făţiş în relaţiile dintre guvernul maghiar şi românii de dincolo.

Datoria Partidului Naţional-Liberal,

afirmă d-sa,

este să caute să clarifice o situaţie atît de dificilă şi de întunecată

şi, declarînd de altminteri că nu trece prin mintea nimănui de la noi să cucerească Transilvania, intră în amănuntele cerinţelor

[1] Vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub Domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare*, vol. III, p. 65. (În lucrarea de faţă pp. 147–148 — *Nota St. N.*)

[2] Acţiunea lui Take Ionescu în Transilvania a fost întreprinsă fără ştirea Consiliului de Miniştri, din care făcea parte.

[3] D. A. Sturdza, în publicaţia organizată de d-sa ca secretar general al Academiei Române *Treizeci de ani de domnie ai regelui Carol I, 1866–1896*, printre faptele şi cuvintele regelui şi adresele Corpurilor Legiuitoare, menţionează întrunirile studenţeşti ca evenimente memorabile.

românești din Ungaria și califică politica ungară de „absurdă", „nedreaptă",

o barbarie asiatică, nedemnă de un popor european.

Apoi face următoarea aplicarea a teoriilor sale internaționale la guvernul român:

Fără a ne compara cu statele cele mai mari, fără a ne compara bărbații noștri de stat cu bărbații popoarelor conducătoare, dar îmi permit să zic că guvernul nostru a trebuit să facă ceea ce principele Bismarck a făcut în Congresul de la Berlin, unde se ciocneau interese foarte mari. Principele Bismarck a zis: eu am fost samsarul onorabil în această încurcătură. Să se fi făcut și guvernul nostru și să se facă și astăzi samsarul onorabil în această mult necesară împăciuire dintre maghiarii și românii din Ungaria.

Se înțelege de la sine că guvernul conservator nu lucrase așa, ci își dă seama de marea deosebire ce există între a mijloci la un congres chemat cu consimțămîntul Puterilor pentru a aplana niște anume diferende, și a-și lua rolul unui samsar nepoftit pentru a se introduce în treburile altui stat cu prilejul chestiunii celei mai iritante, a chestiunii naționalităților, și tocmai despre Bismarck este știut că s-a ferit totdeauna de a mijloci în favoarea situației politice a germanilor din alte state.

Foarte cuminte dar ministerul Lascăr Catargiu-Carp păzește cu strictețe rezerva indicată în relațiile internaționale și precizează atitudinea sa cu următoarele cuvinte rostite de prezidentul consiliului în ședința Senatului de la 27 noiembrie 1893: „Fiindcă noi sîntem în bune relații cu toate Puterile, precum nu vom primi niciodată ca nimeni să se amestece în afacerile noastre interioare, asemenea nici guvernul nostru nu se va amesteca niciodată în afacerile interioare ale nici unei Puteri."[1]

Față cu această atitudine prudentă, Dimitrie Sturdza, la sfîrșitul discursului său de la 27 noiembrie 1893, uită pînă într-atît convenințele parlamentare, încît vorbește de „nemernicia" guvernului conservator. Tonul devine și mai agresiv, agitarea și mai aprinsă, după ce 14 delegați ai *Memorandumului*, trimiși înaintea Curții cu Jurați din Cluj, sînt condamnați (15 mai 1894) la închi-

[1]Vezi în același sens discursul 112, în *Discursuri parlamentare*, vol. IV, p. 614.

soare, printre ei şi demnul lor preşedinte Ioan Raţiu. Atunci Sturdza îi sfătuieşte să se sustragă de la pedeapsă şi să transporte centrul acţiunii lor în Bucureşti. Sfatul dovedeşte atîta lipsă de cumpăt, încît n-ar fi de crezut din partea unui om deprins cu afacerile publice, dacă *Tribuna* din Sibiu n-ar fi publicat mai tîrziu (noiembrie 1898) textul autentic al scrisorii lui Dimitrie Sturdza, în care citim cu uimire următoarele rînduri:

Subscrisul

şi cu dînsul toţi bărbaţii care veghează şi lucrează în nesmintirea rostului neamului românesc

credem

1 — ar fi o mare şi ireparabilă greşeală politică a se recunoaşte legitimitatea verdictului de condamnare din Cluj şi, prin urmare, a se supune acestui verdict;

2 — se impune ca o datorie patriotică şi naţională ca cei condamnaţi la Cluj să transporte în România centrul activităţii lor în lupta ce susţin pentru existenţa naţională a românilor din Transilvania şi Ungaria...

Bucureşti. În ziua Înălţării Domnului 1894.

D. STURDZA

Fruntaşii condamnaţi au fost destul de cu minte să nu primească un asemenea sfat, ci s-au supus pedepsei în statul lor, fiind de altminteri graţiaţi - unii mai curînd, cei mai mulţi de-abia după 13 luni şi 10 zile de închisoare.

Cu atît mai nestăpînită este iritarea lui Sturdza. Într-o adunare publică din sala „Orfeu" (25 septembrie 1894) ţine faimosul discurs în care denunţă numerele mandatelor eliberate de Take Ionescu pentru Transilvania, insultă din nou pe unguri, vorbeşte iar de datoria ce se impune guvernului nostru de a veni în ajutorul românilor din statul vecin, şi, fiindcă guvernul nu urmează aşa, nu se sfieşte să-l numească trădător.[1]

[1]Textual din cuvîntarea lui Sturdza de la „Orfeu": „Puterea, pentru a trăda interesele naţionale, aceasta e treaba boierilor". „Să vedeţi, domnilor, cum merge lucrarea boierilor mai departe, căci nu am sfîrşit cu catalogul trădărilor".

După acest precedent este explicabil că şi unii din adversarii lui Sturdza (nu numai conservatori), văzîndu-i schimbarea la faţă în momentul ajungerii la putere, l-au apostrofat cu acelaşi strigăt de „trădător", şi mirarea liberalilor nu este justificată.

Din parte-ne găsim întrebuinţarea excesivului cuvînt deplorabilă şi la Sturdza, şi la adversarii săi.

Paralel cu manifestările şefului merg excitările organului oficial al partidului, ale cărui expresii întrec în violenţă pe ale lui Sturdza, dacă se poate; din „huni", „barbari", „călăii neamului românesc" nu-i mai scoate pe unguri, şi alături de stigmatizarea „infamiei ungureşti" curg loviturile în contra „tovărăşiei maghiaro-conservatoare".[1]

Însă agitarea nu se putea mulţumi numai cu vorbele partizanilor, îi trebuiau şi ceva fapte. În mijlocul emoţiei deşteptate şi întreţinute prin „chestiunea naţională", se întrebuinţează, la nevoie se inventează, în toate cazurile se exagerează orice alt prilej de nemulţumire, fie cel mai disparat, numai să poată da loc la tulburări. Aşa nechibzuita opoziţie în contra Legii maximului comunal aţiţă la 5 aprilie 1893, a doua zi după întrunirea liberalilor din sala „Dacia", o mişcare pe străzile capitalei; iar peste un an izbucneşte în judeţul Bacău o mişcare ţărănească sub cea mai fantastică răstălmăcire a „maximului", cîteva zile după întrunirea liberalilor ţinută la 3 aprilie 1894 în oraşul Bacău.[2]

De altă categorie şi lăsînd din nefericire urme mai durabile, cel puţin în cugetele tinerei generaţii, a fost participarea lui Dimitrie Sturdza la mişcarea politică a studenţilor. După o veche deprindere, Partidul Liberal caută să implice şi de astă dată studenţimea în agitarea chestiunilor zilei, îndeosebi în chestiunea naţională; articolele de fond ale *Voinţei* vorbesc de „iubiţii studenţi", de „tinerimea cea mai ilustră", care „smulge admiraţia ţării" şi se întrec în epitete linguşitoare la adresa unor inteligenţe prea fragede. La 8 aprilie 1893, aniversarea morţii lui C.A. Rosetti, sub pretextul unui pelerinaj la mormîntul lui (după venirea la guvern a lui Sturdza mormîntul şi aniversarea au rămas ignorate), o mulţime de liberali se adună împreună cu reprezentanţii unor societăţi studenţeşti în curtea maiorului Fănuţă, de unde pornesc prin Strada Clemenţei spre Palatul Regal, deşi ordonanţa poliţiei oprise din legitimă precauţie trecerea procesiunii pe dinaintea reşedinţei regelui. În capul procesiunii, între coroana Clubului liberal şi două coroane ale societăţilor studenţeşti, păşeşte însuşi Dimitrie Sturdza, care se ia la discuţie cu procurorul pus înaintea cordonului de infanterie pentru paza ordinii, şi de-abia după a treia somaţie

[1] *Voinţa naţională* de la 11 ianuarie, 27 februarie, 2 martie 1894.
[2] Vezi discursul 113, în *Discursuri parlamentare*, vol. IV, pp. 625 şi 655.

se retrage de la calea oprită şi merge prin Strada Colţei la cimitirul Belu, unde ţine discursul său politico-funebru, intercalat între discursul studentului Mircea Petrescu de la „Asociaţia generală" şi al studentului Ştefănescu de la „Unirea" universitară, iar *Voinţa naţională* (10 aprilie) numeşte guvernul „criminal şi faţă de armată şi faţă de naţiune".

Cine-şi aducea aminte — şi desigur studenţii o ştiau — cum acelaşi Dimitrie Sturdza ca ministru de culte fusese cel mai straşnic păzitor al disciplinei şcolare şi cum dăduse în judecată chiar pe profesorii G. Mîrzescu şi M. Tzoni pentru manifestările lor politice trebuia să primească impresia că guvernarea ţării prin nişte oameni ca Lascăr Catargiu, Petre Carp şi Alexandru Lahovari era o aşa de grozavă calamitate publică, încît îl făcea pe Sturdza să-şi iasă din fire şi să se pună chiar alături de nişte studenţi în capul unei contraventii poliţieneşti.

Scenele din Strada Clementei se repetă la 8 aprilie al anului următor 1894, de astă dată fără Dimitrie Sturdza, dar cu steagul albastru dăruit studenţilor de fetele din Sibiu, desigur nu pentru a servi în România la demonstraţiile unui partid politic în contra altuia.

Cînd la 14 septembrie al aceluiaşi an, cu prilejul întoarcerii mai multor studenţi de la un congres ţinut în Constanţa, unde s-a discutat cu aprindere chestiunea transilvană şi la care au luat parte şi cîţiva studenţi din Ungaria, guvernul — de altminteri prin măsuri puţin chibzuite — vrea să oprească o manifestaţie nocturnă la statuia lui Mihai Viteazul, se întîmplă între sergenţi şi manifestanţi un conflict urmat de o năvălire a studenţilor în contra edificiului poliţiei. *Voinţa naţională* de a doua zi laudă pe învăpăiaţii tineri şi stigmatizează „infamiile săvîrşite de poliţie", şi cînd studenţii anunţă pentru 18 septembrie o întrunire publică în sala „Dacia", în care să-şi arate plîngerile lor în contra poliţiei şi totodată vederile lor în chestiunea transilvană, Comitetul executiv al Partidului Naţional-Liberal, care convocase pentru aceeaşi zi o adunare în sala „Orfeu", o amînă pe duminica viitoare, motivînd amînarea anume prin „rezoluţia studenţilor universitari de a ţine în capitală o mare întrunire publică". În acea duminică după amînare ţine Dimitrie Sturdza discursul cu acuzarea de trădare şi cu denunţarea mandatelor, despre care am vorbit mai sus; iar eroii mişcărilor studenţeşti sînt îmbrăţişaţi ca membri ai partidului şi re-

compensaţi cu funcţii premature îndată după venirea lui Sturdza la putere.[1]

În atmosfera aprinsă prin agitarea tinerimii universitare se introduce la începutul anului 1894 o altă agitare, aruncată tot într-o tinerime uşor de înflăcărat: demisionarea colectivă a ofiţerilor de cavalerie. Din cauza lipsei lor de instrucţie specială, ministrul de război le numise inspector pe generalul de infanterie Cantilli, de la a cărui asprime aştepta îndreptare. Această numire, precum şi trecerea unor ofiţeri de stat-major din artilerie la cavalerie deşteaptă multe nemulţumiri şi dă celor doritori de tulburări prilejul de a îndemna pe ofiţerii de cavalerie să se retragă din armată în număr destul de mare pentru a înfăţişa mişcarea ca o demonstraţie militară. Se ţin întruniri tainice, se trimit în ascuns emisari, se iscălesc înscrisuri pe onoare, şi la 29 ianuarie 1894 peste o sută de căpitani şi locotenenţi îşi înaintează cererea de ieşire din armată, probabil cu ştirea, dacă nu după îndemnul unor superiori, cărora ministrul de război le acorda o încredere neîntemeiată. Mulţi dintre cei coalizaţi îşi retrag mai pe urmă demisia, dar la paisprezece li se primeşte pentru a statua un exemplu şi a feri armata de primejdioasa molipsire. Însă generalul Cantilli e strămutat la comanda diviziei din Dobrogea, în locul său devine inspector generalul de cavalerie Băicoianu, Iacob Lahovari se vede obligat să iasă din guvern şi, după un interimat de cîteva luni ţinut de însuşi L. Catargiu, generalul C. Poenaru este numit ministru de război (12 iunie 1894).

Atitudinea opoziţiei naţional-liberale faţă de demonstraţia ofiţerilor trădează conivenţa. Cu nouă zile înaintea izbucnirii Costică Stoicescu dezvoltă în Cameră o interpelare „asupra neajunsurilor şi relelor din armată". Contrastul dintre interpelant şi chestiile militare face să nu se prea ia lucrul în serios. De-abia prezentarea însăşi a demisiilor trezeşte îngrijirea administraţiei centrale, iar interpelările ulterioare ale lui Nicolae Fleva şi Dimitrie Sturdza (3 şi 4 februarie 1894), pe atunci strîns uniţi, dau faptului toată gravitatea sa politică. Şi pe cînd *Voinţa naţională* (2-24 februarie),

[1]Guvernul liberal a introdus şi obiceiul de a ţine un număr de studenţi universitari în solda poliţiei — fapt dezonorant şi pentru studenţi şi pentru guvern. Ar fi timpul să înceteze orice implicare a studenţimii în frămîntările politice.

Din nenorocire şi o parte a conservatorilor crede că trebuie să imite acum vechea demagogie liberală.

publică articole cu titlul „armata şi regimul personal", numind demisionarea ofiţerilor o „hotărîre demnă", „un act de abnegaţie şi de curaj" şi cerînd rechemarea în armată a celor demisionaţi, Dimitrie Sturdza convoacă şapte duminici de-a rîndul adunări publice, motivîndu-le anume prin demisia ofiţerilor, în privinţa cărora la a patra întrunire (6 martie, în sala „Dacia"), aruncă în public cuvintele: „Armata tot ca noi gîndeşte", şi *Voinţa* notează „aplauze entuziaste".[1]

Dacă nenorocitul episod militar de la ianuarie 1894, care aduce aminte tristele antecedente liberale de la 1866, 1870 şi 1875, nu a avut urmări mai rele, trebuie să o mulţumim pentru primul moment energiei guvernului Lascăr Catargiu, iar mai tîrziu înţelepciunii regelui, care a împiedicat partidul lui Sturdza, ajuns la guvern, să-şi îndeplinească temerara promisiune de a reprimi în activitate pe ofiţerii demisionaţi. Răzvrătiţii au rămas în rezervă şi nu li s-au putut oferi ca răsplată decît nişte funcţii civile pe la poliţiile şi primăriile liberale şi nişte locuri pe la fabrici.

Conducerea neizbutitei mişcări pare a fi fost luată în mînă[2] de redactorul *Voinţei naţionale* G.C. Cantacuzino (Rifoveanu). Ceea ce o indică şi mai tare este împleticirea articolelor în favoarea ofiţerilor demisionaţi cu atacurile reînnoite în contra Coroanei. De mult încă, într-o scrisoare deschisă adresată „M. S. Regelui" şi publicată în *Voinţa* de la 8 februarie 1892 sub propria semnătură, G. C. Cantacuzino, acest fruntaş liberal, profitînd de remiterea unui bilet destinat altui Cantacuzino pentru plata unor servicii electorale patronate de poliţie, zice regelui:

---

[1]Şi Dimitrie Sturdza este astăzi (octombrie 1903) ministru de război.

[2]Ofiţerii demisionaţi protestează în *Voinţa* de la 25 februarie 1894 în contra bănuielii că ar fi fost îndemnaţi de „instigaţii politice", dar mai tîrziu unul din ei le mărturiseşte (vezi *Epoca* de la 27 aprilie 1898). Însă lucrul se întrevede cu destulă claritate din cele arătate mai sus, la care se adaugă discursul lui Emil Costinescu — astăzi ministru de finanţe în cabinetul lui Dimitrie Sturdza —, ţinut în şedinţa Camerei de la 14 martie 1898. În acest discurs, după ce Costinescu citează din *Voinţa naţională* încurajările date ofiţerilor demisionari şi promisiunile de a-i reprimi în armată printr-o lege specială şi a le considera vechimea, întreabă pe G. C. Cantacuzino şi Dimitrie Sturdza: „De ce aţi înşelat pe acei oameni, pe acei ofiţeri de frunte? Din două una: sau în momentul cînd aţi luat angajamentul ştiaţi că nu se poate realiza, şi atunci eraţi înşelători; sau nu ştiaţi, credeaţi lucrul posibil, şi atunci nu sînteţi oameni de stat — şi nu meritaţi să staţi acolo unde staţi." (Erau atunci pe banca ministerială.) — Aceste cuvinte se adresează atît lui G. C. Cantacuzino, cît şi lui Dimitrie Sturdza, despre care Costinescu zisese mai înainte: „Aţi ştiut numai cîţiva de acest fapt, întîi Cantacuzino, apoi şi Sturdza... N-aţi consultat Comitetul, nu s-a dezbătut asupra faptului nici înainte, nici după producerea demisiei; *l-aţi exploatat singuri*!"

Am transcris aici, Maiestate, conversaţia mea cu cetăţenii poliţiei, nu pentru edificarea M. Voastre, care ştiţi cum s-au făcut *din ordinul M. Voastre* alegerile, dar pentru ca să fie în înalta cunoştinţă a M. Voastre că şi noi ştim cum s-au făcut,

terminîndu-şi scrisoarea prin cuvintele

Cu umilinţă recomand pielea mea Maiestăţii Voastre.

Acestea fuseseră scrise la începutul luptei de opoziţie, despre care am vorbit la p. 86[1]. Mai tîrziu, în primul an al şefiei lui Dimitrie Sturdza, atacurile în contra regelui încetează; acum însă, simultan cu mişcarea militară şi cu agitaţia studenţilor, reîncep. La prima întrunire publică ţinută de liberali în chestiunea ofiţerilor demisionaţi (13 februarie 1894), M. Pherekyde „în numele partidului" vorbeşte despre rege în aşa mod, încît Beizadea Dimitrie Ghica se vede silit să protesteze (*Voinţa* de la 20 februarie). Numeroasele articole ale *Voinţei naţionale* în contra „regimului personal" şi în contra „Pavanei la Palat" se termină la 1 martie printr-un „apel către Ţară" şi prin ameninţarea:

Regele să-şi aleagă: nu voieşte să se desfacă de asasinii săi? Poporul român este stăpîn pe el şi dator să-şi croiască o altă soartă.[2]

Exerciţiile de stil semnate sau patronate de G. C. Cantacuzino Rifoveanu sînt în curînd răsplătite de Dimitrie Sturdza prin admiterea sa ca ministru de finanţe în cabinetul format la 4 octombrie al anului următor.[3]

---

[1]Vezi *Discursuri parlamentare*, vol. IV. (În lucrarea de faţă pp. 199-200 — *nota St.N.*)

[2]Pavana aceea, cu care *Voinţa* ataca pe atunci familia regală în cele mai felurite combinări de stil („ţara piere de tătari şi în Palat se joacă Pavana!" „Sfîrşitul Pavanei e vărsare de sînge" etc.), e un joc de origine spaniolă, obişnuit la curtea Franţei de prin secolul al XVI-lea. Principesa noastră Maria, cu predilecţiile sale artistice şi în dorinţa de a mai varia balurile Palatului (despre care este ştiut că nu sînt date pentru petrecerea curţii, ci pentru apropierea societăţii şi animarea comerţului), introduse în iarna 1893-1894 vechiul joc cu imitarea costumelor timpului.

[3]Reînceperea atacurilor în contra Coroanei la 1894, autorizate acum de şeful partidului, coincide cu apariţia volumului I al memoriilor regelui (Stuttgart, la Cotta, 1894), unde la pp. 235 şi 236, într-o scrisoare a regelui către principele Anton de Hohenzollern, se zice despre Dimitire Sturdza: „Sturdza este acum (iarna 1867-1868) un adversar al lui Brătianu, el vede lucrurile în culori foarte negre şi nu le poate judeca din depărtare. El se ţine de şcoala lui Ion Ghica, care vrea să îndeplinească lucruri mari cu mijloace mici şi se teme de toate măsurile energice."

Dacă am mai vorbit aici de atacurile liberalilor în contra Coroanei în anii de la 1892 la 1894, nu este pentru însemnătatea lor reală, căci aceasta dispăruse împreună cu ultimii antidinastici: N. Blaremberg sfîrşise printr-un ultraregalism ministerial, radicalul G. Panu era pe cale de a deveni dinastic pînă la absolutism, şi unicul partid de principii republicane — socialiştii — căutau prilejul de a se desfiinţa singuri şi de a trece la Sturdza, numai să fie la putere. În această privinţă progresul ţării era îndeplinit, autoritatea personală a regelui definitiv statornicită, şi rămînea numai ca simţămîntul dinastic să fie ocrotit şi în cugetele generaţiei viitoare. Însă am semnalat atacurile liberalilor ca o ultimă rămăşiţă a unei rele deprinderi, cu atît mai condamnabilă la 1894, cu cît nu se putea scuza nici măcar prin aparenţa unei convingeri, ci prevestea din contră celălalt extrem, în care avea să cadă liberalismul lui Sturdza îndată ce va ajunge la guvern: linguşirea exagerată, tot aşa de dăunătoare pentru educaţia poporului nostru ca şi atacurile antidinastice.

Cînd dar la 1894 liberalii, impresionaţi de propriile lor cuvinte, nădăjduiesc că au intimidat guvernul şi într-o interpelare a lui N. Fleva se încearcă să o ia de sus, energia cu care îi asigură Lascăr Catargiu că va şti să păzească ordinea îi potoleşte, şi liberalii nu mai încearcă să traducă în fapt exuberanţele lor stilistice.

Văzînd Dimitrie Sturdza că nu izbuteşte nici cu studenţii, nici cu ofiţerii, nici cu mişcările în contra maximului, nici cu ameninţările în contra regelui, ia din arsenalul partidului ultima armă: părăsirea parlamentului. Obiecţiile în contra acestei tactici, care în ţară la noi a ieşit totdeauna în defavoarea celor ce au încercat-o, le-am rezumat cu altă ocazie[1]. Aici trebuie să adăugăm că şi pretextul invocat a fost de astă dată mai slab decît oricînd. Dimitrie Sturdza, ca toţi imitatorii, caută să înlocuiască originalitatea prin exagerare, şi astfel aplică şi ultima încercare a opoziţiilor nerăbdătoare la cazul cel mai nepotrivit, la legea minelor a lui Carp. Folosindu-se de un paragraf asupra proprietăţii subsolului, căruia printr-o interpretare arbitrară îi construieşte o contrazicere cu Constituţia, Sturdza atacă legea ca o lovitură anticonstituţională, convoacă numeroase adunări publice în capitală şi în provincie

[1] Vezi discursul 61, în *Discursuri parlamentare*, vol. III, p. 208.

(18 decembrie 1894 — 2 febrebruarie 1895), redactează de Anul Nou 1895 un apel către „cetăţeni", în care le face declararea sinistră că „ordinea morală, constituţională şi naţională este răsturnată în patria noastră", apoi — cînd ajunge proiectul în discuţia publică a Senatului — mai ţine în Bucureşti o „mare întrunire a partidului", iar cînd legea votată de Senat este primită şi de Cameră, toată opoziţia (37 deputaţi şi 19 senatori) se retrage din parlament (15 aprilie 1895), angajîndu-se cu solemnitate înaintea ţării să repare pretinsa ştirbire adusă Constituţiei, îndată ce va veni la putere. Guvernul răspunde la provocările opoziţiei prin imediata promulgare a legii.

Ieşirea liberalilor din parlament nu numai că n-a produs nici un efect asupra guvernului, dar — ca toate tacticile greşite — s-a răzbunat în contra autorului ei: pe de o parte a contribuit, după ce Sturdza fusese trei ani la guvern, să-i dea — din punct de vedere constituţional — ultima lovitură prin neputinţa sa de a obţine de la Cameră modificarea legii minelor, pe de alta l-a silit în chiar forma sosirii sale la guvern să renege teoria şi tradiţia liberală, precum vom arăta îndată.

Căci schimbarea regimului era mai apropiată decît o prevedeau liberalii în acel moment, şi ea s-a întîmplat — nu prin opintirile opoziţiei, nici prin vreo greşeală a miniştrilor, ci de astă dată printr-o înţeleaptă aplicare a sistemului constituţional din partea guvernului. La 1 octombrie 1895 regimul conservator durase şapte ani şi jumătate, cu patru ani mai puţin decît cel liberal al lui Ion Brătianu; dar în privinţa acestuia părerile erau unanime că fusese prea lung. Dacă ministerele efemere de cîteva luni sînt fără folos, nici ministerele prea lungi nu par a fi compatibile cu mobilitatea spiritelor noastre, şi de cîte ori se apropie sfîrşitul legal al celor patru ani prevăzuţi în art. 66 din Constituţie ca maximul duratei unei Camere de deputaţi, se naşte întrebarea despre sfîrşitul ministerului, cel puţin ca oportunitate. Din acest punct de vedere, mandatul Camerei conservatoare alese la februarie 1892 expira la februarie 1896, după cum interpretau unii, sau între 15 februarie şi 15 noiembrie 1895, după cum interpretau alţii. Argumentul în favoarea mai scurtei durate era că principala misiune a Camerei este fixarea bugetului anual, prin urmare o legislatură de patru ani însemnează votarea a patru bugete, şi deoarece Camera conservatoare discutase în martie 1895 al patrulea buget, care era acum

lucrător pe anul 1895-1896, nu i se mai putea prelungi existența de la 15 noiembrie 1895 înainte pînă la februarie 1896, în care timp ar fi fost chemată să se ocupe de al cincilea buget. Inconvenientul devine mai simțitor, dacă admitem împreună cu încetarea mandatului Camerei și schimbarea regimului. Ar fi fost în contra bunului-simț ca ministerul liberal să intre în funcție de-abia la februarie 1896, adică după ce bugetul pe 1896-1897 ar fi fost alcătuit de Camera conservatoare și regimul liberal condamnat să administreze statul pe un an de zile — nu după propriile sale vederi financiare, ci după vederile adversarilor săi.[1]

Dar în afară de această controversă, activitatea desfășurată sub regimul conservator de la martie 1888 încoace, numeroasele legi discutate și votate într-un timp relativ scurt produseseră un fel de saturație a spiritelor. Simptomul ei aparent era slăbirea disciplinei în majoritatea parlamentară. Chiar prezidenții începuseră să devină sau să redevină șovăitori, generalul Manu cu ocazia unei modificări a legii electorale în contra bătăușilor, G.Gr. Cantacuzino cu ocazia legii minelor; iar cînd ministrul justiției, Marghiloman, ordonă urmărirea cîtorva funcționari din Galați, bănuiți de abuzuri, un organ conservator, inspirat de Nicu Filipescu, îl atacă pe motivul procedurii urmate cu această ocazie și intră într-o polemică violentă cu alt organ conservator, care susține pe Marghiloman. În asemenea împrejurări, proiectele de legi plănuite de guvern pentru organizarea meseriilor, pentru descentralizarea comunală, pentru o mai departe întindere a inamovibilității magistraturii se cuvenea cu atît mai mult să fie amînate, cu cît importanța lor cerea o mai lungă pregătire pentru aplicare. Cu alte cuvinte: o schimbare de regim devenise oportună.

Vor fi fost desigur mulți conservatori care niciodată n-ar fi voit să părăsească puterea de bunăvoie; dar unii din miniștri stăruie pentru retragerea spontană a cabinetului, punînd astfel interesul general deasupra satisfacțiilor personale și conformîndu-se spiritului constituțional, pentru care alternarea partidelor la guvern este o condiție esențială din cele mai folositoare, în contra închipuirii unor șefi de partid, care văd țara în primejdie dacă nu sînt ei la putere.

[1] Vezi discursul 113 la Adresă — în *Discursuri parlamentare*, vol. IV, p. 625 — unde raportorul majorității propune patru ani bugetari, conform cu părerea opoziției liberale exprimată prin A. Stolojan.

Astfel ministerul Lascăr Catargiu îşi prezentă demisia la 3 octombrie 1895 şi Dimitrie Sturdza se vede în sfîrşit chemat să formeze cabinetul. A doua zi, fără un moment de ezitare, şeful naţional-liberal îşi alcătuieşte lista ministerială, despre care vom vorbi mai departe, şi primul său act de guvern este o dezminţire a teoriilor liberale, pe temeiul cărora ministerele conservatoare fuseseră pînă acum combătute ca „regim personal", ca ministere ale Palatului. Una din teorii a fost astfel formulată de Nicolae Ionescu în şedinţa Camerei de la 25 noiembrie 1888: „Nu este politic şi constituţional să se ia miniştrii afară din reprezentaţia constituţională a ţării", — regulă pe care a înfrînt-o Dimitrie Sturdza prin părăsirea colectivă a parlamentului, în urma căreia şi-a expus partidul de a fi chemat la guvern nu ca reprezentînd ţară legală, ci numai pe temeiul unui decret al regelui contrasemnat de Lascăr Catargiu.

După a doua teorie liberală, mai exagerată, guvernul nu trebuie numai luat din parlament, ci trebuie chiar indicat de o majoritate parlamentară şi apoi numit de rege; căci toate puterile statului emană de la naţiune (art. 31 din Constituţie), iar Adunările Legiuitoare sînt directa ei reprezentare faţă de Coroană.

Credem însă că la noi preponderenţa Coroanei întru chemarea partidelor şi persoanelor la guvern e rezultatul slăbiciunii alegătorilor, şi pînă cînd nu vom izbuti să-i facem pe aceştia mai independenţi, trebuie să ne mulţumim cu acordul, fie şi ulterior, între Coroană şi parlament.

Oricum ar fi, Dimitrie Sturdza, îndată ce i-a venit la îndemînă, s-a grăbit să înlăture interpretările constituţionale ale partidului său, şi opoziţia conservatoare de la octombrie 1895, mai cuminte decît cea liberală din trecut, nu a întrebuinţat în contra lui Sturdza arma retorsiunii şi nu l-a întîmpinat cu strigătul: „guvern personal, minister al Palatului!" De atunci încoace a dispărut încă una din confuziile cu care se ameţea opinia publică a tinerei monarhii constituţionale.

Momentul în care Dimitrie Sturdza ajunge astfel la guvern este un moment solemn. Atitudinea ce o luase în opoziţie însărcinase Partidul Naţional-Liberal cu două misiuni din cele mai măreţe: în politica internă repararea şi restituirea pactului fundamental al ţării pretins violat prin legea minelor, în politica externă schimbarea „nemernicei" direcţii a ministerului conservator şi îmbunătăţirea

situaţiei românilor din Ungaria. Dacă una din aceste misiuni nu era pricepută în însemnătatea ei decît de cei ce erau pătrunşi de ideea dreptului ca a unui fundament de stat, iar pentru majoritatea publicului rămînea cu atît mai indiferentă, cu cît liberalii depreciaseră de mult vorba de „violare a Constituţiei" prin abuziva ei întrebuinţare — din contră, chestiunea transilvană intrase poate acum pentru prima oară în minţile tuturor oamenilor, aprinsese îndeosebi întreaga tinerime din România liberă şi deşteptase atîtea speranţe în inimile românilor din imperiul vecin, încît toţi împreună priveau cu cea mai încordată atenţie la primele acte de guvernare ale noului şef liberal.

Căci Dimitrie Sturdza nu era cel dintîi venit printre compatrioţii săi. Încărunţit în trebile statului, unul din puţinii care mai rămăseseră de pe timpurile Divanurilor Ad-Hoc distins — dacă nu printr-o inteligenţă strălucită, dar desigur printr-o neobosită sîrguinţă în studierea actelor istorice ale românilor şi prin deplina cunoaştere a situaţiei politice din Austro-Ungaria şi Germania; cînd un asemenea om, după un asemenea trecut, cu asemenea cunoştinţe, lua o asemenea atitudine într-o chestiune de trei ori seculară, ca cea transilvană, toată lumea, nu numai partizanii săi, nu numai tinerimea uşor inflamabilă, toată lumea onestă şi patriotică se putea aştepta la o schimbare hotărîtoare, la o fază pînă atunci necunoscută de mîndrie naţională şi de izbîndă în politica română.

Vom vedea, în volumul următor[1], cum a îndeplinit Dimitrie Sturdza marea misiune naţională şi internaţională ce şi-o atribuise.

[1]Vezi *Discursuri parlamentare*, vol. V, Editura „Minerva", Bucureşti, 1915, pp. 5-104.

IX

Sub noul regim liberal. Primul minister Sturdza şi ministerul Aurelian

4 octombrie 1895 — 31 martie 1897

Momentul în care Dimitrie Sturdza se vede pentru întîia dată chemat să formeze guvernul pare de o însemnătate deosebită nu numai pentru dezvoltarea internă, ci şi pentru cea externă a regatului român. După îndemnul şi prin declaraţiile stăruitoare ale noului conducător, Partidul Naţional-Liberal se însărcinase cu marile misiuni indicate la sfîrşitul capitolului precedent: în politica internă cu repararea şi restabilirea pactului fundamental al ţării, pretins violat prin legea minelor a lui Petre Carp; în politica externă cu îndreptarea situaţiei românilor din Ungaria printr-o stăruinţă mai energică (dacă nu prin intervenţie) pe lîngă guvernul statului vecin, în deosebire de atitudinea rezervată a fostului minister conservator.

Cabinetul Sturdza se înfiinţează la 4 octombrie astfel compus:

DIMITRIE A. STURDZA, prezident şi externe;
EUGENIU STĂTESCU, justiţie;
PETRU PONI, culte;
General C. BUDIŞTEANU, război;
NICOLAE FLEVA, interne;
G. C. CANTACUZINO (RIFOVEANU), finanţe;
G. D. PALLADE, domenii;
C. I. STOICESCU, lucrări publice.

Cu o asemenea compunere guvernul era o manifestare destul de puternică a partidului reîntregit după violenta dezbinare de la 1888. Intrarea în minister a lui Fleva şi Pallade putea trece drept semn al unirii desăvîrşite, deşi îndeosebi cariera pripită a lui Pallade pricinuia oarecare surprindere, mai ales după impresia ce fă-

cuse lupta sa în contra lui Ion Brătianu asupra Camerei liberale de la 1887.[1]

Portofoliul acordat lui Costică Stoicescu părea — în lipsă de alte merite — răsplata serviciului adus cu agitarea chestiunii ofiţerilor demisionaţi; iar numirea lui G.C. Cantacuzino-Rifoveanu la finanţe era menită — după precedentele admise — să-i dea prilejul de pocăinţă pentru necuviincioasa scrisoare adresată regelui prin *Voinţa naţională* de la 8 februarie 1897.[2]

Administrarea şcolilor se aştepta să fie dată lui Poni, de cînd profesorul de chimie al Universităţii din Iaşi ajutase pe Sturdza la combaterea legii învăţămîntului propusă Senatului de autorul acestei scrieri în februarie 1891 şi cu toate că în acelaşi an făcuse pe vreo cinci luni parte din ministerul ultraconservator Florescu-Catargiu. Iar încredinţarea Ministerului de Război în mîinile generalului Budişteanu se justifică prin faptul că generalul lăsase o bună amintire din vremea Războiului Independenţei şi trecea drept un ofiţer superior cu oarecare cultură şi în afară de specialitatea militară. Nimeni nu putea prevedea lipsa de destoinicie parlamentară, pe care noul ministru a dovedit-o curînd după deschiderea Corpurilor Legiuitoare.

Însă mai semnificative în faţa problemelor puse de Dimitrie Sturdza pe planul dintîi erau propria sa trecere la Ministerul de Externe şi pe de altă parte numirea la justiţie a lui Eugeniu Stătescu, a cărui autoritate în partid era foarte mare, deşi lipsa sa de activitate şi întrebuinţarea justiţiei statului la interesele private ale avocatului nu vorbeau în favoarea sa.

În curînd însă credinţa că Dimitrie Sturdza va îndeplini sau cel puţin va încerca să îndeplinească la guvern ceea ce făgăduise cu atîta solemnitate în opoziţie a fost zdruncinată şi înlocuită cu o amară dezamăgire. Departe ca numirea lui Stătescu la justiţie să fi însemnat vreo preocupare pentru restabilirea „pactului fundamental", toată chestiunea legii minelor, care de altminteri în formă se ţinea de Ministerul Domeniilor, nu vine la ordinea zilei decît de-abia la sfîrşitul legislaturii de patru ani, pe la martie 1899, cînd Stătescu de mult nu mai e ministru şi cînd guvernul nici nu mai are puterea să treacă noua reformă prin Cameră. Iar Stătescu în timpul de un an, cît stă acum la departamentul justiţiei, nu face

[1] Vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare*, vol. III, p. 69. (În lucrarea de faţă p. 150 — *nota St. N.*)

[2] *Idem*, vol. IV, pp. 100-102. (În lucrarea de faţă pp. 206-208 — *nota St. N.*)

decît să atingă el însuşi principiul constituţional al Curţii de Casaţie prin eliminarea a doi membri inamovibili şi să admită cu prilejul judecării mitropolitului Ghenadie nişte procedări aşa de arbitrare în violenţa lor, încît numai vremelnica retragere a guvernului şi revocarea tuturor măsurilor relative la acest conflict pot restabili ordinea tulburată în Stat şi în Biserică.

Iar în „chestiunea naţională" Dim. Sturdza se grăbeşte să-şi lămurească poziţia ca şef de guvern şi, la întrunirea publică ţinută în vechea capitală a Moldovei vineri 13 octombrie 1895, îndată după formarea ministerului, tocmai contrarul de ceea ce spusese în opoziţie; şi anume:

„În chestiunea naţională situaţia noastră este clară şi netedă. Avem să ne abţinem cu toţii de la orice act de agitaţie în afacerile interioare ale statelor vecine şi în special ale monarhiei austro-ungare... Monarhia austro-ungară aşa cum este constituită" (adică în dualism, cu acea încorporare a Transilvaniei în Ungaria, în contra căreia lupta Comitetul Naţional din Sibiu încurajat de Sturdza) „este o necesitate de prima ordine pentru echilibrul european, ca şi pentru siguranţa regatului nostru... Ne bucurăm de orice act care aşază pe baze temeinice relaţiile noastre cu Austro-Ungaria, liniştind la noi spiritele şi întărind dincolo armonia; căci silinţele noastre trebuie să tindă a menţine între amîndouă statele relaţiile cele mai amicale."

Retractarea se termină cu o tăgăduire formală:

„S-a mai răspîndit încă o vorbă: că ne amestecăm în afacerile interioare ale regatului ungar; nici aceasta nu este exact."

Vasăzică teoria despre o datorie naţională a guvernului român de a lucra „ca un samsar onorabil" în relaţiile dintre „maghiarii şi românii din Ungaria" e acum solemn dezminţită; se tăgăduieşte chiar orice amestec din partea şefului liberalilor, cu toate discursurile sale de la „Orfeu" şi din Senat şi cu toată scrisoarea „din ziua Înălţării Domnului 1894", trimisă în taină prin Delavrancea celor daţi în judecata de la Cluj.[1]

Cuvintele prin care s-a făcut această retractare, şi pe care le-am reprodus mai sus textual după *Voinţa naţională* de la 19/31 octombrie 1895, trebuie să fi fost alcătuite cu reprezentantul guvernului austro-maghiar din Bucureşti.

Ministru plenipotenţiar al Austro-Ungariei era pe atunci contele R. Welsersheimb, iar prim-secretar Dumba, care, spre a ac-

[1] *Idem*, pp. 91-94. (În lucrarea de faţă, pp. 200-203 — *nota St. N.*)

centua satisfacţia dobîndită, au ţinut să comunice unor membri ai opoziţiei conţinutul scuzelor lui Sturdza înainte chiar de a fi fost rostite la Iaşi. Dovada este făcută în şedinţa Camerei de la 17 martie 1899, cînd Alex. Marghiloman, în prezenţa ministrului-președinte Dimitrie Sturdza, zice următoarele:

Toată lumea îşi aduce aminte de înflăcărarea discursurilor pronunţate de Sturdza în chestiunea naţională. Fost-a dezbatere, fost-a întrunire publică în care dl Sturdza să nu fi agitat chestiunea naţională? Nu-şi aduce aminte dl preşedinte al consiliului că într-un discurs al său a împins atacurile în contra unui stat vecin pînă la insultă? Nu-şi aduce aminte cînd a vorbit de barbariile „maghiarilor"? Nu-şi aduce aminte că ne-a acuzat pe noi conservatorii de trădare a intereselor naţionale pentru că nu mijloceam ca „samsari cinstiţi" peste Carpaţi? Samsari cinstiţi! Un stat poate fi samsar cinstit între două state; dar n-a trecut prin capul nimănui, nici prin gîndul lui Bismarck, inventatorul acestei figuri, că un stat poate fi samsar cinstit între un stat şi supuşii săi... Şi cu toate acestea dl Sturdza ne-a numit „nemernici" în plin Senat, pentru că nu voiam să comitem acest act de nebunie! Vine în fine autorul acestei mişcări la putere, în mijlocul atmosferei încinse create de dînsul. Care i-a fost primul act? Primul act i-a fost retractarea de la Iaşi, amarnic cunoscută de toţi. Sînt în istoria popoarelor exemple de oameni politici care au fost siliţi să răscumpere o nesocotinţă de limbaj. Dar nu cred să existe undeva un precedent de condiţiile în care dl Sturdza a trebuit să facă retractarea sa. *Retractarea făcută de dl Sturdza nu a fost ceva spontan, ci a fost ceva convenit şi dictat. Repet şi menţin cuvintele, convenit şi dictat.*

VOCI: Ar trebui să dovediţi aceasta.

DL ALEXANDRU MARGHILOMAN: Îmi cere cineva să dovedesc. Să-mi ceară aceasta dl prim-ministru, şi voi face dovada! Îmi cere dl preşedinte al consiliului să dovedesc aceasta? Vedeţi că dl preşedinte al consiliului nu-mi cere să dovedesc aceasta. Eram cîţiva care ştiam cum s-a petrecut lucrul. L-am îngropat în fundul inimii noastre ca o durere naţională.

Şi Dimitrie Sturdza de pe banca ministerială tace. Nici un cuvînt de întrerupere, nici un cuvînt de răspuns.[1]

[1] Aceasta este a treia umilire faţă de Austro-Ungaria, la care guvernele liberale au expus statul român. Despre cea de la 1868, vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare*, vol. I, p. 19 (în lucrarea de faţă p. 19 — *nota St. N.*); despre a doua cu scuzele lui E. Stătescu, vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare*, vol. III, p. 28. (În lucrarea de faţă p. 129 — *nota St. N.*)

Celelalte puncte atinse în discursul lui Sturdza de la Iaşi sînt obişnuitele generalităţi fără folos, de care venise de mult timpul să fie scăpat chiar şi Partidul Liberal de la noi: „domnia legilor, libertatea alegerilor, stăruinţa ca instituţiile statului să servească la scopul lor final, ridicarea ţărănimii din mizeria morală şi materială", şi altele asemenea „clişeuri". Şi pentru ca să se întîmple şi acum ceea ce se întîmplă aşa de des, ca tocmai frazele cele mai bătătoare la ochi să fie dezminţite de realitate, Sturdza mai adaugă binevenita făgăduială a „înfrînării cheltuielilor", pe cînd tocmai în această primă legislatură de sub guvernarea sa se aduce finanţelor statului o primejdioasă zdruncinare prin cea mai inoportună sporire a multor alocaţii bugetare, între altele a soldei ofiţerilor, a lefii profesorilor, 38 de milioane pentru lucrări publice cerute de Ionel Brătianu şi votate în două zile, 26 şi 30 mai 1898, fără nici o prevedere de acoperire. Aceste din urmă milioane se şi revocă peste un an şi jumătate, spre umilirea ţării, după cererea bancherilor străini cu prilejul împrumutului de la 1899 contractat de generalul Manu, iar lefurile sporite între 1897 şi 1899 sînt reduse la 1901 tot sub liberali. Fireşte că Sturdza vorbeşte şi de Biserică, despre care zice că „trebuie să fie aşezată în poziţie de a menţine pe o cale sănătoasă viaţa morală şi sufletească a poporului", pentru ca în curînd să ajungă la incidentul sinodal cu pronunţarea şi apoi retractarea „caterisirii" mitropolitului primat şi să stîrnească cea mai adîncă tulburare în „viaţa sufletească a poporului" evlavios din capitală.

De departe se vede că toate acele fraze fuseseră intercalate numai pentru a masca înaintea ţării cuvintele de scuză impuse de guvernul austro-maghiar, a căror rostire a fost adevăratul scop al discursului de la 13 octombrie 1895.

Marea dezamăgire produsă prin schimbarea la faţă a lui Sturdza nu putea să rămînă fără urmări. Paralel cu deprimarea românilor de peste Carpaţi merge înăsprirea măsurilor de deznaţionalizare încercate de ministerul unguresc, care se simte acum asigurat din partea lui Sturdza; iar înăuntrul regatului român falsa poziţie luată de şeful guvernului naţional-liberal îi ştirbeşte din capul locului autoritatea, introduce confuzia în sînul cabinetului şi provoacă peripeţiile ce-l bîntuie în tot decursul duratei sale.

În şirul cronologic al faptelor trebuie să menţionăm că puţine zile după instalarea sa guvernul Sturdza dizolvă Corpurile Legiuitoare (14 oct. 1895), face alegerile pe la sfîrşitul lui noiembrie şi

deschide prima sesiune ordinară a noului parlament liberal la 7 decembrie 1895. Prezident al Senatului se alege „Beizadea Mitică" Ghica iar al Camerei P. S. Aurelian.

Însăşi operaţia electorală se petrece după vechiul obicei, cu ştiutele presiuni administrative, fie sub forma directă a făgăduielilor şi ameninţărilor prefectorale, fie sub masca unui comitet electoral, care nu e decît o dependenţă a guvernului. Se constată, din nou, că în această privinţă viaţa noastră constituţională nu este încă întemeiată. Alegătorii nu înţeleg folosul ce ar rezulta pentru ei din formarea unei convingeri proprii şi din exprimarea ei prin vot, fiindcă nici guvernele nu au destulă chibzuinţă pentru a reduce puterea lor de presiune şi a începe măcar de sus în jos educaţia corpului electoral. Şi tocmai din alegerile de la noiembrie 1895 — pretinse mai libere sub Ministerul de Interne al lui Fleva — ies acele unanimităţi în Cameră şi Senat, care la prima vedere par un succes pentru guvern, dar care în fapt îi sînt primejdioase, deoarece în lipsa unei opoziţii mai însemnate, disciplina partizanilor se destramă şi pretenţiile lor cresc peste orice putinţă a satisfacerii. Cele ce se petrec în sînul chiar al acestei majorităţi, d. ex. cu alegerile şi demisiile de prezidenţi şi viceprezidenţi şi de membri ai Comisiei de răspuns la Mesajul tronului, de care vom vorbi mai jos, sînt cea mai drastică ilustrare a răului efect al unanimităţilor.

Ca adversari de-abia pătrund în parlamentul lui Sturdza de la 1895 trei senatori şi patru deputaţi, printre care Ghermani, Marghiloman şi autorul acestei scrieri. Lascăr Catargiu cade la Galaţi cu 86 voturi contra unui Gregoriade Bonachi, pe care îl scoate prefectul cu 152 voturi; Alexandru Lahovari rămîne la Giurgiu cu 47 partizani, iar Alexandru (Vulpache) Filipescu izbuteşte cu 96 voturi; Petre Carp cu 66 voturi e biruit la Botoşani de tînărul Costică Vernescu (170 voturi); generalul Manu în capitală se vede redus la 235 voturi, pe cînd Nacu primeşte 1568; iar la Iaşi detoţi-respectatul Dimitrie G. Rosetti este de două ori întrecut de Andrei Vizanti, pe care nimeni nu-l respecta.[1] Ce dovadă mai mare că numai de libertate n-a putut fi vorba în alegerile de la 1895.

[1]Vizanti şi fuge în curînd din ţară după descoperirea unor malversaţii. Ca „naţionali-liberali" ai guvernului se aleg şi Grigore Păucescu şi Constantin Esarcu, care în lupta contra „junimiştilor" treceau de conservatori zeloşi, lăudaţi mai ales de generalul Manu.

După mai bine de un an, în alegerile parţiale făcute sub ministerul Aurelian pe la începutul anului 1897 (cu Vasile Lascăr la interne) se aleg L. Catargiu la Iaşi, P. Carp la Vaslui şi Take Ionescu la Teleorman, dar lipsa lor din parlament cînd cu aplanarea conflictului mitropolitan în decembrie 1896 se răzbună împotriva Partidului Liberal, precum vom arăta la locul său. De-abia la 1903, în al treilea cabinet al lui Sturdza, sub Ministerul de Interne al lui Vasile Lascăr (multă vreme duşmănit de Sturdza) votul alegătorilor începe să fie mai independent de administraţie.[1]

În cabinetul lui Sturdza de la 4 octombrie 1895 se arată îndată confuzia de care am vorbit mai sus. Ce e drept, generalul Budişteanu îşi începe activitatea ministerială cu un act de bună energie disciplinară: prin Decretul regal de la 9 oct. 1895 pune pe generalul Iacob Lahovari, şeful Statului-Major General al armatei, în poziţie de disponibilitate „pentru rea purtare în incidentul de la Sinaia"[2]. Dar în decursul dezbaterilor parlamentare noul ministru, din ură împotriva fostei administraţii conservatoare, se apucă să batjocorească arma pusă în mîna soldatului de predecesorul său. În şedinţa Camerei de la 18 aprilie 1896 o numeşte „ciomag", în Senat îi zice baston „high-life". Se înţelege de la sine că după o asemenea probă de tact însuşi partidul de la guvern aşteaptă cu nerăbdare momentul să scape de acest neobişnuit reprezentant al armatei.[3]

Dar adevărata confuzie se arată în raporturile ministrului- prezident cu colegul său de la interne, cu care nu poate lucra împreună nici timp de trei luni de zile, iar formele sub care se desfăşoară un conflict personal, în sine aşa de neînsemnat, ating şi mai mult prestigiul noului regim şi coboară nivelul la care se ţinuseră pînă acum manifestările guvernamentale.

---

[1]Liberalul Vasile Lascăr are şi sinceritatea să spună Camerei ca ministru de interne: „Nu e ţară în lume unde să fie nişte agenţi electorali de forţa agenţilor noştri poliţieneşti" şi citeşte petiţia unuia din ei, care se laudă că „la ultimele alegeri a votat de 17 ori în aceeaşi zi cu cărţile a diferiţi alegători din ordin superior". (Vezi V. Lascăr, *Discursuri politice*, p. 609.)

[2]Unde se pălmuise în club pentru o ceartă de joc la cărţi. Pedepsitul general n-a rămas multă vreme în umbră. Cu revenirea conservatorilor la putere, sub ministerul George Gr. Cantacuzino de la aprilie 1899, Iacob Lahovari reintrat în activitate este din nou ministru de război, se înaintează în gradul decoraţiilor etc. Vezi numeroase cazuri analoage la liberali, citate în „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare*, vol. II, pp. 99, 103, 112 etc. (În lucrarea de faţă, pp. 98, 100, 104 — *nota St. N.*)

[3]Vezi discursul 116, în *Discursuri parlamentare*, vol. V, p. 172.

Fie că Nicolae Fleva — „tribunul poporului" — prin inspecţii improvizate şi prin deosebite primiri de prefecţi se arătase prea independent de Sturdza, fie că însuşi Sturdza era pe atunci prea dependent de hotărîrile celui mai influent grup al partidului, de care se dezbinase Fleva şi pe care îl numea „Oculta": în chiar organul oficios al guvernului încep nemaipomenite atacuri în contra oropsitului ministru, cu aluzii triviale la pretinsa lui origine etnică[1], şi peste cîteva săptămîni urmează în Cameră interpelarea unui membru al majorităţii, de altminteri puţin serios, a răposatului Iepurescu, care vorbeşte făţiş de o „contrabandă în paguba comunei Bucureşti, în care prestigiul ministrului de interne este grav atins". La interpelarea anunţată în ziua de 9 ianuarie 1896 Fleva cere să răspundă la 13 ianuarie şi fiindcă tot nu vrea să priceapă că singurul răspuns ce se aşteaptă de la el este demisia, însuşi ministrul-prezident se însărcinează, în şedinţa publică a Camerei de la 12 ianuarie, să atace pe colegul său de la interne şi să-l acuze că-şi atribuie merite personale în efectuarea alegerilor din urmă şi că umblă după „partizani flevişti" în deosebire de „partizanii sturdzişti"; iar ministrul de interne răspunde — tot de pe banca ministerială — acuzînd „Direcţiunea ocultă", care conduce partidul (compusă, după cum se zicea, din Eugen Carada, directorul Băncii Naţionale şi mentorul fiilor Brătieni, M. Pherekyde, Anton Carp, Pake Protopopescu, Stolojan, Nacu ş.a.). Camera primeşte o moţiune propusă de Vasile Lascăr, prin care se aprobă „explicările" primului-ministru.

Acum în sfîrşit Fleva se vede silit să iasă din minister şi îşi anunţă demisia în aceeaşi şedinţă de la 13 ianuarie în care ar fi trebuit să răspundă la penibila interpelare a deputatului Iepurescu. Scopul fiind atins, fireşte că interpelarea se retrage şi onorabilul Iepurescu declară că „n-a pus niciodată la îndoială onorabilitatea lui Fleva". Şi poate nici nu era în interesul răposatului interpelant şi al unor liberali mai influenţi de a se face o discuţie în parlament asupra contrabandelor şi a altor păgubiri ale statului şi comunelor prin întreprinderile partizanilor.

Interimatul Ministerului de Interne îl ia în primul moment Dimitrie Sturdza, iar la 3 februarie 1896 se numeşte titular Anastasie Stolojan.

[1] Vezi discursul 114, în *Discursuri parlamentare*, vol. V, p. 105.

Ca lucrare legislativă nu se produce mai nimic în toată sesiunea. Încercarea de a paraliza buna lege a jandarmeriei rurale, alcătuită de Lascăr Catargiu — încercare provenită din reaua deprindere de a desface tot ce a făcut partidul advers — este mai tîrziu părăsită de însuşi Sturdza, care se vede silit să restabilească şi chiar să sporească acest organ trebuincios al administraţiei rurale.

Lîncezeala parlamentară, de care suferiseră mai ales cei din urmă patru ani ai regimului Brătianu, pare a se continua şi sub regimul Sturdza. O excepţie trebuie făcută în favoarea lui P. Poni, care la martie 1896 înfiinţează aşa-numita Casă a Şcoalelor (la ianuarie 1902 se inaugurează în acelaşi spirit Casa Bisericii). Creaţia, în esenţa ei antiliberală, este iarăşi o imitare a mecanismului centralizării, introdus în Franţa de marele despot Napoleon I şi păstrat de democraţia republicană. Prin Casa Şcoalelor şi a Bisericii s-a mai restrîns şi pe alocurea s-a suprimat puţina iniţiativă şi activitate privată în crearea şi conducerea aşezămintelor de cultură. Noua instituţie din administraţia centrală întrebuinţează banii daţi de comune pentru construcţii şi alte îmbunătăţiri ale şcolilor, supraveghează toate fondurile testate de donatori privaţi în folosul învăţămîntului — supraveghere care prin felurite proceduri, mai ales prin energica stăruinţă a lui Spiru Haret, a ajuns la rezultatul de a le aduce sub exclusiva administrare ministerială. După 10 ani, Casa Şcoalelor are un activ de peste 8 milioane lei, sumă lăsată multă vreme la dispoziţia ministrului fără control parlamentar. Ce e drept, titularii conştiincioşi ai acelui departament au adus foloase învăţămîntului prin construirea de localuri pentru şcoli şi dotarea lor cu cele trebuincioase, dar alţi titulari au risipit folosurile în scopuri străine de menirea instituţiei.

În afară de această creaţie se mai votează la sfîrşitul primei sesiuni o lege a lui Stătescu, prin care se introduce deodată pentru numirea magistraţilor Curţii de Casaţie o nouă incompatibilitate din cauza de rudenie şi Stătescu — în contra principiului inamovibilităţii membrilor acelei Curţi — îşi aplică legea cu efect retroactiv, îndepărtează pe Prodan şi Populeanu spre a numi în locul lor pe partizanii săi politici M. Poenaru-Bordea şi Ciru Economu.[1] Autorul scrierii de faţă, care în şedinţa de la 10 aprilie 1896 com-

[1] Despre al căror rol în lupta liberalilor contra ministrului Alexandru Lahovari vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare*, vol. II, p. 44. (În lucrarea de faţă, p. 69 — *nota St.N.*)

bate deplorabila lege[1], prevesteşte neapărata ei revocare precum se şi întîmplă în decembrie 1900 sub ministerul său de justiţie.

Sesiunea parlamentară se închide la 30 aprilie 1896. Răgazul lăsat acum guvernului spre a se ocupa de administraţie îl tulbură el însuşi prin provocarea unui conflict cu mitropolitul primat şi deşteaptă în capitală o frămîntare în adevăr primejdioasă. Faptul este aşa de extraordinar în România din zilele noastre, încît merită o explicare mai amănunţită. Este şi rar exemplul unui om de stat — ca Dimitrie Sturdza — să fi făcut în parlament atîtea declarări de evlavie şi să ajungă apoi tocmai el la vătămarea simţămîntului religios într-o mare parte a ţării. De altminteri s-a dovedit cu acest prilej că şi în societatea noastră cultă, în aparenţă pătrunsă de spiritul vechiului voltairianism şi noului pozitivism, biserica ortodoxă a păstrat rădăcini sufleteşti mult mai trainice decît se presupunea.

Mitropolitul primat Ghenadie, ales la 16 mai sub Ministerul de Culte al lui Take Ionescu, caută îndată după retragerea cabinetului Catargiu-Carp să se apropie de şeful guvernului liberal. Cu acesta colaborase mai înainte ca episcop de Argeş la publicarea cîtorva volume de documente istorice în anii 1889-1892 (ce e drept colaborarea înaltului prelat, care şi figurează pe o copertă a volumelor alături de Sturdza, ne închipuim mai mult financiară), dar prin alegerea sa de mitropolit sub un guvern conservator îşi atrăsese duşmănia şefului naţional-liberal. Mijlocul de împăcare n-a fost greu de găsit. D. Sturdza, cu năzuinţa statornică de a lua parte la administrarea a cît mai multor instituţii bogate (Creditul Funciar Rural, Academia Română), de ale căror locaţii să se poată folosi în favoarea partizanilor politici, dorea să intre şi în administraţia Aşezămintelor Brîncoveneşti, conduse pe atunci de descendenţii familiei ctitoriceşti, prinţii Gheorghe Bibescu şi Dimitrie Ştirbei. Venind timpul ca să se convoace de către mitropolit adunarea prevăzută în testamentul Saftei Brîncoveanu de la 1835, în faţa căreia să se cerceteze socotelile administraţiei, mitropolitul primat Ghenadie invită de astă dată şi pe Dimitrie Sturdza, care prin citirea unui arbore genealogic încearcă să-şi arate înrudirea cu familia ctitorilor şi dreptul de a lua parte la lucrări (10 decembrie 1895). Epitropii însă, şi mai cu deosebire prinţul Gheorghe Bibescu, se împotrivesc. Mitropolitul primat răspunde printr-un

[1] Vezi discursul 115, în *Discursuri parlamentare*, vol. V, p. 151.

amestec neobişnuit în aplicarea testamentului brîncovenesc, iscodeşte tot felul de piedici şi în sfîrşit refuză aprobarea bugetului. Prinţul Bibescu, a cărui corectitudine, ca şi a prinţului Dimitrie Ştirbei, era de altminteri mai presus de îndoială, simţind cum înţelegerea între primatul Ghenadie şi ministrul-prezident Sturdza ameninţă toată independenţa Aşezămintelor Brîncoveneşti, cere pentru întîia oară audienţă la Palat şi se pune sub protecţia regelui. Regele Carol, totdeauna îndemnat de prudenţa sa politică de a ocroti familiile vechilor domnitori ai ţării, va fi fost cu atît mai dispus să vină în ajutorul prinţului Gheorghe Bibescu, cu cît acest descendent domnesc, în deosebire de descendenţii lui Vodă Ştirbei, nu se arătase pînă atunci împăcat cu noua stare de lucruri de la 1866 şi cîtăva vreme păruse chiar să aibă aspiraţii la Tron.

Acum regele Carol sfătuieşte însuşi pe mitropolitul primat să lase în pace administraţia brîncovenească. Acesta însă, cu ambiţia de a se arăta puternicul cap al Bisericii Ortodoxe, inspirat poate şi de sfaturile răposatului profesor de teologie Niţulescu, căruia din studiile de la Universitatea din Lipsca îi rămăseseră cîteva amintiri despre puterea papală de pe vremea lui Grigore al VII-lea Hildebrand cu umilirea împăratului german Henric al IV-lea la Canossa, se crede chemat să reziste regelui. Îndată ce Dimitrie Sturdza este pus în cunoştinţă de noua fază a chestiunii, întoarce foaia şi, sărind după obiceiul său dintr-un extrem într-altul, devine din nou cel mai aprig duşman al mitropolitului. Pe de altă parte prinţul Bibescu luptă cu activitatea sa febrilă împotriva celui ce-i vătămase amorul propriu, scrutează viaţa înaltului prelat, îi descoperă multe metehne, unele închipuite, alte reale, alcătuieşte un voluminos dosar cu acte fotografiate (în parte apocrife) şi ştie totodată să-şi asigure concursul ministrului de justiţie Stătescu; căci noua democraţie este uşor accesibilă lunguşirilor vechii aristocraţii. Stătescu începe a se inspira din dosarul Bibescu, împinge şi magistratura în această direcţie şi, împreună cu Sturdza şi cu nepriceputul în ale cultelor ministru Poni, lucrează la destituirea mitropolitului primat.

Folosindu-se de cunoscuta lipsă de armonie între arhiereii Sf. Sinod, guvernul înscenează fără multă greutate o judecare bisericească, după care la 20 mai 1896 doisprezece membri ai Sinodului (arhiereii Nifon Ploieşteanul şi Dosoftei Botoşăneanul se abţin) pronunţă următoarea hotărîre: „Înalt Preasfinţitul mitropolit Ghe-

nadie Petrescu să fie lipsit şi caterisit de orice servire şi vrednicie arhierească şi depărtat de la Scaunul Mitropoliei Ungro-Vlahiei şi să fie şi să se numească de acum înainte pînă la suflarea sa cea mai de pe urmă Ghenadie Monahul şi să se aşeze între monahii simpli din mînăstirea unde-şi are metania" (Căldăruşani).[1]

Această caterisire putea să-şi aibă tot efectul ei bisericesc; dar cît pentru efectele civile şi politice trebuia introdusă o procedură de intermediere între Sinod, guvern şi parlament. Căci după legea organică a Sf. Sinod de 14 decembrie 1872, mitropoliţii şi episcopii noştri nu sînt o creaţie a Sinodului, ci sînt aleşi pe viaţă de un colegiu special, în care deputaţii şi senatorii formează majoritatea hotărîtoare, şi înalţii prelaţii funcţionează numai după întărirea prin decret şi cu învestitura regală, făcînd totodată parte de drept din Senatul politic. Este însă un principiu general de organizare a statului, că nu poate revoca decît cine a numit, iar art. 15 şi 16 din citata lege organică dispun: „Deciziile în materii judiciare religioase se vor executa de-a dreptul de către Sf. Sinod. Aceste sentinţe se vor executa numai pe cît timp pedepsele cuprinse într-însele vor fi disciplinare şi de un ordin curat religios. Pentru delicte ordinare şi politice mitropoliţii, episcopii eparhioţi şi arhiereii titulari se vor judeca de către înalta Curte de Justiţie şi Casaţie." Şi între punctele de acuzare recunoscute în hotărîrea sinodală ca dovedite în contra mitropolitului Ghenadie sînt de la nr. 10 pînă la nr. 14 şi delicte de drept comun.

Sinodul adaugă la sfîrşitul hotărîrii sale: „Să se comunice înaltului guvern hotărîrea spre executare." Este de necrezut cu cîtă uşurinţă guvernul lui Sturdza se grăbeşte să îndeplinească cerinţa Sinodului. Un jurnal simplist al Consiliului de Miniştri autorizează pe miniştrii de justiţie, interne şi culte să „execute hotărîrea Sf. Sinod de la 20 mai 1896", ministrul de justiţie Stătescu trimite pe procurorul Curţii de Casaţie Sărăţeanu, ministrul de interne Stolojan îi adaugă cîţiva agenţi poliţieneşti, aceştia se duc împreună la mitropolitul primat, îl pun cu brutalitate în trăsură (era din întîmplare de faţă şi Lascăr Catargiu), îl escortează pînă la mînăstirea Căldăruşani şi-l aşază acolo sub pază. Iar ministrul de culte Poni,

[1]Textul hotărîrii, după un precedent în Biserica noastră la 1703, este redactat de arhiereul Atanasie (Mironescu) Craioveanul, profesor la Facultatea de Teologie, mai pe urmă ales mitropolit primat sub guvernul liberal în februarie 1909, dar apoi dat şi el în judecata Sinodului şi demisionat în iunie 1911.

care la 17 mai ceruse de la rege un decret pentru suspendarea „din treapta arhieriei şi din administraţia mitropolitană a I.P.S. mitropolit primat D. D. Ghenadie Petrescu", nu supune acum regelui nici un decret pentru revocarea lui definitivă, ci numai pentru însărcinarea dată, fără lege, unui fel de triumvirat, compus din mitropolitul Moldovei şi episcopii Dunării de jos şi al Argeşului ca „să continue a gira afacerile eparhiei Mitropoliei Ungro-Vlahiei pînă la îndeplinirea vacanţei", vacanţă aşa de puţin legal stabilită şi recunoscută, încît după deschiderea parlamentului şi chiar şase luni după caterisire, prezidentul Dimitrie Ghica în şedinţa Senatului de la 22 noiembrie 1896 începe apelul nominal prin strigarea numelui mitropolitului primat Ghenadie[1], şi pe de altă parte bisericile ortodoxe din ţările vecine refuză de a intra în raport cu improvizatul triumvirat mitropolitan.

Nu e de mirat ca faţă de aşa nechibzuită acţiune guvernamentală opinia publică din ţară să fi fost zguduită şi opoziţia publică să se fi folosit de neaşteptatul prilej. O rea prevestire pentru Sturdza era mai întîi răsunetul deşteptat în chiar Partidul Naţional-Liberal. Cîţiva membri cu vază, unii şi cu talent, ca Aurelian, Emil Costinescu, Vasile Lascăr, Barbu Delavrancea, Dimitrie Gianni, Petre Grădişteanu, Em. Porumbaru şi alţii, care de la retractarea lui Sturdza în chestiunea naţională rămăseseră nemulţumiţi, sînt acum îndoit de impresionaţi de nedibăcia guvernului şi se hotărăsc a forma o grupare deosebită numită mai tîrziu a „drapeliştilor". Lor li se asociază şi în curînd îi depăşeşte „tribunul" Fleva, a cărui agitare devine cu atît mai turbulentă, cu cît e inspirată de dorinţa de răzbunare pe depărtarea sa din minister. El şi inaugurează o mişcare mai accentuată prin întruniri publice anume convocate pentru chestiunea mitropolitană.

Îndată după pronunţarea hotărîrii sinodale de caterisire, Partidul Conservator, condus de Lascăr Catargiu, în braţele căruia se aruncă acum versatilul mitropolit Ghenadie (fără a-şi slăbi însă legătura cu Fleva), începe şi el agitarea religioasă prin întruniri publice şi ţine una în capitală la 26 mai 1896, alta în Iaşi la 9 iunie.

Cu patru zile înaintea întrunirii din Bucureşti, Lascăr Catargiu, vine la autorul acestei scrieri şi propune ca şi conservatorii grupaţi

[1]Vezi cuvintele senatorului Esarcu din şedinţa de la 28 noiembrie, care constată faptul în faţa Senatului.

înconjuraţi în jurul lui Petre Carp (aşa-numiţii junimişti) să ia parte la agitarea plănuită. Carp, care se afla la Ţibăneşti, este chemat în capitală şi, după o consfătuire ţinută cu amicii politici la Clubul constituţional în chiar dimineaţa întrunirii publice de la 26 mai, se hotărăşte să nu luăm parte la agitările bisericeşti, iar Carp comunică îndată lui Lascăr Catargiu hotărîrea luată.

Cu atît mai energic se desfăşoară agitarea celorlalţi conservatori, mai ales prin neobosita activitate a lui Take Ionescu şi Nicu Filipescu. La acea primă întrunire publică a lor, cei mai mulţi fruntaşi conservatori ţin discursuri, chiar şi G.Gr. Cantacuzino, care iese de astă dată din rezerva păstrată de vreo 20 de ani, şi se pune la cale o adresă de omagiu a doamnelor române către mitropolitul caterisit (publicată în *Timpul* de la 9 iunie 1896), care e în curînd acoperită de semnături din toate treptele sociale, începînd cu doamnele Ecaterina Cantacuzino, Eufrosina L. Catargiu, Anastasia Filipescu, prinţesa Alexandrina Ghica, Alexandrina Gh. Manu, Maria Blaremberg, Maria C. Olănescu şi sfîrşind cu doamnele Elena Victor Ionescu, Elena Wachman şi Sofia Tănăsescu.

La 2 iunie o nouă întrunire la „Dacia", convocată iarăşi de Fleva, după sfîrşitul căreia o parte din cei adunaţi se duc la locuinţa lui Sturdza din strada Mercur sub pretext de a-i înmîna rezoluţia aclamată la „Dacia", care cere retragerea guvernului, dar găsesc acolo numai pe prefectul poliţiei cu vreo 20 de sergenţi în curte; atunci manifestanţii se îndreaptă spre locuinţa lui Fleva din Calea Dorobanţilor şi, întîlnind în colţul Străzii Romane pe Sturdza într-o trăsură cu coşul ridicat, se reped asupra lui şi-l insultă. Dimitrie Sturdza, care la începutul guvernării sale îşi pierduse prestigiul naţionalismului, îşi pierduse acum şi prestigiul evlaviei.

Cu ajutorul lui Fleva se mai înscenează „pelerinaje" la mînăstirea Căldăruşani, unde fusese aşezat „monahul Ghenadie", dar unde liniştea sufletească îi este mereu tulburată prin asemenea pelerinaje, cînd prin ofertele de servicii juridice din partea democratului Fleva, a conservatorului Dissescu[1] şi a drapelistului Mîrzescu, cînd prin cercetările prefectului şi ale unui judecător de instrucţie.

Căci acţiunea guvernului nu se terminase cu executarea hotărîrii sinodale. Faţă de adînca frămîntare a opiniei publice, organul oficios al partidului guvernamental, în loc de a avea o notă

[1]Pe atunci Dissescu făcea parte atît din Clubul constituţional, cît şi din cel conservator; din Clubul constituţional a demisionat o dată cu intrarea sa în ministerul G. Gr. Cantacuzino de la 11 aprilie 1899. Relaţia sa cu mitropolitul Ghenadie era contra atitudinii hotărîte de Clubul constituţional.

împăciuitoare, începe — după instrucţiile ministrului de justiţie culese din dosarul prinţului Bibescu — un nou şir de atacuri în contra prelatului osîndit şi-l acuză de falsificări şi de complicitate cu un ocnaş Mărgăritescu. Fostul mitropolit dă în judecată ziarul *Voinţa naţională* în persoana redactorului ei, Nicolae Ioanovici.

Toate aceste agitări sînt însă întrerupte în timpul verii, cînd lumea politică lipseşte din capitală, şi nu reîncep decît de-abia la sfîrşitul lui septembrie; căci pe la mijlocul acestei luni opoziţia rămîne încă în rezervă pentru a nu tulbura vizita împăratului Franz Joseph I care — însoţit de contele Goluchowski, ministrul său de externe, şi de şeful Statului-Major, Beck — este oaspetele regelui nostru la Bucureşti şi la Sinaia şi în zilele de 16, 17 şi 18 septembrie 1896. Semnificativă a fost mai ales inspectarea fortului Chitila, unde împăratul şi şeful Statului-Major al armatei austro-ungare au asistat în cupolă la exerciţii de tragere. Dacă toată vizita augustului oaspete a fost o dovadă de poziţia la care ajunsese România şi de prestigiul personal al regelui Carol, formele sub care se petrece îi dau o deosebită însemnătate politică şi par a indica o îndrumare pronunţată a României spre Tripla Alianţă.[1]

Cu toate acestea, vizita împăratului a fost răscumpărată de Sturdza cu prea multe jertfe. E probabil că în vederea ei şi-a început ministerul cu scuzele de la Iaşi; dar şi în chestiuni mult mai mici se vede preocuparea şefului naţional-liberal de a se pune bine cu austro-maghiarii. Cu mult înaintea vizitei împăratului, Sturdza ştiuse prin agenţi introduşi în conducerea Ligii Culturale să-i înăbuşe toată mişcarea. Ba chiar la începutul guvernării mersese cu teama de efectul discursurilor sale anterioare în contra ungurilor aşa de departe, încît la un concert dat în sala Ateneului la 19 decembrie 1895 pentru a serba pe părintele Lucaci, unul din „anteluptătorii" transilvăneni (el însuşi de altminteri de valoare controversată), a pus să se înlocuiască foile de program, în care figura la nr. 6 al părţii a II-a „Cîntecul lui Raţiu", cu alte foi, în care acel cîntec s-a înlocuit cu o... *Rhapsodie Hongroise* a lui Liszt.

[1]Ca la toate împrejurările mai mari, nu lipseşte nici aici mica notă comică. Prezident al Ligii Culturale era pe atunci Vasile Alexandrescu Urechia, potrivit prezident pentru trebuinţele lui Sturdza. Cu prilejul prînzului solemn dat la Palat, a fost invitat şi prezentat împăratului Franz Joseph I şi Urechia, care mai înainte se îndeletnicise cu obişnuitele ieftine declamări în contra Austro-Ungariei şi acum se arăta foarte măgulit de ironica politeţe a împăratului.

Dar să revenim la toamna anului 1896. În octombrie agitarea opoziţiei reîncepe cu îndoită putere. Din partea osînditului mitropolit apare broşura *Cum am fost judecat*, care sfîrşeşte prin a cere intervenirea regelui. La 26 octombrie conservatorii ţin o nouă întrunire publică, în care Take Ionescu citeşte o petiţie a locuitorilor bucureşteni către rege pentru ca să se facă dreptate mitropolitului obijduit; în această întrunire Alexandru Lahovari ţine ultimul şi poate cel mai remarcabil al său discurs.[1] În acelaşi timp şi faţă de apropiata deschidere a parlamentului se alcătuieşte o altă petiţie a mitropolitului Ghenadie tot pentru dreptate, de astă dată către Corpurile Legiuitoare.

În mijlocul acestei frămîntări guvernul se îndărătniceşte pe calea apucată. Pe cînd Mesajul de deschidere a parlamentului nici nu pomeneşte de înlăturarea mitropolitului primat, parcă ar fi fost o chestiune fără însemnătate, ministrul de justiţie Stătescu autorizează o flagrantă violare a regulilor de procedură în materie de delict de presă, care nu-şi găseşte analogia decît în tăgada de dreptate făcută răposatului I. A. Cantacuzino sub guvernul liberal de la 1876.[2] În loc ca acţiunea de calomnie, îndreptată precum am arătat mai sus de fostul mitropolit în contra lui Ioanovici, redactorul *Voinţei naţionale*, să fie simplu trimisă la Curtea cu Juraţi, se apucă un judecător de instrucţie (Vasiliu) să facă el însuşi cercetări asupra învinuirilor publicate de *Voinţa naţională* şi, sub acest pretext, redactează un şir de considerente pline de grele acuzări - nu în contra inculpatului Ioanovici, ci în contra fostului mitropolit, iar pentru inculpat dă o ordonanţă de neurmărire. *Voinţa naţională* se grăbeşte să publice în numărul său de la 15 noiembrie - o dată cu deschiderea parlamentului - nepilduitul act judecătoresc, iar Vasiliu se vede răsplătit prin înaintarea la prezidenţa inamovibilă a Tribunalului Vîlcea.

E de necrezut ca un guvern, compus din oameni cu oarecare experienţă politică, să fi recurs la asemenea procedări în mijlocul

[1] După cîteva luni, la 4 martie 1897, încetează din viaţă la Paris. La 22 aprilie 1897 moare şi Ion Ghica la moşia sa Ghergani, uitat de toată lumea; vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare*, vol. I, pp. 33 şi 34. (În lucrarea de faţă, pp. 26-27— *nota St. N.*)

[2] Vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare*, vol. II, pp. 43 şi 44. (În lucrarea de faţă, pp. 68-69 — *nota St. N.*)

unei aşa fierberi a opiniei publice. Fireşte că noua nechibzuinţă aţîţă focul şi mai tare. Sîmbătă 16 noiembrie, a doua zi după deschiderea parlamentului, Fleva convoacă iarăşi o întrunire la „Dacia" pentru a da citire acelei petiţii a lui Ghenadie către Corpurile Legiuitoare. Publicul de la întrunirea ţinută excepţional la amiază încearcă pe la ora 1 să meargă spre Dealul Mitropoliei la Cameră, însă la podurile peste Dîmboviţa este împiedicat de agenţii poliţiei. Se întîmplă încăierări, sînt capete sparte, foaia lui Fleva, *Dreptatea*, apare încadrată în negru cu inscripţia: „S-a vărsat sîngele creştinilor". În ziua următoare, duminică, o nouă şi foarte numeroasă întrunire la „Dacia"; a treia zi, luni 18 noiembrie, asemenea, de astă dată însă o parte a publicului năvăleşte prin străzile laterale spre Senat, unde de-abia începuse şedinţa. Poliţia cu agenţii săi, sergenţi şi bătăuşi, se pregătise să împiedice manifestaţia în drumul ei presupus spre Cameră; cînd aude că lumea năvăleşte la Senat, în Palatul Universităţii, se ia după urma ei: bătăuşii se postează la intrarea din mijloc a Universităţii iar sergenţii năvălesc pe scările Senatului, de unde gonesc publicul în coridoarele de alături; aici se află însă sălile cursurilor universitare; poliţia e condusă cu atîta nepricepere, încît agenţii ei intră în chiar sălile ocupate de studenţi, întrebîndu-i cine sînt, şi la răspunsul lor că sînt studenţi universitari, le observă „dacă sînteţi studenţi, ce căutaţi aici" şi tabără asupra lor.[1] Mulţi studenţi sînt loviţi, curierul rectoratului, care se află la postul său înaintea cancelariei profesorilor, e mai greu rănit. Rectorul Universităţii de atunci (autorul scrierii de faţă) începe o cercetare asupra celor întîmplate în edificiul supus autorităţii sale şi trimite raportul oficial ministrului instrucţiei publice, care însă acum nu mai este Petru Poni, ci Gheorghe Mîrzescu.[2] Căci faţă de cele întîmplate în puţinele zile de la deschiderea Corpurilor Legiuitoare, cabinetul Sturdza se vede silit să demisioneze împreună cu prefectul poliţiei Paul Stătescu, iar la 11 noiembrie 1896 se formează, cu consimţămîntul întregului partid, un minister din disidenţa liberală, în care însă - ca semn de înţelegere - figurează şi doi din membrii fostului guvern.

[1]Prefect al poliţiei este un frate al ministrului Stătescu, tot aşa de puţin capabil pentru această funcţie precum sînt şi alţi doi fraţi ai lui înaintaţi în magistratură.

[2]În urma conflictului mitropolitan P. Poni nici n-a mai putut face parte din vreun minister ulterior.

Noul minister este astfel compus:

P. S. AURELIAN, prezident şi domenii;
VASILE LASCĂR, interne;
G. MÎRZESCU, culte;
General ANTON BERINDEI, război;
ŞTEFAN ŞENDRE, justiţie;
EMANOIL M. PORUMBARU, lucrări publice;
G. C. CANTACUZINO (RIFOVEANU) rămîne la finanţe şi
C.I. STOICESCU trece la externe.

Ministerul Aurelian este mai întîi de toate chemat să înlăture conflictul mitropolitan şi să potolească agitarea publică. Cuvintele cu care, vineri 22 noiembrie, se introduce înaintea Corpurilor Legiuitoare o spun fără înconjur. Aceasta e şi singura explicare pentru admiterea la Ministerul Cultelor a lui Gheorghe Mîrzescu, cu toate imputările anterioare ale lui Sturdza împotriva lui: Mîrzescu trecea de mai priceput în cele bisericeşti.

Dar dacă revocarea măsurilor luate de guvernul precedent trebuia făcută cît mai repede, nu se putea face fără greutate şi fără umilirea Partidului Liberal şi a Sf. Sinod. Greutatea nu venea de la Sf. Sinod. După alcătuirea lui de atunci, Sinodul s-a putut pleca destul de uşor cerinţelor noului guvern şi, cu oarecare rezistenţă a arhiereului Atanasie Craioveanul, cele 12 voturi, care se găsiseră pentru osîndirea mitropolitului, s-au găsit şi pentru revocarea osîndei, de astă dată fireşte cu adaosul celor doi prelaţi ce se abţinuseră la hotărîrea dintîi.

Greutatea venea de la aflarea modalităţii cu care să se împace mitropolitul caterisit, fără de a cărui împăcare nu se putea împăca nici opinia publică. Cum se întîmplă de obicei în împrejurările politice, în care o persoană versatilă ajunge să fie cheia unei situaţii, mitropolitul Ghenadie era înteţit din diferite părţi cu ofertele de serviciu, de care am vorbit mai sus, şi fiindcă una din condiţiile aplanării conflictului era demisionarea înaltului prelat, după ce va fi fost pentru un moment reintegrat în scaunul mitropolitan, chestiunea era: în mîna cui să fie dată demisia, de care guvernul să fie sigur înainte de a mijloci revocarea osîndei şi înlăturarea decretului de suspendare (căci decret de destituire nu se făcuse). Cîteva zile de nehotărîre păreau a agrava situaţia; se propun multe pentru satisfacerea condamnatului, acesta însuşi este nedumerit fa-

ţă de numeroasele ispite. În sfîrşit se hotărăşte să încredinţeze lui Lascăr Catargiu actul demisiei.[1]

Pe cînd ministrul de culte Mîrzescu alcătuieşte în mod prealabil cu membrii Sinodului noua hotărîre, care să desfiinţeze pe cea dintîi, ministrul-prezident Aurelian, neputîndu-se pune în raport parlamentar normal cu membrii opoziţiei agitatoare, fiindcă alegerea lor fusese împiedicată prin presiunile guvernamentale, se roagă de Lascăr Catargiu să-l primească la sine acasă (duminică 1 decembrie) pentru a se înţelege asupra condiţiilor remiterii actului de demisie, iar ministrul de interne Lascăr, în bune relaţii colegiale cu Take Ionescu din cariera sa de avocat, îl întrebuinţează şi pe acesta la înlesnirea situaţiei. Astfel se stabilesc oarecare condiţii ale împăcării, Lascăr Catargiu remite demisia mitropolitului primat Ghenadie în mîinile regelui, către care şi este adresată, iar pe ziua de miercuri 4 decembrie sînt îndeplinite numeroasele acte oficiale prin care se îndreaptă greşeala comisă: noua hotărîre a Sf. Sinod care „ridică de deasupra mitropolitului Ungro-Vlahiei Ghenadie Petrescu hotărîrea de la 20 mai 1896", raportul ministrului de culte, jurnalul Consiliului de Miniştri şi decretul regal pentru ridicarea suspendării „I.P.S. mitropolit primat D. D. Ghenadie Petrescu", demisia acestuia, alt raport, jurnal şi decret pentru primirea acestei demisii şi gerarea afacerilor eparhiei prin „vicarul Sfintei Mitropolii (nu prin nelegalul triumvirat introdus de fostul ministru Poni) „pînă la alegerea noului mitropolit primat", un al patrulea şi al cincilea raport, jurnal al consiliului şi decret regal pentru convocarea Marilor Colegii Electorale pe zilele de 5 şi de 6 decembrie spre alegerea unui episcop al eparhiei Romanului la locul vacant şi apoi a mitropolitului primat. Propusul şi alesul în amîndouă cazurile era vrednicul şi de toţi respectatul Iosif Gheorghian, care fusese mitropolit primat, îşi dăduse demisia şi acum nu putea fi reales mitropolit decît după realegerea sa de episcop, singura faţă bisericească în acele împrejurări care mai putea restabili întrucîtva prestigiul Scaunului Mitropolitan al Regatului Român.

Duminică 8 decembrie 1896 se şi face învestitura mitropolitului primat Iosif Gheorghian cu o deosebită solemnitate, la care

[1] Se pare însă că a dat lui Fleva o demisie. Vezi asupra acestei încurcături şi asupra confuziei cu condiţiile împăcării scrisoarea răposatului Vasile Lascăr către Take Ionescu de la 20 aprilie 1900, publicată în biografia lui V. Lascăr de M. Theodorian-Carada (Bucureşti, Tipografia profesională, 1913, pp. 135 şi urm.).

regele invită de astă dată şi pe toţi foştii miniştri pentru a constata în alocuţiunea ce o rosteşte că „toţi fruntaşii ţării se întîlnesc într-un singur gînd, într-o singură voinţă, cînd patria are nevoie de concursul tuturor fiilor săi".

Atît formarea ministerului Aurelian, cît şi aplanarea conflictului mitropolitan au fost anume recunoscute şi aprobate de Dimitrie Sturdza; îndeosebi pe cea din urmă a numit-o în şedinţa Senatului de la 11 decembrie 1896 „o soluţie bună aclamată de toată ţara", şi Sturdza era şeful Partidului Naţional-Liberal. Însă situaţia acestui partid, cu toată înlăturarea primejdiei momentane, tot încurcată rămînea atît pentru Corpurile Legiuitoare, cît şi pentru guvern. Pe de o parte parlamentul, prin chiar faptul că un eveniment aşa de însemnat ca restabilirea păcii în Biserică a trebuit să se petreacă în afară de el, după înţelegeri oarecum private între miniştrii Aurelian şi Lascăr cu L. Catargiu şi Take Ionescu, îşi pierde însuşirea esenţială de a fi adevărată reprezentare a ţării (ceea ce se traduce şi prin trecerea sub tăcere a întregului eveniment în Adresele Corpurilor Legiuitoare[1]); pe de alta şi autoritatea noului ministru-prezident este pusă în joc prin chestiunea care începea a se discuta de pe atunci cu aprindere, dacă şef al guvernului se cuvine să fie altcineva decît şeful partidului. Numai o deplină armonie între Dimitrie Sturdza şi P. Aurelian ar fi făcut cu putinţă activitatea normală a noului cabinet. Însă Dimitrie Sturdza era dintre acei oameni politici care îşi închipuie că piere ţara dacă nu sînt ei la guvern.

Animozitatea dintre amicii săi şi aceia ai guvernului Aurelian devine de notorietate publică. Se zice că Ionel Brătianu, inginer din corpul tehnic al căilor ferate, arată o fotografie a mesei ministrului de lucrări publice Emanoil Porumbaru încărcată cu maldărul de dosare nerezolvate de timidul şi în toate privirile nepotrivitul titular al acestui departament. Se şi vorbeşte de ameninţarea unei greve la căile ferate.

Printr-o asemenea animozitate între liberali, care de-abia după vreo patru ani va înceta, se şi explică actul lui Emil Costinescu în contra lui Dimitrie Sturdza şi Gogu Cantacuzino, de care am vorbit în nota de la p. 101 a vol. IV[2], precum şi răspunsul acestuia

[1] Vezi discursul 116, în *Discursuri parlamentare*, vol. V, p. 172.

[2] „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare*, vol. IV, p. 101. (În lucrarea de faţă p. 207 — *nota St.N.*)

din urmă, că el se ştie pe sine sărac, pe cînd îl vedea pe Costinescu devenit bogat.

Dar cea mai curioasă din aceste manifestări de duşmănie între cele două grupări liberale o va da însuşi Dimitrie Sturdza într-o adunare electorală ţinută la Craiova în octombrie 1898[1], unde, dezminţindu-şi aprobarea dată în Senat, atacă, spre uimirea tuturor, guvernul Aurelian tocmai pentru dezlegarea chestiunii mitropolitane. Pe Dimitrie Sturdza îl puteau uşor pune în mişcare oamenii sub influenţa cărora stătea (şi totdeauna a stat sub influenţa cuiva), îndată ce-i prezentau un obiect de ură şi obiect de ură îi devenea uşor oricine îi sta în drumul spre guvern. Atunci i se dezlănţuia pornirea firească printr-o nestăpînită violenţă de limbaj.

Pe vechiul minister conservator al lui Lascăr Catargiu de la 1875, în care alături de însuşi bătrînul şef al partidului figurau Alexandru Lahovari, Gheorghe Gr. Cantacuzino şi Theodor Rosetti, îl numeşte cea mai coruptă camarilă. Însemnatul minister al aceluiaşi Lascăr Catargiu de la 1894, în care figurează iarăşi Al. Lahovari, împreună cu P. P. Carp, Al. Marghiloman şi M. Ghermani, îl numeşte nemernic. În discursul de la „Orfeu", în care califică pe unguri de barbari, apostrofează pe conservatori prin cuvintele „puterea pentru a trăda interesele naţionale, aceasta e treaba boierilor; şi lucrarea boierilor merge mai departe, căci nu am sfîrşit cu catalogul trădărilor". Iar acum, în discursul de la Craiova, zice despre membrii Partidului Liberal, care nu i se supuneau întru toate: „Disidenţii noştri s-au unit cu conservatorii pentru ca să ridice pe Ghenadie în sus, să înfunde legile şi morala şi biserica în jos, şi pe spatele călcărilor de legi să se suie în sus ca să ia guvernul ţării. Ei nu au ajuns la guvern prin ţară şi prin partid. Ca să ajungă la putere, au umilit şi parlamentul şi Sinodul şi legile ţării şi au viciat atmosfera morală a ţării româneşti." Dar fireşte, precum se întîmplă în asemenea cazuri, lungile discursuri ale lui Sturdza sînt pline de sfaturi morale, filantropice şi nu mai departe decît la banchetul ţinut tot în Craiova la 12 noiembrie 1897 se exprimă astfel: „Ura şi pizma sînt lucruri rele ca şi minciuna în lume. Adevărul şi iubirea formează baza întregii filozofii a tuturor naţiunilor din toate timpurile. Adevărul şi iubirea să le ţinem strînse în inimile noastre, căci ele produc cetăţeni valoroşi."[2]

---

[1]Vezi discursul 120, în *Discursuri parlamentare*, vol. V, p. 334.

[2]Vezi broşura *Programul Partidului Naţional-Liberal şi discursurile preşedintelui Consiliului de Miniştri D. A. Sturdza*, Carol Göbl, Bucureşti, 1897, p. 118.

Totuşi conflictul între şeful Partidului Naţional-Liberal şi ministerul ieşit din sînul aceluiaşi partid se poate considera încă latent la începutul anului 1897, întrucît nu se arătase pînă atunci în nici o şedinţă publică a Corpurilor Legiuitoare. Din actele guvernului Aurelian de pe vremea acelei aparente armonii nu putem trece sub tăcere un anume incident, care de altminteri se şi datoreşte acţiunii anterioare a lui Sturdza. E vorba de neobişnuitul mod de celebrare al unei pretinse izbînzi în tratativele cu Turcia pentru admiterea unui mitropolit român la Constantinopol, care ar fi consistat în recunoaşterea unui călugăr cu numele Antim în această înaltă demnitate, recunoaştere care n-a existat niciodată din partea Patriarhiei, nici din partea sultanului în mod formal şi în lipsa căreia obscurul călugăr, care nu ştia măcar bine româneşte, a şi dispărut cu desăvîrşire din lumina zilei. Şi totuşi improvizatul ministru de externe Costică Stoicescu, susţinut printr-un anume discurs de laudă al lui Sturdza ca lider al majorităţii, crede de cuviinţă să strige de pe banca ministerială „Trăiască sultanul!" şi provoacă şi Senatul să se asocieze la acest strigăt — una din cele mai curioase scene care s-a petrecut în parlamentul nostru şi pe care numai puţina ei seriozitate o scuteşte de a fi prea umilitoare.[1] Ceea ce însă nu împiedică pe Sturdza să impute adversarilor conservatori că şi în politica externă nu ştiu decît să facă plecăciuni în dreapta şi în stînga.[2]

Aparenta armonie între guvern şi şeful partidului încetează la moartea prinţului Dimitrie Ghica, prezidentul Senatului, întîmplată în ziua de 15 februarie 1897, la vîrsta lui de 81 de ani.

După oarecare şovăire, naţional-liberalii se hotărăsc să aleagă în locul vacant pe însuşi şeful partidului. Contracandidat ar fi fost viceprezidentul Petre Grădişteanu, unul dintre intimii celor de la guvern, precum la Cameră în locul lui Aurelian se alesese amicul său politic Dimitrie Gianni. Alegerea se face în Senat la 20 februarie cu 85 voturi în favoarea lui Sturdza şi 15 buletine albe, iar Sturdza primeşte noua demnitate declarînd că este o dovadă de „solidaritatea şi unitatea Partidului Naţional-Liberal, căruia apar-

[1]Din publicarea dezbaterilor Senatului în *Monitorul oficial* de la 23 noiembrie 1896 s-au şters acele cuvinte ale ministrului de externe, dar a rămas discursul lui Sturdza, din care rezultă că au fost rostite. D. Sturdza povesteşte că a mai luat parte la trei şedinţe memorabile care s-au terminat prin strigătul „Să trăiască sultanul!" Dar adaugă d-sa însuşi: „pe atunci eram încă vasali ai Porţii". Vezi de altminteri şi discursul 116, în *Discursuri parlamentare*, vol. V, p. 191.

[2]Vezi discursul 117, în *Discursuri parlamentare*, vol. V, p. 202.

ţine atît majoritatea Corpurilor Legiuitoare, cît şi guvernul". La observarea făcută îndată de Petre Grădişteanu, că în urma acestei alegeri Aurelian trebuie să cedeze locul lui Sturdza, atît Sturdza cît şi ministrul de interne Lascăr contestă această urmare. Însă cuvintele lui Sturdza erau una şi gîndul trebuie să fi fost alta. Căci nu mai departe decît după opt zile îşi dă demisia din prezidenţia Senatului şi chiar din Senat, motivînd-o cu vîrsta sa de 64 de ani. Fireşte Senatul i-o respinge (şedinţa de la 1 martie 1897), iar Sturdza, după o întrunire a majorităţii, în care îmbătrînitul şi mult vorbitorul Nicolae Ionescu îl provoacă să-şi retragă demisia, sărută plîngînd pe acest Ionescu, revine asupra hotărîrii sale şi la 5 martie prezidează din nou şedinţa Senatului. Dar încurcătura merge mai departe, şi fiindcă Aurelian tot nu vrea să înţeleagă unde bate Sturdza, se repetă nişte manopere analoage cu cele descrise mai sus cînd cu eliminarea lui Fleva din minister.

Abia trec patru zile şi miniştrii sturdzişti Gogu Cantacuzino şi Costică Stoicescu îşi dau demisia; încercările de a-i face să revină nu izbutesc; la 13 martie sînt înlocuiţi ad-interim prin Aurelian şi Lascăr, care caută să se împace cu Sturdza, arătîndu-se dispuşi a primi în minister pe lîngă cei doi demisionaţi pe Spiru Haret în locul lui Gh. Mîrzescu. Dar toate sînt în zadar, şi la 26 martie Aurelian, după ce a făcut să se voteze în pripă întregul buget, anunţă Camerei demisia cabinetului. Dimitrie Sturdza e din nou însărcinat cu formarea ministerului, dar trec iarăşi cinci zile în care partidul se frămîntă ca să ajungă la o împăcare. Însă toţi amicii lui Aurelian refuză participarea la guvern şi noul minister e silit să se înfăţişeze la 31 martie înaintea parlamentului fără nici un drapelist în mijlocul său.

Printr-o asemenea revenire la cîrma ţării regimul lui Sturdza a coborît într-un grad necunoscut mai înainte demnitatea guvernului şi a parlamentului, precum prin dezminţirile proprii în chestiunea naţională şi în cea mitropolitană distrusese în generaţia de astăzi, mai ales în tinerime, credinţa în cuvîntul fie cît de solemn al unui om politic.

Prezident al Senatului se alege Eugeniu Stătescu, însă numai cu 54 voturi din 93, celelalte fiind pentru Petre Grădişteanu. Astfel se urcă cel mai eterogen reprezentant al noii generaţii liberale la locul unde lumea politică era deprinsă să vadă pe prinţul Dimitrie Ghica, şi această înlocuire face să se simtă şi mai tare golul

lăsat prin dispariţia unei figuri aşa de caracteristice din viaţa noastră politică.

Fiul unui fost domnitor al Ţării Româneşti, prinţul Dimitrie Ghica, „Beizadea Mitică", cum i se zicea de obicei, nu uita niciodată această origine a sa. Deprins să atragă adeseori atenţia publicului asupra sa şi închipuindu-şi că o atrage totdeauna, Beizadea Mitică era, mai întîi de toate, reprezentativ. Născut la 1816, înalt la trup, larg de piept, oacheş şi rotund la faţă, cu obrajii rumeni, înfăţişarea sa fizică, deşi cam greoaie, era de o vădită eleganţă militară. Adus prin poziţia sa socială să prezideze tot felul de instituţii şi adunări, cînd Eforia spitalelor civile, cînd o societate de asigurare, cînd o întrunire publică, cînd mai ales Camera sau Senatul (şi în această din urmă situaţie şi-a petrecut cea mai mare parte a vieţii sale politice), Beizadea Mitică se credea totdeauna *le point de mire* al adunărilor şi în orice caz căuta prilejul să fie remarcat şi să se facă popular. Cînd prezida la discuţii parlamentare mai însemnate, putea deveni incomod, fiindcă întrerupea din cînd în cînd pe orator pentru a rosti cuvinte ce le credea de spirit, mai ales dacă tribuna damelor era plină. Deşi de cîteva ori ministru şi prezident de consiliu, activitatea sa administrativă s-a concentrat mai cu deosebire în numeroasele lucrări ale Eforiei spitalelor civile, de care se credea obligat să se îngrijească prin tradiţie de familie, şi aici au rămas multe urme ale bunelor sale intenţii. Uşor accesibil la linguşiri, precum era, în mai toate întreprinderile acestea a fost sub influenţa unor persoane sau puţin competente sau puţin scrupuloase, şi atît la construirea acelui spital şi a Băilor Eforiei din Bucureşti, cît şi la exagerarea cheltuielilor şi organizării azilului „Elena Doamna", aflat la început sub administraţia Eforiei, precum şi la cele întreprinse în Sinaia după dorinţa regelui de a face acolo la munte un loc de petrecere şi de întremare pentru societatea bucureşteană, s-a simţit acest neajuns al caracterului său.

Cu asemenea însuşiri Dimitrie Ghica ar fi putut rămîne fără însemnătate politică, dacă nu s-ar fi deosebit printr-o anume atitudine în toată viaţa sa de la 1866 încoace. Precum în Divanul Ad-Hoc fusese partizan al ideii unui principe străin, aşa din momentul sosirii principelui Carol de Hohenzollern în mai 1866 a păstrat cu religiozitate această credinţă politică. Deosebindu-se astfel de mulţi din contemporanii săi, care în prima treime a domniei

lui Carol I s-au arătat şovăitori în simţămintele lor dinastice, Beizadea Mitică a vroit să fie, a căutat să se arate şi a şi fost într-adevăr cel mai leal şi credincios supus al noului domnitor. Crezîndu-se prin originea sa mai presus de obişnuitele partide, întrebuinţînd adeseori cuvintele pompoase „Ţara mea", Beizadea Mitică trecea fără multă greutate dintr-un partid în altul şi a prezidat cu aceeaşi încredere în sine atît adunări conservatoare, cît şi adunări liberale. Căci în aceste vicisitudini el îşi păstra pururea ideea sa de căpetenie de a fi un sprijin al dinastiei. Încă în ultimul timp al vieţii, cînd la o întrunire publică - fireşte liberală - un orator (M. Pherekyde), după răul obicei al exuberanţelor noastre stilistice, pusese în joc persoana regelui într-un mod puţin cuviincios, Beizadea Mitică a părăsit prezidenţia şi a protestat cu o demnă simplicitate în contra acestui abuz (13 februarie 1894). Astfel coborîtorul unui domn pămîntean a îndeplinit în viaţa sa publică cea mai înaltă misiune ce i-o îngăduiau însuşirile sale personale, şi „Beizadea Mitică", prin statornica urmărire a unei juste concepţii, a putut deveni o figură istorică.

X

Tot sub regimul liberal. Al doilea minister Sturdza

31 martie 1897-30 martie 1899

În ministerul său de la 31 martie 1897 Dimitrie Sturdza admite pe tînărul Ionel I.C. Brătianu la lucrările publice în locul aurelianistului Porumbaru, cel cu dosarele fotografiate. Astfel este scos fiul mai mare al lui Ion Brătianu din corpul tehnic al căilor ferate şi introdus pentru prima oară în arena politică, sub auspiciile lui Dimitrie Sturdza, cu concursul lui Mihail Pherekyde, Eugeniu Stătescu şi ascunsului în umbră, dar cu atît mai influentului Eugeniu Carada, aşadar sprijinit de la început de puternicele instituţii financiare aflate la dispoziţia Partidului Liberal: Creditul Fonciar Rural şi Banca Naţională. De îndată se şi vorbeşte de conducerea viitoare a partidului, şi din succesiunea la această conducere pare a se face o chestie de succesiune în familie.

Departamentele noului minister sînt ocupate în modul următor:

DIMITRIE A. STURDZA, prezident şi externe,
ANASTASE STOLOJAN, domenii,
MIHAIL PHEREKYDE, interne,
G. C. CANTACUZINO (RIFOVEANU), finanţe,
General BERINDEI, război,
SPIRU HARET, culte şi instrucţie publică,
ION I. C. BRĂTIANU, lucrări publice,
ALEXANDRU DJUVARA, justiţie.

În Cameră noul minister este îndată atacat de Fleva ca un „guvern de luptă şi de provocare", Vasile Lascăr însă, ales vicepreşedinte în locul lui Pherekyde, declară că membrii fostului cabinet Aurelian reintră în rîndul partidului „ca soldaţi credincioşi", şi ministrul Stolojan răspunde că „politica guvernului este să înlesnim şi să realizăm concentrarea tuturor elementelor liberale într-un minister tare".

Corpurile Legiuitoare se închid la 3 aprilie. Încercările arătate de Stolojan se fac cu îndoită stăruinţă, izbutesc însă tot aşa de puţin ca mai-nainte, şi la 10 Mai 1897 apare cel dintîi număr al ziarului disident *Drapelul*, care arată între membrii fondatori pe Aurelian, Vasile Lascăr, G. Mîrzescu, Ştefan Şendre, Emanoil M. Porumbaru, Dimitrie Gianni, Emil Costinescu, Petre Grădişteanu, general G. Anghelescu, Barbu Delavrancea, Vasile Missir, Alexandru Băicoianu, doctor G. Stoicescu, C. Cotescu-Comăneanu, Nicolae Xenopol, V. A. Urechia, C. Dimitrescu-Iaşi etc. După numele ziarului toată gruparea a rămas poreclită a „drapeliştilor".

Dar pe cînd liberalii fac încercările lor de a readuce unitatea în partid, şi conservatorii, mai ales faţă de revenirea lui Sturdza la guvern, caută să înlăture disidenţa manifestată prin continuarea Clubului constituţional sub şefia lui Petre Carp chiar după participarea acestuia la ministerul Lascăr Catargiu de la 1891-1895. În ziua de 20 martie generalul Iacob Lahovari, sosit pentru puţine zile de la Paris ca să asiste la înmormîntarea fratelui său Alexandru, vine la autorul acestei scrieri, în lipsa lui Carp, şi, zicîndu-se autorizat de Lascăr Catargiu, Ion Lahovari, Take Ionescu şi N. Filipescu, propune unificarea partidului, fuziunea celor două cluburi, un nou comitet sub şefia lui Lascăr Catargiu, dar cu asigurarea succesiunii la şefie în persoana lui Petre Carp. Acesta, sosind de la Ţibăneşti, refuză propunerea.

Însă pe la sfîrşitul lui aprilie 1897 aceste griji ale guvernului şi ale celorlalţi oameni politici trec pe al doilea plan: toată lumea e preocupată de boala moştenitorului tronului, principele Ferdinand. Tifosul, de care fusese infectat, părea la început să-şi urmeze cursul normal, cînd deodată se ivesc simptome aşa de neliniştitoare, încît în noaptea de 15 spre 16 mai se răspîndeşte în capitală vorba că bolnavul e pe moarte. Toată lumea aleargă la Cotroceni după informaţii, pretutindeni în ţară se deşteaptă îngrijorări. Dimitrie Sturdza, care de la scena din Cameră cînd cu împuşcarea uşierului la 15 martie 1888[1] nu mai vorbise cu cumnatul său Petre Carp, roagă pe amicii acestuia să-l cheme la Bucureşti; Carp vine, şi în tinda palatului de la Cotroceni cei doi oameni de stat se împacă. De la 17 mai înainte starea principelui Ferdinand începe a se îmbunătăţi, dar convalescenţa merge foarte încet şi are multe intermitenţe. Doctorul Leyden, chemat de la Berlin pe lîngă doc-

[1] Vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare*, vol. III, p. 79. (În lucrarea de faţă p. 155 — *nota St. N.*)

torii din ţară Buicliu, C. Cantacuzino şi Kremnitz, e silit să amîne mereu întoarcerea sa înapoi, de-abia la 8 iunie părăseşte ţara; după vreo trei săptămîni bolnavul poate fi transportat în „Foişorul" său de la Sinaia, dar numai pe la începutul lui august se poate scula din pat.

Un fapt de mare însemnătate trebuie scos la iveală cu acest prilej. Nu e nimic mai greu decît a constata ce se petrece în sufletul unui popor, nu al orăşenilor cititori şi scriitori de gazete, nu al celor ce prin cluburi şi alte locuri de întrunire vîntură părerile la ordinea zilei şi cred că reprezintă cugetul ţării, ci al marii mulţimi a oamenilor aşa-zis inculţi, care niciodată sau de-abia o dată în viaţă au prilejul de a-şi arăta gîndul şi simţirea asupra a ceea ce este înaltul interes al patriei. Mai toate discuţiile din parlament, mai toate articolele de ziare cu violenţa lor obişnuită, mai toate vorbele de la întrunirile publice sînt fără însemnătate pentru cugetarea reală a poporului, precum şi cele mai multe legi nu dau nici un rezultat pentru mersul efectiv al unei ţări. Dar din cînd în cînd, ca un fulger, străbate o rază de lumină în întunericul care învăluie sufletul poporului, şi din adînca tăcere de pînă atunci se aude deodată glasul celor tăcuţi. Cine ar fi crezut la noi ca năzuinţa patriotică a fruntaşilor de la Divanurile Ad-Hoc în favoarea unei dinastii ereditare dintr-o casă suverană a Europei şi îndeletnicirea regelui Carol pentru realizarea acestei năzuinţe să fi pătruns în popor şi să fi rămas instinctiv simţite de el ca un element de siguranţă pentru România? Şi totuşi în momentele în care s-a aflat primejduirea vieţii moştenitorului Tronului, care pînă atunci părea că trece neobservat în ochii mulţimii, s-a arătat atîta grijă, atîta înduioşare în toate păturile sociale, atîta simpatie sinceră cu nesfîrşite propuneri de leacuri şi cu nenumărate rugăciuni, încît deodată poporul român, cel cu aparenţa de nepăsare, s-a dovedit pătruns de un adînc simţămînt omenesc şi patriotic.

Ministerul, scăpat de această grijă, poate întrebuinţa vacanţa parlamentară pentru pregătirea legilor ce au să fie supuse Camerei la toamnă. Dar, deşi lucrînd sub prezidenţa unuia din cei mai harnici oameni ai ţării, puţini miniştri liberali pot produce ceva mai de seamă. Ce e drept, şi hărnicia lui Sturdza era de regulă întrebuinţată la lucrurile mici, la date statistice, la culegere şi publicare de documente şi la alte asemene amănunte. Lui i se poate aplica vorba citată într-o scrisoare a lordului Chesterfield despre papa

Alexandru al VII-lea Chigi: *maximus in minimis et minimus in maximis*. Lipsa caracteristică de oameni competenţi în Partidul Liberal, în afară de afacerile de bănci şi de credit, se simte şi de astă dată. De la M. Pherekyde la interne, de la Gogu Cantacuzino la finanţe, de la Al. Djuvara la justiţie (de altminteri înlocuit în ianuarie 1898 cu Pallade) şi de la I.I.C. Brătianu la lucrările publice nici nu se aştepta cineva la vreo iniţiativă; iar încercarea lui Stolojan cu naftalina pentru stîrpirea filoxerei a rămas de pomină. Numai generalul Anton Berindei şi Spiru Haret se pun serios pe lucru, cel dintîi la o reformă a organizării armatei, care însă provoacă penibile manifestări în contra evreilor, celălalt la alcătuirea Legii pentru învăţămîntul secundar şi superior.

În ceea ce priveşte însă pe Sturdza, fatalitatea, care îl aduce din nou în capul Ministerului de Externe, îl urmăreşte şi în decursul acestei a doua guvernări. Regele Carol, pentru a înapoia vizita împăratului Franz Joseph I, se opreşte cu regina în septembrie 1897 la Budapesta, unde împăratul se afla pentru sesiunea Delegaţiilor. Suveranii noştri sînt primiţi cu mare solemnitate; dar pe cînd cu cîteva zile mai înainte fusese primit la Budapesta şi împăratul Germaniei, însoţit de ministrul său de externe, precum şi împăratul Franz Joseph I avea pe lîngă sine pe contele Goluchowski, Sturdza nu putuse însoţi pe regele Carol în capitala Ungariei din motive lesne de priceput şi regele nostru nu avea lîngă sine decît pe ministrul său de la Viena Emil Ghica.

Printre decoraţiile convenite cu acest prilej între cele două guverne, ministrul-prezident ungur baronul Bánffy strecoară în ultimul moment şi una pentru Jeszenszky, fostul procuror de la Cluj, care la pertractarea odiosului proces în contra *Memorandumului* insultase pe românii transilvăneni şi acum, fiind înaintat în administraţia centrală din Budapesta, trecea de cel mai aprig duşman al lor.

Marea decoraţie smulsă regelui prin surprindere la o reprezentaţie de gală în teatru (regele probabil nici nu-şi mai amintea cine e acel Jeszenszky) deşteaptă la noi în ţară şi printre românii din Austro-Ungaria atîta indignare, încît însuşi contele Goluchowski se vede îndemnat să ceară scuze guvernului român pentru distincţia la care a participat fără cunoştinţă de cauză (raportul confidenţial al legaţiei noastre din Viena nr. 1135 din 5/17 noiembrie 1897). Dar totuşi Sturdza, ca ministru de externe, contrasemnează la 12

octombrie 1897, în ajunul aniversării scuzelor de la Iaşi, decretul prin care se conferă lui Jeszenszky placa de Mare ofiţer al Coroanei. Ce raporturi trebuie să fi existat între ministrul-prezident român şi ministrul-prezident ungur pentru ca baronul Bánffy să fi îndrăznit a strecura cererea unei decoraţii pentru Jeszenszky, iar Dimitrie Sturdza să nu fi îndrăznit a-i reţine cel puţin decretul formal!

Se înţelege că şi acest incident nu contribuie să îmblînzească relaţiile cu disidenţa din Partidul Naţional-Liberal, şi cînd la 15 noiembrie 1897 se deschide a treia sesiune a legislaturii liberale, numeroase incidente supărătoare caracterizează starea precară creată ţării şi partidului prin situaţia îndoioasă a lui Dimitrie Sturdza.

Dar înainte de expunerea lor se cuvine să amintim că regele şi regina (fără principele de Coroană, a cărui convalescenţă nu îngăduia încă o asemenea oboseală) se duc la Iaşi pentru inaugurarea noului edificiu al Universităţii la 21 octombrie 1897. Suveranii noştri sînt primiţi cu entuziasm.

La sfeştania slujită de mitropolitul Moldovei asistă şi guvernatorul Basarabiei trimis de împăratul Rusiei ca să salute pe regele Carol. Această prezenţă în acel loc şi cu acel prilej a trebuit să deştepte în toţi cunoscătorii istoriei noastre contemporane o amintire din cele mai caracteristice. Cu vreo 50 de ani în urmă, tot la Iaşi şi tot la ceea ce s-ar putea numi pentru acele vremuri o universitate, adică la Academia Mihăileană, ţine Mihail Kogălniceanu, de curînd sosit de la studii din Berlin, în ziua de 24 noiembrie 1843 întîia sa lecţie asupra istoriei naţionale. Dar această lecţie dintîi a fost şi lecţia din urmă, căci după stăruinţa sau de teama consulului rus, speriat de ideea unei istorii naţionale române, Mihalache Sturdza-Vodă a oprit continuarea cursului. Şi acum, la 1897, Iaşii văd pe trimisul aceleiaşi Rusii asistînd oficial la inaugurarea noului edificiu al Universităţii din România liberă, universitate chemată mai ales să cultive studiul limbii şi istoriei naţionale, şi şi-au dat cu mîndrie seama de progresul ce l-a făcut Statul Român de la Mihalache Sturdza-Vodă pînă la regele Carol I.

Ce deosebire între acel moment înălţător şi cele ce se petrec în partidul de la guvern îndată după deschiderea Corpurilor Legiuitoare la 15 noiembrie 1897! Prezident al Camerei se alege to: Dimitrie Gianni, însă nu mai e acelaşi Gianni, care fusese ales în rîndul trecut ca un amic al lui Aurelian, ci acum este ales fiindcă

părăsise *Drapelul* şi devenise guvernamental; viceprezidenţi se aleg drapeliştii Vasile Lascăr şi Ştefan Şendre pe lîngă C. Nacu şi C. I. Stoicescu, ca dovadă a dorinţei de unitate în partid; însă unitatea nu se restabileşte, şi ceva mai tîrziu, asupra unui incident de regulament, cei doi drapelişti îşi dau demisia (28 februarie 1898) şi în locul lor se aleg B. Iepurescu şi C. Dimitrescu-Iaşi, care şi acesta părăsise disidenţa şi trecuse în tabăra guvernamentală.

La Senat se realege prezident Eugeniu Stătescu, însă refuză pe motivul sănătăţii sale zdruncinate şi declară „ferma hotărîre de a se retrage în viaţa privată", ceea ce nu-l împiedică să devină iarăşi prezident al Senatului după patru ani şi chiar ministru al justiţiei în al treilea cabinet Sturdza. În locul lui ajunge Nicu Gane la preziden ţă, iar viceprezidenţi se aleg iarăşi, pe lîngă Al. Nicolaide şi P. Orbescu, drapeliştii P. Grădişteanu şi V. A. Urechia; dar şi aceştia — după exemplul celor întîmplate la Cameră — îşi dau mai tîrziu demisia şi în locul lor sînt aleşi generalul C. Budişteanu şi N. Crătunescu (2 martie 1898). Mai curios însă decît aceste tribulaţii prezidenţiale este incidentul cu alegerea Comisiei pentru adresa de răspuns la Mesajul tronului. Alegerea se face în şedinţa de la 20 noiembrie 1897 şi din urnă ies C. Nacu, Emil Costinescu, C. F. Robescu, Toma Stelian, M. Corbescu. C. Cociaş şi G. D. Pallade; însă votanţi fuseseră 113, biletele cu numele de mai sus erau numai în număr de 56, pe cînd 57 bilete, adică majoritatea, erau albe. Atunci Sturdza cere ca „asupra acestui punct să se facă lumină", şi B. Iepurescu propune o moţiune de încredere, care întruneşte 97 de voturi, iar 27 de drapelişti votează contra. Cei şapte aleşi în Comisia adresei îşi dau totuşi demisia; însă ea este respinsă de Cameră, afară de a lui Costinescu, care e primită. O situaţie mai încurcată pentru un guvern constituţional nici nu se putea închipui şi acest incident, pe lîngă cele multe de mai înainte, dovedeşte decadenţa în care ajunsese Partidul Naţional-Liberal sub noua şefie. Aşa se şi explică faptul, pînă atunci nepomenit în dezvoltarea noastră politică de la 1866 încoace, că Partidul Conservator începe a deveni popular şi ajunge în opinia publică a ţine cumpănă Partidului Liberal, ba uneori a-l şi întrece.

Acelaşi semn de decadenţă se iveşte şi în cele ce se petrec cu prilejul unei dispoziţii la evrei în proiectul de lege al ministrului de război. Evreii pămînteni nefiind consideraţi cetăţeni români dacă n-au dobîndit naturalizarea, generalul Berindei vrea să-i exclu-

dă şi de la serviciu militar al ţării. Însă contra acestei măsuri se ridică atît *Epoca* lui N. Filipescu, cît şi tinerii evrei pămînteni; aceştia din urmă doresc ca prin supunerea lor la serviciul militar să-şi cîştige dreptul la încetăţenire. Astfel se introduce un nou ferment de tulburare în situaţia deja prea tulbure a regimului liberal. Duminică 16 noiembrie 1897 evreii ţin o întrunire publică la „Dacia" pentru a protesta contra proiectului Berindei, la întrunire vin însă şi cîţiva studenţi români, care vor să vorbească; se face scandal, se întîmplă bătăi, studenţii români trec în procesiune prin străzi cîntînd *Deşteaptă-te, române!*, şi cînd ziarul socialist *Lumea nouă* descrie cele petrecute la „Dacia" într-un mod care nu convine studenţilor agitatori, aceştia se întrunesc în localul asociaţiei lor generale şi anunţă o altă întrunire publică la „Dacia" pe ziua de duminică 23 noiembrie, pentru care primesc şi adeziunea unor studenţi din Iaşi. La sfîrşitul acestei întruniri se produc spargeri de ferestre la cîteva prăvălii evreieşti şi încercări de atacuri în contra tipografiei socialiste. Scandalul pe străzi ţine două ore întregi fără nici o intervenire a poliţiei. Prefect era Caton Lecca, el însuşi antisemit, acela care în Camera liberală de la 1887 se purtase aşa de necuviincios cu Ion Brătianu[1], dar acum se împăcase pentru funcţia de prefect cu regimul liberal. Vasile Morţun, pe atunci în fruntea socialiştilor, spre a apăra tipografia *Lumea nouă* în contra năvălirii studenţeşti, cere intervenirea ministrului de interne. Pherekyde telefonează poliţiei în acest sens. Modul cum poliţia opreşte îndată agresiunea studenţească, arătat de Morţun în şedinţa Camerei de la 25 noiembrie, dovedeşte conivenţa poliţiei la cele întîmplate şi este un exemplu mai mult pentru înjosirea unei părţi a tinerimii universitare, introdusă în statele de soldă ale poliţiei - tristă urmare şi aceasta a situaţiei ce şi-o crease Dimitrie Sturdza.[2]

Iar cînd în şedinţa Senatului din aceeaşi zi de 25 noiembrie P. P. Carp interpelează guvernul asupra proiectului generalului

---

[1] „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare*, vol. III, p. 69. (În lucrarea de faţă p. 150 — *nota St. N.*)

[2] Prin amestecul studenţilor plătiţi de poliţie în mişcările colegilor lor universitari prefectul voia să împiedice manifestările ostile în contra lui Sturdza ale celor ce mai înainte fuseseră excitaţi de el însuşi în chestiunea naţională.

Vezi şi nota de la pagina 98 a vol. IV din *Discursuri parlamentare*. (În lucrarea de faţă p. 206 — *nota St. N.*) În urma celor arătate mai sus rectorul Universităţii (autorul scrierii de faţă) îşi dă demisia, motivînd-o anume pe acea conivenţă constatată între poliţie şi studenţii agitatori.

Berindei şi a devastărilor de duminică, ministrul de interne M. Pherekyde tratează proiectul generalului de „ficţiune" fiindcă n-ar fi trecut prin Consiliul de Miniştri. Un asemenea răspuns dat de un ministru în privinţa proiectului de lege al unui coleg al său, care proiect fusese încă şi anunţat prin Mesajul regal, e singur de ajuns pentru a caracteriza starea guvernului şi a Partidului Liberal din acel timp.

O lege importantă însă, lucrată cu silinţă şi cu bune intenţii, se votează şi se promulgă în decursul acestei sesiuni: este Legea învăţămîntului secundar şi superior, alcătuită de ministrul Spiru Haret în colaborare cu C. Dimitrescu-Iaşi, profesor de filozofie la Universitatea din Bucureşti. Conservatorii sînt destul de nepărtinitori pentru a vota legea şi a recunoaşte meritele ministrului liberal cu atît mai mult, cu cît pe atunci Spiru Haret era considerat numai ca omul şcolii şi nu începuse încă agitările cu care a tulburat mai pe urmă minţile învăţătorilor săteşti. Critica ce se putea face şi s-a făcut într-adevăr[1] în contra unor dispoziţii ale legii privea mai ales prea marea centralizare şi supunere a învăţămîntului sub arbitrul ministrului, pe cînd adevăratul liberalism are pretutindeni tendinţa de a încuraja activitatea proprie a oamenilor şi de a o emancipa din ce în ce mai mult de sub jugul guvernului. De abia Vasile Lascăr mai susţine în această privinţă principiile liberale, şi într-un discurs al său[2] se ridică foarte energic în contra prea marelui amestec ministerial în şcolile private după legea lui Haret. „Art. 23 din Constituţie, observă Vasile Lascăr, zice lămurit: învăţămîntul este liber; şi art. 2 din proiectul guvernului zice că nimeni nu poate înfiinţa o şcoală fără permisiunea guvernului. Ce libertate este aceasta?... Ce, voiţi ca asemenea şcoli să nu se poată înfiinţa din cauză că vederile întemeietorilor nu se vor potrivi cu calapodul strîmt al miniştrilor?" Dar de la colaboratorii de atunci ai lui Sturdza nici nu era de aşteptat vreo pricepere a esenţei liberalismului.

Pe lîngă această critică se cuvine să adăugăm, într-un rezumat al istoriei noastre politice, că legea lui Haret, prin modul aplicării ei atît din partea administraţiei centrale, cît şi a profesorilor, a fost departe de a da roadele aşteptate. Accesul la Universitate nu nu-

[1]Vezi discursul 118, în *Discursuri parlamentare*, vol. V, p. 240-284.
[2]Vezi Vasile Lascăr, *Discursuri politice*, p. 384.

mai pentru studenţi, dar mai ales pentru profesori s-a arătat prea înlesnit şi a coborît nivelul şi prestigiul înaltului institut de cultură - un exemplu mai mult pentru vechea experienţă că nu legile pot aduce progresul, ci oamenii care le aplică. Cel dintîi rector al Universităţii din Bucureşti, ales după legea cea nouă, a fost şi cea dintîi dovadă pentru acest adevăr.[1]

În timpul vacanţei parlamentare din vara anului 1898 regele Carol, însoţit de principele Ferdinand, face o vizită împăratului Nicolae al II-lea al Rusiei la Petersburg (17 şi 18 iulie), unde fireşte are o primire potrivită cu autoritatea sa personală şi cu situaţia României. De observat rămîne numai că de astă dată regele a luat cu sine şi pe ministrul său de externe Dimitrie Sturdza. Dacă în anul trecut absenţa lui Sturdza de la Budapesta cu prilejul vizitei regelui Carol fusese interpretată în contra sa ca o urmare a atitudinii sale contrazicătoare în chestiunea naţională, acum prezenţa sa la Petersburg este iarăşi interpretată în contra sa şi tot ca o atitudine contrazicătoare. Căci Sturdza publicase o anume broşură în privinţa relaţiilor României cu Rusia, în care ataca Imperiul de la Nord cu obişnuita sa asprime de stil, şi acum mergea la Petersburg cu aparenţa de a face scuze pentru manifestarea literară a părerilor sale din trecut.[2]

La sfîrşitul lui septembrie ministrul de finanţe Cantacuzino-Rifoveanu este silit de starea sănătăţii sale să demisioneze şi la 9 decembrie al aceluiaşi an 1898 încetează din viaţă. Dacă ne reamintim trecutul politic al acestui membru influent al Partidului Naţional-Liberal, de la necuviincioasa scrisoare deschisă către rege publicată în *Voinţa naţională* şi de la încăpăţînarea sa de a mai susţine prin broşuri bunătatea agiului, după ce lumea întreagă înţelesese primejdia etalonului de argint, pînă la administrarea sa financiară cu îndoioasa conversiune şi cu exagerata şi nelegala emitere a bonurilor de tezaur, dezastruos sporite de urmaşul său C. D. Pallade, ajungem cu toată nepărtinirea la rezultatul că reputaţia sa printre liberali a fost uzurpată. De Dimitrie Sturdza îl va fi apropiat spiritul său de sectar, la ceilalţi liberali îşi va fi cîştigat

[1] Vezi discursul 120, în *Discursuri parlamentare*, vol. V, p. 334.

[2] Broşura e intitulată *Europa, Rusia şi România. Studiu etnic şi politic de Dim. A. Sturdza* (Bucureşti, I. V. Socec 1890). Acolo se zice între altele: „Învinsă de turci la 1711 cînd Petru cel Mare fu silit a subscrie tratatul ruşinos de la Prut, Rusia a devenit cu încetul un pericol serios pentru Europa" (p. 11) etc., etc.

vază prin onestitatea şi dezinteresarea sa în materie de bani. Însă nu ne pare a fi spre onoarea unui partid politic, dacă numai virtutea negativă de a nu abuza de o situaţie publică spre propria îmbogăţire devine un titlu suficient pentru celebritate.

Înlocuirea răposatului G. C. Cantacuzino la Ministerul de Finanţe cu G. D. Pallade, pe care o face Sturdza acum, surprinde şi mai mult lumea politică, care rămăsese nedumerită încă de la prima intrare a acestui ministru în cabinetul de la 4 octombrie 1895. G. D. Pallade, la început ajutor de avocatură pe lîngă P. Grădişteanu, apoi mult timp adversar înverşunat al lui Ion Brătianu, iar în vremea din urmă alipit de Dimitrie Sturdza prin cele mai învăpăiate discursuri în contra conservatorilor, era aşa de lipsit de orice pregătire pentru greaua sarcină a unui ministru de finanţe în vremurile de atunci, încît numirea sa denotă crescînda înstrăinare a lui Sturdza de puţinii oameni de valoare care mai rămăseseră în Partidul Liberal. Încercările reînnoite în decursul lunii septembrie 1898, prin mijlocirea lui Eugeniu Stătescu, de a ajunge la o împăcare cu drapeliştii rămîn tot aşa de zadarnice. Vasile Lascăr, Emil Costinescu şi ceilalţi pun ca primă condiţie pentru unificarea partidului retragerea lui Dimitrie Sturdza din capul guvernului. Ceea ce pricinuieşte mai marea îndîrjire a drapeliştilor în acel moment este o nouă îngreunare a situaţiei lui Sturdza în chestiunea naţională, păcatul originar al venirii sale la guvern, pe care nu-l va putea expira decît prin cădere.

La sfîrşitul sesiunii trecute, după o interpelare a lui Take Ionescu dezvoltată la Cameră în ziua de 28 aprilie 1898 se deşteptase din nou luarea-aminte asupra relaţiilor lui Sturdza cu guvernul ungar. Era vorba în acea interpelare de ameninţarea adresată mitropolitului Miron din Sibiu de ministrul cultelor din cabinetul baronului Bánffy, Wlassici, în contra şcolilor române din Braşov, fiindcă acestea „după probele documentate procurate de către guvernul regesc au primit pe ascuns subvenţie anuală", aşa era zis în adresa acelui ministru de la 18 aprilie 1898. Take Ionescu mai afirma că şi cu cîteva zile înainte mitropolitul ar fi primit o altă adresă, în care se zicea că „Biserica Sf. Nicolae şi prin urmare liceul din Braşov primeşte ajutoare din România, ba nu numai că primeşte, dar că le cere cu insistenţă, şi aceasta *plihtiseşte* unele guverne (adică guvernul lui Sturdza) care nu vor să dea". În dezvoltarea interpelării Take Ionescu comite eroarea de a atribui această

mai veche adresă însuşi ministrului Wlassici, pe cînd ea pare a fi fost semnată nu de un membru al guvernului, ci numai de un funcţionar al ministerului, ceea ce însă este cam acelaşi lucru. Şi mai comite eroarea de a interpreta greşit cuvintele din adresa de la 18 aprilie „după probele documentate procurate de către guvernul regesc", crezînd că guvernul regesc ar fi Guvernul României, că adică acesta i-ar fi procurat probele, pe cînd evident guvernul regesc din adresă însemnează guvernul ungar, care şi-a procurat probele, fără a spune de unde. Dar în fapt greşitele interpretări ale lui Take Ionescu nu înlătură întru nimic dreptatea atacului său, căci în această privinţă şi după rectificarea stabilită mai sus greutatea ce apasă politica lui Sturdza rămîne aproape aceeaşi. Numai că în asemenea cazuri micile erori devin o armă primejdioasă în contra celui ce le-a comis, şi aşa Sturdza cu partizanii săi se agaţă de ele pentru a acuza pe Take Ionescu nu de o falsă interpretare, ci de un fals în acte publice. Iar spre a da o aparenţă acestei acuzări, Sturdza nu se sfieşte să ceară intervenţia ministrului plenipotenţiar al Austro-Ungariei la Bucureşti (nota lui Sturdza către baronul Aehrenthal din 10/22 iulie 1898, nr. 15219), care în adevăr îi certifică oficial că în citata adresă a lui Wlassici de la 18 aprilie „guvernul regal" însemnează guvernul regal ungar şi nu român, şi că în ceea ce priveşte cealaltă adresă, nici un document de acest fel nu a fost învestit cu semnătura lui Wlassici sau a unui alt membru al guvernului ungar (adresa baronului Aehrenthal către Sturdza din 7/19 septembrie 1898, nr. 96), dar nu zice că nu a existat poate învestită cu iscălitura oficială a vreunui alt funcţionar. Este nepilduit ca un ministru al ţării într-o luptă parlamentară internă, în care este acuzat de conivenţă cu un guvern străin, să invoce ajutorul acestui guvern străin în contra unui membru al parlamentului român.

Procedarea e cu atît mai stranie, cu cît în fapt, recunoscînd cele două erori de interpretare explicate mai sus, acuzarea formulată de Take Ionescu, cum am zis, rămîne întemeiată în partea ei esenţială. Modul de apărare al lui Sturdza şi al organelor sale caută să producă confuzie între două lucruri deosebite: între subvenţia care se dă ostensibil Bisericii Sf. Nicolae şi şcolilor române din Braşov, oficial trecută în bugetul statului şi provenită din anumitele legi, şi între ajutoarele băneşti pe care unii miniştri, îndeosebi Take Ionescu, le mai dădeau pe sub mînă pentru alte scopuri din Transilvania. Şi acest al doilea fapt l-a adus Sturdza la cunoştinţa

ungurilor citînd în discursul său de la „Orfeu" din 25 sept. 1894[1] numerele mandatelor discreţionare, cu care s-au plătit asemenea sume nemărturisite.

Enormitatea unei asemenea denunţări nu se înlătură nici cu invocarea declarării anterioare a contelui Kalnoky făcută în Delegaţia ungară de la 7/19 septembrie 1894, că ştie despre subvenţiile distribuite şcolilor şi bisericilor transilvănene din fondul bugetar al României, fiindcă aceste subvenţii sînt una şi sumele discreţionare date de Take Ionescu şi denunţate de Sturdza la „Orfeu" sînt alta.

Autorul scrierii de faţă a dezaprobat totdeauna acest fel de amestec al oamenilor noştri politici în chestiunea transilvană, şi la pagina 89 a vol. IV se arată şi motivele dezaprobării.[2] Dar ca însuşi Dimitrie Sturdza, care era cel mai amestecat în tribulaţiile transilvănene, să întrebuinţeze menţionatele denunţări şi defăimări în contra unui ministru al ţării, aceasta nu se va putea niciodată justifica pentru cei ce cunosc exact cele întîmplate.

Dacă s-ar fi mărginit lucrurile numai aici, partizanii lui Sturdza ar fi putut continua mai departe cu denaturarea faptelor, şi situaţia ministrului-prezident s-ar fi putut cel puţin susţine în starea precară de mai înainte. Dar urmările neapărate ale modului cum s-a urcat Sturdza la guvern nu se mai pot opri. Agravarea vine de astă dată de la chestia şcolilor române din Braşov. Faţă de relaţiile sale îndoioase cu guvernul din Budapesta, Sturdza nu mai îndrăzneşte să plătească Bisericii Sf. Nicolae şi şcolilor din Braşov acea subvenţie legală, pe care de la început o plătiseră toate ministerele, chiar şi slabul minister Aurelian; pe de altă parte guvernul ungar pus în cunoştinţă de acest refuz al lui Sturdza (la care face aluzie citata adresă către mitropolitul din Sibiu cu „plihtiseala" cererilor de bani) apasă asupra acelor şcoli şi, folosindu-se de strîmtoarea lor financiară, decretează sporirea tuturor lefurilor profesorale, oferă subvenţii ungureşti în schimbul unui mai mare amestec al statului maghiar în planul lor de învăţămînt şi ameninţă cu închiderea şcolilor în caz de neconformare. În zadar comitetul parohial al Bisericii Sf. Nicolae din Braşov, prin care se plătea şi subvenţia şcolilor, stăruie de nenumărate ori pe lîngă Sturdza pentru

[1] Vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I, în *Discursuri parlamentare*, vol. IV, p. 94. (În lucrarea de faţă p. 203 — *nota St. N.*)

[2] *Idem*, p. 89. (În lucrarea de faţă, pp. 199-208 — *nota St. N.*)

executarea acelei obligaţii legale, a cărei sumă anuală de 38 500 lei devenise acum o chestiune de existenţă pentru acele şcoli: Sturdza refuză cu îndîrjire sub cuvînt că trebuie mai întîi să lămurească chestiunea cu guvernul ungar. Atunci comitetul parohial, cu autorizarea consistoriului mitropolitan din Sibiu şi după consfătuirile ţinute de reprezentantul lor Vlaicu acasă la autorul acestei scrieri în seara de 15 octombrie cu Emil Costinescu şi la 16 octombrie cu Take Ionescu, C. Dissescu şi Vasile Lascăr, hotărăşte intentarea unei acţiuni înaintea Tribunalului Ilfov în contra statului român pentru plata subvenţiei obligatorii, iar cu susţinerea procesului sînt însărcinaţi, pe lîngă autorul scrierii de faţă, V. Lascăr şi C. Dissescu, care subscriu petiţia introductivă prezentată Tribunalului Ilfov la 26 octombrie 1898. Pe de o parte introducerea procesului prin cei trei procuratori luaţi din diferite grupări politice voia să dovedească că aici nu era o chestiune de partid, ci de interes general; pe de alta autorul scrierii de faţă a căutat să înlăture confuzia produsă prin şovăirea lui Sturdza şi să legitimeze plata acelei subvenţii ca o obligaţie, pe care nici regatul maghiar să nu o poată contesta. Pentru acest scop a dezvoltat în Senat interpelarea cuprinsă mai jos în discursul 119[1] şi a avut în ziua de 16 noiembrie la Petre Carp o întîlnire cu baronul Aehrenthal, căruia i-a explicat originea juridică a subvenţiei şi a propus totodată ca cea mai nimerită măsură, pentru a evita orice greutăţi ulterioare, plata din partea statului român a unui capital, al cărui venit să fie egal cu anuitatea de pînă acum. Baronul Aehrenthal a înţeles dreptatea acestui mod de a vedea şi după cîteva zile, la 29 noiembrie, venind la Carp să-şi ia ziua bună (pleca prin Viena la Petersburg, unde fusese numit ambasador), a repetat lui Carp că procesul intentat de noi este cea mai cuminte soluţie a chestiunii pendinte, că aşa a şi spus-o regelui în audienţa de concediu şi că tot aşa o va explica la Pesta şi la Viena.

Pentru a termina cu acest episod din epoca ministerială a lui Sturdza, anticipăm cronologiceşte rezultatul final. După cîteva amînări convenite înaintea tribunalului de amîndouă părţile şi după căderea lui Sturdza de la guvern, procesul s-a închis printr-o tranzacţie admisă şi de ministerul din Budapesta prin care statul român a dat o dată pentru totdeauna Bisericii Sf. Nicolae şi şcolii

[1]Vezi *Discursuri parlamentare*, vol. V, discursul 119, pp. 285-334.

române din Braşov un capital de 962 500 lei în rentă de 4%, producînd un venit anual de 38 500 lei şi i-a plătit totodată suma de 115 500 lei, anuitatea datorată pe cei trei ani din urmă, pe care Sturdza i-o refuzase. Legea pentru aceste credite s-a votat de Cameră la 29 ianuarie 1900, şi toată alcătuirea s-a făcut sub ministerul conservator de la 11 aprilie 1899 prin silinţele lui Take Ionescu ca ministru de culte şi prin patriotica tenacitate a ministrului-prezident G. Gr. Cantacuzino.

Revenind la situaţia politică internă în momentul intentării acelui proces, trebuie să menţionăm alegerile comunale din zilele de 1 şi 3 noiembrie 1898, care de astă dată au o însemnătate deosebită pentru direcţia viitoare a politicii liberale. Ministrul-prezident Sturdza, de teama unei înfrîngeri faţă de opoziţia conservatoare întărită prin dezbinarea din propriul său partid, se lasă ademenit să încheie la Iaşi o alianţă electorală cu grupul socialist, mic la număr, dar primejdios prin fermentul de agitări ţărăneşti. Şi astfel apare pe lista oficială a candidaţilor guvernamentali din Iaşi C. Stere, împreună cu un alt tovarăş, şi este ales. Autorul acestei scrieri a atras de la început, printr-o interpelare în Senat, luarea-aminte a oamenilor politici asupra gravităţii acestui compromis[1], în care vede şi astăzi una din cauzele răscoalelor ţărăneşti izbucnite în primăvara anului 1907, ale căror premergătoare au fost mişcările aţîţate în cîteva districte din Muntenia prin cluburile socialiste de la sate imediat după alegerile de la noiembrie 1898.

Cu un asemenea preţ şi cu obişnuitele violenţe şi nelegalităţi (în urma cărora alegerile din Bucureşti, după o contestare scrisă de C. C. Arion în numele „junimiştilor", sînt casate de însuşi ministrul de interne M. Pherekyde) guvernul obţine ştiutele majorităţi în mai toate comunele. Faţă de acest rezultat unii din drapelişti devin mai dispuşi să se apropie de Dimitrie Sturdza, şi chiar înţelegerea cu socialiştii din Iaşi se face prin mijlocirea lui Gheorghe Mîrzescu. Totuşi disidenţii mai de valoare rămîn recalcitranţi, cu toate reînnoitele stăruinţe ale guvernului. Probabil că şi indignarea produsă în urma procesului şcolilor române din Braşov zădărniceşte restabilirea unirii.

Paralel cu aceste năzuinţe ale Partidului Naţional-Liberal se reînnoiesc şi în Partidul Conservator încercările de împăcare. Re-

[1]Vezi *Discursuri parlamentare*, vol. V, discursul 120 şi replica, pp. 334-394.

gele, doritor de a vedea mersul co ituţional mai asigurat prin alternarea a numai două partide, aşa-numitele partide istorice, fără disidenţe şi fracţionări înăuntrul lor, exprimă lui Lascăr Catargiu într-o audienţă la Sinaia oportunitatea unei înţelegeri cu Petre Carp, şi primind apoi pe Carp la Bucureşti în ziua de 17 noiembrie 1898, îi repetă acelaşi sfat. A doua zi Carp se duce la Lascăr Catargiu, care, după o prealabilă consfătuire cu Clubul conservator, are într-o secţie a Senatului o lungă explicare cu Carp (27 noiembrie). Programul politic al lui Carp — continuarea lucrărilor începute sub ministerul de la 1891 pînă la 1895, stabilirea la noi impozite, un procent la succesiunile directe, reforma patentelor, impozit asupra venitului mobiliar etc. — îl declară Lascăr Catargiu acceptabil, dar cere să se mai adauge reprezentarea minorităţilor, pentru care s-ar fi angajat Comitetul conservator faţă de Gheorghe Panu, introdus după stăruinţa lui Nicu Filipescu în Comitetul acestui partid. Carp declară pretenţia lui Panu lipsită de seriozitate şi o respinge cu drept cuvînt. Un alt punct de neînţelegere era numărul junimiştilor care să participe la un viitor minister al lui L. Catargiu, chestie de persoane, care n-ar fi trebuit să aibă nici atunci nici mai tîrziu însemnătatea ce i se dă în alcătuirile noastre ministeriale. Oricum ar fi fost, Carp a interpretat convorbirea sa cu Lascăr Catargiu ca o zădărnicire a înţelegerii şi a comunicat-o astfel regelui prin mijlocirea prefectului Palatului, general Vlădescu.

Nu putem menţiona cerinţa acelei reprezentări a minorităţilor, care a intervenit atunci ca un motiv sau ca un pretext pentru împiedicarea unificării conservatoare, fără a ne opri puţin la cel ce o introdusese în programul de atunci al partidului, la Gheorghe Panu, a cărui versatilitate este destul de caracteristică pentru vremea în care trăim, spre a merita cîteva cuvinte. Era mai întîi curioasă introducerea lui în Comitetul Partidului Conservator de la 1898. Fost „junimist" între anii 1874-1876, cînd autorul acestei scrieri făcea parte din ministerul Lascăr Catargiu şi-l trimisese bursier la Paris pentru studiul istoriei, apoi după căderea acestui minister trecînd la Facultatea Juridică şi devenind în Bruxelles membru al *Internaţionalei*, apoi întorcîndu-se în ţară şi cu această recomandare numit şef de cabinet al ministrului de interne C. A. Rosetti, apoi primul procuror ocrotitor al socialiştilor şi agentul guvernului liberal la Iaşi cu banii trimişi de ministrul Vasile Conta (o scrisoare către Panu cu asemenea dovadă compromiţătoare a

fost publicată de Eminescu în *Timpul*[1] (apoi fundatorul ziarului radical *Lupta*, condamnat pentru un atac în contra regelui, sustrăgîndu-se de la închisoare prin fuga la Viena, mai pe urmă ales deputat şi graţiat, adus de Nicu Filipescu ca redactor la *Epoca*, apoi devenind membru al chiar Comitetului conservator cu perspectiva de a fi ministru, apoi, pierzîndu-şi această perspectivă iluzorie, întors iarăşi la Partidul Naţional-Liberal, unde a rămas pînă la sfîrşitul vieţii, bine primit şi bine recompensat de Sturdza, cu toate că fusese unul din cei 22 de deputaţi care în ianuarie 1889 ceruseră Camerei darea în judecată a lui I. C. Brătianu: Gheorghe Panu era mai întîi de toate un ziarist de incontestabil talent şi pe lîngă aceasta, fără să fi fost orator în accepţia proprie a cuvîntului, avea în discursurile sale parlamentare o logică strînsă a argumen-

[1]De aci şi lumina îndoioasă în care se înfăţişează toate amintirile publicate de Gheorghe Panu despre „Junimea" literară din Iaşi, îndeosebi în ceea ce priveşte pe Eminescu. În aducerea-aminte a tuturor celor ce erau de faţă la întrunirea „Junimii" din seara de sîmbătă 28 martie 1881 în casa lui Vasile Pogor va fi rămas neuitată o scenă provocată de Panu. Autorul volumului de faţă, sosit la Iaşi pentru o conferinţă de binefacere ţinută a doua zi, adusese cu sine de la Bucureşti *Scrisoarea III* a lui Eminescu „un sultan dintre aceia ce domnesc peste vro limbă", scrisă cu cîteva zile mai-nainte, celebra satiră cu versurile amare în partea a doua:

„De-aşa vremi se-nvredniciră cronicarii şi rapsozii
Veacul nostru ni-l umplură saltimbancii şi irozii...
.....
Panglicari în ale ţării, care joacă ca pe funii,
Măşti cu toate de renume din comedia minciunii?
Au de *patrie, virtute*, nu vorbeşte liberalul,
De ai crede că viaţa-i e curată ca cristalul?
.....
Vezi colo pe uriciunea fără suflet, fără cuget,
Cu privirea-mpăroşată şi la fălci umflat şi buget,
Negru, cocoşat şi lacom, un izvor de şiretlicuri,
La tovarăşii săi spune veninoasele-i nimicuri;
Toţi pe buze-avînd virtute, iar în ei monedă calpă,
Quintesenţă de mizerii de la creştet pînă-n talpă,
Şi deasupra tuturora, oastea să şi-o recunoască,
Îşi aruncă pocitura bulbucaţii ochi de broască..."

La citirea acestor din urmă versuri cu aluziile transparente la Ion Ghica şi la preşedintul Camerei C. A. Rosetti, Panu întrerupe şi strigă cu un fel de aer procurorial: „Nădăjduiesc că poezia aceasta nu se va publica în *Convorbiri literare.*" Rîsul homeric trezit de această cerere l-a făcut pe Panu să părăsească adunarea, şi de atunci nici n-a mai asistat la vreo întrunire a „Junimii". Radicalii, cînd ajung în funcţii de-ale statului, devin uşor despoţi.

tării, care îl făcea să fie totdeauna ascultat. Dar lipsa sa de caracter l-a purtat prin toate partidele şi l-a făcut să slujească rînd pe rînd cauzele cele mai contradictorii cu acelaşi aparat de argumentare logică, *omnia pro pecunia*. Astăzi figura acestui om politic multicolor se vede turnată în bronz şi aşezată în grădina populară a Cişmigiului pentru edificarea trecătorilor.

Parlamentul fiind deschis şi trebuind să lucreze, Sturdza se hotărăşte să se ocupe în sfîrşit de modificarea legii minelor, votată de conservatori, despre care pretinsese cu patru ani în urmă că a violat Constituţia. Şi Spiru Haret propune în pripă o lege asupra învăţămîntului profesional. Însă împrejurările nu mai lasă răgaz guvernului să se ocupe de asemenea proiecte legislative. Mai întîi alianţa cu socialiştii de la Iaşi îşi are îndată repercutarea în răscoalele ţărăneşti, despre care am vorbit mai sus. Ministrul de interne e silit să ordone cercetări poliţieneşti şi să ceară instrucţii penale în contra instigatorilor din cluburile socialiste de la sate, şi lunile ianuarie şi februarie 1899 sînt ocupate cu această primejdioasă dezordine.

Dar în acelaşi timp izbucneşte în parlamentul ungar cea mai violentă criză de rezistenţă în contra baronului Bánffy, şi involuntar se stabileşte în ţară la noi un fel de corelaţie între soarta celor doi miniştri-prezidenţi Bánffy şi Sturdza. Baronul Bánffy e acuzat de opoziţie că una spune şi alta face — lucru mai puţin tolerat în ţările apusene decît la noi —, atacurile în contra lui devin tot mai înverşunate, deputaţii din stînga ajung în curînd la obstrucţionism, prezidentul Camerei Szilagy îşi dă demisia; de cîte ori se arată Bánffy în Cameră, e întîmpinat cu strigătul „afară mincinosul"; el mai caută să se menţină prin tot felul de mijloace laterale, adunare de iscălituri prin cluburi în favoarea unei anticipate indemnităţi şi alte asemenea, dar după vreo şapte săptămîni de frămîntare parlamentară, nefiind în stare să învingă obstrucţia şi neajungînd nici măcar la alegerea biroului, se vede silit să se retragă (5/17 februarie 1899), şi numai cînd vine să-şi anunţe demisia, i se mai îngăduie să vorbească în Cameră. De la această epocă şi datează scenele de brutalitate petrecute în chiar sala de şedinţe a Camerei din Budapesta, care au dezonorat parlamentarismul ungar.

De altminteri baronul Bánffy era din capul locului o figură politică de o insuficienţă notorie; el se urcase la guvern prin cîteva

succese trecătoare, datorite numai unei deosebite şiretenii; cel mai mare merit al lui în ochii ungurilor era legătura ce ştiuse să stabilească cu Sturdza şi prin care ajunsese în primul moment la descurajarea aspiraţiilor cunoscute ale românilor transilvăneni; dar şi acest merit îl pierduse prin crescînda opoziţie din România liberă în contra lui Sturdza şi în orice caz părea acum prea scump plătit cu felul de administraţie al mediocrului baron.

În acest timp guvernul Sturdza este cel puţin în stare să-şi treacă prin Cameră bugetul pe 1899-1900. Bugetul, alcătuit de nepregătitul ministru de finanţe Pallade, e o patentă dezminţire a înfrînării cheltuielilor, de care vorbise Sturdza în discursul-program rostit la Iaşi o dată cu începutul guvernării sale. Lipsa de autoritate a miniştrilor liberali şi în unele cazuri chiar lipsa de corectitudine în materie financiară internaţională slăbesc creditul statului pe pieţele Europei. Se fac emisiuni de rentă pentru îndestularea zilnicelor trebuinţe, ca d. ex: îmbrăcămintea soldaţilor, instrumente chirurgicale etc. Cu prilejul conversiunii de la 1898 (care — în contra programului Sturdza de la 1892 — prelungea termenul de amortizare de la 40 la 60 de ani), Casa de Depuneri, în loc să prezinte obligaţiile de stat la preschimbare cu rentă 4%, le vinde pe nesimţite şi le înlocuieşte cu efecte funciare 5%.

Se încearcă negocierea unui împrumut la Paris şi — lucru caracteristic — guvernul întrebuinţează un intermediar aşa de puţin serios ca Jules Brun „publiciste", căruia la 1/13 aprilie 1898 îi dă „le ministre des finances G. Cantacuzène" (Rifoveanu) scrisori de acreditare şi i le confirmă urmaşul G. Pallade. Fireşte că încercarea nu izbuteşte, iar ministrul Pallade, în contra legii bugetare şi cu toate observările făcute în Cameră de o autoritate financiară ca Menelas Ghermani, emite bonuri de tezaur pînă la suma de 60 de milioane, şi numai pentru anul 1899 se găsesc contractele lucrări de peste 65 de milioane fără nici o prevedere a mijloacelor de acoperire — una din cauzele grelei crize financiare prin care a avut să treacă statul român în toamna anului 1899, după retragerea de la guvern a lui Sturdza.

Această retragere însă nu se mai putea înlătura; căci în mijlocul peripeţiilor parlamentului din Budapesta, se mai produce acolo un incident care ne priveşte direct pe noi şi precipită catastrofa regimului inaugurat de Sturdza. În şedinţa Camerei ungare de miercuri 10/22 martie 1899 se ridică deodată deputatul Géza Polonyi,

şi observă că este mult comentată o broşură apărută sub titlul *Bánffy Desiderius, Politica naţionalităţilor*,[1] în care se văd întrebuinţate acte din cele mai confidenţiale, luate de la prezidenţa de consiliu, secţia informaţiilor; noul ministru-prezident Széll răspunde evaziv; deputatul Edmund Gajári zice însă că broşura cuprinde mult adevăr, iar Polonyi adaugă că e meritul lui Bánffy de a fi adus pe Sturdza la guvern.

Într-adevăr broşura în chestiune cuprinde între multe altele şi următoarele rînduri:

„Goluchowski şi Bánffy au ştiut prea bine că chestiunea transilvană în România numai de aceea aruncă valuri aşa de mari, fiindcă e exploatată de Sturdza, adică de Partidul Liberal, ca o armă pentru a pune mîna pe putere alungînd pe conservatori. Îndată ce puterea ajunge în mîinile lui Sturdza şi ale partidului său, chestiunea transilvană ajunge în hala vechiturilor...

Cum că guvernul României şi politica sa oficială resping în modul cel mai categoric solidaritatea cu agitaţiile daco-romane, acesta a fost lămurit şi mai mult prin vizita în Budapesta a perechii regale române şi mai ales printr-un episod al acestei vizite, prin decorarea consilierului ministerial Jeszenszky de către regele Carol... Această decorare însemna că regele Carol şi cu el împreună politica oficială a României aprobă politica de naţionalităţi pe care a inaugurat-o Bánffy şi al cărei prim colaborator a fost conducătorul secţiei naţionalităţilor înfiinţată de Bánffy, anume Jeszenszky Sándor... Bánffy a crezut această decorare ca absolut necesară din punctul de vedere al limpezirii situaţiei."[2]

Broşura e scrisă de Benedict Jancsó, profesor ungur, care colaborase mai-nainte la marea operă colectivă *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, întreprinsă sub auspiciile arhiducelui Rudolf, şi fusese apoi introdus de baronul Bánffy în administraţia centrală la secţia informaţiilor ca un cunoscător al chestiunii bisericilor şi şcolilor române din Ungaria. El pare a fi fost şi semnatarul adresei către mitropolitul român din Sibiu, pomenită în interpelarea lui Take Ionescu citată mai sus.

Îndată ce ajunge la noi în ţară ştirea despre cele zise în Camera din Budapesta cu ocazia broşurii lui Benedict Jancsó, se produce

[1] *Bánffy Dezsö Nemzetiségi Politikája;* Budapest, 1899, Toldi Lajos Kiadása.

[2] Vezi citata broşură ungurească, p. 14 şi 15. Cît pentru pretinsa aprobare a regelui Carol, compară cele zise mai sus, la pp. 242-243, în privinţa scuzelor contelui Goluchowski.

o adevărată revoltă sufletească, şi cel dintîi gînd al oamenilor politici de toate nuanţele este de a găsi un remediu la această umilire naţională. Dovada că discuţia din Ungaria a fost într-adevăr simţită la noi ca o umilire sînt cuvintele cu care liberalii disidenţi însoţesc comunicarea ei. Organul lor *Drapelul* scrie, în numărul de la 14 martie 1899: „Sturdza n-a trădat, de asta sîntem siguri, dar a lucrat ca şi cum ar fi trădat... Bánffy a intrigat şi a luptat în mod abil pentru venirea lui Sturdza la putere, socotindu-l în stare să treacă de la discursurile de la «Orfeu» la scuzele de la Iaşi şi în acelaşi timp capabil, pentru a se menţine la putere, să lovească în mişcarea de peste munţi, minunată în timp de opoziţie, jenantă la guvern... Astăzi apologiştii lui Bánffy nu găsesc motive mai mari de laudă pentru dînsul ca zdrobirea mişcării naţionale a românilor cu ajutorul instrumentului ce se numeşte Dimitrie Sturdza."

Pe cînd duminică 14 martie se convoacă în grabă o primă întrunire la „Dacia", în care se emoţionează auditoriul de discursurile lui Fleva, N. Filipescu şi mai ales de neîntrecuta elocvenţă populară a lui Delavrancea, P. P. Carp, G. Gr. Cantacuzino şi Emil Costinescu cer audienţă la rege pentru a-i aduce la cunoştinţă starea spiritelor şi necesitatea de a degaja Coroana de faptele lui Sturdza.

Luni seara 15 martie se adună la autorul scrierii de faţă Petre Carp, G. Gr. Cantacuzino, Emil Costinescu, Al. Marghiloman, Take Ionescu şi N. Fleva pentru a chibzui ce expresie parlamentară să dea gravei situaţii. După propunerea lui Carp se hotărăşte o declaraţie formală de obstrucţie, al cărei text se redactează în aceeaşi seară şi care este apoi citită şi bine comentată în Cameră de Al. Marghiloman miercuri 17 martie. A doua zi joi o citeşte G. Gr. Cantacuzino în Senat, însoţind-o asemenea de un discurs.

Iată textul acestei declaraţii:

„În urma destăinuirilor din Camera maghiară asupra relaţiilor politice dintre fostul ministru al Regatului ungar Bánffy şi actualul ministru-prezident al Regatului României D. Sturdza:

subscrişii deputaţi (senatori) consideră prezenţa la guvern a lui Dimitrie Alexandru Sturdza ca o atingere a demnităţii naţionale şi drept aceea, făcînd abstracţie de orice deosebire de partid, se declară hotărîţi a se opune pe toate căile legale, în prima linie prin obstrucţionism parlamentar, la o mai departe funcţionare a actualului ministru-prezident al Statului Român."

Declarația poartă semnătura deputaților: Al. Marghiloman, N. Fleva, Take Ionescu, I. C. Grădișteanu, Lupu Costache, N. Catargi, dr. Sculy, Sculy Vasile, C. T. Grigorescu, G. A. Scorțescu, D. T. Apostolu, G. C. Dobrescu (Prahova), Ioan Buzdugan, G. I. Pitișteanu, M. Moisescu, Vasile M. Kogălniceanu, Cantacuzino-Pașcanu, I. Mincu, Anton Arion, Teodor Buzdugan și C. G. Politimos; și a senatorilor: L. Catargiu, G. Gr. Cantacuzino, general G. Manu, P. P. Carp, T. Maiorescu, G. Panu, I. Brabeteanu, D. Donici, Teleman și Toma Chircu.

După citirea declarației, Ștefan Șendre în Cameră și V. A. Urechia în Senat anunță că „gruparea de la *Drapelul* se abține, păstrînd aceeași atitudine față de guvernul Sturdza". Însă Costinescu și Delavrancea demisionează din Cameră pe motivul „nenorocitei direcții" date Partidului Național-Liberal.

Se înțelege de la sine că hotărîrea opoziției de a face obstrucție parlamentară trebuia acum înfăptuită cu toată energia, nu e vorba: pe căile legale, dar pe *toate* căile legale: lungi discursuri în parlament, cît mai multe interpelări, nesfîrșite articole prin ziare, numeroase întruniri publice, manifestări pe stradă cu observarea competentelor ordonanțe polițienești, vasăzică în limitele formelor îngăduite de Constituție, dar pînă la ultimele limite ale acestor forme. Aici s-au găsit uniți toți membrii opoziției, în frunte cu Lascăr Catargiu, care, deși grav bolnav, îmbărbăta partidul său în această direcție. Cînd însă Fleva ne invită să luăm parte la o întrunire publică în sala „Dacia" pe duminică 21 martie, P. Carp refuză, dar amicii săi politici împreună cu toți ceilalți conservatori primesc. Căci dacă era vorba de o opoziție mai blîndă, atunci nu trebuia să se facă declararea de obstrucție cu cea mai gravă acuzare, aceea a atingerii demnității naționale. Aici se aplică vorba cunoscutului istoric: o națiune jertfește tot pentru a-și apăra onoarea. Ce e drept, asupra întrebării cînd este atinsă onoarea națiunii, poate fi controversă; dar în cazul de față pentru cei ce subscriseseră declararea de obstrucție controversa încetase.

Alături de interpelările și discursurile obstrucționiste din parlament[1] se țin lanț întrunirile publice, prezidate de G. Gr. Cantacuzino, de Theodor Rosetti și de autorul acestei scrieri, iar discursurile ținute acolo înflăcărează opinia publică, ceea ce era și

[1]Vezi discursurile 122-125, în *Discursuri parlamentare*, vol. V, pp. 403-427.

intenţia lor. Ca o notă deosebită a întregii mişcări trebuie să menţionăm că nu a fost rostită nici o vorbă în contra regelui; constituţional corect persoana Capului Statului a fost respectată în inviolabilitatea ei, şi toată lupta s-a dat numai între opoziţia parlamentară şi guvern cu firească invocare a opiniei publice.

Faţă de crescînda emoţie a ţării, guvernul cu toate majorităţile sale în Cameră şi Senat nu mai poate ajunge la o efectivă lucrare parlamentară, încearcă şedinţe de noapte, dar le contramandează de teama unei mişcări pe străzi, mai încearcă duminică 21 martie o şedinţă a Senatului la 9 ore dimineaţa, dar fiindcă în aceeaşi zi după-amiază este anunţată o întrunire a opoziţiei la „Dacia", Senatul se arată foarte deprimat şi puţin dispus pentru o lucrare mai însemnată. În atmosfera morală ce înconjură pe membrii majorităţii guvernamentale se grămădesc acum amintirile tuturor incidentelor, care au făcut din guvernarea de aproape patru ani a lui Dimitrie Sturdza una din paginile cele mai negre ale istoriei române contemporane. De la agitarea produsă prin discursurile din sala „Orfeu" pînă la scuzele rostite la întrunirile din vechea capitală a Moldovei, de la lauda ministerului Aurelian pentru că a scăpat ţara de conflictul mitropolitan pînă la hulirea aceluiaşi minister pentru că ar fi ridicat pe mitropolit în sus şi coborît morala în jos, de la denunţarea mandatelor discreţionare pentru românii transilvăneni pînă la invocarea mărturiei baronului Aehrenthal în contra unui deputat din ţară, de la decorarea lui Jeszenszky pînă la înlocuirea pe afişul unui concert a cîntecului lui Raţiu cu o rapsodie ungurească, de la suprimarea subvenţiei şcolilor române din Braşov pînă la destăinuirile din Camera de la Budapesta asupra conivenţei Bánffy-Sturdza: toate împreună se ridică în faţa nefastului regim şi paralizează opintirile celor ce-l susţin.

Astfel, pe cînd Camera se află în discutarea primelor articole modificatoare ale Legii minelor, iar Senatul se ocupă de incidentele obstrucţioniste, care întrerupeau discutarea Legii şcolilor profesionale, Sturdza citeşte deodată miercuri 24 martie Mesajul de închidere a ultimei sesiuni a Corpurilor Legiuitoare.

Ei, şi acum? O lege de importanţa celei ce se discută în acel moment la Cameră — Legea minelor — şi care se zicea menită să îndrepte violarea Constituţiei şi să justifice ieşirea din parlament a liberalilor de la 15 aprilie 1895, ministerul Sturdza nu are putinţa de a o trece prin Cameră şi închide parlamentul, capitulînd

înaintea opoziţiei. În bună regulă constituţională Sturdza era în acel moment dator sau să ceară Coroanei dizolvarea parlamentului, sau să-i prezinte demisia cabinetului, datorie cu atît mai indicată personal pentru d-sa, cu cît avea astfel un motiv constituţional intern, căruia i se putea da aparenţa de a fi străin de chestiunea naţională. D-sa însă nu face nici una, nici alta şi, nevoind să se despartă de putere, dă situaţiei o ultimă agravare. Căci acum guvernarea sa devine o guvernare numai de fapt, în afară de legalitatea constituţională. Şi după ce nu fusese în stare să-şi treacă legile prin parlament şi nici să modifice regulamentul Camerei pentru a înfrînge opoziţia, ci închisese cu precipitare parlamentul, mai are a doua zi nechibzuinţa să convoace o adunare populară la Băile Eforiei în aceeaşi duminică de 28 martie (adică de-abia patru zile după închiderea parlamentului) în care şi opoziţia convocase o nouă întrunire la „Dacia". Ce putea să însemneze o asemenea acţiune a guvernului? Se închide fără de veste reprezentanţa legală a ţării şi în locul ei se convoacă întruniri publice pentru ca înaintea unor oameni fără răspundere să se reguleze situaţia ţării? Şi se pune acolo să vorbească din partea guvernului un ministru cu pornirile nestăpînite ale răposatului Pallade, pe cînd în acelaşi timp oratorii opoziţiei înflăcărau auditoriul de la „Dacia"? Dar ce putea rezulta din această simultaneitate combinată de guvern? Voia guvernul să devină agent provocator? Căci era ştiut că publicul de la întrunirea din sala „Dacia" avea să facă o manifestare la cluburile opoziţiei. În asemenea cazuri este o datorie elementară, şi fusese pînă atunci şi lucru obişnuit, ca poliţia — pentru a evita orice conflict — prin anume ordonanţă să hotărască străzile prin care să se poată mişca mulţimea. La 8 aprilie 1893 sub guvernul conservator, Sturdza, în capul studenţilor, sub pretextul unui pelerinaj la mormîntul lui C. A. Rosetti, voia să treacă din Strada Clemenţei pe dinaintea Palatului Regal, cu toate că ordonanţa poliţiei afişată de mai înainte oprise această trecere şi indicase Strada Colţei pentru mergerea manifestării spre cimitir, şi atunci Sturdza a găsit un procuror înaintea cordonului întru paza ordinii, s-a luat la ceartă cu acest magistrat şi de-abia după a treia somaţie reglementară s-a retras. Iar acum, în vremuri aşa de agitate şi pentru aşa gravă chestiune, poliţia nu publică nici o ordonanţă. Era lipsă de prevedere? Sau era o cursă pentru a învinge cu violenţă poliţienească o opoziţie parlamentară, care nu fusese învinsă cu

regulamentul Camerei? La un prefect de poliţie ca răposatul Caton Lecca şi sub un asemenea guvern amîndouă ipotezele sînt admisibile. În loc de ordonanţă poliţienească prefectul pune jandarmi şi miliţie ca să păzească accesul din Calea Victoriei spre Palat, deşi era spus anume de conducătorii de la „Dacia" că nu aveau de gînd să treacă pe dinaintea Palatului, ci numai să manifesteze înaintea cluburilor opoziţioniste; totodată poliţia opreşte şi trecerea prin Strada Colţei (unde era locuinţa ministrului Ionel Brătianu), şi pentru a împrăştia mulţimea, ordonă o şarjă de cavalerie pe Bulevardul Academiei; oamenii sînt astfel grămădiţi în Strada Enei, unde însă se văd opriţi de un alt cordon militar şi astfel, neputîndu-se strecura nicăieri în drum liber, năvălesc să spargă cordonul militar, şi multe lovituri şi răniri sînt urmarea necesară a regretabilei ciocniri.

Rezultatul sîngeroasei zile nu este însă cel aşteptat de guvern, ci acel cunoscut din toate momentele analoage ale istoriei noastre contemporane de sub domnia lui Carol: căderea regimului. A doua zi Dimitrie Sturdza e silit să-şi înainteze demisia şi la 30 martie 1899 regele i-o primeşte. Se constată şi aici adaosul necesar la vechea vorbă a lui Sallust, că guvernele se menţin uşor, dar şi cad uşor prin aceleaşi mijloace prin care s-au născut.

Însă dacă demnitatea naţională şi dreptatea istorică cereau deopotrivă retragerea ministrului-prezident Sturdza de la cîrma ţării pentru ispăşirea celor făptuite, o cugetare omenească mai blîndă nu se putea opri de a spera pentru încărunţitul om de stat un prilej de reabilitare. Căci în afară de actele sale politice de cînd ajunsese conducătorul unui partid şi al unui guvern - situaţii pentru care nu era înzestrat de la natură cu însuşirile cerute - Dimitrie Sturdza, prin neobosita sa activitate în folosul culturii româneşti, ajunsese a fi unul din oamenii cei mai însemnaţi ai generaţiei sale în această privinţă, şi nici o ţară - necum a noastră - nu este aşa de bogată în valori încît să poată renunţa cu inima uşoară la vreuna din ele.

A fost dar o binefacere a soartei că vicisitudinile politicii şi favoarea regelui au dat în curînd şefului Partidului Naţional-Liberal putinţa de a aduce ţării servicii destul de preţuite pentru a lăsa mai în umbră aberaţiile din trecut.

XI

Sub regimul conservator. Primul minister G. Gr. Cantacuzino

11 aprilie 1899 — 6 iulie 1900

Nu e uşor de explicat faptul, care se constată adeseori în relaţiile omeneşti, că tocmai în momentele mai însemnate ale vieţii, fie publice, fie private, se produce deodată cea mai grea complicaţie prin intervenirea unui eveniment străin, a cărui coincidenţă nu se putea prevedea, dar care răstoarnă acum toate prevederile de mai înainte. Nenumărate sînt exemplele pentru acest fapt, de la clasica povestire din *Analele* lui Tacit, după care o primejdioasă revoltă militară la începutul domniei lui Tiberiu a fost înăbuşită prin ivirea unei eclipse de lună în chiar momentul izbucnirii plănuite, pînă la zilnica întîmplare, că tocmai atunci cînd sîntem împovăraţi de cele mai urgente lucrări, ne vine pe deasupra o şi mai urgentă şi neaşteptată însărcinare. Dintr-o îndelungată şi amară experienţă trebuie să se fi născut proverbul oriental: fii binecuvîntată nefericire, dacă soseşti singură.

În chiar ziua de marţi 30 martie 1899, în care, după incidentele descrise la sfîrşitul capitolului precedent, regele primise demisia lui Dimitrie Sturdza şi dispusese chemarea lui Lascăr Catargiu la Palat pentru formarea noului cabinet, bărbatul de stat conservator, care singur ar fi putut în acel moment să dea ţării un guvern trainic al partidului unificat, încetează fără de veste din viaţă.

La paginile 59-61 ale volumului al IV-lea[1] am încercat să caracterizez personalitatea politică a lui Lascăr Catargiu. Marea însemnătate ce a avut-o totdeauna în Partidul Conservator, şi o avea îndeosebi în acele momente de criză, se vede îndată din ameţeala produsă în partid în urma nefastei coincidenţe a morţii sale.

[1] Vezi *Discursuri parlamentare*, vol. IV, pp 59-61. (În lucrarea de faţă pp. 185-187 - *nota St. N.*)

În aceeaşi zi de 30 martie, de-abia două ore după tragica întîmplare, se adună cîţiva membri ai aşa-numitului Comitet executiv al vechiului Partid Conservator şi - în contra părerii unora din ei, ca să se ia mai întîi înţelegere şi cu conservatorii „junimişti", cu care lucraseră împreună la răsturnarea lui Sturdza, şi cel puţin să se amîne, din deferenţă pentru memoria celui răposat, orice lucrare politică pînă după înmormîntarea lui - majoritatea celor prezenţi hotărăşte imediata înlocuire a lui Lascăr Catargiu şi alege pe Gheorghe Grigore Cantacuzino prezident al Comitetului executiv.[1]

Alegerea se comunică îndată numeroşilor membri ai partidului, care în agitare febrilă se adunaseră la Club, şi este primită cu aclamare, iar generalul Gheorghe Manu, a cărui purtare politică era, în mare parte, dictată de ura în contra lui P. P. Carp, se grăbeşte, în calitatea sa de prezident al Clubului din Bucureşti, să telegrafieze în aceeaşi seară tuturor cluburilor afiliate din ţară că Gheorghe Gr. Cantacuzino a fost ales şef al Partidului Conservator, pe cînd de fapt alegerea fusese numai pentru prezidenţa Comitetului Executiv. Şefia, care în persoana lui Lascăr Catargiu era recunoscută de întregul partid cu „junimiştii" împreună, urma să mai fie hotărîtă în înţelegere cu aceştia, iar nu interpretată unilateral. Gh. Gr. Cantacuzino trebuie să o fi şi simţit, de aceea vine chiar a doua zi, miercuri, atît la Carp, cît şi la autorul scrierii de faţă, făcîndu-le obişnuitul apel la „patriotismul" lor. Cel din urmă îi răspunde că acest apel trebuia făcut tuturor conservatorilor înaintea alegerii şi mai ales înaintea interpretării ei silite, care a şi produs atîta nedumerire în cluburile din Iaşi şi din Craiova.

În ziua următoare, joi 1 aprilie 1899, Carp este chemat împreună şi simultan cu Cantacuzino la Palat. Acolo regele Carol îi sfătuieşte să se înţeleagă pentru a forma un minister cît se poate de puternic, fiindcă situaţia financiară, cu cele 90 de milioane bonuri de tezaur lăsate de fostul ministru Pallade fără acoperire, este ameninţătoare, iar un împrumut în străinătate reclamă întărirea creditului statului printr-un guvern de autoritate. Regele le cere răspunsul pentru a doua zi. Însă a doua zi fiecare din cei doi oameni politici se duc la Palat în audienţe deosebite şi comunică

[1]La alegere au fost numai nouă membri prezenţi din vreo 22 cîţi erau cu toţii, şi anume: G. Gr. Cantacuzino, general G. Manu, C. Olănescu, Ion Lahovari, Alecu Catargiu, Take Ionescu, Nicu Filipescu, Teodor Văcărescu şi Gheorghe Panu.

regelui neputința lor de a se înțelege. Obișnuitele discuții în momentele cînd două grupări diferite au să formeze un minister, penibila tîrguială asupra numărului portofoliilor de atribuit uneia și alteia, feluritele propuneri de șefie a partidului pentru Cantacuzino și de prezidență a ministerului pentru Carp etc. se zădărnicesc prin curioasa și caracteristica pretenție a fiecăruia de a dispune de Ministerul de Interne, care adică, avînd să facă alegerile pentru Cameră și Senat, ar scoate o majoritate în favoarea grupului său special și în detrimentul celuilalt — o dovadă mai mult pentru lipsa de bună aplicare a sistemului constituțional la noi. De altminteri nu numai nechibzuita stăruință pentru Ministerul de Interne, ci și violenta luptă pentru șefie, care la începutul domniei lui Carol I era necunoscută, dar care de la ruptura între frații Ion și Dumitru Brătianu încoace s-a arătat tot mai tare, îndeosebi la conservatori, sînt note exclusiv românești în mișcarea partidelor politice din statele constituționale.

Aflînd acel rezultat negativ, regele spune lui Carp că va însărcina deocamdată pe Cantacuzino cu formarea ministerului, care însă va fi foarte slab și va trebui să recurgă în curînd la Carp. Carp răspunde: *Que votre Majesté essaie d'abord toutes les médiocrités, mon tour viendra après, si je ne meurs pas avant.*

Atunci regele, impresionat poate și de această observare și considerînd că P. Carp a fost singurul conservator care nu a participat la agitările din sala „Dacia" pentru răsturnarea (atît de regretată de rege) a lui Sturdza, ia acum avizul prezidenților Corpurilor Legiuitoare și însărcinează pe Dimitrie Gianni, prezidentul Camerei, să încerce un guvern de concentrare liberală. Personalitatea politică a acestui liberal, fost drapelist și pe urmă sturdzist, era așa de inferioară unei asemenea însărcinări, încît regele nu se va fi adresat la el cu așteptarea unui succes, ci probabil cu gîndul unei întîrzieri, care să mai îndemne cele două grupări conservatoare la o lucrare comună. Însă toate au fost în zadar. Divergența între vechii conservatori și „junimiști" se dă tot mai tare pe față. În seara înmormîntării solemne a lui Lascăr Catargiu, duminică 4 aprilie, înaintea numeroșilor delegați din provincie, veniți pentru a aduce răposatului ultimul omagiu și acum adunați la Clubul lor, Ion Lahovari, Alecu Catargiu și Nicu Filipescu atacă pe Carp cu o exagerată vioiciune și fac să mai crească înstrăinarea între cele două grupări conservatoare. Pe de altă parte nici încercarea lui Take

Gianni de a înjgheba un minister liberal nu poate izbuti: toate personalităţile mai însemnate refuză de a lua parte la un asemenea guvern. În sfîrşit, după atîtea frămîntări, apare în *Monitor* decretul regal de la 11 aprilie 1899 cu următoarea împestriţare ministerială:

GHEORGHE GR. CANTACUZINO, prezident şi interne,
General GHEORGHE MANU, finanţe,
General IACOB LAHOVARI, război,
TAKE IONESCU, culte,
NICOLAE FLEVA, domenii,
ION LAHOVARI, externe,
Dr. C. ISTRATI, lucrări publice,
CONSTANTIN DISSESCU, justiţie.

E surprinzătoare lipsa de pricepere a situaţiei ce se arată în această compunere a cabinetului Cantacuzino. Dacă intrarea în minister a lui Ion Lahovari alături de fratele său, generalul Iacob, introduce răul precedent al unei de aproape înrudiri a membrilor aceluiaşi cabinet, ocuparea celor mai multe departamente cu nişte titulari despre care era vederat că n-au fost aleşi după vreo competenţă a lor, ci după alte interese personale sau de partid dovedeşte părăsirea bunei tradiţii conservatoare de a aduce la locul potrivit pe omul potrivit.[1] Începuse Sturdza a scădea valoarea funcţiunii

[1]După recunoscuta vorbă a lui Layard: *the right man in the right place*. Citãm anume aceste cuvinte englezeşti pentru a adăuga îndată observarea că de altminteri invocarea numeroaselor precedente din istoria parlamentară a Angliei, după care atît funcţionarea unor rude de aproape în acelaşi cabinet, cît şi atribuirea portofoliilor unor persoane politice fără nici o privire la destoinicia lor specială, nu se potriveşte deloc pentru ţara noastră. Cabinetul la noi (în deosebire de cel englez) este un colegiu cu numărul membrilor fixat prin lege şi are în atribuţiile sale foarte multe hotărîri administrative, unde majoritatea voturilor este de rigoare, ca la orice tribunal sau curte judecătorească. Iar în ce priveşte competenţa pentru departamentul atribuit unui ministru, trebuie să ne amintim că Anglia este ţara descentralizării. Cu *selfgovernment*-ul englez cele mai numeroase şi mai însemnate lucrări ale vieţii publice sînt îndeplinite de organele comunale şi judeţene, alese şi funcţionînd fără amestecul guvernului central, aşa încît sfera de acţiune a miniştrilor este incomparabil mai restrînsă decît la noi, care am introdus centralizarea franceză. La englezi un ministru poate să nu priceapă multe din resortul său, paguba nu e mare, deşi chiar acolo exemplul cu nenorocita întreprindere în contra Dardanelelor, în anul 1915, înfăptuită mai cu seamă după stăruinţa nepriceputului ministru de marină W. Churchill dovedeşte inconvenientul unei asemenea numiri. Dar la noi, unde în administraţia ministerială se concentrează toate firele activităţii publice pînă la cel din urmă sat, un ministru lipsit de competenţă e o adevărată calamitate pentru ţară (exemple: G. D. Pallade şi generalul

ministeriale prin numirea lui G. D. Pallade la finanţe şi a lui C. Stoicescu la lucrări publice şi la externe, şi acum conservatorul Cantacuzino urmează pe aceeaşi cale dăunătoare pentru stat şi întrece pe D. Sturdza în coborîrea nivelului ministerial.

Însăşi stăruinţa noului prezident de consiliu de a lua asupra-şi administraţia internelor, care reclamă totdeauna cea mai mare încordare a activităţii, era de la început un semn prevestitor de rele. Iorgu Cantacuzino, apreciat în societate ca părintele unei familii de mare vază şi cunoscut şi prin tendinţele sale naţionale, aşadar patriarh în viaţa privată şi patriot în viaţa publică, mai avea politiceşte şi însemnătatea de a trece de omul cel mai bogat al ţării. Cu aceste însuşiri şi cum era de altminteri cumpătat în raporturile sale cu oamenii politici, Cantacuzino ar fi putut să fie un şef de partid acceptabil, şi un prezident de consiliu fără portofoliu; dar pentru un anumit resort al administraţiei centrale, necum pentru cel greu al internelor, îi lipsea şi pregătirea şi activitatea. Astfel sarcina ce se cuvenea să fie îndeplinită de el însuşi o lăsa pe seama altora, în chestiune de politică generală vreunui coleg, în amănuntele Ministerului de Interne, secretarilor săi generali. În primul cabinet a avut cel puţin în această calitate pe Dimitrie Neniţescu, unul din puţinii oameni harnici ai ţării[1], şi totuşi insuficienţa şi lipsa de atenţie a titularului au cauzat şi aici cu prilejul alegerilor din judeţul Olt (era în chestiune un oarecare Bogdan-Piteşti, certat cu justiţia) un conflict sîngeros între ţărani şi miliţie la gara Slatina (vreo 14 ţărani omorîţi, mulţi răniţi).

Şi asemenea incidente se petrec sub un minister printre membrii căruia figurează Nicolae Fleva, numit „tribunul poporului", cu fraza sa permanentă despre descentralizare şi libertatea alegerilor. De altminteri însăşi introducerea acestui ultrademocrat într-un cabinet conservator dovedeşte toată confuzia alcătuirii ministeriale şi înfăţişează în acelaşi timp cel dintîi exemplu al primejdiei unor asemenea numiri nechibzuite.

Se produseseră în anul 1899 împrejurări aşa de grele pentru ţară, încît ar fi reclamat o deosebită destoinicie la departamentele principale. În ceea ce priveşte Ministerul Agriculturii şi al Domeniilor, al cărui titular era Fleva, o recoltă excepţional de rea adu-

G. Manu la finanţe în anii 1898 şi 1899, I.I.C. Brătianu la război în anii 1914-1916).

[1]În al doilea cabinet a avut pe Rahtivanu şi pe fostul actor Sfetescu. Nepilduita neglijenţă a şi contribuit la izbucnirea răscoalei ţărăneşti de la 1907.

sese cu sine cunoscutele neajunsuri în asemenea caz, şi calamitatea se sporise printr-o secetă, care lăsase o mare parte a ţării cu desăvîrşire lipsită de fîn pentru hrana vitelor. Se cere Camerei un credit de două milioane de lei destinate la cumpărarea fînului cu care să se îndestuleze armata şi nevoile ţăranilor; dar în loc de a căuta să adune mai întîi tot ce se mai găsea în ţară şi să-şi procure restul unde era mai bun şi mai ieftin, Fleva, depăşind cu mult creditul încuviinţat de Cameră, trimite fel de fel de samsari în Ungaria, care pentru vreo şapte milioane de lei cumpără de acolo fîn, în mare parte stricat. Contractele pentru aceste cumpărături, aprobate de aprigul naţionalist de odinioară ajuns la minister tocmai prin lupta sa în contra lui Dimitrie Sturdza, cuprind clauza că orice neînţelegere între statul român şi vînzătorii unguri să se judece de arbitri sub autoritatea Tribunalului Comercial din Budapesta — o nouă umilire după cea suferită prin conivenţa lui Sturdza cu baronul Bánffy. Toate neajunsurile obişnuite într-o rea administraţie se petrec acum cu prilejul acestei afaceri. Cînd o cantitate de fîn stricat se refuză de un ofiţer onest, însărcinat cu primirea la Braşov, marfa se transportă la alt loc de primire, de pildă la Vîrciorova, şi acolo are mai mult noroc. Întîmplîndu-se să cadă ploi, se mai face fîn şi în ţară, multe din cumpărăturile ungureşti devin de prisos şi atunci se încearcă cu mari pagube desfacerea contractelor încheiate. Tot felul de agenţi sînt însărcinaţi cu noua misiune, printre ei şi Barbu Păltineanu. Se simte pretutindeni acţiunea amicilor lui Take Ionescu, şi administraţia regimului conservator, care pînă atunci trecea de mai cinstită decît a regimului liberal, îşi pierde în curînd vechea reputaţie.

Printre radicalii care, renegîndu-şi principiile, intră în noul cabinet conservator este şi dr. C. Istrati. Doctorului Istrati i se atribuie la început Ministerul Lucrărilor Publice, de la care spre toamnă trece la acela al cultelor. Aici se caracterizează îndată printr-o circulară în privinţa rostirii limbii române în clase şi prin ordinul grotesc de la 25 septembrie 1899, care opreşte purtarea corsetului la pensionatele private de fete ca fiind „un articol de toaletă antiigienic şi o piedică a funcţionării organelor splanhnice". Acuzîndu-l *Voinţa naţională*, pe atunci foaie principală a Partidului Liberal, că mai-nainte figurase printre colaboratorii săi, ministrul Istrati trimite redacţiei o telegramă de dezminţire în care zice textual: „nu am fost în redacţia dvs. decît o singură dată pen-

tru a protesta în contra unor murdării ce aţi publicat pe socoteala mea, luînd ca temă spiritismul, care nu poate fi înţeles de oamenii fără cinste şi fără Dumnezeu". În urma acestei telegrame, *Voinţa naţională* se adresează la ospiciile de alienaţi din ţară cu întrebarea dacă n-a fost internat ministrul spiritist şi publică toată corespondenţa în numerele sale de la 24 şi 25 septembrie 1899.

Mult mai gravă pentru ţară decît insuficienţa lui Gheorghe Cantacuzino, penibila administraţie a lui Fleva şi curiozităţile ministeriale ale lui Istrati devine incompetenţa financiară a generalului Gheorghe Manu.

Dar înainte de a intra în această ordine de idei nu ne putem opri de la o reflecţie generală asupra politicii interne a regelui Carol. Că în împrejurări aşa de grele pentru ţară regele a admis un cabinet ca cel descris mai sus, se explică dintr-un fel de indiferenţă la care ajunsese după cei dintîi zece ani ai domniei. Pe cînd la început făcea deosebire între oameni cinstiţi şi oameni necinstiţi, între capabili şi incapabili, după peripeţiile aşa-numitei conspirări de la Mazar Paşa şi după administraţia de doisprezece ani a lui Ion Brătianu-tatăl, deviza sa, în loc să fi fost cea pozitivă: ca meritele adevărate să se simtă încurajate, devenise cea negativă: că sub domnia sa nimeni să nu se simtă descurajat, nici cei incapabili şi necinstiţi. Dacă deosebita pricepere ce a dovedit-o regele Carol pentru politica externă a înălţat prestigiul ţării într-un mod excepţional, cîtă vreme a durat domnia lui situaţia internă a rămas cu mult mai prejos, şi fără voie ne aducem aminte de calificativul cu care Mihai Eminescu caracterizase pe rege încă de la 1878: Carol Îngăduitorul.

Se înţelege de la sine că noul guvern se grăbeşte să dizolve parlamentul liberal, iar alegerile încep în zilele din urmă ale lunii mai şi se termină la 2 iunie 1899. Precum era de aşteptat, ţinta lor de căpetenie a fost combaterea conservatorilor „junimişti" şi cu îndeplinirea acestei misiuni, împărţită de altminteri cu Nicu Filipescu, se însărcinează îndeosebi Take Ionescu, a cărui activitate, lăsînd pe a doua linie propriul departament al şcolilor, se întinde încetul cu încetul şi la celelalte ministere. Slăbiciunea titularilor îi permite să se amestece, cu marea sa putere de muncă şi cu abilitatea sa, în toate ramurile administraţiei centrale, mai ales manipulările electorale devin domeniul său aproape exclusiv. Aici este cauza şi începutul hipertrofiei personale a unui om politic de

talent, care ar fi putut aduce servicii însemnate ţării şi partidului, dar care de acum înainte, tocmai prin acea hipertrofie, devine un element de tulburare a vieţii publice, îndeosebi a Partidului Conservator.

Pentru a se conforma uzului constituţional introdus de ministerul „junimist" în martie 1888, după vechea cerere a lui Carp, adică de a formula înainte şi asupra alegerilor programul reformelor politice ce le are în vedere guvernul, ministrul-prezident Cantacuzino face cu pompă şi ostentaţie o călătorie la Iaşi, unde, înconjurat de miniştri, ţine la un banchet în seara de 14 mai 1899 lungul său discurs-program, publicat îndată în ziarul *Timpul* de la 15 mai. Pe lîngă multe fraze generale şi fără nici o indicare precisă a măsurilor de luat în contra crizei financiare, discursul anunţă înfiinţarea unui cadastru pentru a „fixa mai bine proprietatea imobiliară" şi chiar „regularea cursurilor rîurilor şi a irigaţiilor", chestiune la care zice ministrul-prezident că s-a gîndit încă din anul 1874, dar a cărei anume relevare în mijlocul calamităţii financiare din anul 1899 dovedeşte desăvîrşita înstrăinare a noului „şef" de trebuinţele reale ale momentului în care era chemat să guverneze ţara.

Singura lege mai însemnată din cele ce se menţionează în discursul de la banchetul ieşean este reforma Codului de procedură civilă, pe care o şi înfăptuieşte ministrul de justiţie C. Dissescu în sesiunea ordinară de la 1899-1900.

Ne putem scuti de a da amănunte asupra modului cum s-au făcut alegerile sub un asemenea guvern. Un singur exemplu îl scoatem aici la iveală. Fostul primar al oraşului Focşani şi membru influent al Partidului Liberal, N. Săveanu, se afla tradus înaintea judecătorului de instrucţie pentru un abuz financiar în administrarea comunală. Dar ministerul avea trebuinţă de ajutorul liberalilor în contra „junimiştilor", şi atunci încheie la Focşani un cartel electoral cu partidul pe care de-abia îl răsturnase de la guvern. Urmarea se iveşte îndată. Mersul justiţiei penale este împiedicat de însuşi guvernul. Judecătorul de instrucţie, făcînd cerere formală ca să i se trimită, ca în toate cazurile analoage, un inspector financiar pentru verificarea socotelilor lui Săveanu, ministrul de finanţe, generalul Manu, răspunde că nu i-l poate trimite deocamdată, şi cînd mai tîrziu trece Take Ionescu la finanţe, răspunde tot aşa şi dă a înţelege naivului judecător că trebuie să lase în pace pe un om

atît de preţios în alegeri şi că onestitatea ordinară are să cedeze pasul interesului electoral. Acest exemplu va fi de ajuns pentru a arăta coruperea administraţiei publice, la care pot conduce nişte operaţii electorale ca cele inaugurate de Take Ionescu în Muntenia şi de amicul său Bădărău în Moldova.

Nou-alesul parlament se convoacă la 12 iunie pentru o sesiune extraordinară de cîteva zile, îşi alege prezidenţii, la Senat pe C. Boerescu, la Cameră pe C. Olănescu, votează creditul pentru cumpărarea finului, acordă un moratoriu arendaşilor şi admite sporirea taxei asupra alcoolului, rămînînd ca în prima sesiune ordinară, care se va deschide la termenul obişnuit de 15 noiembrie, să se arate mai lămurit de ce este capabil un minister compus în modul arătat mai sus.

Răgazul lăsat de vacanţa parlamentară trebuia acum întrebuinţat de guvern, şi îndeosebi de ministrul resortului, la înlăturarea cît mai grabnică a nevoilor financiare spre a preveni catastrofa ce ameninţa statul. Însă generalul Manu, lipsit pînă atunci de orice contact cu cercurile financiare, care să-l orienteze din vreme asupra situaţiei pieţei europene, se foloseşte de o călătorie la băi şi caută să se informeze de la societatea Diskonto din Berlin asupra condiţiilor unui împrumut; dar găsindu-le mai grele decît cele obţinute de „junimistul" Menelas Ghermani în ministerul Lascăr Catargiu, are nejustificata ambiţie de a nu se lăsa mai prejos, cu toată situaţia schimbată a pieţei europene, şi scapă astfel momentul cînd se mai putea încheia împrumutul fără condiţii prea oneroase. Căci în decursul verii 1899 războiul din Transvaal, prin neaşteptata energie a rezistenţei burilor, luase proporţii îngrijorătoare pentru guvernul Marii Britanii, creditul englez încetase cu desăvîrşire să alimenteze băncile de pe continent, bonurile noastre de tezaur ajunseseră la exorbitanta cifră de 105 milioane de lei, şi altele nu se mai puteau plasa, circulaţia banilor era îngreuiată în ţară, lipsa de numerar se simţea în modul cel mai penibil la casieriile publice. Pe la sfîrşitul lui septembrie 1899 se amînă cu vreo zece zile, pînă să se mai strîngă ceva bani, plata unui mandat de 18 300 lei de la Ministerul Lucrărilor Publice; la începutul lui octombrie, asupra unui mandat de 1 700 lei pentru hrana Seminarului Teologic din Bucureşti, casierul central plăteşte numai 700 lei şi roagă pe director să vină peste cîteva zile după restul de 1 000, şi încă la plata diurnei pentru vacanţa de Crăciun, luată duminică 19 de-

cembrie 1899, chestura Senatului rămîne datoare cu 30 000 de lei. Finanţele statului ajunseseră ca în vremea lui Cuza-Vodă, şi ţara parcă se întorcea cu 35 de ani înapoi. În sfîrşit, la scadenţa unui bon de tezaur de 5 milioane prezentat de Banca României, generalul Manu, nemaiştiind ce să facă, imploră ajutorul regelui, pentru ca prin autoritatea sa personală să mijlocească un împrumut la Berlin, şi astfel administratorul Domeniilor Coroanei, Ion Kalinderu, a cărui funcţionare după lege era supusă exclusiv autorităţii regelui şi nu avea a face cu nici un ministru responsabil, este trimis ca să negocieze la Berlin mîntuitorul împrumut şi să scape statul român de faliment.

Şi cînd te gîndeşti că în această vreme Partidul Conservator număra printre membrii săi mai mulţi financiari capabili, ca Petre Carp, Theodor Rosetti şi înaintea tuturor Menelas Ghermani, a cărui încetare din viaţă se întîmplă la 24 decembrie 1899, adică după încheierea împrumutului de la Berlin, de care vorbeşte încă în şedinţa Senatului de la 5 decembrie, nu poţi condamna îndestul exagerarea luptelor de ambiţii personale înăuntrul Partidului Conservator, care a împiedicat de atîtea ori pe unii din oamenii politici cei mai destoinici să aducă ţării serviciile cerute în momentele cele grele. De altminteri de data aceasta ministrul de externe Ion Lahovari, cu o sinceritate neobişnuită, a recunoscut într-o şedinţă publică a Senatului că la compunerea cabinetului Cantacuzino pretenţiile au trebuit să se coboare la mai ieftin.

Însuşi împrumutul de la Berlin este făcut în condiţii aşa de grele, încît dovedeşte lipsa de deprindere a lui Ion Kalinderu cu asemenea chestiuni. Împrumutul, încheiat cu Diskonto-Gesellschaft şi cu Bleichröder, care îşi asociază alte cîteva case de bancă din Germania şi din Franţa, se face pe suma de 175 milioane de lei în bonuri de tezaur 5% pe termen de cinci ani, cu un curs de emisiune de 98%. El cuprinde însă şi următoarele condiţii: 1) Guvernul român nu va uza de creditele rămase încă neîntrebuinţate pentru lucrările şi cheltuielile extraordinare în valoare totală de lei 83 258 451, acordate prin 9 legi anume arătate.[1]

2) Guvernul român nu va proceda înainte de plata sumei totale a bonurilor de tezaur la emisiunea unui alt împrumut fie interior,

[1]Legile revocate la urmă, prin condiţia de mai sus, sînt cele de 38 de milioane votate fără nici o acoperire în zilele de 26 şi 30 mai 1898 pentru lucrările publice ale lui Ionel Brătianu, despre care am vorbit la pagina 13 a volumului V din *Discursurile parlamentare*. (În lucrarea de faţă p. 218 — *nota St. N.*)

fie exterior, nici la vreo emisiune de bonuri de tezaur, nici nu va putea acorda pentru vreun împrumut oarecare garanţia statului.

Că asemenea condiţii s-au stipulat între guvern şi bancheri, se poate justifica prin grelele împrejurări în care s-a încheiat împrumutul; dar că aceste stipulaţii nu au rămas confidenţial păstrate în actele preschimbate între cele două părţi contractante, mai ales în ceea ce priveşte condiţia dintîi, ci s-a îngăduit ca Diskonto-Gesellschaft, Bleichröder şi ceilalţi, în chiar prospectul împrumutului, publicat în ziarele străine române, să aducă la cunoştinţa obştească faptul că ei au impus statului român să-şi retragă legile votate şi promulgate în suveranitatea sa, această umilire, care în orice caz ar fi trebuit şi ar fi putut să fie evitată, dovedeşte în modul cel mai trist pe ce mîini încăpuse îngrijirea pentru prestigiul şi demnitatea statului român. Vina este atît a celui însărcinat cu negocierea împrumutului la Berlin, cît şi a guvernului, îndeosebi a generalului Gheorghe Manu, care a încuviinţat să se facă acea publicare a bancherilor străini.

E de mare mirare că o asemenea misiune a putut fi încredinţată în asemenea momente unui om aşa de puţin calificat, precum era răposatul Ion Kalinderu. Poate meritä şi această figură, care în chip intermitent a jucat şi oarecare rol politic, o scurtă caracterizare. Fiul unui bancher levantin cu numele de Kalenderoglu, căruia încercase în vremea din urmă să-i atribuie fără nici un drept un rol în mişcarea noastră naţională de la 1848, Ion cu numele prefăcut în Kalinderu se urcase ca magistrat pînă la Curtea de Casaţie, fusese apoi comisar al guvernului pentru afacerea Strousberg la Berlin şi ajunsese în sfîrşit să fie numit în noua funcţie de administrator al Domeniilor Coroanei înfiinţată la 1884. De o excesivă vanitate, prin urmare foarte susceptibil, împodobit cu panglicile tuturor decoraţiilor europene, ca membru al Academiei Române autor de compilări fără valoare, una avînd ca obiect „Barba la romani", confuz în feluritele sale concepţii, de la pensionatul de fete Măgurele, hărăzit de el fără noimă Academiei Române, pînă la numeroasele proiecte de testament, prin care voia să-şi îndepărteze rudele de la moştenire şi să-şi vadă numele slăvit prin mari donaţii la institutele de cultură regale şi academice, dar pe care nu le-a scris niciodată în forma legală, aşa încît toată bogăţia lui a rămas rudelor urgisite de el: Ion Kalinderu nu se poate caracteriza mai bine decît prin vorbele prezidentului Hénault, amicul lui Voltaire: *Si l'on ôtait à certaines gens leur ridicule, il ne leur resterait rien.*

Singura lui valoare, oarecum pasivă, care i-a şi procurat vremelnicele întrebuinţări politice, a fost favoarea regală, explicabilă numai prin absoluta supunere a curtezanului înaintea Regelui şi a Reginei, de altminteri o dovadă mai mult că favorurile regale nu sînt întotdeauna un semn de merite reale, precum nu sînt nici laudele ce au fost aduse lui Kalinderu după interesele momentane ale partidelor, cînd de Dimitrie Sturdza cu prilejul unei decoraţii, cînd de Nicu Filipescu în raportul său asupra bugetului 1900-1901.

Dar nu a fost destul cu umilirea suferită prin împrumutul celor 175 de milioane; în legătură cu el s-a adus demnităţii şi prestigiului statului o mult mai mare lovire prin afacerea Hallier.

Pentru lucrările hidraulice la portul Constanţa se încheiaseră în iulie 1895 şi martie 1896 două contracte cu un antreprenor francez, A. Hallier, care la licitaţie făcuse oferta cea mai favorabilă şi venise la Bucureşti cu scrisori de recomandare de la un ministru francez şi de la un membru al familiei regale din Belgia.[1] Ca om priceput în asemenea lucruri, Hallier îşi ia din capul locului de avocat pe un membru influent al Partidului Liberal de la putere, pe Nacu, căruia, după căderea liberalilor şi instalarea guvernului conservator, îi adaugă ca reprezentant al său pe însuşi fratele generalului Manu, ministrul de finanţe.

Lucrările se urcau la suma de 25 milioane de lei, la care se mai adăugaseră în anul 1898 şi alte lucrări suplimentare, care cu cheltuielile pentru „utilaj", ce nu priveau pe Hallier, se urcau la un total de 53 milioane. Însă Hallier, după ce în decurs de trei ani şi jumătate (contractele prevedeau terminarea lucrărilor în şapte ani) executase lucrări în valoare numai de vreo patru milioane de lei, părăseşte întreprinderea, nemaidispunînd de fonduri, şi prin telegrama de la 9 martie 1899 anunţă guvernului liberal încetarea lucrărilor. Atunci guvernul, conform condiţiilor generale ale întreprinderii, ordonă continuarea în regie pe contul antreprenorului; dar cauţiunea acestuia, redusă de un ministru liberal după stăruinţa lui Nacu, nu se urca nici măcar la cifra de un milion.

Firește că regia nu era spre mulţumirea lui Hallier, care pîndeşte momentul ca să pună în lucrare influenţele dobîndite (te miri cum) la ministerul din Paris şi să exercite prin ele o presiune asupra slabului guvern din Bucureşti. Momentul îi soseşte cu prilejul

[1] A şi primit la un moment de strîmtorare în decursul lucrărilor 300 000 lei ca împrumut din caseta privată a regelui Carol prin mijlocirea ministrului-prezident Dimitrie Sturdza. Vezi scrisoarea acestuia în *Voinţa naţională* de la 18 martie 1900.

nenorocitului împrumut contractat de Kalinderu. Prin stăruinţele ministerului parizian, prin ameninţările lui Arsène Henry, reprezentantul Republicii franceze la Bucureşti, ameninţări înaintea cărora se pleacă ministrul de externe Ion Lahovari şi totdeauna flexibilul Take Ionescu, fostul antreprenor îndupleca guvernul Cantacuzino să încheie o nouă convenţie, în care pentru regularea pretenţiilor acelui aventurier se admite instituirea unui tribunal arbitral, nu conform clauzei speciale a contractului, nici conform codului nostru comercial cu autoritatea tribunalelor româneşti, ci un tribunal de arbitri în majoritate străini, numiţi unul de guvernul român, altul de Hallier şi al treilea de amîndoi arbitrii împreună, tribunal care avea să hotărască în ultima instanţă, fără apel nici recurs în casaţie, să-şi fixeze singur procedura şi să prevadă în sentinţă şi onorariul arbitrilor fără contestare posibilă. O lege votată de Cameră şi de Senat la 15 şi la 17 decembrie 1899, cu violarea făţişă a art. 104 din Constituţie, care opreşte crearea a orice fel de tribunale extraordinare, autorizează guvernul de a încheia şi de a executa această umilire a ţării, pe care Take Ionescu caută să o justifice în Cameră prin vorba că era „o fatalitate inexorabilă"; iar Ion Lahovari o explică mai tîrziu în Senat (16 martie 1900): „Iată ce va să zică cuvintele *necesitate inexorabilă:* a fost un moment în care noi, miniştrii răspunzători de soarta, de creditul şi de cinstea ţării, am fost puşi în această alternativă: ori să primim acest arbitraj, ori să vedem căzînd combinaţia financiară în care era scăparea creditului şi onoarea acestei ţări."

Într-adevăr aşa trebuie să fi ameninţat Arsène Henry pe un guvern slab şi uşor de intimidat, căci, precum s-a zis în discursul nr. 128[1]: „de la o ţară, care se dă prea ieftin, străinii cer prea scump". În fapt Menelas Ghermani, ale cărui relaţii cu lumea financiară din Berlin îl punea în măsură de a cunoaşte adevărul exact, ne-a asigurat în Senat că băncile împrumutătoare din Berlin erau hotărîte să ne facă acel împrumut de 175 milioane, indiferent dacă se admitea sau nu se admitea cotarea lui la Paris, că prin urmare ameninţările franceze erau numai sperietoare pentru nişte miniştri nepricepuţi.

Dar pînă să se împlinească formalităţile şi să înceapă însuşi procesul înaintea acelui tribunal extraordinar, mai trec două luni şi în interval se fac oarecare schimbări în minister. Cu prilejul

[1]Cuprins în *Discursuri parlamentare*, vol. VI, rămas în manuscris. (*nota St. N.*)

prezentării Adresei Senatului la Palat (12 decembrie 1899) Iorgu Cantacuzino are un atac de ameţeală, în urma căruia pleacă în concediu şi, rămînînd numai ministru-prezident fără portofoliu, cedează internele generalului Gh. Manu; la finanţe trece Take Ionescu, la culte Istrati şi la lucrări publice, după stăruinţa lui Nicu Filipescu, prietenul său Ionaş Grădişteanu; iar Gheorghe Panu, cu toată supunerea ce o arătase lui Cantacuzino şi chiar generalului Manu în dezbaterile publice ale Camerei, rămîne şi de astă dată pe dinafară, ceea ce-l face după cîtva timp să-şi schimbe din nou convingerile politice şi să revină la Partidul Liberal.

În sfîrşit, marţi în 29 februarie 1900 începe pertractarea procesului Hallier în sala Curţii de Conturi şi ţine pînă la 15 martie. Arbitrii aleşi sînt: din partea statului Mihail Suţu, pe atunci guvernator al Băncii Naţionale, din partea lui Hallier francezul Moffre, iar superarbitru olandezul Leemans. Avocaţii lui Hallier sînt: Poincaré (mai pe urmă prezident al Republicii franceze) şi C. Nacu; ca avocaţi ai statului român figurează, după ce mai mulţi membri cu vază ai Baroului din Bucureşti refuzaseră să pledeze înaintea tribunalului străin, Gheorghe Panu *(omnia pro pecunia)* alături de obişnuitul avocat al ministrului domeniilor Boambă şi Păltineanu. Pledările se ţin în limba franceză, în care se redactează şi sentinţa. Şi pe cînd străinii se poartă cu aroganţa obişnuită în asemenea cazuri (Poincaré în lunga sa pledare de cinci zile are lipsa de tact de a zice că, venind în România, a trecut prin *Porta orientalis)*, în public creşte emoţia şi indignarea, susţinută, precum se înţelege de la sine, de agenţii liberali; se întîmplă încăierări pe stradă, atacuri de jandarmi, arestări înaintea Curţii de Conturi, întruniri publice, procesiuni cu steaguri negre la statuia lui Mihai Viteazul etc. şi cînd duminică dimineaţă 12 martie 1900, soseşte Dimitrie Sturdza în gara Bucureşti, venind de la Berlin, unde asistase ca delegat al Academiei Române la aniversarea celei din Berlin, este primit cu ovaţii şi condus în alai pînă acasă, aclamat cu şi mai mare entuziasm la întrunirea publică din sala „Dacia", convocată în aceeaşi zi pentru a protesta în contra scandalului Hallier. Nici un an nu trecuse de cînd Sturdza căzuse de la guvern, alungat de indignarea generală şi condamnat şi de mulţi liberali din cauza convenţiei sale cu baronul Bánffy, şi acum acelaşi Sturdza este condus în triumf la o întrunire publică, care în acest moment reprezintă într-adevăr simţămîntul de revoltă al oamenilor cinstiţi din ţară. La aşa rezultat deplorabil pentru Partidul Conservator ajunsese un minister compus în parte din oameni care îşi dăduseră

aerul de apărători ai demnităţii naţionale în lupta din anul trecut împotriva guvernului Sturdza.

Însăşi sentinţa arbitrală, dată în sfîrşit la 24 martie seara, se mărgineşte la o cifră relativ mică: pe cînd Hallier ceruse 18 milioane, dintre care cea mai mare parte pentru discredit şi pentru pretinsele cîştiguri eventuale; iar statul român îi recunoştea 3 1/2 milioane, sentinţa arbitrală îi acordă 2 700 000 lei peste suma recunoscută de guvern, şi pentru asemenea cifră neînsemnată faţă de bugetul regatului s-au găsit miniştri români care să admită o ştirbire a suveranităţii statului.

Dar trista afacere se mai ilustrează printr-un proces pe care fostul reprezentant al lui Hallier, Costică Manu, fratele ministrului, nu se sfieşte să-l intenteze lui Hallier cîteva luni după pronunţarea sentinţei arbitrale. Petiţia lui începătoare are următorul cuprins:

Domnule Preşedinte,

Prin convenţia din 27 mai 1899 dl Adrien Hallier, fost antreprenor al construcţiei portului Constanţa, domiciliat la Páris, 61 Rue de l'Arcade, actualmente boulevard Malesherbes, s-a obligat a-mi plăti suma de 12 la sută asupra tuturor sumelor ce-i va vărsa guvernul român pe temeiul rezilierii contractului său, pe măsură ce îi vor fi vărsate aceste sume - pentru concursul meu de a face să se dea de cei în drept o soluţie avantajoasă situaţiei ce i se crease antreprenorului lucrărilor portului Constanţa.

Am îndeplinit însărcinarea ce am, după cum vă este cunoscut şi la trebuinţă o voi dovedi. Dl Hallier refuză însă a executa obligaţia sa.

Sînt dar silit a-l chema în judecată, pentru a fi condamnat a-mi plăti suma de 747 195 lei 84 bani, corespunzînd cu 12 la sută din sumele ce este în drept a primi de la guvernul român prin faptul rezilierii şi al hotărîrii tribunalului arbitral în executarea rezilierii cuvenite.

Întemeiez acţiunea mea pe scrisoarea dlui A. Hallier din 27 mai 1899, corespondenţa sa, dezbaterile urmate în această afacere, cunoştinţa generală că am dat concursul meu la această soluţie, martori şi interegatoriul la trebuinţă al defendorului.

Că într-o situaţie politică în care s-au putut petrece asemenea lucruri chiar partizanii guvernului încep a fi descurajaţi, se explică de la sine. În zadar noul ministru de finanţe Take Ionescu, cu o măreţie de cuvinte, care de acum înainte devine caracteristica hipertrofiei sale, dar care este mai totdeauna nepotrivită cu micimea realităţii, laudă în şedinţa Camerei de la 22 martie 1900 bugetul

prezentat de d-sa cu un pretins excedent de 7 milioane de lei zicînd:

„N-am făcut buget de an rău, nici de an excepţional, ci de un an mediocru, pe care are drept să conteze un ministru de finanţe. Dar fie, n-oi avea excedent; dar bugetul e cel puţin echilibrat. Ei bine, salutaţi-l, căci este cel dintîi buget echilibrat în care s-au trecut adevăratele cheltuieli ale statului.

Salutaţi-l, căci a avea un buget echilibrat după un buget care a dat 32 milioane deficit, şi fără a suprima sau dezorganiza serviciile statului, acesta este un lucru pentru care omul are drept să fie mîndru."

În fapt bugetul echilibrat al lui Take Ionescu a rămas de la început mai prejos de prevederi şi s-a sfîrşit cu un deficit de peste 28 de milioane.

Dar oricum ar fi fost cu bugetul, toată atmosfera creată prin felul de a administra al guvernului apasă din ce în ce mai mult asupra majorităţii, care îl susţine, şi prevesteşte schimbarea regimului.

Precum la sfîrşitul lui martie 1889 se ridicau în faţa lui Sturdza toate incidentele relaţiilor sale cu ungurii şi cu „drapeliştii" şi paralizau încercarea partizanilor de a-l mai menţine la putere, tot aşa la sfîrşitul lui aprilie 1890 se înfăţişează în memoria oamenilor insuficienţa lui Iorgu Cantacuzino la interne, incompetenţa generalului Manu la finanţe, dubiozitatea lui Fleva la domenii, ridicolul lui Istrati la culte, supunerea lui Ion Lahovari la externe şi iluziile lui Take Ionescu la finanţe; iar măreţia de cuvinte cu care acesta din urmă exclamase la începutul guvernului în şedinţa Senatului de la 18 iunie 1899: „Cu cît sarcina e mai grea, cu atît ne vom ridica mai sus" devine acum o tristă ironie, şi toate împreună împing situaţia spre căderea guvernului.

La sfîrşitul lui aprilie 1900, Nicu Filipescu, a cărui nestăpînită agitare înăuntrul Partidului Conservator contribuise la înjghebarea ministerului Cantacuzino, vine la autorul scrierii de faţă, cu care nu se mai întîlnise de cînd cu precipitata proclamare a şefiei lui Cantacuzino, începe prin a critica slăbiciunea guvernului, se plînge mai ales de „apucăturile de vizir" ale lui Take Ionescu, pe care el însuşi îl introdusese în partid, şi recunoaşte acum neapărata necesitate a înţelegerii cu „junimiştii", fără de care conservatorii n-ar mai putea exista. La începutul lui iunie revine din nou cu

propunerea să ne înţelegem cu Cantacuzino, care e acum intimidat şi dispus să se retragă, că şi generalul Lahovari şi prezidentul Camerei C. Olănescu sînt de aceeaşi părere; şi într-adevăr C. Olănescu şi mai pe urmă şi Alecu Catargiu vin să întărească stăruinţele lui Filipescu. La 10 iunie are Carp o primă întrevedere cu Cantacuzino, după dorinţa acestuia, în care însă nu se ia nici o hotărîre. Autorul scrierii de faţă trebuind să plece pentru cîteva zile în străinătate, tratările, care de altminteri rămîn ascunse generalului Manu şi lui Take Ionescu, se urmează mai departe cu Carp şi Marghiloman şi ajung la rezultatul că un nou minister se constituie sub prezidenţia lui Carp şi depune în ziua de 7 iulie 1900 jurămîntul înaintea regelui Carol, la Sinaia.

XII

Continuarea regimului conservator. Primul minister P. P. Carp

7 iulie 1900-13 februarie 1901

De la 7 iulie 1900 cabinetul Carp este astfel compus:

P. P. CARP, prezident şi finanţe,
T. MAIORESCU, justiţie,
Al. MARGHILOMAN, externe,
General IACOB LAHOVARI, război,
C. OLĂNESCU, interne,
I. C. GRĂDIŞTEANU, lucrări publice,
C. C. ARION, culte,
N. FILIPESCU, domenii.

Intrarea lui Nicu Filipescu în minister era cu atît mai interesantă, cu cît dînsul cînd era primar al capitalei şi deputat, răspunzînd unor imputări ale lui Voinov, a declarat în Cameră: „Am scris la *Epoca*, am atacat pe M. S. Regele. Pot să regret aceasta, nu pot însă s-o tăgăduiesc, dar mai ales ţin, deosebindu-mă de alţii, să suport toate consecinţele acelei atitudini. De aceea zic că locul meu nu poate fi niciodată pe banca ministerială şi numai în ziua cînd mă veţi vedea acolo, domnule Voinov, voi merita invectivele dvs."[1] (aplauze).

A doua zi după numirea lor toţi miniştrii se duc la vechiul Club conservator în casa din colţul Calea Victoriei - Strada Regală, unde veniseră şi „junimiştii" de la Clubul constituţional acum desfiinţat. În mijlocul numeroasei adunări Gheorghe Gr. Cantacuzino declară fuziunea celor două ramuri ale Partidului Conservator, al cărui şef rămîne el; apoi vorbeşte Carp cîteva cuvinte ca

[1] Vezi *Monitorul oficial* din 25 aprilie 1893.

prezident al noului guvern conservator unificat şi în sfîrşit Take Ionescu, cel rămas pe dinafară, are abnegaţia aparentă să declare cu acum obişnuita măreţie de cuvinte că partidul susţine noul guvern din tot sufletul.

Însă frumoasa aparenţă a acestei unificări a Partidului Conservator este, precum vom vedea mai jos, de aşa scurtă durată, încît se impune întrebarea dacă a făcut bine Carp consimţind la condiţiile sub care şi-a constituit cabinetul. Cînd la începutul lui aprilie 1899, îndată după moartea lui Lascăr Catargiu şi proclamarea de şef a lui Gheorghe Gr. Cantacuzino, i s-a propus lui Carp să formeze el ministerul, ca prezident de consiliu, să introducă în el patru junimişti şi patru vechi conservatori, numindu-se însă ministru de interne dintre aceştia din urmă şi rămînînd Gh. Cantacuzino numai şef al partidului, P. Carp a refuzat propunerea şi s-a arătat recalcitrant şi la alte încercări de conciliere, întîmpinînd cu iritarea că fără Ministerul de Interne în faţa alegerilor viitoare nu poate primi. Şi acum primeşte fără Ministerul de Interne în partea sa, cu alegerile făcute sub Gheorghe Cantacuzino şi cu operaţiunile lui Take Ionescu îndreptate anume în contra junimiştilor! şi primeşte o asemenea situaţie, fără dizolvarea unui parlament ales în contra partizanilor săi... Evident că în aprilie 1899 situaţia cum i se oferea lui Carp de vechii conservatori era mult mai bună pentru el. Chiar fără Ministerul de Interne, alegerile tot s-ar fi făcut sub prezidenţa sa, nu s-ar fi făcut anume în contra junimiştilor, ar fi lipsit şi acele promiscuităţi ale cartelului cu unii liberali, şi ţara scăpa de predilecţia lui Gheorghe Cantacuzino pentru Ministerul de Interne, de hipertrofia lui Take Ionescu şi de administraţia financiară a generalului Gheorghe Manu cu împrumutul Kalinderu şi afacerea Hallier. Cedarea lui Carp este cu atît mai surprinzătoare în momentul fuziunii de la iulie 1900, cu cît e o abatere de la tenacitatea sa obişnuită. Dar pedeapsa inconsecvenţei nu întîrzie să se arate, fireşte nu îndată în sesiunea extraordinară convocată pe cîteva zile la 25 septembrie 1900, ci în decursul sesiunii ordinare de la 15 noiembrie, condusă în Cameră de însuşi Gheorghe Cantacuzino, ales prezident în locul lui C. Olănescu, numit ministru de interne, şi în Senat de vechiul prezident Constantin Boerescu, avocatul casei Cantacuzino.

La primul consiliu de miniştri ţinut sub prezidenţa lui Carp la 11 iulie 1900 se face o primă expunere a planurilor financiare:

vînzarea acţiunilor Băncii Naţionale, rămase în proprietatea statului, monopolul hîrtiei de ţigarete...

Ca proiecte financiare noul guvern a prezentat două: unul prin care se cedează unui sindicat de bănci venitul monopolului hîrtiei de ţigarete, pe timp de 12 ani şi şapte luni, în schimbul avansului unei sume de 12 150 000 mărci; şi un altul prin care se modifică unele dispoziţii din legea impozitului asupra băuturilor spirtuoase, lege a cărei aplicare a provocat vărsări de sînge în cîteva judeţe.

Din discuţiile urmate se concretizează proiectele de legi care se supuseseră parlamentului într-o scurtă sesiune extraordinară, deschisă la 25 septembrie.

Pînă atunci însă, în decursul verii, lumea de la noi este mişcată de asasinatul profesorului Ştefan Mihăileanu întîmplat la Bucureşti.

Asasinul Stoian Dimitroff, bulgar, este prins împreună cu alţi compatrioţi de ai săi, a căror complicitate se dovedeşte şi toţi împreună sînt traduşi înaintea Curţii cu Juraţi din Bucureşti.

Miniţioasa instrucţie descoperă un întreg complot ale cărui ramificări pornesc din capitala Bulgariei şi se întind mult mai departe. Se constată că asasinarea lui Mihăileanu era pentru conspiratorii bulgari un incident secundar; ţinta lor de căpetenie în România pare a fi fost asasinarea regelui Carol şi toată alcătuirea complotului provenea de la un comitet numit macedono-adrianopolitan, în capul căruia se afla Sarafoff şi care voia ca prin tulburări începute în România şi asasinate continuate în Macedonia să ajungă la o complicaţie războinică a chestiunii balcanice şi în urma ei la anexarea Macedoniei din partea regatului bulgar. Emoţia deşteptată în România era cu atît mai mare, cu cît în aceeaşi vară, la 16/29 iulie, regele Umberto al Italiei fusese asasinat de un anarhist şi se presupunea o legătură între anarhiştii italieni, ruşi şi bulgari, în parte aflaţi în România. Ceea ce făcea situaţia şi mai gravă erau numeroasele aparenţe ivite în cursul instrucţiei procesului în Bucureşti, că agitările comitetului bulgăresc erau cel puţin tolerate, dacă nu chiar încurajate de guvernul bulgar, şi că îndeosebi Sarafoff era protejat de un anume ministru bulgar, căruia îi făcuse servicii electorale. Guvernul nostru intervine fireşte la Sofia pentru a cere urmărirea penală a complicilor descoperiţi prin instrucţia asupra asasinatului lui Mihăileanu şi refugiaţi în patria lor. Guvernul bulgar arată oarecare ezitare în îndeplinirea acestei

cereri şi în decursul lunii august 1900 corespondenţa diplomatică între Bucureşti şi Sofia nu e lipsită de oarecare iritaţie, sporită şi printr-o notiţă apărută în ziarele româneşti asupra ignoranţei juridice a ministrului-prezident bulgar, notiţă care nu putea proveni decît dintr-o indiscreţie de la ministerul nostru de externe (secretar general al acestui minister era pe atunci A. G. Florescu, rămas încă de pe vremea lui Ion Lahovari). Dar în sfîrşit raporturile între cele două guverne redevin normale şi cel bulgar caută a se conforma unei netăgăduite obligaţii internaţionale. Iar în Bucureşti Curtea cu Juraţi, înaintea căreia acuzaţii bulgari fuseseră traduşi după o inteligent redactată ordonanţă de urmărire a judecătorului de instrucţie T. Florescu, condamnă la 9 noiembrie 1900 pe inculpaţii prezenţi în număr de nouă, atît pe cei vinovaţi de asasinatul lui Mihăileanu, cît şi pe cei implicaţi în complotul contra regelui Carol, la maximul pedepselor prevăzute în codul nostru penal. Condamnă asemenea pe membrii absenţi ai Comitetului macedono-adrianopolitan, dovediţi complici, în cap cu Sarafoff, la munca silnică pe viaţă.

Revenind la lucrările parlamentului în acea scurtă sesiune extraordinară de care am vorbit mai sus şi înainte de a ne ocupa de aplicarea legilor lui Carp, a căror însemnătate covîrşitoare domină toată situaţia, se cuvine să menţionăm că deja în acel prim contact între noul guvern şi Camera aleasă sub inspirarea lui Take Ionescu se ivesc semne de oarecare incompatibilitate, deocamdată numai în contra ministrului de justiţie. Acesta (autorul scrierii de faţă) în sfera sa mărginită încercase îndată să combată nepăsarea şi neglijenţa în care căzuseră tocmai unii magistraţi mai tineri, semn al răului efect produs prin influenţele partidelor politice asupra generaţiei tinere chiar în privinţa magistraturii. Printr-un şir de pedepse disciplinare publicate în *Monitorul oficial*, a căror motivare era concepută de talentul literar al lui Ioan Miclescu, secretarul general al Ministerului de Justiţie, se arăta intenţia ministrului de a trezi magistratura spre o mai conştiincioasă îndeplinire a datoriei de sîrguinţă, de nepărtinire şi de exemplară onestitate. Fireşte că această tendinţă nu convenea deputaţilor avocaţi deprinşi tocmai cu influenţarea politică, şi mulţi din aceştia se înrolaseră în modul cel mai firesc sub steagul lui Take Ionescu (de atunci datează şi expresiile takism şi takist) şi la cea dintîi ocazie în chiar scurta sesiune extraordinară, un takist deputat din Craiova interpelează

pe ministru asupra celei dintîi din acele măsuri disciplinare, în şedinţa Camerei de la 6 octombrie. După răspunsul ministrului se constată că interpelarea nu produce efectul dorit de acel ce a făcut-o, dar micul incident este simptomatic pentru dezvoltarea ulterioară a relaţiei între guvern şi parlament.

Spre a termina cu cele ce se cuvine să fie menţionate din resortul Ministerului de Justiţie care sînt şi rămîn firește pe al doilea plan faţă de covîrşitoarea însemnătate a legilor financiare ale lui Carp, trebuie să mai menţionăm două proiecte de legi dintre care unul se votează în decursul sesiunii ordinare de la începutul iernii, iar celălalt rămîne în cartoanele Camerei fără însă ca prin aceasta să fie lipsit de oarecare efect. Legea votată are de obiect revocarea legii lui Stătescu despre care s-a vorbit în volumul precedent[1] la pagina 22 şi prin care fostul ministru liberal lovise în inamovibilitatea Curţii de Casaţie pentru a face loc la doi magistraţi partizani politici ai săi. Revocîndu-se deplorabila lege, unul din magistraţii eliminaţi a fost reintegrat, celălalt, după propria sa dorinţă, a rămas avocat, fiind însă distins printr-o înaltă decoraţie ca semn de reparare a nedreptăţii suferite.

Celălalt proiect de lege prevedea oprirea unui ministru de justiţie de a exercita profesia de avocat timp de cinci ani după retragerea sa din minister. Scopul proiectului era vederat: trebuia înlăturat inconvenientul ca un ministru care în timpul funcţionării sale numise şi înaintase magistraţi să se prezinte apoi înaintea lor ca avocat şi să producă, mai ales în opinia împricinaţilor, impresia unei deosebite părtiniri. Legea deşi trecută numai prin secţiile Camerei şi primită de cinci din ele şi respinsă de două, în care a fost combătută de deputaţii avocaţi Ion Lahovari şi (firește) Take Ionescu, fără a fi ajuns la discuţie în Camera plenară, în urma retragerii guvernului Carp a avut totuşi efectul de a fi reluată sub o formă mai redusă în consultaţii instituite de guvernul liberal. Şi cu toate că la a doua guvernare a unui cabinet Gheorghe Cantacuzino sub înrîurirea şi mai mare a takismului, un avocat din cei mai politici, Bădărău, amic al lui Take Ionescu, a funcţionat ca ministru de justiţie şi îndată după ieşirea sa din minister şi-a continuat cu atît mai viguros profesiunea de avocat, totuşi acesta a

[1] „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare*, vol. V, p.22. (În lucrarea de faţă, p.222 — *nota St.N.*)

fost în fapt ultimul exemplu al unei asemenea necuviinţe politice. Şi de vreo unsprezece ani încoace (aceste rînduri sînt scrise în 1917) nici un ministru de justiţie n-a mai exercitat avocatura după ieşirea sa din minister. Exemplul dovedeşte o dată mai mult că adevăratele legi necesare sînt acelea care formulează numai o trebuinţă destul de simţită în opinia publică încît să se realizeze în mare parte prin simţămîntul general de bună cuviinţă.

Dar acum să ne întoarcem la mult mai importanta expunere a sorţii ce-au avut-o legile financiare ale lui Carp.

Trebuie să menţionăm în treacăt că în decursul discutării prin secţiile Camerei a proiectului lui Carp pentru impozitul mobiliar şi îndeosebi pentru o mică diferenţă la patente, însuşi şeful partidului pretins fuzionat G. Gr. Cantacuzino atacă în Cameră pe Carp, fiind de mult prelucrat în această direcţie ostilă de Take Ionescu care conduce în Cameră lupta de opoziţie. Cu ajutorul liberalilor şi cu abţinerea miniştrilor de la votare opoziţia izbuteşte în ziua de 12 februarie 1901 să respingă cu majoritate de un vot moţiunea de încredere în guvern, ministerul Carp demisionează, conservatorii se dezbină iarăşi în două grupări, şi la 14 februarie apare decretul prin care Sturdza este însărcinat cu formarea ministerului şi ajunge să îndeplinească cu Partidul Liberal greaua misiune financiară pe care Partidul Conservator sfîşiat prin ambiţii personale n-a fost în stare s-o îndeplinească.

La această nouă dezbinare toţi foştii miniştri din cabinetul Carp au rămas în jurul prezidentului lor de consiliu şi acesta a păstrat grupării sale numele de Partid Conservator; însă la vreo trei zile generalul Jak Lahovari s-a răzgîndit şi a trecut la Cantacuzino-Take Ionescu, şi după vreo trei ani l-a imitat şi Ionaş Grădişteanu. C. Olănescu şi N. Filipescu însă au rămas credincioşi misiunii cu care-i însărcinase partidul în momentul fuziunii, au rămas în gruparea lui Carp dovedind prin prezenţa lor în ce parte este lealitatea politică.

Dovadă că partidul este încă într-o stare de frămîntare, care-l face incapabil pentru o acţiune mai durabilă la guvern. Nu e încă de prevăzut sub ce formă se va ajunge la întărirea partidului prin reîntregire, dar este sigur că se va ajunge sub o modalitate oarecare la această unificare. Căci un partid conservator este aşa de indispensabil într-un regim constituţional ca contrabalansare a partidului liberal, încît împrejurările politice care sînt mai tari decît indivizii contribuie de la sine la reformarea lui.

Vasăzică şi noua încercare a lui Nicu Filipescu de a întregi Partidul Conservator, de astă dată aprobată de Carp, s-a arătat peste puţine luni zadarnică precum fusese zadarnică şi cea din aprilie 1899. Cu aceste rezultate negative figura politică a lui Nicu Filipescu ar putea pierde din valoarea ei pentru viaţa noastră politică, dacă neizbînda acelor combinări n-ar fi fost răscumpărată prin înălţimea cugetării din care au izvorît. Precum în toată acţiunea sa politică N. Filipescu s-a distins totdeauna prin lipsa de orice interes personal şi prin depărtarea de la orice nepotism, aşa relaţiile sale politice sînt vizibil inspirate de cea mai înaltă preţuire a valorilor intelectuale, fără ca pentru aceasta să dispreţuiască contactul cu unele figuri dubioase îndată ce le crede folositoare ca instrumente la vreo uneltire politică.

Terminînd aici expunerea noastră, toată situaţia politică în care se află astăzi statul român ne îndeamnă să legăm sfîrşitul cu una din ideile dominante ale acestei scrieri, cu evoluţia statului de la vechea sa formă a unor principate elective spre o monarhie ereditară consolidată sub forma constituţională. Astăzi această evoluţie este aşa de îndeplinită, încît nu mai există în toată România nici un singur om politic care să nu recunoască autoritatea monarhică a regelui Carol şi succesiunea dinastică la tron ca nişte fapte de la sine înţelese, aşa încît regele Carol cu prilejul proiectatei solemnităţi întru amintirea unei domnii de 40 de ani poate constata cu adîncă mulţumire sufletească îndeplinirea misiunii pentru care l-a ales poporul român în zilele de 2–8 aprilie 1866.

Într-adevăr marea misiune pe care puternicul instinct de conservare al neamului nostru a încredinţat-o mult aşteptatului dar necunoscutului principe străin a fost de a-l scăpa mai întîi de primejdia competiţiilor la tron cu desele schimbări de domnii şi cu imensa corupţie întru efectuarea lor, de a duce apoi statul cu ajutorul originii sale suverane la o independenţă recunoscută şi de a-l consolida prin asigurarea unei succesiuni dinastice sub forma constituţională.

Această întreită misiune a îndeplinit-o regele Carol I, şi cucerind independenţa cu arma în mînă a îndeplinit acea parte a ei în modul cel mai înălţător pentru poporul român. Acestea au fost dorinţele noastre, care multora le păreau prea idealiste, atunci cînd

l-am ales. Atît i-am cerut noi atunci şi nimic mai mult, atît ne-a dat şi nu era chemat şi nici nu putea să ne dea altceva.

Toată dreptatea şi nepărtinirea unei judecăţi istorice ne impun datoria să ne dăm bine seama de aceste condiţii de la început. Pe atunci era în unele capete teama că principele străin ne va înstrăina şi pe noi; în *Dreptul public* al lui Simion Bărnuţiu, şi de la el se inspirase în Moldova aşa-numita fracţie liberă şi independentă, se punea ca prevedere de temut această teamă.

O urmare puţin serioasă dar caracteristică a acestor preocupări, care răzbiseră şi în Constituanta de la 1866, este redactarea textului Constituţiei noastre, care printr-o lipsă de convenienţă unică într-o organizare monarhică ia precauţia de a vorbi întîi de suveranitatea poporului şi de drepturile lui, de Cameră şi de Senat, de miniştri şi de-abia în al patrulea rînd de Capul Statului, faţă de care se opinteşte mai ales să-i arate limitele prerogativei. Oricît de naivă ar fi fost încrederea celor ce au redactat pactul fundamental, că prin asemenea îngrădiri pe hîrtie vor fi îngrădit şi în fapt puterea domnitorului şi vor fi adus la vreo valoare puterea naţiunii prin corpul său electoral, ea denotă totuşi cu deplină lămurire puţinul ce se aştepta de la domnitor în momentul cînd l-am pus în capul acestui Stat constituţional şi multul ce se aştepta de la noi înşine în toată manifestarea vieţii politice.

Aceasta nu trebuie să o uităm nici un moment, aici este dreapta măsură a judecăţii evenimentelor ulterioare. Dîndu-ne seama de acel moment creator al statului nostru modern, trebuie să recunoaştem astăzi că domnitorul a făcut ceea ce aşteptam noi de la el să facă, dar noi nu am făcut ce ne închipuiam atunci că vom putea face, şi este o chestiune de demnitate şi de întărire a cugetelor pentru un popor care aspiră la un viitor mai mare ca să-şi dea seama de greşelile sale pentru a le îndrepta, iar nu să arunce vina asupra altuia care nu era chemat să le îndrepte.

Aceste reflecţii sînt cu atît mai indicate pentru momentul de faţă cu cît ele sînt chemate să înlăture unele observaţii destul de răspîndite printre oamenii politici făcute la adresa regelui, dacă nu în manifestări publice dar în multe discuţii private, şi despre care credem că alcătuiesc ultima fază a unei stări de tranziţie din care trebuie să ieşim precum am ieşit din faza criticilor cu guvern personal, din faza atacurilor antidinastice şi altor asemenea suferinţe ale copilăriei constituţionale.

Se impută d. ex. regelui că el şi numai el susţine pe D. Sturdza. Că el a inspirat politica acestuia în chestiunea naţională, că el a chemat la căderea lui Sturdza din martie 1899 un guvern conservator aşa de slab ca acela improvizat de G. Gr. Cantacuzino, a cărui insuficienţă financiară faţă de marele pericol al situaţiei de atunci era prea manifestă, pentru a face să se reabiliteze cît mai curînd acelaşi Dimitrie Sturdza, că pînă în ultimul timp tot el a permis să vină la guvern un minister ca cel actual al lui Cantacuzino prin care o demagogie de căpătuire inspirată de Take Ionescu, general Lahovari şi Bădărău slăbeşte spre cea mai mare daună a tinerelor generaţii orice încredere în valoarea adevăratelor principii politice, fie conservatoare fie liberale, şi pune în loc cinicul dispreţ al oricărui principiu pentru satisfacerea exclusivă a intereselor personale. Noi credem toată această serie de observaţii pe atît de neîntemeiată ca chestiune de dreptate omenească, pe cît de contrară adevăratului spirit constituţional.

Şi pentru a vorbi mai întîi de acesta: regele e declarat prin art. 92 din Constituţie inviolabil şi neresponsabil, numai miniştrii sînt răspunzători şi acest mare principiu constituţional nu trebuie să rămînă literă moartă, ci trebuie respectat şi aplicat cu bună-credinţă în toată convingerea noastră, pentru ca să ajungem cu timpul la respectarea şi la aplicarea efectivă a drepturilor prevăzute în Constituţie pentru celelalte puteri, adică pentru puterea legiuitoare cu viitoarea independenţă a corpului electoral şi pentru puterea judecătorească. Unele fără altele nu se poate, căci aşa este alcătuit organismul unitar al unei constituţii ca a noastră.

Dar şi omeneşte vorbind, ce impresie trebuie să fi făcut asupra unui spirit occidental majoritatea oamenilor noştri politici? După ce la început, cu toată participarea lor la mişcarea naţională a Divanului Ad-Hoc, au lăsat adeseori la o parte tocmai respectarea punctului cardinal al acelui program, adică a principelui străin, şi ca nişte rău năraviţi şi uşori la minte s-au pus să-l atace şi chiar să-l insulte prin tot felul de manifestări, de la articolele prin foi străine ale lui Dimitrie Sturdza, Erdmann von Hahn, pînă la diatribele indigene ale lui Hasdeu, la broşura *Spionul prusian* a lui Mîrzescu, la poza catonică a lui N. Blaremberg, la aparentul radicalism al lui Panu, pentru a nu mai vorbi de poeziile cu ilustraţii insultătoare ale lui Orăşanu şi de ultimele rămăşiţe anacronice din acele timpuri: de scrisoarea necioplită a răposatului Goga Cantacu-

zino Rifoveanu şi de vorbele triviale ale actualului prefect de poliţie[1]. Ce impresie trebuie să fi făcut asupra unui om cînd, aceleaşi persoane, după asemenea bravade şi necuviinţe, se grăbeau să se încovoaie îndată ce le surîdea puterea şi să răscumpere cu linguşiri şi platitudini necuviinţele de mai înainte? Şi cum, faţă de atîtea exemple de o dezgustătoare metamorfoză, el care a urmărit cu stăruinţă neschimbată marele scop pentru care a fost adus în ţară: întemeierea unei monarhii stabile, el să nu fi sfîrşit prin a spori încrederea în sine în aceeaşi proporţie în care a trebuit să o piardă în mai toţi ceilalţi. Care om cuminte poate aştepta ca asemenea greşeli ale oamenilor politici dintr-o generaţie să rămînă nepedepsite şi slugărnicia foştilor insultători să nu producă rezultatele fireşti? Şi dacă am avea o dinastie pămînteană întemeiată pe tradiţia istorică naţională, s-ar putea admite ca o deviere spre autocratism să fie indicată, ca o fază trecătoare cu mai multă energie concentrată spre o mai sigură conducere a ţării în mijlocul greutăţilor ce o înconjoară. Dar cu o dinastie străină, fundată abia de 40 de ani şi care de-abia la a treia generaţie are un vlăstar născut şi crescut în ţară şi botezat în religia ţării, o asemenea posibilitate este exclusă şi adevărata siguranţă în consolidarea dinastiei pe viitor stă în libera manifestare a cugetului ţării reprezentat prin celelalte puteri constituţionale.

Dar şi în altă privire, de unde pînă unde pretenţia ca tocmai Capul Statului în asemenea împrejurări să schimbe moravurile politice ale celor ce conduc şi frămîntă partidele noastre? Pentru aceasta a fost adus principele de Hohenzollern în România? Şi cei ce l-au adus şi l-au aclamat, Brătienii, Catargiii, Ghiculeştii, Kretzuleştii, oameni experimentaţi în ale ţării, aceştia şi-au putut oare închipui un singur moment ca junele căpitan german, pînă atunci străin de orice viaţă politică, să facă educaţia caracterelor române? Dar este o aberaţie a-şi închipui aşa ceva. Şi după ce l-am ales fără umbră de un asemenea gînd şi după ce s-au purtat aşa de mulţi oameni politici faţă de el cum s-au purtat, ca nişte bizantini rău năraviţi, pretindem deodată ca să le facă pedagogie şi să le schimbe natura. Şi dacă noi, în toată mişcarea politică a noastră cu deplina libertate a presei şi a întrunirilor, cu atîta întrebuinţare a drepturilor ce ni le-am dat în Constituţie cît am priceput-o şi cît

[1]Moruzi (cneazul).

am voit-o, n-am fost în stare să ne alegem, după moartea lui Ion Brătianu şi a lui L. Catargiu, alţi conducători decît aceia pe care ni i-am ales şi dacă noi am îngăduit ca unii din aceştia să răscolească nămolul societăţii şi sub pretext de popularitate şi de număr constituţional să aducă la valoare politică nişte figuri catilinare şi nişte monstruozităţi sociale, care n-ar fi trebuit să iasă niciodată din întunericul existenţei lor de pînă atunci, noi fiii ţării, noi cei crescuţi sub Constituţia ce tot noi ne-am dat-o, noi să abatem acum răspunderea de la noi şi să aruncăm vina asupra altuia?

Dar lasă că nu este drept să facem aşa, dar nu este cuviincios, nu este demn să facă aşa un popor care aspiră la un viitor mai mare. Noi prin noi înşine trebuie să ne îndreptăm. Căci dacă pricina de căpetenie a răului este slăbiciunea de caracter inerentă încă unei societăţi de-abia ieşite din corupţia seculară a domniilor fanariote şi elective, atunci răul nu se poate lecui prin invocarea unui autocrat, care nu poate decît să mai sporească slăbiciunea de caracter a supuşilor săi, ci din contră, prin treptata întărire a caracterului în noi înşine, prin formarea independenţei cetăţeneşti, al cărei prim simptom îmbucurător va fi simţămîntul şi recunoaşterea propriei noastre răspunderi, şi prin urmare a propriei activităţi fără aşteptarea impulsiunilor străine.

Căci de altminteri, dacă te laşi tu să te ducă altul, se va găsi totdeauna unul ca să te ducă unde vrea el şi unde poate nu voiai tu, şi orice putere în stat îşi întinde sfera de acţiune pînă unde o îngăduie celelalte ca să o facă.

Noi însă avem încrederea că societatea noastră politică va şti să ajungă şi pe calea acestei îndreptări şi va simţi şi înţelege din ce în ce mai mult neapărata trebuinţă a caracterelor independente.

Ceea ce ne întăreşte în această încredere este o altă parte mai îmbucurătoare a experienţei dobîndite în vremea noastră. Trei evenimente, deosebite ca însemnătate, dar caracterizate prin acelaşi simptom îmbucurător, trebuie relevate din fuga împrejurărilor, din mulţimea manifestărilor publice, cu atît mai mult cu cît ele par a izvorî din chiar adîncul conştiinţei la diferite straturi ale poporului nostru. Este mai întîi de toate admirabila simplicitate cu care ostaşul român s-a jertfit în războiul pentru apărarea şi neatîrnarea ţării. Din toată spuza aruncată de atîtea secole a mai rămas o scînteie vie în urmaşii vechilor romani.

Este apoi spontana emoţie cu care partea cultă a societăţii a ştiut să se ridice în contra atingerii demnităţii naţionale prin cele

petrecute în parlamentul unui stat vecin şi să obţină în cel mai scurt timp expierea celui răspunzător. Este, în al treilea rînd, înlesnirea sufletească cu care atîţia membri, de la mic pînă la mare, ne-am supus jertfelor materiale ce ni s-au impus în urma calamităţilor financiare şi economice ale anilor 1899-1900, şi pe care le-am suportat în linişte purtaţi de gîndul de a scăpa cu orice preţ onoarea şi creditul statului, de a nu ne atrage tutela străină pe care a suferit-o Grecia.

Un popor care în diferitele sale straturi a dat aceste dovezi de bună cugetare şi bună simţire este un popor de viitor; va găsi în el şi tăria de a-şi forma partide politice mai sănătoase, care să-şi aleagă conducători destoinici şi de caracter şi aceasta va deschide era adevăratei monarhii constituţionale. Şi cel mai mulţumit va fi atunci regele acestui stat, căci oricît de multe ademeniri au capetele încoronate de a se apleca spre autocratism, ele prea sînt purtate de spiritul secolului în care am ajuns, şi trebuie să fie mai mîndre de a reprezenta un stat cu cetăţeni de caracter, decît de a stăpîni o grămadă de supuşi.

POSTFAŢĂ

Titu Maiorescu şi istoria ca politică a trecutului

Repere biografice ale începuturilor

Titu Maiorescu s-a născut la 15 februarie 1840, în oraşul Craiova, unde tatăl său - cărturarul Ioan Maiorescu - îndeplinea funcţia de director al Gimnaziului. Ioan Maiorescu era de fapt Ioan Trifu, născut în localitatea Bucerdea Grînoasă de lîngă Blaj. Înrudit prin mamă cu Petru Maior, Ioan Trifu şi-a luat mai tîrziu numele de Maiorescu. Asemenea, Ioan Maiorescu avea legături de rudenie şi cu eruditul canonic blăjean Timotei Cipariu. Mama lui Titu Maiorescu, Maria Popasu, provenea dintr-o familie care, la rîndu-i, dăduse pe Ioan Popasu-episcop al Caransebeşului. Titu Bengescu din Craiova, descendent al unei familii boiereşti oltene, a fost naşul tinerilor căsătoriţi Ioan şi Maria Maiorescu, şi de aici numele fiului lor, Titu, căruia tatăl i-a mai adăugat şi pe cel de Liviu, în amintirea, desigur, a istoricului roman şi spre certificare, o dată în plus, a credinţei în latinitatea neamului românesc.

La Craiova, copilul Titu Maiorescu a locuit primii opt ani; în ultimii doi ani (1846-1848) a frecventat Şcoala Primară din localitate, în care pictorul Constantin Lecca preda caligrafia. În familie, tatăl îl introducea în tainele limbii latine, iar mama îi dezvolta pasiunea pentru lectură.

După momentul paşoptist din Muntenia, în care a fost din plin implicat, Ioan Maiorescu a fost nevoit să se autoexileze la Viena. Familia Maiorescu, mamă şi fii, a luat şi ea drumul bejeniei, poposind pentru o vreme la Braşov, apoi la Sibiu, iar „prin decembrie 1849, sub conducerea lui Avram Iancu, familia Maiorescu ajungea la Blaj. Împrejurarea aceasta se lămureşte prin legătura de prietenie dintre «regele Munţilor Apuseni» şi Ioan Maiorescu"[1].

Maria Maiorescu a revenit cu copiii la Braşov, în casa protopopului Popasu, Titu urmînd cursurile Şcolii Primare conduse de protodiaconul Iosif Barac, şcoală „ce aducea mult cu oarecare şcoli de pe lîngă Munţii Neamţului, unde învăţa carte «pînă la glezna broaştei» Nică a lui Ştefan a Petrii"[2].

În toamna anului 1850 Titu Maiorescu s-a înscris să frecventeze cursurile Gimnaziului din Braşov, pentru ca la serbarea de încheiere a întiiului

an şcoalar să rostească deja „cuvîntelul" de recunoştiinţă din partea elevilor, „discurs" reprodus în *Foaie pentru minte, inimă şi literatură*, marcînd „botezul" în publicistică...

După ce s-a mai întremat materialiceşte, Ioan Maiorescu şi-a adus familia la Viena, în vara anului 1851. Titu a fost înscris la Gimnaziul Academic, anexa pentru externi a Academiei Theresiene. În primele luni, elevul a avut mari dificultăţi din cauza necunoaşterii limbii germane. Şi-o va însuşi uimitor de repede, la sfîrşitul anului şcolar reuşind „cea mai bună compoziţie în limba germană, fiind clasificat între «eminentişti»"[3]. An după an, elevul Titu Liviu Maiorescu şi-a însuşit temeinic cunoştinţele predate în Gimnaziu (îndeosebi cele de latină şi cele de filozofie), pentru ca la 31 iulie 1858 tînărul să încheie examenul de maturitate (bacalaureatul) ca „primul premiant al şcolii".

Din această perioadă a vieţii datează activitatea de „copist" a lui Titu Liviu, pus de tatăl său să transcrie „pe curat" cele două memorandumuri redactate de fostul paşoptist în septembrie şi în octombrie 1848, pe cînd se afla „plenipotent al Principatelor Danubiene", precum şi seria de articole destinate ziarelor vieneze şi „menite a lumina Europa asupra situaţiei ţărilor noastre pe timpul crizei orientale (războiul Crimeii)". Acea activitate de copiere nu va fi făcut de fiecare dată plăcere şcolarului, însă, după cum însuşi avea să recunoască, a fost pentru el „un prilej de a se pune în curent cu amănuntele politice ale epocii şi i-a trezit interesul pentru toată problema istorico-naţională a ţărilor româneşti"[4].

După vacanţa de vară petrecută la Braşov, unde se reinstalase familia sa, proaspătul absolvent al Theresianum-ului s-a înscris, în noiembrie 1858, la Universitatea din Berlin. Acolo a avut colegi din Ţară pe Dimitrie şi Gheorghe Sturdza, pe M. Balş-Dumbrăveni. Studentul a solicitat conducerii Universităţii berlineze să-i îngăduie trecerea doctoratului chiar în primul an de studii, ţinîndu-i pentru aceasta drept echivalenţă de frecvenţă - ca făcînd parte din trieniu - ultimii doi ani de învăţătură la Theresianum. Rectoratul Universităţii din Berlin n-a acceptat formula propusă de Titu Maiorescu. O va accepta, în schimb, Universitatea din Giessen, astfel că Maiorescu, după un an de studii, a susţinut disertaţia (în limba latină) intitulată *De philosophia Herbarti* şi a trecut examenul de doctor în filozofie, la 8 iulie 1859, atribuindu-i-se diploma de doctor *magna cum laude*.

Surprins de graba cu care fiul său trecea examenele universitare în şcolile superioare germane, Ioan Maiorescu l-a îndemnat să-şi continue studiile la Paris, în vederea obţinerii unor noi titluri academice. Titu Maiorescu a dobîndit prin concurs o bursă acordată de Eforia Şcoalelor din Bucureşti, care-i impunea obligaţia de a obţine în decurs de trei ani licenţa în litere la Sorbona. Din noiembrie 1859, tînărul doctor în filozofie se afla la Paris, unde cunoştinţa şi prietenia cu alţi studenţi români (între

care Theodor Rosetti) i-au facilitat acomodarea cu noul mediu universitar (şi nu numai), destul de diferit de cel vienez sau cel berlinez.

După cîteva luni de audiere a cursurilor Facultăţii de Drept, Titu Liviu a obţinut permisiunea de a trece examenele aferente, fără frecventare prealabilă; în consecinţă, a susţinut toate examenele pe parcursul unui an şi jumătate - devenind licenţiat în drept la 16 noiembrie 1861, iar vestita Sorbonă i-a echivalat doctoratul în Filozofie de la Giessen - cu licenţa în litere.

Între timp, Titu Maiorescu s-a logodit, la începutul anului 1860, cu Clara Kremnitz, fiica unui consilier de justiţie din Berlin.

Vreme de unsprezece ani Titu Liviu Maiorescu a frecventat cursuri şi a susţinut examene la marile universităţi occidentale. La vîrsta formării sale intelectuale, tezaurul culturii europene i-a fost izvor de cunoaştere şi îndrumare spirituală. Contactase la ele acasă civilizaţiile reprezentate de „statul cam birocratic-pasiv al Austriei", de „societatea plină de avînt naţional a Germaniei de Nord", de „cultura cam îmbătrînită a Franţei de sub Napoleon al III-lea". Admirase cu un entuziasm bine temperat „spiritul de disciplină şi de organizare" din lumea occidentală. Erau toate acestea observări şi asimilări care-l trimiteau pe tînărul Maiorescu spre concluzia că renaşterea naţională a românilor trebuie să îmbrace formele unei „sinteze ponderate", iar nu de „plagiere naivă" a unei singure civilizaţii, a unei singure culturi (fie ea latină sau germanică).[5]

În noiembrie 1861 Titu Liviu Maiorescu a revenit în ţară. Prin Giurgiu, a poposit la Bucureşti. Iniţial, dorinţa de a profesa în învăţămînt i-a fost refuzată fiului lui Ioan Maiorescu, aflat la acea dată într-o dispută cu ministrul instrucţiunii publice, C.A. Rosetti, de care ţinea Eforia Şcoalelor al cărei director era...Ioan Maiorescu. Neprimind post nici în magistratură, doctorul în filozofie de la Giessen şi licenţiatul în drept şi litere de la Sorbona a deschis un curs public „Despre educaţia în familie", într-una din sălile Academiei Naţionale din capitală, ciclu de conferinţe inedit care a cunoscut afluenţă de public şi a continuat pînă în aprilie 1862.

Într-o audienţă la Palatul Domnesc, Titu Liviu Maiorescu a făcut bună impresie asupra lui Cuza-Vodă şi acesta „a poruncit" ministrului de justiţie, C. Brăiloiu, să-l „facă magistrat". Astfel, la 2 iunie 1862 a fost numit supleant la Tribunalul de Ilfov.

Avînd de acum un venit material oarecum asigurat, T. L. Maiorescu s-a încumetat să transforme logodna în căsătorie.

Curînd, două ministere aveau să-l dispute pe tînărul învăţat. Noul ministru al justiţiei, Dim. Kornè, îl avansase procuror, deschizîndu-i reale posibilităţi în magistratură. Ministerul Instrucţiunii Publice îl solicita profesor la Iaşi. Vocaţia intimă de profesor a fost mai puternică decît stăruinţele familiei de a nu părăsi cariera de magistrat. La începutul lui decembrie 1862 T. Maiorescu a descins în Iaşi, ca director al Colegiului

Naţional şi al Internatului, însă şi cu misiunea de a preda un curs de istorie la Universitatea de acolo.

Din octombrie 1863 Maiorescu a trecut director la Institutul Vasilian, mai exact spus Şcoala Normală de Învăţători, unde şi preda pedagogia şi gramatica românească. Un proces scandalos l-a ţinut luni de zile pe profesor departe de elevii săi, pentru ca în ianuarie 1864 noua conducere a Ministerului Instrucţiunii Publice să-l îndepărteze cu totul pe Maiorescu de la Şcoala Normală.

Profesorului de 23 de ani îi rămînea perspectiva universitară. Dar şi la Universitatea ieşeană abia a început cursul de istorie, că noul ministru de resort, generalul Christian Tell, a dispus sistarea acelui curs pentru ca Maiorescu să înceapă prelegeri de filozofie, în locul suplinitorului de pînă atunci, Simion Bărnuţiu, care rămînea numai la catedra sa de drept public. Titu Liviu Maiorescu a fost decan al Facultăţii de Litere (februarie-septembrie 1863), apoi rector al Universităţii (în perioada 1863-1867). A făcut parte din Înalta Comisie care a prezentat domnitorului Alexandru Ioan I Cuza rezultatul plebiscitului de după lovitura de stat din 2 mai 1864.

În timpul şederii sale la Iaşi, T. Maiorescu n-a avut parte numai de adversităţi. El a închegat şi trainice prietenii literare, care ulterior s-au convertit în amiciţii ideologico-politice. În capitala moldavă se aflau pe atunci foşti colegi de studii universitare în străinătate: Theodor Rosetti, George Racoviţă. Prin ei a făcut cunoştinţă cu Vasile Pogor, cu N. Schelitti şi cu Petre P. Carp. Curînd s-au alăturat fraţii Iacob şi Leon Negruzzi, Costache Negruzzi, Vasile Alecsandri. Iniţial, apropierile au fost de interes strict cultural, mai cu seamă literar. Pogor tradusese *Faust*, P. P. Carp din Shakespeare. Amiciţiile s-au legat şi mai strîns în cadrul prelegerilor populare deschise de conferenţiarul Maiorescu, căruia i-au urmat exemplul Pogor, Carp şi Iacob Negruzzi.

Şi astfel a luat naştere Societatea „Junimea". Motivul imediat al apariţiei, susţinea mentorul ei, era „cît se poate de firesc: trebuia să fie discutate cu luare-aminte subiectele alese pentru conferinţele populare, spre a se stabili o continuitate de vederi între conferenţiari.

Alături însă de idei proprii — mărturisea, în continuare, Maiorescu — au început a fi discutate şi ideile altora, în forma cea mai impersonală, citind adică membrii «Junimii» între ei cărţile româneşti publicate în literatura noastră pînă atunci. Şi — cum se ţes lucrurile în viaţă —de la cărţi rele veni gîndul de a înlesni tipărirea cărţilor bune, aşa că «Junimea» se pomeni cumpărînd o tipografie spre a tipări, fireşte fără plată, scrierile ce se păreau trebuincioase pentru împlinirea culturii noastre. [...] Citirea săptămînală a multor lucrări slabe, precum şi ciocnirea dintre convingerile celui ce predase acum adevărata limbă română elevilor săi de la Şcoala Normală şi opiniile false ale celor care poceau limba de dragul unor

teze ca latinismul, italienismul etc. născu ideea unei împotriviri făţişe în contra unei direcţii atît de păgubitoare. Astfel se născu revista *Convorbiri literare* (1 martie 1867)"[6].

S-a întîmplat că fiul transilvăneanului Ioan Maiorescu n-a acceptat să se apropie de grupul profesorilor de peste munţi, aflaţi pe atunci la Universitatea ieşeană: Simion Bărnuţiu, Ştefan Micle, Ştefan Emilian, Petre Suciu. Erau mari deosebirile de vederi. Pozitivele îndeletniciri ale rectorului Maiorescu, de pildă, erau considerate de cei patru cărturari ardeleni „un semn de decadenţă provenită din studiile făcute la Paris", iar faţă de operele „în care nu se vorbea de patriotism românesc, necum pentru poeziile lirice, ei aveau cel mai desăvîrşit dispreţ"[7].

Deosebirile de vederi repede au degenerat în adevărate aversiuni reciproce. Mai în urmă profesorii transilvăneni de la Universitatea din Iaşi au părăsit concepţia austriacă a federalizării, s-au naturalizat şi au devenit membrii ai „Fracţiunii libere şi independente" conduse de profesorul universitar de istorie, avocatul şi parlamentarul Nicolae Ionescu, împreună cu care au continuat să se manifeste ca ireductibili oponenţi ai „Junimii" şi cu deosebire ai mentorului ei. De aici alte procese, care mai de care mai calomnioase, mai năstruşnice, intentate lui Titu Maiorescu. Urmare a unui astfel de proces, pe cînd era ministru al instrucţiunii publice colegul de universitate George Mîrzescu, o sentinţă a Consiliului Permanent din cadrul ministerului de resort a hotărît destituirea lui Maiorescu din învăţămînt. Noroc cu ministrul înlocuitor, P.P. Carp, care, cunoscînd cu de-amănuntul cazul, a refuzat să aprobe acea sentinţă şi a dispus ca profesorul injuriat să-şi reia cursurile universitare.

Între timp, pe scena vieţii politice a ţării se jucase drama detronării lui Cuza-Vodă. T. Maiorescu şi-a exprimat de la început îndoiala asupra necesităţii şi mai ales asupra oportunităţii săvîrşirii actului de la 11 februarie 1866. Peste ani chiar va condamna gestul bruscat al conjuraţilor „monstruoasei coaliţii". Fapta împlinită la ceas nenorocit de noapte a stîrnit vechi năravuri separatiste ale unor veleitari. Împotriva iresponsabililor organizatori ai mişcării de stradă de la Iaşi, 3 aprilie 1866, Maiorescu a reacţionat prompt. Împreună cu Iacob Negruzzi a editat ziarul *Vocea naţională*, prin care a combătut blamabila revoltă a unor interesaţi şi a unor cointeresaţi, prezidaţi de „uşorul la minte" mitropolit Calinic Miclescu, şi a stăruit pentru împlinirea deziderateului Divanurilor Ad-Hoc din 1857: aducerea pe tronul României a unui principe străin dintr-o familie domnitoare nemegieşă.

Judecăţile obiective ale lui Maiorescu faţă de domnia lui Cuza-Vodă vor fi rostite abia după treizeci de ani. Deocamdată trebuia salvată Unirea, consolidată poziţia principelui străin, în persoana lui Carol Hohenzollern de Sigmaringen, pe tronul României. Aşa se şi explică articolul „Principatele Dunărene Moldova şi Valahia sub principele Alexandru Ioan I", publicat de Titu Maiorescu în revista germană *Unsere Zeit* (iulie

1866), în care nedreptăţeşte în oarecare măsură pe Cuza-Vodă. Altfel va apărea personalitatea întiiului şi singurului domnitor pământean al României în primul capitol din „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", ce prefaţează volumul I al *Discursurilor parlamentare*, tipărit în 1897, ori în întinsa intervenţie (de fapt o interpelare şi o replică) avută de Maiorescu în şedinţa Senatului din martie 1899, asupra *Istoriei române* (inclusiv epoca lui Cuza-Vodă).

În fapt, acţiunea întreprinsă împotriva separatiştilor prin publicaţia *Vocea naţională*, ca şi redactarea articolului din *Unsere Zeit* reprezentau primele atitudini marcante, cu caracter politic, preludiu la ceea ce trebuia să devină omul politic Titu Maiorescu după 1871.

Cu toate feluritele încercări, adversarii propriu-zişi n-au reuşit să obţină eliminarea definitivă din învăţământ a profesorului Maiorescu. Paradoxal, vor comite eroarea nişte guvernanţi „mai apropiaţi ca sentimente" de Maiorescu „cel puţin cu privire la politică"[8]. În anul 1871, ministrul instrucţiunii publice, acelaşi general Christian Tell, pentru a împiedica pătrunderea în parlament a profesorilor opoziţionişti (mai ales a temutului Nicolae Ionescu), a refuzat să aprobe concedii pentru profesorii universitari aleşi în noul parlament şi i-a destituit din învăţământ după prima lună de absentare, numind alţi profesori în locul lor.

Hazardul a făcut ca Titu Maiorescu să urmeze lui Christian Tell la conducerea Ministerului Instrucţiunii Publice, în aprilie 1874. După ce a întreprins o călătorie-fulger incognito la Cernăuţi, de unde a adus nepreţuita arhivă documentară Hurmuzachi, şi după intervenţia energică şi benefică în chestiunea restaurării catedralei de la Curtea de Argeş, ministrul Maiorescu s-a grăbit să ia măsura reîncadrării adversarului său Nicolae Ionescu la catedra universitară din Iaşi. Sieşi şi-a refuzat reintegrarea, astfel că Titu Maiorescu a rămas în afara învăţământului vreme de treisprezece ani. „Reparaţia" s-a făcut în 1884 — cînd I. C. Brătianu purta tratative de colaborare guvernamentală cu liderii junimişti P. P. Carp şi T. Maiorescu. Ministrul liberal G. Chiţu a dispus reintegrarea lui Maiorescu în învăţământ, însă nu la Iaşi (unde catedra era deja ocupată), ci la Facultatea de Litere a Universităţii din Bucureşti, „catedra de logică cu adaosul istoriei filozofiei contemporane de la Kant încoace". Notăm, ca pe o curiozitate a oamenilor, că P. P. Carp a deţinut portofoliul instrucţiunii publice în lunile ianuarie-aprilie 1876 (în guvernul Lascăr Catargiu), însă n-a catadixit să facă dreptate amicului său Titu Maiorescu.[9]

În politica militantă

În activitatea sa politică, Titu Maiorescu a fost un urmaş al ideilor ilustrului său tată - „plenipotent al Principatelor Dunărene" la Frankfurt pe Main.

Practic, junimiştii au intrat ca grupare în politica militantă în urma vizitei domnitorului Carol la Iaşi şi a stăruinţei ministrului justiţiei, pe atunci G. Costa-Foru, care într-o discuţie cu Maiorescu a rostit determinanta frază: „La ce folos literatura, dacă prin pasivitatea oamenilor de ordine se periclitează tronul şi prin urmare ţara."[10] Erau vremuri tulburi. Principele domnitor Carol Hohenzollern trecea prin dilemele abdicării, după „revoluţia de la Ploieşti" (august 1870) şi după „incidentul" de la Sala Slătineanu din Bucureşti (martie 1871). Statul naţional modern constituit cu nouă ani în urmă era din nou în primejdie, prefigurîndu-se încă o „poznă" din partea februariştilor „monstruoasei coaliţii".

În faţa unor atare pericole, dîrzul boier de la Golăşei, Lascăr Catargiu, şi-a asumat răspunderea formării unui guvern de ordine, care să înlesnească cimentarea legăturilor tînărului principe domnitor cu Ţara. Junimiştii au fost capacitaţi acestor imperative naţionale, pe care Titu Maiorescu le-a rezumat astfel: „Unirea se realizase, Constituţia era promulgată, domnitorul dintr-o casă suverană a Europei se afla pe tron: dar punctul principal, cheia bolţii, care se ascundea sub cerinţa ereditătii dinastice, a respectării capitulaţiilor şi a neutralităţii garantate, adică independenţa României recunoscute ca stat liber în concertul Puterilor Europene - aceasta mai rămînea de dobîndit, şi pînă nu se dobîndea, programul Divanurilor Ad-Hoc reclama încă toate opintirile noastre, şi orice şovăire de la el era o renegare a trecutului şi cea mai funestă eroare."[11]

Prin urmare, de la 1871 înainte, Titu Maiorescu a fost în repetate rînduri parlamentar (deputat, senator), a fost de cîteva ori ministru al instrucţiunii publice, a deţinut portofoliul justiţiei, a fost ministru al afacerilor externe în anii 1910-1912, a devenit chiar preşedinte al Consiliului de Miniştri într-o perioadă delicată (1912-1913).

Pentru a ne face o imagine asupra modului în care a înţeles Titu Maiorescu să-şi împlinească îndatoririle de ministru, vom trece într-o scurtă revistă înfăptuirile sale la Ministerul Instrucţiunii Publice: dezvoltarea învăţămîntului la sate prin înfiinţarea de noi şcoli generale - „ca fiind temelia instrucţiei publice într-o ţară"; iniţierea de anchete şi statistici despre „ce avem şi ce ne mai trebuie" pentru îmbunătăţirea învăţămîntului; construirea de clădiri şcolare tip; impunerea celor mai bune cărţi de studiu al limbii române în liceu; prevederea unei Şcoli Politehnice pe lîngă Universitate, a unor grădini botanice şi, nu în ultimul rînd, a unei catedre de limbă română; trimiterea de tineri bursieri (între care G. Panu şi Spiru Haret) la studii universitare în Germania şi în Franţa; preocupări practice pentru conservarea patrimonului naţional de cultură şi artă (de la port popular şi icoane pictate din biserici pînă la antichităţi şi datini); studiul obligatoriu al muzicii vocale în şcolile normale pentru învăţători.[12] Nemaivorbind de „arhiva Hurmuzachi" şi de sprijinul pe care l-a dat ca ministru la editarea în 1876 a primului volum (în fapt al VII-lea în seria

cronologică) de *Documente privitoare la istoria românilor, culese de Eudoxiu Hurmuzachi.*

În epocă, Maiorescu a avut două intervenţii cu caracter politic care au declanşat acerbe şi contradictorii discuţii. În cadrul furtunoaselor dezbateri parlamentare din 1878, referitoare la obligaţia de a modifica articolul 7 din Constituţie, obligaţie impusă de Congresul Păcii de la Berlin, senatorul Titu Maiorescu s-a pronunţat împotriva naturalizării evreilor „aşa cum se cerea de cei interesaţi" şi a criticat imixtiunea Marilor Puteri în treburile interne ale statului român. Atitudinea de atunci l-a indicat ca pe tălmăcitorul sentimentului public al momentului, realitate care totuşi nu i-a împiedicat pe adversarii politici să-l prezinte pe Maiorescu ca pe un învederat cosmopolit.[13]

După 1877-1878, cînd s-a constatat - a cîta oară! - preţul scump şi dureros al alianţei cu pravoslavnica Rusie vecină, Titu Maiorescu s-a decis să pună în discuţie o nouă orientare a politicii externe româneşti - anume spre Puterile Centrale (Germania, Austro-Ungaria). Independenţa absolută de stat fusese proclamată şi consfinţită ca atare pe cîmpiile de luptă din Bulgaria şi la Areopagul Păcii de la Berlin. Fiinţarea în linişte şi siguranţă a României care se pregătea să devină Regat necesita o revizuire a relaţiilor internaţionale ale ţării noastre. În ianuarie 1881, Maiorescu a publicat faimosul articol din *Deutsche Revue*, în care şi-a argumentat convingător propunerile de îndrumare a politicii externe a statului român spre alianţa cu Germania şi Austro-Ungaria. Sigur, la acea dată milioane de fraţi români îndurau încă asuprirea naţională în monarhia bicefală. Ideea lansată de Maiorescu nu putea să fie populară, ba dimpotrivă.

În 1881 liberalii şi, mai cu seamă, ziarul *Românul* l-au atacat furibund pe fiul lui Ioan Maiorescu - tribunul paşoptist ce întrevăzuse cîndva un dualism austro-român acolo unde împrejurări şi oameni au instituit totuşi dualismul austro-ungar. Ironie a istoriei, tratatul secret dintre România şi Puterile Centrale s-a încheiat în 1883, sub guvernul liberal condus de Ion C. Brătianu, iar politica externă a României a pivotat destul de mult în jurul acelui tratat secret — dar faptele acestea n-au împiedicat pe adversarii politici să-l denunţe pe Maiorescu ca pe un „factor de germanizare a poporului român"[14].

De altfel nici în domeniul politicii, Maiorescu n-a fost scutit de calomniere, pînă la darea în judecată. După un proces la Şcoala Centrală din Iaşi ce-i contestase „conduita morală", după un alt proces în care i se contestase surzenia urechii stîngi şi de aci „preconizatele măsuri disciplinare"[15], după un al treilea proces în care i se contestase calitatea de român, se adăuga în 1876 procesul politic prin care majoritatea parlamentară liberală îi „contesta onoarea ca ministru"[16], ajungînd în situaţia de a fi trimis în justiţie dimpreună cu întregul guvern conservator condus de Lascăr Catargiu. Aberanta iniţiativă parlamentară n-a avut practic nici o finalitate, însă efectul psihologic şi demagogic s-a produs şi a creat pre-

cedentul periculos: conservatorii veniţi la putere după o incomodă opoziţie au căzut înşişi în păcatul dării în judecată - tot din iniţiativă parlamentară - a guvernării liberale de 12 ani. Şi în acest caz eroarea n-a fost dusă pînă la capăt, impunîndu-se cugetarea lui P.P. Carp: „Greşelile politice se îndreaptă, nu se răzbună."

În anul 1900, T. Maiorescu a deţinut resortul justiţiei în guvernul condus de P. P. Carp. Pentru a curma unele înrîuriri păgubitoare prestigiului magistraturii, Titu Maiorescu a propus ca foştii miniştri de justiţie să nu mai poată profesa avocatura timp de cinci ani. Proiectul său de lege n-a fost validat de parlament, dar Maiorescu - îndată după căderea guvernului Carp - a cerut să fie şters de pe tabloul avocaţilor!

Pentru conservatorii de toate nuanţele a urmat, după februarie 1901, o lungă viaţă politică desfăşurată în opoziţie. Crîmpeie ale acelei activităţi, în centrul căreia se afla Titu Maiorescu, a descris Nicolae Filipescu într-un remarcabil articol intitulat „Dl Titu Maiorescu în politică": „Lungă opoziţie, în care dl Maiorescu exercită asupra vieţii noastre politice o înrîurire pe care mai ales prietenii lui o pot preţui. Cîte hotărîri nu s-au luat, sub îndemnul minţii sale, atît de mult echilibrate, în casa din str. Mercur! [...] E o întreagă parte din înrîurirea dlui Maiorescu asupra evenimentelor care va rămîne tăinuită obştei, căci n-a exercitat-o decît în intimitate. Numai noi, prietenii, o putem preţui şi de aceea sîntem stăpîniţi de un neţărmurit regret că această înrîurire nu şi-a exercitat-o pe o scenă mai largă."[17]

În finalul „schiţei" sale, N. Filipescu caracterizează inspirat „cazul Maiorescu" în cultură şi în politică: „Împrejurările (ca să nu zicem altfel) n-au ajutat pe dl Maiorescu. Sînt oameni care sînt fiii operelor lor, dar pe care situaţiile îi măresc. Viaţa noastră publică n-a creat dlui Maiorescu asemenea situaţii şi el n-a fost, totdeauna, decît fiul operei sale.

Îndrumarea lui culturală n-a pornit de la Maiorescu, ministrul şcolilor; ea reşede mai mult în *Criticele* sale şi în cele patruzeci şi patru de volume ale *Convorbirilor literare*. Directiva în politica din afară n-a dat-o dl Maiorescu din cabinetul ministerului de externe, ci din biblioteca sa, scriind articolul din *Deutsche Revue*. Îndrumările sale asupra politicii generale nu le-a dat în sfaturile cîrmuirii, ci, prin poveţele sale, în intimitatea convorbirilor cu prietenii.

Preţuind pe dl Maiorescu după numărul anilor de minister, poţi judeca sistemul nostru de guvernămînt. Maiorescu cel oficial e minuscul alături de celălalt Maiorescu. Contrastul acesta e plin de învăţăminte."[18]

Este adevărat că cele de mai sus fuseseră scrise de Filipescu în anul 1910. Între timp, Maiorescu reintrase în parlament (1907), iar nu peste mulţi ani avea să-şi exercite calităţile de om de stat, ca ministru al afacerilor externe (1910-1912), ca şef de guvern (1912-1913), ba chiar şi de respectat arbitru la Conferinţa Păcii de la Bucureşti (iulie-august 1913), cînd, ca urmare a iscusitelor acţiuni diplomatice şi militare din timpul Războaielor Balcanice (1912-1913), România ieşise întregită în teritoriul

său istoric şi cu prestigiul internaţional întărit considerabil în preajma izbucnirii Primului Război Mondial.

Din păcate, tot cam în acea perioadă s-a produs ruptura prieteniei politice dintre Maiorescu şi Carp. Încă din 1901, după „autocăderea" guvernului P. P. Carp, mai vechile semne de emancipare a lui Maiorescu de sub autoritatea politică a lui Carp s-au accentuat. Nu intrăm în amănunte, însă reţinem ca simptomatică însemnarea lui Titu Maiorescu din 16 martie 1901: „De 20 de ani m-am lăsat cu întreagă convingere şi fără cîrtire à la remorque de Carp, am căzut la 1891 cu legea instrucţiei cu *dragă inimă*, aducînd cu mulţumire sacrificiul unei asemenea căderi, am venit acum la justiţie şi pentru grele şapte luni am renunţat la avocatură (după cum mai înainte, la 1871, sub generalul Tell, am pierdut profesura pe 13 ani!). Acum destul sacrificiile sufleteşti! Zică Carp ce va voi, de acum înainte zic *eu* ce vreau."[19]

„De acum înainte" — încet dar sigur — marea prietenie de decenii Carp-Maiorescu s-a erodat continuu...

Desigur, Titu Maiorescu a deţinut portofoliul Externelor în ultimul guvern Carp (decembrie 1910-martie 1912), dar după ce ministrul de interne Al. Marghiloman a pierdut recursul la Casaţie în „afacerea tramvaielor", şi după ce P. P. Carp a refuzat să retracteze anatema cu „fierul roşu" aruncată în obrazul liberalilor lui Ion I. C. Brătianu, guvernul Carp a trebuit să se retragă de la putere (pentru a doua oară în chip prematur, fiindcă nu-şi încheiase constituţionala legistatură). Despărţirea în duşmănie dintre cei doi corifei junimişti a devenit totală şi ireversibilă îndată după formarea celui de-al doilea guvern Titu Maiorescu (octombrie 1912), de colaborare cu Take Ionescu şi echipa sa conservator-democrată. Jignit peste măsură de „trădarea" lui Maiorescu, orgoliosul, ireductibilul P. P. Carp s-a retras în viaţa privată, splendida izolare în care era tot atît de temut...

Titu Maiorescu a acceptat, într-un context internaţional complex, să prezideze guvernul de concentrare cu conservatorii-democraţi ai lui Take Ionescu. În toiul Războaielor Balcanice, înţeleptul premier Maiorescu a ştiut să aştepte cu răbdare „trenul" României, după care a părăsit în plină apoteoză conducerea guvernului şi apoi a Partidului Conservator (al cărui şef devenise între timp), aureolat de recunoştinţa parcimoniosului rege Carol I care l-a gratulat, cu ocazia depunerii mandatului guvernului, cu măgulitoarele cuvinte: „Ai fost nu ministru, ci prietenul meu!"

Amurg confuz

La declanşarea războiului din 1914 Titu Maiorescu se afla în străinătate. Dată fiind orientarea sa generală de politică externă, este de presupus că Maiorescu s-ar fi alăturat, în Consiliul de Coroană de la Sinaia (21

iulie 1914), masivului grup al celor care au susţinut şi au impus declararea neutralităţii României vizavi de abia izbucnita conflagraţie.

În perioada neutralităţii, în Partidul Conservator a început o aprigă criză „la vîrf", avînd drept cauză alternativele intervenţiei sau neintervenţiei României de partea unora sau altora dintre beligeranţi. Maiorescu a rămas consecvent pe poziţii neutraliste, sprijinind candidatura lui Al. Marghiloman la şefia Partidului Conservator înjumătăţit prin proclamarea lui Nicolae Filipescu şef al Partidului Conservator declarat intervenţionist antantist.

La Consiliul de Coroană de la Cotroceni (14 august 1916), convocat pentru a se comunica decizia factorilor conducători de stat şi guvernamentali de a intra în acţiunea pentru întregirea României şi a cere sprijinul tuturor forţelor politice în acest sens, Titu Maiorescu s-a declarat tot pentru expectativă (amendată cu acele cunoscute predispoziţii către Puterile Centrale).

Oricum, Maiorescu s-a distanţat îndestul de rusofobul P.P. Carp, care a cerut în ambele Consilii de Coroană intrarea imediată a României în război alături de Germania. Acea nepotrivire de atitudine se va accentua în anii ocupaţiei inamice, ambii lideri conservatori rămînînd în Bucureşti.

Fiica sa, Livia, îi scrisese încă în noiembrie 1916 din Petersburg, invitîndu-l acolo, de unde să plece apoi împreună pentru a se stabili în Suedia pe toată durata războiului. Însă hotărîrea lui Maiorescu era deja luată: „Eu nu părăsesc ţara, nici capitala (şi astăzi bombardată) la primejdie."[20]

Îndată după căderea capitalei (decembrie 1916), asupra lui Titu Maiorescu au început să se facă din partea nemţilor unele tatonări pentru colaborare; Germania propunea României ca - în schimbul ieşirii din război, încheierii păcii separate şi păstrării neutralităţii — să-i garanteze integritatea teritorială de dinainte de intrarea în război (cu o mică rectificare la frontiera dobrogeană) şi să păstreze relaţii diplomatice cu şeful statului, regele Ferdinand I. Maiorescu era solicitat să încunoştinţeze suveranul României de propunerile germane. Răspunsul lui Maiorescu: „Aceasta nu o voi face în nici un caz aşa. Eu nu sînt şi nu vreau să fiu agentul unui stat străin în România. Şi de o rectificare a graniţei în favoarea Bulgariei nu poate fi vorba."[21]

Decis să nu coopereze în nici un fel cu ocupantul, Maiorescu nota în *Jurnal* la finele lui noiembrie 1916: „Mă voi duce mîine la Marghiloman ca să convenim cu toţii de o deplină rezervă faţă de ocupaţia germană."[22] Atotputernicul mareşal Mackensen, comandantul suprem al trupelor de ocupaţie din România, ar fi dorit ca P.P. Carp, Maiorescu şi Marghiloman să iniţieze în Bucureşti o manifestaţie în favoarea încheierii de către România a păcii separate cu Puterile Centrale, spre a impresiona pe regele Ferdinand aflat în refugiul moldav. Carp a refuzat propunerea, calificînd-o

drept „o prostie"; totodată a declarat ritos lui Marghiloman: „Cu Maiorescu niciodată... Cît voi mai trăi, cu Maiorescu n-o să mai am vreo conversaţie politică."[23] Relativ la dorinţa lui Mackensen, Maiorescu insera în *Jurnal*, după o conversaţie cu Marghiloman, că ei doi găseau „o pace folositoare României în condiţii acceptabile pentru ea, dar că orice demers al nostru în acest sens presupune înţelegerea noastră cu regele Ferdinand şi aprobarea acestuia; că, prin urmare, să ne indice Mackensen mijlocul de a comunica cu regele"[24].

Contrar lui P.P. Carp — furibund anti-Ferdinand I — Titu Maiorescu afirma în acele ceasuri de restriştе: „Eu şi Marghiloman am fost şi rămînem dinastici, găsind neiertat ca în împrejurările de astăzi să fie încurcată ţara şi într-o chestiune de schimbare a dinastiei."[25] Cu altă ocazie, Maiorescu consemna: „Chestiunea dinastiei să nu fie atinsă, nici legalitatea noastră constituţională, pînă cînd pacea finală nu va hotărî situaţia."[26]

În decembrie 1916 un emisar german l-a invitat pe Maiorescu la o convorbire cu mareşalul Mackensen. Replica lui Maiorescu se află înscrisă în *Jurnalul* său: „I-am răspuns că eu şed în str. Lustrului 7 şi mareşalul n-are decît să depună o cartă de vizită la mine şi eu mă voi crede obligat să-i răspund vizita şi atunci putem vorbi.[...] Altfel nu primesc eu. Eu sînt supus credincios al regelui nostru Ferdinand, cîtă vreme este rege, şi nu pot merge la altă autoritate parcă ar fi ea stăpînă de drept a ţării. Mackensen trebuie să păzească cu mine regulile sociale, nu autoritative.[...] El mă poate aresta, dar nu mă poate schimba în credinţa mea de cetăţean român."[27]

Tuturor celor care-l rugau să intervină la autorităţile de ocupaţie, Maiorescu le răspundea invariabil: „N-am nici în clin, nici în mînecă cu autorităţile germane din Bucureşti."[28] Chiar şi atunci cînd bulgarii au confiscat lăzi întregi cu importante documente slave de la Biblioteca Academiei Române, Titu Maiorescu, solicitat, n-a intervenit direct: „Refuz zicînd că eu n-am nici o relaţie şi nu vreau să am cu autorităţile germane din ţară, dar că împreună cu Mehedinţi voi căuta să îndemn pe Marghiloman, care ca prezident al Crucii Roşii are asemenea relaţii, să intervină, dacă crede oportun."[29]

Au fost şi alte tentative ale lui Mackensen de a folosi în interes german pe cei trei lideri conservatori rămaşi în Bucureşti: Carp, Maiorescu, Marghiloman. S-a încercat, prin intermediul directorului Teatrului Naţional, I. C. Filitti, punerea în contact a mareşalului german cu cei trei oameni politici români în pauza spectacolului-premieră cu piesa *Ifigenia*. Însă Maiorescu tot nu şi-a dat consimţămîntul: „Am fost mulţumit împreună cu Filitti să constatăm că bronşita mea de-abia trecută m-a împiedicat şi mă mai împiedică să ies din casă cîtă vreme va ţine această extraordinară zăpadă şi umezeală. Astfel refuzul meu de a asista la această serbare teatrală instituită de germani are un adevărat motiv, nu numai un pretext."[30]

La 15 februarie 1917 (a 77-a aniversare a nașterii sale), Titu Maiorescu a încheiat redactarea unui studiu (pînă azi inedit, în întregul său), privind *România și politica de neutralitate în conflictul european din 1914–1917*. Vom transcrie din el două pasaje[31] care vin să întregească concepția sa politică manifestă în ultimii ani, în ultimele luni ale vieții. Mai întîi o mărturisire extrem de edificatoare: „În această parte ocupată de armata germană, noi, Partidul Conservator sub conducerea dlui Marghiloman, cu toată convingerea noastră despre necesitatea permanentă a reînnoirii și întăririi bunelor relații economice și politice cu Puterile Centrale, ne păstrăm rezerva față de armata și administrația străină și ne abținem de la orice manifestare politică pînă la încheierea păcii. Căci pînă la o schimbare eventuală, care în orice caz va trebui să se petreacă pe cale reglementară, fie prin parlamentul nostru constituant revenit la București, fie prin propria renunțare a regelui Ferdinand, fie printr-o hotărîre a congresului european, România legală este actualul Rege, actualul Guvern și actualul Parlament, iar modificarea lor se cuvine să se facă după legile statului român sau după dreptul european la un congres."

În fine, *eroarea* și *confirmarea* din profețiile lui Maiorescu făcute în februarie 1917: „Oricum va fi însă, România va ieși micșorată din congresul european al păcii finale, micșorată nu numai materialicește, ci mai ales moralicește. Părăsirea neleală din partea dlui Brătianu-fiul a unei alianțe vechi de peste treizeci de ani înjghebată de Brătianu-tatăl, izbirea memoriei și tradiției regelui Carol din partea nepotului său Ferdinand, frazeologia cu «România Mare» și pretențiile teritoriale asupra Ungariei și Bucovinei, alături de o neînchipuită lipsă de pregătire diplomatică, etnică și militară, favoritismul de partid la ocuparea celor mai importante locuri în armată, alături de corupția în administrație și de îmbogățirea unor fruntași liberali: toate acestea împreună au sfîșiat deodată vălul, care acoperea metehnele țării, și au înfățișat România în cea mai tristă lumină, scoțîndu-i la iveală rămășițele decadenței fanariote și alungînd în umbră elementele de îndreptare.[...]

Nu e vorbă, pămîntul rămîne pămînt și binecuvîntata rodnicie a lanurilor românești va produce iar belșug de hrană, care să-i susțină locuitorii și să vină și altora în ajutor. Dar ce folosește pămîntul, dacă oamenii, care îl cultivă, nu sînt potriviți cu împrejurările.

Schimbarea sufletelor, primenirea cugetelor în noua generație, după groaznica experiență prin care a trecut: iată adevăratul element care va hotărî despre viitorul României. Conștiința publică trebuie revizuită, scepticismul, înaintea căruia cinste sau necinste, adevăr sau înșelăciune, capacitate sau mediocritate erau privite și primite cu aceeași indiferență, trebuie să dispară, judecata ageră și nepărtinitoare trebuie să se înființeze, și o dată cu înlăturarea frazeologiei, a necinstei și a neadevărului, să se deștepte și să se întărească regenerarea cugetelor în toate păturile poporului românesc.

Dacă se va întîmpla aşa, atunci nepilduita suferinţă nu va fi pătruns în zadar inimile românilor, amarul învăţămînt ne va putea fi de folos, şi se va adeveri şi pentru noi vechea vorbă venită de la ţărmurile cele mai îndepărtate ale Asiei: «Lasă anii să treacă peste o nefericire şi se va schimba în binefacere».“

Titu Maiorescu a încetat din viaţă duminică 18 iunie 1917. La ceremonia înmormîntării de la cimitirul „Bellu“ s-a înregistrat o singură absenţă de marcă, cea a lui P.P. Carp care, invitat, refuzase cinic prin butada: „De ce-aş face lui Maiorescu o politeţe pe care el nu poate să mi-o dea înapoi.“[32]

În plan istoric, au urmat gloria bătăliilor de la Mărăşti-Mărăşeşti-Oituz, umbrită de accidentul în istorie numit revoluţia rusă care a atras după sine silnica pace a învinsului, apoi resurecţia fronturilor Antantei pe al cărei fundal treptele Unirii în desfăşurare au culminat în România întregită la anul de graţie 1918.

În perspectiva istoriei nepărtinitoare, judecata contemporanilor şi judecata posterităţii capătă conotaţii aparte. La moartea mentorului „Junimii“, două severe ferpare au fost semnate de Nicolae Iorga şi de Octavian Goga. Dure şi neiertătoare necrologurile băjeniţilor din Moldova. Animozităţile dintre Maiorescu şi Iorga erau vechi şi multe. La ceas funebru, recunoscutul panegirist n-a ratat ocazia: „...De cincizeci de ani şi mai bine numele lui T. Maiorescu a fost amestecat în viaţa întreagă a ţării.[...]

Cald şi frig nu i-a fost nimănui alături de dînsul. A trecut printre oameni, întrebuinţîndu-i, de multe ori, dispreţuindu-i în taină totdeauna. El însuşi trebuie să-şi fi fost indiferent sieşi.[...]

A murit în haosul celor mai desfrînate pasiuni. Ce credea el, oaspetele pînă în ultimul moment al Germaniei care-l crease aproape? Unii ziceau că voia conducerea pentru a da alt război sau, mai ales, pentru a-l împiedica pe acesta. Se poate. Dar înainte de toate el căuta, după triumful său [Tratatul de pace de la Bucureşti, 10 august 1913], fondul pentru o moarte care să nu aibă agonie.

Şi rămînînd în Bucureşti, dar fără un amestec vizibil în tot ce s-a petrecut acolo, trebuie să spun că a reuşit.

Şi-a salvat opera, singura şi marea operă: iluzia superbă ce voia să dea despre sine însuşi.“[33] Să observăm cum, dincolo de netăgăduite adevăruri, oarba patimă omenească îşi făcea jocul chiar şi acolo unde ar fi trebuit să opereze dictonul *De mortuis nil nisi bene*.

Octavian Goga şi-a intitulat articolul „Maiorescu - un Petroniu care n-a ştiut să moară“: „A murit un om care o viaţă întreagă s-a năzurit să trăiască frumos, pe care însă în zilele din urmă gestul petronian l-a părăsit şi n-a izbutit să moară la fel.

Titu Maiorescu a fost multă vreme pentru cultura noastră un *arbiter elegantiarum*. Patru decenii ilustrul profesor a îndrumat de la catedră ge-

neraţii de intelectuali, a scris studii critice, a înlăturat greşuri şi-a căutat să modeleze după formule occidentale literatura românească. A lucrat cu mult cumpăt, a lovit cu răceală şi cu mîndrie, a săvîrşit o operă de selecţie. Fără a fi fost un temperament de apostol, un mare risipitor de idei, acest estet chibzuit şi echilibrat în mijlocul frămîntărilor intelectuale ale unui popor tînăr a consacrat valorile şi a făcut ierarhia lor. Din cei dintîi ani ai «Junimii» şi pînă bine de curînd în Bucureşti, în interiorul armonic din strada Mercur, Maiorescu şi-a menţinut rolul de majordom suprem al mişcării noastre literare. El n-a fost braţul viguros care să poarte un steag, n-a fost un chinuit zbuciumat de frigurile creaţiei, n-a fructificat gîndirea neamului, a ordonat-o însă, mulţumindu-se cu firea lui de patrician să-şi spună verdictul măsurat pentru a se putea introduce într-o cultură începătoare principiul ordinii şi al autorităţii. Istoria noastră literară va vorbi totdeauna de rostul acestui distins cenzor, amintindu-i cu elogii meritele necontestate."

Şi acum blamul dat în stil pur gogian: „Din nenorocire însă pentru noi şi pentru el, sufletul glacial al lui Titu Maiorescu din primele zile şi pînă astăzi a suferit de-un defect organic. I-au lipsit acele rădăcini adînci în pămîntul lui, singurele din care poate radia fluidul misterios ce duce pe om la poarta eternităţii. De aceea nu i s-au destăinuit aproape niciodată marile mistere ale acestui popor. N-a coborît la el, suferinţele lui reale nu l-au preocupat. Într-o vreme cînd creierul lui Eminescu, ca un vulcan, clocotea de toate problemele unei simţiri româneşti de la Nistru pîn' la Tisa, criticul *Convorbirilor literare* a uitat repede căsuţa albă a părintelui său din Ardeal [...]

Fostul ministru-preşedinte al României de ieri n-a conceput niciodată o politică de expansiune naţională, iar în rolul lui de sfetnic al Coroanei a acceptat drept dogme orientările care i s-au părut mai comode. Îi lipsea pentru înnoire cunoaşterea adevărată a poporului său şi-i lipsea credinţa în puterile noastre.[...]

Din primele zile cînd armata noastră a frînt graniţele spre pămîntul originii lui uitate, Maiorescu şi-a impus o rezervă jignitoare şi nepotrivită cu cele mai emoţionante clipe ale istoriei noastre.[...]

Maiorescu, logicianul în ale cărui combinaţii raţionale n-a intrat niciodată elementul de mister, n-a avut această presimţire şi astfel Petroniul nostru n-a ştiut să moară frumos."[34]

Curioasă întoarcere a gestului din partea ardeleanului Octavian Goga, a cărui operă poetică fusese atît de preţuită de exigentul critic Maiorescu - chiar cu preţul „zdruncinării credinţelor" sale. Dar acestea sînt riscurile (asumate sau nu) la care se expun oamenii politici...

Mărturisim că, astăzi, noi sîntem înclinaţi să privim „amurgul confuz al omului politic Maiorescu" cu înţelegere melancolică. Şi ne apropiem mai degrabă emoţionanta încercare a septuagenarului Titu Maiorescu de

a se stabili pe iarna 1916/1917 într-un sat din județul Putna („luînd chiar informații asupra altitudinii locului"), precum ne încălzesc mai mult cuvintele de rămas-bun caligrafiate de școlarul Titu Maiorescu în 1851, pentru colegii săi sibieni: „La revedere în România unită!" În rest, *errare humanum est!*

Scriitor de istorie politică

Totul a pornit o dată cu materializarea gîndului tipăririi discursurilor parlamentare. Era la sfîrșitul anului 1895. Partidul Conservator — pînă atunci la guvern — intrase în opoziție, prilejuind un *respiro* binevenit lui Titu Maiorescu. În obișnuita călătorie din vacanța de iarnă a luat cu sine textele discursurilor stabilite pentru primul volum. Le-a pregătit pentru tipar, concomitent extrăgîndu-și o seamă de idei necesare redactării „Privirilor asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I" - cum avea să-și intituleze el studiile introductive la fiecare din cele cinci volume publicate de *Discursuri parlamentare*.

În primăvara lui 1896 și-a împrospătat memoria și și-a îmbogățit informațiile, parcurgînd colecțiile cîtorva mari cotidiane, cum și stenogramele ședințelor parlamentare tipărite în *Monitorul oficial*. Vacanța de Paști și-a petrecut-o tot în străinătate, timp în care a redactat mare parte din cele două capitole introductive ale primului volum din *Discursuri parlamentare*. Pînă în luna mai 1896 a încheiat redactarea, inclusiv rezolvarea timidelor observații făcute de cei cîțiva amici politici din anturajul său strict, cărora le făcuse onoarea citirii acelor pagini de istorie politică, în premieră absolută. În cele din urmă manuscrisul a fost încredințat spre publicare Editurii Librăriei Socec din București.

Între timp însă — prevăzător cu opinia publică și în semn de reclamă deghizată — Maiorescu a accceptat ca cele două capitole introductive la volumul I de *Discursuri parlamentare* să apară mai întîi în revista *Convorbiri literare*. Așa se face că în nr. 1 din ianuarie 1897 a apărut introducerea istorico-politică respectivă, structurată în două părți (capitole): I. „O scurtă privire asupra situației politice a României de la 11 februarie 1866 pînă la 11 martie 1871"; II. „Sub ministerul Lascăr Catargiu, 11 martie 1871-3 aprilie 1876". Ineditele capitole de istorie politică erau însoțite de *Nota redacției*: „Zilele acestea va apărea în Editura dlui I.V. Socec primul volum al *Discursurilor parlamentare* ținute de dl Maiorescu de la 1871 încoace. Publicarea dlui Maiorescu este precedată de o expunere a situației României la începutul domniei actuale și este întregită cu multe note explicative.

Dacă ne grăbim a împărtăși cititorilor noștri paginile cu care începe noua lucrare a dlui Maiorescu, o facem din cauza deosebitului lor interes istoric și fără privire la politica zilei, care este principial exclusă din cadrul revistei noastre."

Volumul a apărut, într-adevăr, în februarie 1897. Cu o singură modificare față de textul publicat în *Convorbiri literare*; anume, ambele capitole (inclusiv „precuvîntarea") au fost publicate în revistă sub titlul generic (și repetat) *De la abdicarea lui Cuza*, titlu care a dispărut cu totul în volumul I al *Dicursurilor parlamentare*. Motivul este lesne de priceput, de vreme ce Maiorescu era obișnuit să prezinte domnitorului Carol scrierile sale (cu dedicațiile de rigoare).

Satisfăcut de noua izbîndă în planul creației, Titu Maiorescu conchidea la finele anului 1896: „Mai am în anul acesta deosebita mulțumire de a publica volumul I al discursurilor parlamentare cu notele istorico-politice, care îmi devin sub mînă din ce în ce mai importante. Pe lîngă satisfacerea trebuinței mele de lucru literar, mă face iarăși să răsar înaintea generației tinere, care după cele trei volume *Critice* mă credea istovit ca scriitor și exclusiv ocupat cu profesura și avocatura."[35]

Revista *Convorbiri literare*, în nr. 3-4/1897, anunța apariția volumului I de *Discursuri parlamentare*, precizînd că tomul era prevăzut cu „priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I" și conținea „treizeci și cinci de discursuri pe care distinsul parlamentar le-a rostit în intervalul de la 1871 pînă la 1876".

Motivația autorului acelui prim volum, neobișnuit ca manieră de redactare și editare, era limpede expusă în „Precuvîntare" (netitrată de fapt, dar evocată cu acest titlu în „Prefața" la volumul al IV-lea de *Discursuri parlamentare*): „Întrunind în publicarea de față discursurile parlamentare ținute în timpul de 25 de ani, de cînd am intrat în Cameră, și adăugîndu-le cîteva priviri asupra Istoriei noastre contemporane, nu pot justifica o asemenea lucrare decît prin interesul covîrșitor ce-l are dezvoltarea politică a României de la 1866 încoace."[36]

Cît pentru temeritatea de a scrie istoria politică a timpului său, Maiorescu aducea în sprijin un argument cumva credibil:

„De altminteri, dacă este greu a scrie o istorie contemporană fără părtinire, nu este totuși cu neputință; și în orice caz exactitatea faptelor se poate controla mai ușor cînd autorii lor sau martorii oculari sînt încă în viață."[37]

În nr. 5/1897 al revistei *Convorbiri literare*, Grigore Tăușan a semnat un „studiu sociologic" la *Discursurile parlamentare* maioresciene abia apărute. În această recenzie-prezentare spiritul critic lipsește cu desăvîrșire. Pînă și „slăvirea" lui Maiorescu se face cu anemice și comune fraze de complezență: „...Aceste discursuri formează o pagină istorică și un crîmpei din viața noastră politică și culturală. Luptele și atacurile purtate de autorul «discursurilor» sînt o măsură dreaptă a stării culturale de atunci — iar victoria ce a repurtat-o același autor întărește credința că adevărul poate fi adesea amorțit sau ascuns, niciodată mort."

Omul care era pe punctul de a se considera un eșuat în politică simțea că, de nu va reuși să facă istorie pe cît năzuise, ar putea măcar să scrie

istoria politică a timpului său. Deci a continuat cu o anume ritmicitate lucrul la pregătirea pentru tipar a volumului următor din *Discursurile parlamentare*. Astfel că, încă în ianuarie 1897, Maiorescu a încercat să „repete figura". Era tot în călătoria ocazionată de vacanţa sărbătorilor de iarnă, avînd cu sine cele trebuitoare pentru redactarea introducerii la „discursuri". *Jurnalul* său poartă această elocventă însemnare pentru ziua de 13/25 ianuarie 1897: „...lucrez în iatac la istorico-politice, sfîrşitul introducerii din vol. II şi sînt fericit cum lucrez şi că lucrez."[38]

Probabil că în lunile ianuarie-februarie 1897 n-a reuşit să definitiveze decît capitolul al III-lea („Căderea şi darea în judecată a ministerului Lascăr Catargiu la 1876") din acele „Priviri asupra dezvoltării politice a României", fiindcă numai acesta a apărut - în semn de testare a „pieţei", de sensibilizare a cititorilor - în revista *Convorbiri literare*, nr. 3-4 din martie-aprilie 1897. Şi de această dată, *Nota redacţiei* aducea precizări: „Studiile istorico-politice ale dlui Maiorescu, care s-au publicat în cele două din urmă numere ale revistei noastre, formează introducerea la volumul I al *Discursurilor parlamentare* apărute de curînd în Editura Socec.

Dăm în numărul de faţă continuarea acestor studii ca început al volumului al II-lea, care se pune acum sub presă şi va apărea în decursul verii."

Este posibil să se fi „pus sub presă", încă de atunci, doar textele discursurilor parlamentare afectate volumului al II-lea, fiindcă elaborarea capitolului al IV-lea din „Priviri asupra dezvoltării politice a României" nu era încă încheiată la acea dată. De altfel, pentru ziua de 10/22 august 1897, aflăm în *Jurnalul* lui Maiorescu următoarea notă: „Dimineţile tot corectez la introducerea istorică. Partea aceasta are numai 72 pag. în manuscript, dar m-au costat vreo 60 dimineţi de lucru a 3 ore. Dar şi cea mai adîncă mulţumire şi o mare emoţie concentrată, împărtăşită de Anicuţa. De-abia astăzi termin această revizuire."[39]

În orice caz, capitolul al IV-lea al introducerii istorico-politice, intitulat „Sub ministerul Brătianu. Războiul şi proclamarea Regatului, 24 iulie 1876-14 martie 1881", a apărut mai întîi în revista *Convorbiri literare*, nr. 10 din 1 octombrie 1897, dimpreună cu *Nota redacţiei*: „Peste cîteva zile va apărea volumul al II-lea din *Discursuri parlamentare* ale dlui Titu Maiorescu. Din studiul istorico-politic, care introduce acest volum, am publicat în revista noastră (martie-aprilie 1897) partea relativă la căderea şi darea în judecată a ministerului L. Catargiu. Ne grăbim să adaugăm în numărul de faţă continuarea."

Marcat de unele probleme de sănătate, Maiorescu nota la 12/24 octombrie 1897: „...mă aşteptam la o lovire de moarte şi mă gîndeam că nu-mi terminasem încă corectura volumului II din discursurile parlamentare."[40]

În cele din urmă volumul a apărut, în toamna lui 1897. Pe lîngă cele două capitole de introducere istorico-politică, însuma discursurile parla-

mentare de la nr. 36 (16 mai 1878) la nr. 53 (13 martie 1881). Pe coperta interioară a volumului este marcată perioada cuprinsă: 1876-1881. Aparenta neconcordanţă cu discursurile parlamentare (care încep din mai 1878) se explică prin faptul că în anii precedenţi Titu Maiorescu nu fusese ales în parlament, absenţă suplinită prin capitolul al II-lea din „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I".

La capătul unui efort susţinut - într-un singur an îi apăruseră două volume de *Discursuri parlamentare*, prefaţate de patru capitole de istorie politică - Titu Maiorescu avea toate motivele să se declare mulţumit, satisfacţie a muncii pe care şi-a consemnat-o în felul său atunci cînd a făcut bilanţul anului 1897: „Încep a mă desface de literatură şi a mă concentra în Istoria politică. "[41]

Revista *Convorbiri literare* anunţase, în numărul său din decembrie 1897, ieşirea de sub tipar a volumului al II-lea de *Discursuri parlamentare*; „asupra lui - se preciza la rubrica «Revista publicaţiilor» - vom face în curînd o dare de seamă". În februarie 1898 revista *Convorbiri literare* a publicat o ceva mai întinsă recenzie:„Asupra *Discursurilor parlamentare* ale dlui T. Maiorescu", semnată Gr. Tăuşan. Recenzentul recunoştea din capul locului că-i venea peste mînă să extragă „principiile generale şi normele directive" ale politicii lui Maiorescu din acel volum: „Greutatea provine din tonul pur politic şi ades personal al acestor discursuri - aceasta făcînd ca şi recenzia prezentă să fie şi ea politică."

Procedînd în consecinţă, Tăuşan se folosea de textele lui Maiorescu pentru a sublinia răspunderile Partidului Liberal (de guvernămînt) în Războiul Independenţei, la Congresul de Pace de la Berlin, în menţinerea sub acuzaţie a precedentului guvern (conservator) condus de Lascăr Catargiu. În loc să evidenţieze ideile majore din istoria politică propusă de Maiorescu - nici nu pomeneşte de introducerea istorico-politică - Gr. Tăuşan rămîne tot în sfera îngustă a adulării necondiţionate: „Citirea acestor discursuri produce în lector conştiinţa că autorul lor a urmărit mereu sinceritatea şi adevărul în politică; vorbele mari, declaraţiile pompoase, frazele răsunătoare ce emoţionează masele inculte au fost totdeauna punctele de miră ale atacurilor dlui Maiorescu."

Introducerea istorico-politică pentru volumul al III-lea din *Discursuri parlamentare* a redactat-o Maiorescu în a doua jumătate a anului 1898, cu ceva opinteli - după cum însuşi recunoştea.

În exclusivitate, revista *Convorbiri literare*, nr. 11 şi nr. 12 din 15 noiembrie şi 15 decembrie 1898, a tipărit următoarele capitole ale introducerii istorico-politice: V. „Sub ministerul Brătianu. De la proclamarea Regatului pînă la Tratatul de la Londra, 14 martie 1881-26 februarie 1883"; VI. „Revizuirea Constituţiei şi căderea ministerului Brătianu. De la 1883 pînă la 23 martie 1888". De data aceasta cei din redacţia revistei s-au mulţumit doar să ataşeze cuvîntul „Urmare" între paranteze rotunde

pentru capitolul al V-lea, iar celui de-al VI-lea o trimitere scurtă în josul paginii: „Din volumul al III-lea al publicării dlui Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, care va ieşi peste cîteva zile în Editura Socec".

La începutul lui martie 1899, cel de al III-lea volum de *Discursuri parlamentare* era deja în librării. El cuprinde, pe lîngă nelipsitele „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", discursurile parlamentare de la nr.54 (2 decembrie 1881) la nr. 77 (13 ianuarie 1887).

Gr. Tăuşan a semnat şi prezentarea-recenzie din revista *Convorbiri literare* (nr.12/1899), „Asupra *Discursurilor parlamentare* (vol. III) ale dlui Titu Maiorescu". Abia acum sesiza: „Şi acest volum, ca şi precedentele, e însoţit de o schiţă a istoriei contemporane, care are de scop să lămurească atmosfera politică a timpului în care discursurile parlamentare au fost pronunţate."

Cînd credeam că recenzentul era pe cale să dea extensie analizei introducerii istorico-politice, acesta dezamăgeşte, lunecînd din nou în partizanat politic: „Dacă stăruim de la început asupra acestui nimerit fel de publicare a «discursurilor» (cu note şi istoric) e că comparăm cu regret ce vedem în publicaţia dlui Maiorescu cu ce întîlnim în volumul de discursuri al dlui Take Ionescu. Deşi au multe calităţi aceste discursuri, dar îţi trebuie ades bunăvoinţă, şi de multe ori imaginaţie, pentru ca aceste calităţi şi cu ele aceste discursuri să le faci să trăiască. Citirea lor îţi dă impresia unui lucru - parcă *trezit*, şi totuşi volumul său cuprinde discursurile dintre anii 1886-1892, adică sînt relativ mai noi, decît ultimul volum al dlui Maiorescu, care sfîrşeşte chiar cu anul 1888."

După apariţia primelor trei volume din *Discursurile parlamentare* ale lui Titu Maiorescu, o cronică de analiză serioasă, la obiect, elegantă şi doctă, pe măsura Magistrului, a semnat eruditul profesor Anghel Demetriescu în revista *Literatură şi artă română*. Demetriescu se aflase şi el un timp prin preajma mentorului „Junimii", însă cultura lui solidă, simţul artistic şi talentul portretistic l-au ferit să cadă în idolatrii ieftine. Cronica lui este tot ce s-a spus mai exact şi mai frumos pînă la acea dată despre oratorul parlamentar şi despre scriitorul de istorie politică Titu Maiorescu. Spaţiul nu ne îngăduie să transcriem, spre exemplificare, decît două paragrafe din cronica amintită, cu referire expresă la ceea ce Maiorescu intitulase generic „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I":

„Aceste introduceri la volumele tipărite sînt, după părerea noastră, cele mai instructive, mai exacte şi mai frumoase pagini ce s-au scris asupra istoriei noastre contemporane. La aceasta au contribuit eminentele calităţi literare ale dlui Maiorescu nu mai puţin decît întinderea şi adîncimea cunoştinţelor sale, sănătatea minţii şi admirabila cumpănire a temperamentului său, practica sa parlamentară şi raporturile sale cu bărbaţii noştri publici de o valoare netăgăduită. [...]

În curs de aproape treizeci de ani, d-sa a vorbit istorie, a făcut istorie, a trăit istorie, şi în cele din urmă s-a hotărît a scrie istorie, cu o independenţă de judecată, cu o nepreocupare de amici sau adversari, ca şi cum ar fi scris istoria întemeierii Principatelor româneşti sau domnia lui Matei Basarab. Schimbările politice ce s-au petrecut în răstimpul ce d-sa şi-a ales ca obiect de studiu, adică evenimentele de la abdicarea silită a principelui Alexandru Cuza pînă la căderea lungului minister al lui Ion Brătianu, fluxul şi refluxul opiniei publice, secretele mecanismului ce pune în mişcare pe oamenii publici şi partidele politice, afaceri şi negocieri diplomatice - sînt subiecte pe care d-sa le-a studiat cu luare-aminte, asuprea cărora a cugetat şi a petrecut serate întregi discutînd cu amicii săi."[42]

Să menţionăm că lui Anghel Demetriescu îi aparţine şi cel mai complex, cel mai reuşit portret care s-a zugrăvit vreodată figurii de orator a lui Titu Maiorescu, în competiţie fiind, fireşte, remarcabili portretişti precum Barbu Delavrancea, Nicolae Filipescu, I. G. Duca, Constantin Argetoianu.

După cum se cunoaşte, din cearta conservatorilor şi din intransigenţa funciară fatală a lui P.P. Carp a ieşit demisia precipitată a guvernului Carp, în februarie 1901, şi intrarea conservatorilor junimişti într-o opoziţie „benevolă"[43], prelungită pe parcursul a nouă ani de zile. Ministrul justiţiei, T. Maiorescu, a resimţit cu acuitate acel mod *sui-generis* de cădere de la guvern. Deznădejdea lui Maiorescu a dus şi la pierderea ritmului tipăririi celorlalte volume de *Discursuri parlamentare*. El a căutat să-şi înghită amarul, încercînd să pregătească pentru tipar volumul al IV-lea al discursurilor. N-a avut însă starea necesară. A tot tărăgănat lucrul pînă în vara anului 1902. Era în nelipsita vacanţă petrecută în străinătate, cînd nota în *Jurnal*, la 24 iulie/ 6 august 1902: „Astăzi încep vol. 4 al *Discursurilor parlamentare*. I-am dictat Anicuţei [Ana Rosetti, a doua soţie a lui Titu Maiorescu] 5 pag. după-amiază; una scrisesem eu dimineaţa." La 26 iulie/8 august 1902 Maiorescu consemna din nou: „Şi ieri de la 5 3/4 la 7 1/4 am dictat Anicuţei mai departe la vol. 4, alte 6 pagini. Încep a avea încredere că voi publica şi vol. 4." Pentru ca la 24 august/ 6 septembrie 1902 să însemneze în *Jurnal* încheierea redactării introducerii istorico-politice, în prima formă: „Astăzi termin dictarea introducerii la vol. 4, tocmai o lună după ce am început-o. Au ieşit vreo 112 pagini 4° manuscript." A urmat, după vechiul stil de lucru maiorescian, „îndoita muncă a redactării definitive". În septembrie 1902 Maiorescu se arăta neobişnuit de optimist: „Acum ştiu că poate merge bine, cu lipsa noastră de pretenţii deosebite, şi ştiu [...] că mai pot scrie Istoria noastră contemporană, pînă la sfîrşitul secolului 19, dacă trăiesc încă vreo trei-patru ani."[44]

Şi totuşi, anume motive l-au făcut să întrerupă pentru un timp lucrul la volumul al IV-lea din *Discursuri parlamentare*. Un motiv este cert: elaborarea celebrului eseu polemic *Oratori, retori şi limbuţi*. Poate că

recitirea stenogramelor şedinţelor parlamentului şi a unor ziare ale vremii — pe cînd pregătea pentru tipar volumul al IV-lea al *Discursurilor parlamentare* — ori „reproduceri recente" ale unor Nicolae Ionescu sau Grădişteanu i-au deschis apetitul pentru elaborarea unui asemenea material. Oricum, antologica scriere polemică, publicată în trei numere de ziar, i-a luat ceva timp (pînă la jumătatea lui februarie 1903).

Părerea noastră este că principala cauză a încetinirii ritmului în editarea volumelor de *Discursuri parlamentare* a fost grija lui Maiorescu pentru o redactare cît mai obiectivă a capitolelor al VII-lea şi al VIII-lea din introducerea istorico-politică ce însuma anii 1888-1895, o perioadă prea apropiată în timp, prea fierbinte, ca să nu-l „omoare gîndul" pe autor că ar putea produce felurite şi nedorite neplăceri protagoniştilor istoriei sale politice, aflaţi în viaţă şi... la putere, în număr considerabil de mare. Însemnările din *Jurnal* confirmă supoziţia.

Laboratorul de lucru al lui Titu Maiorescu presupunea, îndeobşte, mai multe faze: scrierea sau dictarea, revizuirea, retranscrierea şi redactarea definitivă, scurtarea, „poleirea". Urmărind acest circuit, am sesizat că în lunile mai-iunie 1903 Maiorescu a trecut la o nouă revizuire a introducerii istorico-politice pentru volumul al IV-lea din *Discursuri parlamentare*. A simţit nevoia unui plus de consultare a periodicelor la Biblioteca Academiei Române. În *Jurnal* întîlnim această însemnare datînd din 24 august 1903: „Scriu la vol. 4 cu multe dureri de facere, de-abia am a 4-a parte, dar zoresc precît pot."[45]

Tragem concluzia că Maiorescu a fost nesatisfăcut de prima redactare a capitolelor al VII-lea şi al VIII-lea din „Priviri asupra dezvoltării politice a României", de vreme ce i-au mai trebuit alte şase luni bune pînă să le definitiveze în chip corespunzător. O remarcă a sa din 22 septembrie/4 octombrie 1903 este elocventă în acest sens: „Ieri am terminat capit. VIII din introducerea istorică, şi prin urmare tot vol. 4 e gata. Am şi început copierea capitolului. Refacerea lui a ţinut 19 zile."[46] În final, manuscrisul volumului al IV-lea a fost predat Editurii Socec (în noiembrie 1903), revenind scrupulosului autor travaliul corecturilor tipografice.

Conform tradiţiei instituite, revista *Convorbiri literare*, în numărul său din decembrie 1903, a tipărit în avanpremieră capitolul al VII-lea din introducerea istorico-politică, intitulat „Sub regim conservator. De la ministerul Theodor Rosetti-Carp pînă la formarea ministerului Lascăr Catargiu-Carp, 23 martie 1888 - 17 decembrie 1891".

Maiorescu a prevăzut volumul al IV-lea de *Discursuri parlamentare* cu o prefaţă, în care căuta să argumenteze convingător teza lui Lessing, potrivit căreia „cineva nu poate scrie bine decît istoria propriului său timp"[47].

„Prefaţa" şi capitolul al VII-lea au fost însoţite în revistă de ... *Nota redacţiei*: „În curînd va apărea în Editura Socec al IV-lea volum al pu-

blicării dlui Titu Maiorescu: *Discursuri parlamentare*. Grăbindu-ne a împărtăşi cititorilor noştri paginile cu care începe noul volum al dlui Maiorescu, precum am împărtăşit în anii precedenţi şi introducerile la celelalte volume, sîntem conduşi numai de interesul lor istoric, fără privire la politica zilei, care - precum se ştie - este exclusă din cadrul revistei noastre. În reproducere păstrăm ortografia autorului."

De reţinut că pentru prima oară, publicîndu-se în revista *Convorbiri literare* „Prefaţa" şi capitolul al VII-lea din introducerea istorico-politică, s-a dat următorul titlu generic: „Istoria politică a României. De la 23 martie 1888 pînă la 3 octombrie 1895".

Numărul din ianuarie 1904 al revistei *Convorbiri literare* se deschide (cum se întîmplase cu toate capitolele anterioare din introducerea istorico-politică) cu capitolul al VIII-lea: „Continuarea regimului conservator. Ministerul Lascăr Catargiu-Carp, 18 decembrie 1891 - 3 octombrie 1895" S-a dat acelaşi titlu generic - „Istoria politică a României. De la 23 martie 1888 pînă la 3 octombrie 1895" şi s-a făcut trimiterea (de legătură) la nr. 12/1894 al revistei.

Volumul a apărut ca atare la jumătatea lui ianuarie 1904. Este cel mai întins (664 de pagini) şi cuprinde - pe lîngă cele două capitole de introducere istorico-politică - discursurile parlamentare de la nr. 78 (2 aprilie 1888) la nr. 113 (3 decembrie 1894).

În ciuda precauţiilor, temerile lui Maiorescu s-au confirmat. Lucrurile s-au petrecut astfel: Titu Maiorescu a oferit spre publicare şi ziarului *Epoca*, al cărui proprietar era Nicolae Filipescu, cele două capitole introductive la volumul al IV-lea de *Discursuri parlamentare*. Introducerea respectivă a apărut - sub titlul general „Istoria noastră politică de la 1888 la 1895", de dl Titu Maiorescu - în ultimele numere din noiembrie şi întîiul număr din decembrie 1903 ale publicaţiei filipescane.

Primul care s-a simţit lezat şi s-a sesizat a fost generalul George Manu, fost premier al guvernului conservator-junimist din 1889-1891. Ziarul *Epoca* din 4 decembrie 1903 i-a publicat o „Scrisoare", care privea îndeosebi interpretările date de Maiorescu evenimentelor politice, comentarii ce nu alterau conţinutul, veridicitatea istorică. Generalul Manu socotea bine venită scrierea unor asemenea istorii contemporane, deşi nu excludea primejdia că ceea ce va ieşi „nu va fi o istorie contemporană tocmai obiectivă, ci o naraţiune inspirată din patimile şi simpatiile autorului". Era totuşi bine că se încerca scrierea istoriei contemporane, fiindcă puteau fi rectificate neadevărurile de către „martorii" aflaţi încă în viaţă; şi, la urma urmei - credea generalul - era bine ca cititorii să cunoască istoria contemporană din mai multe izvoare. El însuşi îşi numise scrisoarea din *Epoca* „schiţă istorică" (este drept, acea replică polemică se întindea pe o pagină şi jumătate din gazetă).

Cel mai afectat de „introducerea istorico-politică" a lui Maiorescu s-a arătat a fi Take Ionescu. A dat şi el publicităţii o „Scrisoare", însă prin intermediul ziarului *Conservatorul* din 9 decembrie 1903. Dintr-un început, maniera de abordare era tot polemică, însă de astă dată *de la egal la egal*: „Sub pretext de introducere la discursurile sale, dl Titu Maiorescu scrie istoria noastră contemporană. Şi, fireşte, ca unul ce luptă încă în politica zilei, potriveşte istoria în folosul intereselor actuale ale grupării politice din care face parte.

Ocupîndu-se de anii de la 1888 pînă la 1895, a venit şi rîndul meu în istoria dlui Maiorescu.

Aprecierile d-sale în privinţa mea îmi sînt cu desăvîrşire indiferente. Mi-au fost totdeauna indiferente, necum acum cînd orice posibilitate de conlucrare politică este exclusă dintre noi.

Nu pot însă să las să treacă aprecierile inexacte pe care dl Maiorescu le face în privinţa activităţii mele ministeriale de la 1891 pînă la 1895."

Rămînînd în perimetrul strict polemic, Take Ionescu se putea încă măsura cu Maiorescu. El amintea cum „junimiştii, după multe peregrinări, au revenit în politică la 1884, poposind în furgonul de bagaje al lui I. C. Brătianu (ca să înghită Partidul Liberal), apoi în cel al dlui D.A. Sturdza (ca să înghită Partidul Conservator)". De aci ar fi venit grija istoricului Titu Maiorescu de a menaja şi împăca pe D.A. Sturdza, prin mutarea către Take Ionescu a erorilor politice ale premierului liberal (cazul mitropolitului Ghenadie, chestiunea transilvană), din cauza cărora fusese trîntit în două rînduri de la guvern. Era de aşteptat - insinua Take Ionescu - ca în viitorul volum de *Discursuri parlamentare*, Maiorescu să atenueze şi mai mult greşelile şefului Partidului Liberal „dacă pînă atunci cartelul [liberal-junimist] va fi menţinut şi mai ales rodnic". Maiorescu exagerase deci asupra exigenţelor lui D.A. Sturdza şi de aici „împunsăturile" de care avusese parte Take Ionescu.

În fine, „după dezvăluirea scopului urmărit de dl Maiorescu", Take Ionescu - abandonînd vioiciunea polemică - a riscat să „răspundă limpede la învinuiri". A riscat şi a pierdut, fiindcă el s-a lansat cu candoare şi s-a pierdut în hăţişul explicaţiilor, disculpărilor, iar Maiorescu a punctat. Pe fond Take Ionescu va fi avînd dreptate, dar Maiorescu a învins prin formă şi impresie artistică.

Răspunsul lui Titu Maiorescu la cele două scrisori nu s-a lăsat prea mult aşteptat. S-a pregătit minuţios, după cum îi era caracteristic, şi a contraatacat cu abilitate, cu multă abilitate polemică. Chestiunile controversate fiind de natură pur apreciativă, nu şi de conţinut, sînt colaterale comentariului nostru şi în consecinţă nu le evidenţiem; interesaţii le pot consulta în paginile publicaţiilor citate. Acum ne interesează spiritul polemic, modul cum istoricul Titu Maiorescu a ştiut să-şi apere cauza.

Totul începea în cel mai autentic stil maiorescian. În „Răspuns la întîmpinările dlor general G. Manu şi Take Ionescu" (*Epoca*, 15-17 ia-

nuarie 1904), „strategul" Maiorescu şi-a luat mai întîi distanţa convenabilă *în apărare*: „Domnule director, în cîteva numere ale *Epocii* din noiembrie 1903 aţi binevoit să publicaţi istoria evenimentelor politice dintre anii 1888 şi 1895, care slujeşte de introducere la volumul IV al discursurilor mele parlamentare.

Vă sînt cu atît mai recunoscător pentru această publicare, făcută înainte de apariţia volumului în chestiune, cu cît, dacă în descrierea mea s-ar fi strecurat unele erori de fapte, ele ar fi provocat mai devreme o rectificare din partea celor interesaţi şi eu aş fi fost în situaţia de a menţiona rectificările la sfîrşitul volumului, restabilind astfel adevărul imediat.

Tipărirea cărţii a întîrziat pînă la 3 ianuarie şi volumul însuşi a apărut de-abia alaltăieri; dar de adăugat n-am avut să adaug nimic la sfîrşitul lui. Căci pînă la tipărirea ultimei pagini nu am văzut ca întîmpinări la cele expuse de mine decît o scrisoare a dlui general G. Manu, şi o scrisoare a dlui Take Ionescu; însă amîndouă aceste scrisori nu rectifică nici una din faptele relatate, ci se îndreaptă numai în contra aprecierilor mele asupra acelor fapte şi le opun alte aprecieri.

Aprecierile pot varia de la om la om, fără ca prin aceasta să se altereze exactitatea faptelor, şi dacă ele dau uneori loc la cele mai felurite articole de ziar, nu reclamă totuşi nici o rectificare a chiar textului istoric. În aceste limite mă cred dator să răspund prin *Epoca* dlor general G. Manu şi Take Ionescu."

Pe generalul Manu - dezlînat şi confuz în observaţii şi argumentaţii - l-a „executat" uşor încercatul polemist care era Titu Maiorescu. „Duelul" aşteptat l-a dat cu Take Ionescu. Preluînd iniţiativa ostilităţilor, Maiorescu începea cu vechea tactică a „comparaţiei" şi a „rezumării" adversarului: „Cu dl general Manu împărtăşeam cel puţin aceeaşi părere în privinţa folosului unei istorii contemporane prin înlesnirea eventualelor rectificări, şi afară de aceasta scrisoarea d-sale nu era lipsită de urbanitatea ce se cuvine în discuţiile de interes istoric. La dl Take Ionescu lucrurile se schimbă." Apoi, sintetizează cum îi convine începutul scrisorii lui Take Ionescu - „pentru ca să-l cunoască şi cititorii *Epocii*". După care „împunge" (cuvînt folosit de Take) cu floreta polemicii: „În numeroasele discuţii ce le-am avut cu repauzaţii Vasile Alexandrescu Urechia, Pantazi Ghica şi mulţi alţii, am întîlnit adeseori amabilităţi personale de felul celor reproduse mai sus [parafrazate de noi de pe prima parte a scrisorii lui Take Ionescu]. Deprinderea mea a fost de a le releva totdeauna şi de a nu le răspunde niciodată. Aşa voi urma şi acum. Să ne ocupăm de discuţia proprie."

Sentinţa fiind astfel pronunţată, restul - executarea ei - era o bagatelă pentru logicianul şi avocatul Maiorescu. El a demontat cu meşteşug tot eşafodajul adversarului sufocat de stereotipii patetice, şi-a adus în sprijin două scrisori-răspuns ale lui P.P. Carp către cei doi „ofensaţi", iar în

final a conchis triumfător: „Chestiunea ne pare acum pe deplin lămurită, şi astfel încheiem răspunsul la întîmpinările dlor general G. Manu şi Take Ionescu fără să fi fost obligaţi a introduce un apendice pentru vreo rectificare la cele scrise în volumul IV de *Discursuri parlamentare*."

Şi într-adevăr, Titu Maiorescu a avut ultimul cuvînt şi în aceste cazuri polemice, fiindcă nu s-a înregistrat nici o replică, nici un recurs...

În *Epoca* din 31 ianuarie 1904, apreciatul scriitor braşovean Ion Scurtu a recenzat laudativ cele patru volume de *Discursuri parlamentare* maioresciene, atestînd ca pe un merit deosebit faptul că discursurile fuseseră reproduse aidoma din stenogramele şedinţelor parlamentului (fără omisiuni sau stilizări ulterioare).

Capitolele introducerii istorico-politice erau socotite „conştiincioase şi obiective". În concluzie, „o ediţie critică excelentă care aminteşte o dată mai mult rolul literar al dlui Maiorescu în această epocă de renaştere a României, care nu s-a încheiat încă".

Depăşind condiţia unei cronici de ziar, Ion Scurtu a schiţat cu justeţe personalitatea lui Titu Maiorescu: „Pentru oamenii politici ai epocii de la 1866 încoace, dl Maiorescu trebuie socotit ca o individualitate din cele mai puternice şi ca unul din puţinii reformatori reali ai moravurilor noastre, fie politice, fie sociale, fie culturale, pe care s-a străduit din răsputeri a le *europeniza.*"

La 15 februarie 1910 Titu Maiorescu a fost sărbătorit pentru împlinirea vîrstei de 70 de ani. Între cei care au semnat articole aniversare în revista *Convorbiri literare* (nr. 2, februarie 1910), s-a numărat şi Ion S. Floru („solidul Floru"), cu al său articol intitulat „Dl T. Maiorescu — istoric al României contemporane". Floru este mai aplicat decît Tăuşan. El avea şi privilegiul de a se fi bucurat de oarecare atenţie din partea Magistrului, după cum lasă să se întrevadă în două-trei rînduri. După o digresiune preţios-savantă, Ion S. Floru plonja cu sfielnică pedanterie spre tema anunţată: „Se va admira în *introducerea* istorică la *Discursuri parlamentare* simplicitatea, sinceritatea, justa apreciere, chiar faţă de prietenii cei mai de aproape, însă au fost unice momentele în care dl Maiorescu a citit-o, la d-sa acasă, cîtorva amici şi elevi. [...]

Introducerea ne prezintă în liniamente generale istoria ţării în domnia de douăzeci şi nouă de ani a regelui nostru, de la 1866 la 1895, mai ales întrucît a fost determinată sau oglindită în activitatea Corpurilor Legiuitoare. Dar toate faptele şi toate dezvoltările se adună în jurul a două idei principale: una, înrădăcinarea dinastiei domnitoare («tranziţia României de la starea precară a unor Principate elective spre consolidarea unui Regat ereditar»); alta, organizarea administrativă şi reforma socială sau mai bine zis «o eră nouă a politicii externe şi interne»."

Notăm şi o opinie ceva mai degajată a lui Floru: „Este greu de scris cu obiectivitate istoria contemporană, căci sîntem prinşi prea mult în sen-

timentele, în interesele, în intuiţiile realităţii. Cînd judecăm caracterul cuiva poate să fim sub diferite influenţe, unele sub pragul conştiinţei, cum ar fi antipatia unui exterior fizic; iar cînd facem presupuneri, că ceva s-ar fi întîmplat, cît timp nu e sigur că s-a întîmplat, presupunerile noastre se simt ca tot atîtea înţepături personale dureroase. [...]

E şi mai mare greutatea pentru omul politic, cînd scrie istoria timpului său şi a ţării sale. Critica istorică foloseşte cu multă precauţie acest fel de lucrări, căci, de obicei, omul politic scrie spre a-şi motiva purtarea în anumite momente, sau spre a justifica atitudinea partidului său în trecut, ori spre a prepara o poziţie viitoare... sau, mai cu seamă, spre a se scoate pe sine în planul întîi." De prisos să redăm şi căznitele încercări ale învăţăcelului de a-şi situa Profesorul deasupra tuturor acestor presupuneri... uneori exacte.

Titu Maiorescu a fost, spuneam, mult timp marcat de autocăderea, în februarie 1901, a guvernului Carp - în care deţinuse portofoliul Justiţiei - şi „plantarea" într-o lungă opoziţie politică. Sigur, a avut destule preocupări între timp, însă pregătirea pentru tipar şi apariţia volumului al V-lea din *Discursuri parlamentare* au trenat de pe un an pe altul, pînă în 1914! În vacanţa de vară a anului 1905 şi-a purtat cu sine în străinătate textele discursurilor, spre a le face „toaleta redacţională". Curînd, la 9/22 septembrie 1905, Maiorescu era în măsură să noteze: „De alaltăieri, miercuri, am început să dictez Anicuţei cîte o oră pe zi, 6 1/2-7 1/2 seara, la textul istoric al volumului 5 şi cel din urmă din *Discursuri parlamentare*."[48] După zece zile avea deja „transcrise pe curat" 94 de pagini manuscrise. A urmat o întrerupere de un an de zile.

În septembrie 1906, deşi se afla bolnav, a izbutit să revină la masa de lucru. Fiindcă aşteptatul volum îi „stă pe suflet"[49], a încercat să redacteze cel puţin ceea ce dictase într-o primă formă în 1905. Dar n-a înregistrat cine ştie ce progres nici de această dată. Tocmai în vara lui 1907 găsim în *Jurnal* însemnări ceva mai optimiste: „Merge greu, de-abia reintru în felul stilului"; „Cu scrisul la vol.5 zilnic cîte ceva încet, dar regulat şi mai bine". Totuşi, Maiorescu nu se simţea în plenitudinea forţelor creatoare. În vacanţa de vară petrecută în străinătate a încercat din nou să lucreze la introducerea istorico-politică. Nu i-a ieşit mare lucru, după cum însuşi mărturisea: „Fireşte, sînt obosit, aştept cîteva zile de întremare pentru a relua vol. 5, unde l-am lăsat la Engelerg."[50]

Şi tot aşa, an după an, Maiorescu cînd relua, cînd abandona lucrul la „istoria politică". La fine de an 1909 se lamenta: „Vol. 5 al *Discursurilor parlamentare* ... îmi stă pe suflet." În iunie 1910 se constată o revenire: „Eu mă ocup de vol. 5 cu dureri de facere, dar mai ales cu îndoieli."[51] A intervenit o nouă pauză, mai mare, de patru ani!

Este adevărat că, pe atunci, Partidul Conservator şi junimiştii în mod special traversau o perioadă dificilă. Maiorescu însuşi a oscilat mult, în

acea epocă, în atitudinea sa faţă de „şeful" P.P. Carp. Ani la rînd a încredinţat *Jurnalului* gînduri ca acestea: „Eu am cea mai mare depresiune politică, convins de incapacitatea lui Carp de a duce gruparea noastră politică la vreun rezultat"[52]; „Situaţia politică mă apasă şi mă dezgustă, mai ales Carp, şi mă stăpînesc ca să nu o rup cu acest bun teoretic şi smintit şef vanitos şi rebarbativ, exclusiv personal"[53] (1906). Pentru ca după martie 1907 - cînd P.P. Carp a devenit şeful unic al Partidului Conservator reîntregit şi disciplinat - Titu Maiorescu să revină la sentimente mai bune, acordînd în continuare gir politic prietenului pînă ieri defăimat. Cei doi vor mai prinde, pentru ultima dată, chiar nişte vremuri bune - în timpul guvernului Carp din 1910-1912, cînd Maiorescu a condus Ministerul Afacerilor Externe - după care o amiciţie de crez şi faptă ce durase peste treizeci de ani s-a pierdut în neant.

Din 1912 Titu Maiorescu a devenit prim-ministru şi ministru al afacerilor externe. Criza oriental-balcanică l-a solicitat din plin, dar a meritat! Evident că în astfel de vremuri complexe, solemne, Maiorescu n-a avut nicicum răgazul necesar pentru a definitiva redactarea volumului al V-lea din *Discursuri parlamentare*. Era un timp cînd Titu Maiorescu făcea istorie, o istorie pe care n-a mai apucat s-o şi scrie.

Vor fi fost poate şi alte motive care au pricinuit volumului respectiv acea lungă gestaţie. Cu siguranţă că şi de data aceasta pe autor „îl omora gîndul" că va declanşa un veritabil scandal public, tipărind o istorie politică ale cărei personaje, în mare parte în viaţă şi... la putere, ieşeau îndeajuns de şifonate, dacă nu compromise de-a binelea. De aceea, Maiorescu a ezitat, lăsînd ca nemiloasa trecere a timpului să asigure o perspectivă ceva mai convenabilă.

Demisionat glorios de la preşedinţia Consiliului de Miniştri, la începutul anului 1914, Titu Maiorescu - deşi a trebuit să facă faţă unor crude încercări: încetarea din viaţă a celei de-a doua soţii, boala sa de cord - a reuşit, în sfîrşit, să încheie pregătirea pentru tipar a volumului al V-lea din *Discursuri parlamentare*. În ianuarie (vacanţă în străinătate) şi în februarie 1915 a efectuat revizuirea introducerii istorico-politice la acest volum. Ultima versiune (formă) a dictat-o secretarei sale, domnişoara Olga Neuman. În martie 1915 a încredinţat manuscrisul spre tipărire editurii bucureştene „Minerva".

Bunul obicei statornicit încă din 1897 cerea ca urmarea introducerii istorico-politice să apară mai întîi în paginile revistei *Convorbiri literare*. Aşa s-a şi întîmplat. În numărul din aprilie 1915 al revistei a apărut capitolul al IX-lea: „Sub noul regim liberal. Primul minister Sturdza şi ministerul Aurelian, 4 octombrie 1895-31 martie 1897", ca făcînd parte din „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I". Titlul generic în revistă era „Titu Maiorescu - Introducere istorică la discursurile parlamentare pentru timpul de la octombrie 1895 pînă la martie

1899", totul prevăzut cu invariabila *Nota redacției*: „Peste cîteva zile va apărea în Editura Institutului de Arte Grafice «Minerva» volumul al V-lea al *Discursurilor parlamentare* ale dlui Maiorescu, care cuprinde epoca 1895-1899. Acest volum începe cum au început și cele patru anterioare, cu două capitole de introducere istorică, pe care ne grăbim a le reproduce în revista noastră, în care s-au publicat și cele opt capitole precedente."

Nr. 5/1915 al revistei *Convorbiri literare* se deschide cu capitolul al X-lea - „Tot sub regimul liberal. Al doilea minister Sturdza, 31 martie 1897-30 martie 1899" - avînd același titlu generic precum capitolul al IX-lea, publicat în numărul anterior al revistei.

Volumul în discuție a apărut spre finele anului 1915. Cuprinde, pe lîngă introducerea istorico-politică, discursurile parlamentare de la nr. 114 (21 decembrie 1895) la nr. 125 (23 martie 1899).

Vremurile erau teribil de tulburate. Începuse războiul european. Lumea românească se afla într-o pronunțată stare de surescitare. Așa încît volumului al V-lea din *Discursuri parlamentare* nu i s-au mai făcut reclama și primirea cuvenite. Era de fapt ultimul volum care apărea în timpul vieții autorului, ultimul - din păcate - și pînă în ziua de astăzi ...

Deși agitata viață politică din anii neutralității României (1914 - 1916) nu-l lăsa indiferent, totuși Maiorescu a decis, în toamna anului 1915, să purceadă la redactarea introducerii istorico-politice pentru volumul al VI-lea de *Discursuri parlamentare*.

Evenimentele s-au precipitat însă. Neutralul Titu Maiorescu a rămas în minoritate la Consiliul de Coroană de la Cotroceni (14 august 1916). România a intrat în războiul întregirii. După ce batalioanele române au trecut Carpații, a urmat „toamna pătimirii noastre", cu ocuparea Munteniei, Olteniei și Dobrogei de către armatele inamice, cu retragerea armatei, parlamentului, regelui Ferdinand și guvernului Brătianu în Moldova, pentru a pregăti resurecția din vara anului 1917.

Titu Maiorescu a rămas, cum relevam, în București, dar credincios hotărîrii sale nestrămutate: împotriva dușmanilor țării eternă împotrivire! În singurătatea bătrîneții („Mă lupt cît pot în contra deprimării. Greu de prevăzut dacă și cum va scăpa țara"; „Sufletește, aștept cu răbdare pacea")[54], Titu Maiorescu a continuat să lucreze. Pe lîngă paginile de *Jurnal*, a elaborat studiul (în mare parte inedit) privind *România și politica de neutralitate în conflictul european din 1914-1917*, încheiat la 15 februarie 1917, ultima aniversare a zilei sale de naștere; împlinea 77 de ani.

De asemenea, după cum reiese din *Jurnal*, de prin luna martie 1917 a reluat (ducînd-o pînă la capăt) dictarea introducerii istorico-politice la volumul al VI-lea de *Discursuri parlamentare*, ajutat fiind de credincioasa și sîrguincioasa Olga Neuman. Pînă la urmă a reușit în tentativa de a scrie o istorie politică a României în perioada 1866-1900, chiar dacă n-a mai apucat să vadă tipărit și volumul al VI-lea din *Discursurile parla-*

mentare, pe care-l întocmise în toate cele: introducerea istorico-politică, discursurile politice adnotate şi numerotate, cuprinsul detaliat. Totul însă a rămas în manuscris.

Statornicul său discipol Simion Mehedinţi, directorul revistei *Convorbiri literare*, care veghease ca toate cele zece capitole din „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", ce prefaţaseră cele cinci volume de *Discursuri parlamentare* ale lui Maiorescu, să fie tipărite în premieră absolută în primele pagini ale revistei, va face acelaşi lucru şi în 1924 - publicînd în *Convorbiri literare* din ianuarie - februarie şi din martie ultimele două capitole din introducerea istorico-politică destinată să preceadă textele discursurilor parlamentare, fixate pentru volumul al VI-lea. Sub genericul „Introducere istorică la discursurile parlamentare", a apărut capitolul al XI-lea: „Primul minister G. Gr. Cantacuzino, 11 aprilie 1899-6 iulie 1900". La fel ca în urmă cu zece ani, şi acum în manşeta primei pagini a revistei figura *Nota redacţiei*: „Volumul al VI-lea şi ultimul al *Discursurilor parlamentare* ale lui T. Maiorescu, ce va apărea în curînd în Editura Librăriei Socec, va fi precedat, ca toate cele anterioare, de o introducere istorică, pe care o redăm aci."

În numărul din martie al *Convorbirilor literare*, sub acelaşi generic („Introducere istorică la discursurile parlamentare"), au apărut ultima parte a capitolului al XI-lea şi întreg capitolul al XII-lea: „Primul Minister P. P. Carp, 7 iulie 1900-13 februarie 1901".

În Arhiva Titu Maiorescu depozitată la Biblioteca Academiei Române există discursurile parlamentare ale lui Titu Maiorescu de la nr. 126 (16 iunie 1899) la nr. 131 (29 martie 1900), gata pregătite pentru a fi asamblate în volumul al VI-lea de *Discursuri parlamentare*. Le-am cercetat; poartă pe ele corecturile lui Maiorescu. Prin urmare originalul scriitor de istorie politică românească nu doar redactase partea din urmă a introducerii istorico-politice, el făcuse obişnuitele operaţiuni redacţionale şi pentru discursurile parlamentare ce trebuiau să compună volumul al VI-lea. Am încercat să depistăm restul discursurilor parlamentare (pînă în februarie 1901), însă n-am reuşit, cu toate investigaţiile făcute în varii direcţii.

Deocamdată pe noi ne interesează cele 12 capitole de „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", care au făcut obiectul unei cărţi aparte, tipărită de Simion Mehedinţi - unul dintre nominalizaţii din Testamentul lui Titu Maiorescu - în anul 1925, în Editura Librăriei Socec.

Dosarul unei cărţi

Simion Mehedinţi a continuat să fie director al revistei *Convorbiri literare* şi după războiul pentru întregirea României. Împlinindu-se, la 15 februarie 1920, optzeci de ani de la naşterea lui Titu Maiorescu, la Aca-

demia Română a avut loc o adunare solemnă, unde Simion Mehedinți a prezentat comunicarea *În amintirea lui Titu Maiorescu*, tipărită și în revista *Convorbiri literare* din februarie 1920. Multe informații repetă pe cele din autobiografia *Titu Maiorescu* (semnată „de ochii lumii" cu inițialele S. M., adică Simion Mehedinți), publicată în 1910. Sînt însă și date, fapte noi și interpretări ceva mai nuanțate. Bunăoară, aprecierea „Privirilor asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I" lasă să se întrevadă preocuparea de a le tipări sub forma unei cărți distincte: „«Introducerea la discursurile politice» a devenit o istorie contemporană de care nimeni n-a îndrăznit să se atingă pînă azi. Și cum istoria nu e altceva decît expunerea critică a vieții publice, criticul Maiorescu a devenit pe negîndite și istoricul cel mai crezut al epocii sale. [...] Astfel, cînd multe scrieri de erudiție vor rămîne învechite și uitate de urmași, după ce n-au fost citite nici măcar de contemporani, pe urma lui Maiorescu va rămîne un opuscul clasic în toată puterea cuvîntului. Portretele politice, desenate de el cu o sobrietate de maestru, vor sta veșnic sub ochii cititorilor."[55]

Deocamdată „opusculul clasic" era risipit în cele 12 capitole de „Priviri asupra dezvoltării politice a României", ce prefațau volumele *Discursurilor parlamentare*.

Tot în revista *Convorbiri literare* din februarie 1920, Simion Mehedinți a publicat (chiar în primele pagini) un „fragment dintr-un memoriu încheiat la 15 februarie 1917" de Titu Maiorescu și intitulat *România și politica de neutralitate în conflictul european din 1914–1917*. Contrar așteptărilor, de această dată nu s-a dat nici o „notă a redacției" cu referire la acel studiu al lui Maiorescu. Acest ultim capitol de istorie politică românească scris de Titu Maiorescu, impecabil ca informație inedită, exprimă de fapt și marchează amurgul unei generații căreia îi fusese hărăzit să contribuie în chip determinant la consolidarea și modernizarea statului național, la proclamarea Independenței și a Regatului. Marcată de propriile-i izbînzi epocale, dar mai cu seamă de vicisitudinile istoriei imediate, această generație de excepție nu și-a permis să îndrăznească mai mult decît „culmea" atinsă de regele Carol I și de primul său ministru-sfetnic Titu Maiorescu în vara lui 1913. De aici înainte - mai cu voie, mai fără voie - mîna a fost trecută generației următoare, a lui Ionel Brătianu, mai tînără (evident), mai îndrăzneață și, într-un fel, mai norocoasă.

Așa încît nu trebuie să-l judecăm prea aspru pe venerabilul de 77 de ani, dacă - după toate înfăptuirile la care fusese părtaș și în atmosfera apăsătoare de după „toamna pătimirii noastre" - cea de pe urmă a sa scriere politică (memoriul istoric citat mai sus) este un cîntec de lebădă ce aduce mai mult a eșec. Dar să revenim...

Universitatea din București a sărbătorit și ea, în 1920, împlinirea a 80 de ani de la nașterea celui care-i fusese profesor eminent și rector de mare autoritate. Acolo, istoricul Dimitrie Onciul a prezentat comunicarea

aniversară, din care am reţinut paragraful referitor la introducerea istorico-politică. Titu Maiorescu, ca parlamentar, „în *Discursurile* sale măestre, publicate cu introduceri istorice la fiecare din cele cinci volume apărute (al VI-lea, inedit, era lucrarea lui cea din urmă), ne-a lăsat opera cea mai însemnată asupra istoriei noastre contemporane şi adevărate monumente ale retoricii româneşti".

Cu acel prilej, D. Onciul - un istoric care a gravitat în orbita Magistrului şi cunoştea „din interior" unele aspecte ale laboratorului său de lucru - a ţinut chiar să accentueze: „Ultimii patru ani ai vieţii, tulburaţi dureros prin boala şi pierderea scumpei sale soţii şi mult preţuitei tovarăşe de viaţă, neobositul maestru i-a consacrat redactării memoriilor sale şi compunerii ultimului volum al discursurilor parlamentare încă nepublicat."[56]

În numărul din februarie 1923 al revistei *Convorbiri literare*, directorul ei, Simion Mehedinţi, a semnat articolul „Atitudinea lui Titu Maiorescu în timpul invaziei", în care, pe lîngă seria contribuţiilor importante de ordin biografic, a forţat nota - ca, de altfel, şi în comunicarea mai sus-citată de la Academie cînd a „sărit peste cal" cu afirmaţii precum: „Titu Maiorescu a fost de la Unirea din timpul lui Cuza şi pînă la Unirea din 1918 şi cel mai serios reprezentant al ideii naţionale".

Se va observa îndată de ce insistăm asupra relaţiei Mehedinţi-Maiorescu. În Testamentul din 23 ianuarie 1916, Titu Maiorescu are şi următoarea referire: „De manuscriptele ce se vor găsi la mine, după multele ce le-am ars, va dispune fiică-mea Livia sau, în lipsa ei, dl şi dna Racotă, în înţelegere cu amicii mei literari: Iacob Negruzzi, Simion Mehedinţi, dl şi dna Rădulescu-Pogoneanu. Poate unele din manuscripte («jurnale», scrisori literare şi politice) ar fi de hărăzit Academiei Române."[57]

În *Introducerea* la volumul I din *Însemnări zilnice* ale lui Titu Maiorescu, tipărit în 1937, editorul I. A. Rădulescu-Pogoneanu a precizat: „După încetarea din viaţă a lui Titu Maiorescu, manuscrisele au fost păstrate la Fundaţia Universitară «Carol I», pînă la sosirea în ţară (în martie 1922) a fiicei sale, căreia i-au fost predate."[58]. Dar noi ştim că director al Fundaţiei Universitare „Carol I" era (din 1900) Al. Tzigara-Samurcaş, colaborator cu rubrică permanentă de istoria artei la revista *Convorbiri literare*, succesorul (din ianuarie 1924) al lui Simion Mehedinţi la direcţia prestigioasei publicaţii. Aşa ne explicăm de ce S. Mehedinţi n-a specificat provenienţa fragmentului din studiul inedit al lui Maiorescu, publicat în februarie 1920 în revista ce o conducea.

Pînă în decembrie 1923, pe coperta revistei *Convorbiri literare* a figurat Simion Mehedinţi, în calitate de director. Manuscrisele şi toate celelalte corespondenţe ale revistei se recomanda în pagina de gardă să fie expediate pe adresa directorului Mehedinţi (str. D. Racoviţă, nr. 12, telefon 17/34). În caseta cu numele colaboratorilor revistei figurau, între mulţi alţii, Al. Tzigara-Samurcaş, I. A. Rădulescu-Pogoneanu.

În ianuarie-februarie 1924 (al 56-lea an de apariţie) revista *Convorbiri literare* a debutat cu copertele exterioare şi interioare sensibil schimbate şi nu doar sub aspect grafic. Director era acum Al. Tzigara-Samurcaş, pe a cărui adresă (Fundaţia Universitară „Carol I", str. Wilson nr. 1, telefon 20) se trimiteau manuscrisele şi tot restul corespondenţei destinate redacţiei revistei. De la nr. 2/1925, pe coperta *Convorbirilor literare*, pe lîngă numele directorului revistei, a apărut: redactor şi administrator, C. Gane.

„Predarea ştafetei" la direcţia *Convorbirilor* a fost marcată prin articolul de fond „Către cititori", semnat de Simion Mehedinţi în nr. 1/1924: „Păşind în al 56-lea an, *Convorbiri literare* capătă o nouă întinerire, menită a duce mai departe revista renaşterii noastre. [...]

Adăugînd astfel la munca neîntreruptă a celor maturi munca nouă a tineretului, sîntem încredinţaţi că cea mai veche revistă română va dăinui generaţie după generaţie. [...]

Cît despre noi, care am stat o zi-două lîngă *Convorbiri*, vom fi deplin fericiţi dacă urmaşii noştri vor putea să transmită revista din mînă în mînă..."

Imediat după articolul lui Mehedinţi, în revistă urmau trei pagini semnate de regina Maria, după care se făcea loc celor două ultime capitole (al XI-lea şi al XII-lea) din „Priviri asupra dezvoltării politice a României", destinate să prefaţeze volumul al VI-lea de *Discursuri parlamentare* ale lui T. Maiorescu.

Simion Mehedinţi continua deci să rămînă „eminenţa cenuşie" a revistei *Convorbiri literare*, chiar dacă la conducerea efectivă se afla acum un intelectual rafinat, de şcoală germană, interesat din mai multe motive să perpetueze cultul regelui Carol I şi al ilustrului său sfetnic Titu Maiorescu în revistă. S. Mehedinţi a semnat constant, pe mai departe, în *Convorbiri literare* (vezi, de pildă, dările de seamă tipărite în numere ale revistei din 1925, referitoare la cărţile semnate de G. Vâlsan şi de Ioan Nădejde).

De remarcat că revista *Convorbiri literare*, începînd cu anul 1924, nu se mai imprima la tipografia proprie din str. Câmpineanu, ci la Tipografia Editurii Socec, unde era anunţată şi curînda apariţie a volumului al VI-lea de *Discursuri parlamentare* ale lui Titu Maiorescu.

Probabil că atunci cînd Livia Maiorescu Dymsza a preluat arhiva Maiorescu de la Fundaţia Universitară „Carol I" (în 1922), a acceptat propunerea lui S. Mehedinţi ca manuscrisul capitolelor al XI-lea şi al XII-lea, consacrate introducerii istorico-politice la volumul al VI-lea de *Discursuri parlamentare* (pregătit de autor pentru tipar), să fie ataşat capitolelor deja publicate în primele cinci volume cu *Discursuri*, şi împreună să închege o carte de sine stătătoare.

Într-adevăr, în anul 1925 a apărut în Editura Librăriei Socec cartea *Istoria contemporană a României (1866–1900)*, al cărei autor era Titu

Maiorescu. Întrucît ediţia noastră nu urmează pe cea din 1925, ci se constituie într-o ediţie aparte, vom insera în cele de mai jos textul „Prefeţei" nesemnate a *Istoriei contemporane a României* tipărite în 1925:

„Alături de *Memoriile* regelui Carol, introducerile la cele şase volume de *Discursuri* ale lui Titu Maiorescu sînt singura noastră istorie contemporană.

Dorinţa autorului a fost ca acele introduceri să se tipărească la un loc. - Adăugînd şi părţile aflate în manuscris, editorul le înfăţişează acum sub titlul: *Istoria contemporană a României de la 1866 pînă la 1900.*

Pentru generaţia de azi, studiul acestei opere va fi de un folos netăgăduit. Cine va voi să urmărească dezvoltarea ţării noastre în epoca întemeierii Regatului, va putea s-o privească aici ca într-o oglindă curată.

Cu ce impresie vor rămîne cititorii deprinşi a urmări în politică respectul legilor morale, e chestiune de temperament şi de concepţie cu privire la viaţă. S-ar putea ca pe unii să-i copleşească un sentiment de tristeţe sau cel puţin de compătimire pentru slăbiciunea oamenilor din ţările cu puţină pregătire culturală. -În orice caz, citind în paginile ce urmează judecăţile lui Maiorescu - nepărtinitoare nu numai faţă de prieteni, ci şi faţă de adversari - cei care iubesc adevărul vor învăţa deplin ce însemnează seninătatea istoriei. - Şi astfel, îndreptătorul culturii noastre, în faza de renaştere a poporului şi a statului român, va rămîne şi după moarte un îndreptar sigur pentru toate conştiinţele neşovăitoare."

Această „Prefaţă", acolo unde este dat titlul cărţii, ne trimite la următoarea notă din josul paginii: „În volumul al VI-lea al *Discursurilor* (acum sub tipar), cititorul va putea urmări istoria României pînă la Tratatul din Bucureşti, 1913."

Asupra „notei", observăm o nepotrivire. De regulă, Titu Maiorescu redacta capitolele introductive istorico-politice pentru discursurile parlamentare ce urmau să apară în volumul respectiv (în situaţia de faţă, volumul al VI-lea). El ne-a lăsat în manuscris capitolele al XI-lea şi al XII-lea, care ajung cu istoria politică pînă în februarie 1901. Firesc ar fi fost ca şi discursurile parlamentare rezervate volumului al VI-lea să meargă pînă în februarie 1901. Este greu de presupus că Maiorescu - văzînd că nu mai avea vreme să redacteze introducerea istorico-politică pentru discursurile parlamentare pînă în 1913 - a acceptat publicarea lor fără „Priviri asupra dezvoltării politice a României". Cum afirmam în alt loc al postfeţei noastre, am descoperit mare parte din discursurile parlamentare ale lui Maiorescu ce urmau să apară în volumul al VI-lea, dar ele se opresc undeva în martie 1900; nicicum să ajungă pînă în 1913.

De aceea noi credem că este mai degrabă vorba de o iniţiativă intempestivă a lui Simion Mehedinţi, de a încheia seria *Discursurilor parlamentare* ale lui Maiorescu într-un singur volum de final, cel de-al VI-lea, adăugînd textelor stabilite iniţial de autor toate celelalte discursuri parla-

mentare pînă în decembrie 1913 - chiar dacă introducerea istorico-politică se oprea în februarie 1901. Aşa ne explicăm de ce pînă la urmă nu numai că acest proiect nu s-a realizat, dar a fost compromisă şi publicarea volumului al VI-lea (1891-1901) al *Discursurilor parlamentare*, aşa cum îl întocmise Titu Maiorescu în vederea tipăririi. Astăzi textele discursurilor parlamentare revizuite de Maiorescu sînt, cum arătam, în parte pierdute; un nou editor va trebui, practic, să ia munca de la capăt...

Altă ediţie, alt titlu de carte

Pînă în anul 1987 toţi editorii şi exegeţii operei lui Titu Maiorescu au evitat să numească pe cel care a editat în 1925 *Istoria contemporană a României (1866–1900)*. I. A. Rădulescu-Pogoneanu, în „Introducerea" la volumul al II-lea al *Însemnărilor zilnice*, are o notă critică cu privire la editarea *Istoriei contemporane a României* - notă asupra conţinutului căreia vom reveni - însă nu pomeneşte numele editorului, deşi îl cunoştea foarte bine. Se pare că a fost o oarecare concurenţă între „amicii literari" desemnaţi de Maiorescu în Testament să ia „înţelegere" cu fiica sa asupra „manuscriptelor". În cîteva numere de la sfîrşitul anului 1931 şi începutul anului 1932, în revista *Convorbiri literare* s-au publicat „însemnările zilnice ale lui T. Maiorescu din perioada Războaielor Balcanice (1912-1913)". În *Nota direcţiei* (director Al. Tzigara-Samurcaş), de conivenţă cu Simion Mehedinţi, se spune că „adnotările [însemnările] vor servi desigur drept material foarte preţios la completarea istoriei contemporane a gîndirii şi politicii României regelui Carol I".

Încă o frază justificativă din acea „notă": „Publicarea notiţelor din ziarul [jurnalul] lui Titu Maiorescu se inaugurează prin unul din capitolele cele mai interesante ale istoriei ultimelor evenimente politice premergătoare unităţii naţionale, realizată în urmă."

Finalul cu tîlc al „notei": „Direcţia revistei exprimă cele mai vii mulţumiri doamnei de Dymsza, care a binevoit să ofere *Convorbirilor literare*, din manuscrisele tatălui său, această unică colaborare postumă a aceluia care, după ce o jumătate de veac a fost spiritul diriguitor al revistei, o ilustrează şi acum cu deosebit de interesantele sale contribuţii."

Probabil că Livia Dymsza nu s-a înţeles „la preţ" cu gruparea Mehedinţi-Samurcaş şi a preferat pe I. A. Rădulescu-Pogoneanu, mai apoi şi pe I. E. Torouţiu. Astfel ne dumirim de ce a găsit cu cale Rădulescu-Pogoneanu să treacă sub tăcere numele lui Simion Mehedinţi ca editor al *Istoriei contemporane a României*.

Eugen Lovinescu, în monografia în două volume *Titu Maiorescu* (1940); George Juvara, în lucrările *Titu Maiorescu – fragmente de istorie politică* (1939), *„Însemnările" lui Titu Maiorescu şi istoria constituţională* (1940);

George Călinescu, în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent* (1941), dl Nicolae Manolescu, în *Contradicţia lui Maiorescu* (1970) - deşi cu toţii au multe referiri la *Istoria contemporană*... a lui Titu Maiorescu, nici unul nu dă numele editorului din 1925.

În 1987, dl Zigu Ornea - care a întregit cu informaţia nouă şi cu destulă chibzuială biografia lui Titu Maiorescu - în volumul al II-lea din *Viaţa lui Titu Maiorescu*, îl numeşte de cîteva ori pe I. A. Rădulescu-Pogoneanu drept editorul din 1925 al *Istoriei contemporane a României (1866–1900)*. Reproducem un astfel de citat: „Fapt este că prefeţele la cele cinci volume din *Discursuri parlamentare*, la care se adaugă aceea pentru cel de-al VI-lea, neapărut (dar integrat de I. A. Rădulescu-Pogoneanu în volumul *Istoria contemporană a României*, 1925), este [*sic!*] o lucrare în care sobrietatea ştiinţifică se învecinează îndeaproape cu memorialistica."[59]

Numai că I. A. Rădulescu-Pogoneanu îşi declinase încă din 1940, în chip cît se poate de formal, această calitate, pe cînd critica atribuirea arbitrară de către editorul din 1925 a titlului de *Istoria contemporană a României*, după cum se va observa în cele de mai jos.

Noi socotim că editorul din 1925 al *Istoriei*... lui Titu Maiorescu a fost Simion Mehedinţi. Pe ce ne bazăm afirmaţia noastră? Simion Mehedinţi este trecut de Maiorescu în Testament, între „amicii literari" care să ia „înţelegere" cu moştenitorii în privinţa „manuscriptelor". Deci era abilitat să gireze editarea unor lucrări de-ale lui Maiorescu. Pe vremea directoratului său la revista *Convorbiri literare* s-au tipărit capitolele care formau introducerea istorico-politică la volumele de *Discursuri parlamentare*. Era, ca să zicem aşa, în temă cu intenţiile lui Maiorescu de a scrie o istorie politică a României sub domnia lui Carol I. Titu Maiorescu şi-a arătat încrederea în Simion Mehedinţi şi atunci cînd a pus la dispoziţia elevului său favorit materia pentru schiţa autobiografică *Titu Maiorescu*, apărută în 1910 şi avînd pe copertă ca autor iniţialele S. M. (Simion Mehedinţi); o astfel de favoare fusese refuzată, altă dată, lui Duiliu Zamfirescu. S. Mehedinţi s-a numărat printre puţinii discipoli care au rămas toată viaţa fideli Magistrului. Se afla în cercul intim al lui Maiorescu atunci cînd acesta îşi citea forma finală a introducerii istorico-politice şi primea de la auditori „neînsemnate observaţii" de care ţinea seama. Cunoştea, prin urmare, destule gînduri şi doleanţe ale lui Maiorescu, referitoare la acele „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I".

În „Prefaţa" ediţiei din 1925 se spune că „dorinţa autorului [Titu Maiorescu] a fost ca acele introduceri să se tipărească la un loc". Aşa încît Simion Mehedinţi proceda potrivit vrerii lui Titu Maiorescu. Este important de observat că în aceleaşi luni ale anului 1925 în care apărea *Istoria contemporană*..., Mehedinţi s-a grăbit să publice lucrarea biografică *Titu*

Maiorescu. Această carte cuprinde - pe lîngă *Notiţele biografice* tipărite în 1910 - şi o „prefaţă"; comunicarea *În amintirea lui Titu Maiorescu*, rostită la Academia Română în 1920; articolul „Atitudinea lui Titu Maiorescu în timpul invaziei", publicat în *Convorbiri literare* din 1923; o „încheiere" - toate cele patru contribuţii din urmă aparţinînd exclusiv lui Simion Mehedinţi. Lucrarea astfel completată nu mai are ca autor iniţialele S. M. (Simion Mehedinţi), ca în 1910, ci cunoscutul pseudonim Soveja al aceluiaşi Simion Mehedinţi. De aici înainte apar coincidenţele...

Într-o notă a editorului din 1925 al *Istoriei contemporane a României*, întîlnim aceste fraze uşor exaltate: „Care ar fi fost dezvoltarea învăţămîntului şi în genere educaţia tineretului, dacă îi plină putere (n-avea decît 50 de ani), Titu Maiorescu ar fi îngrijit în tot timpul acelui lung minister [Lascăr Catargiu, 1871-1876] de mersul şcolilor? [...] Alături de amînarea împroprietăririi ţăranilor după 1878, lipsa lui Maiorescu din capul învăţămîntului între 1891-95 este a doua mare eroare a politicii româneşti de la sfîrşitul veacului trecut, care explică multe din scăderile generaţiei de azi."[60]

În comunicarea academică *În amintirea lui Titu Maiorescu*, ataşată de Soveja (Simion Mehedinţi) în 1925 „schiţei biografice" *Titu Maiorescu*, surprindem retorisme ce se aseamănă cu fragmentul din nota citată mai sus: „Ce ar fi ajuns învăţămîntul la noi dacă, în plină putere a bărbăţiei, cel care fusese de tînăr: profesor de liceu, profesor de şcoală normală, rector, ministru, critic plin de autoritate şi om de cultură europeană în cel mai înalt înţeles al cuvîntului ar fi fost tot el îndrumătorul oficial al tineretului ţării! Fără îndoială, alături de amînarea împroprietăririi ţăranilor şi neglijarea Dobrogei, absenţa lui Titu Maiorescu din fruntea învăţămîntului a fost una dintre cele mai regretabile erori ale politicii româneşti de la proclamarea Regatului pînă astăzi."[61]

Simion Mehedinţi ne întăreşte şi mai mult convingerea că este editorul din 1925 al *Istoriei*... lui Titu Maiorescu, prin cele ce a scris în „încheierea" „schiţei biografice" *Titu Maiorescu*, semnată, cum ziceam, Soveja şi tipărită tot în 1925: „... În *Critice*, în *Discursuri* şi în *Istoria contemporană*, cititorii vor putea vedea tot sufletul lui Maiorescu.

Îndeosebi lucrarea din urmă, fiind nu numai o operă definitivă în latura istoriei, ci şi un adevărat catehism politic, am socotit necesar, în momentul cînd iese întreagă de sub tipar, s-o însoţesc cu aceste notiţe biografice, spre a înlesni pe cititorul doritor de a cunoaşte de aproape viaţa celui care a fost un model atît în critica literară, cît şi în cea politică."[62]

După ce am făcut, credem, proba că editorul din 1925 al *Istoriei contemporane a României* este Simion Mehedinţi, vom repeta precizarea că ediţia noastră n-o urmează pe aceasta, ci se constituie într-o altă ediţie. Ca atare, nu folosim textul din 1925, care are şi multe erori de transcriere; nici măcar greşelile semnalate în eratele volumelor de *Discursuri parla-*

mentare n-au fost corectate de grăbitul editor din 1925. Noi am luat ca bază textele de „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", apărute ca introduceri la cele cinci volume de *Discursuri parlamentare*, iar ultimele două capitole (al XI-lea şi al XII-lea) le-am transcris după revista *Convorbiri literare* din 1924. Procedînd în acest fel, noi nu ne-am însuşit nici „Prefaţa", nici cele trei note[63] aparţinătoare editorului din 1925.

Mai mult, noi am schimbat şi titlul cărţii folosit în 1925. Afirmînd în „Prefaţă" că dorinţa lui Titu Maiorescu a fost ca introducerile istorico-politice de la *Discursurile parlamentare* să se publice la un loc, Mehedinţi continua astfel: „Adăugînd şi părţile aflate în manuscris, editorul le înfăţişează acum sub titlul: *Istoria contemporană a României de la 1866 pînă la 1900*." Deci, editorul recunoştea că el - şi nu Titu Maiorescu - a dat acest titlu.

Cum era de aşteptat, titlul atribuit de Simion Mehedinţi, în 1925, istoriei politice a lui Titu Maiorescu a trezit critici aproape unanime. Mai întîi, I. A. Rădulescu-Pogoneanu. În „Introducerea" la Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. II, apărut în 1940, aducînd vorba despre „introducerile la *Discursurile parlamentare*" ale lui Titu Maiorescu, Pogoneanu face trimitere în manşeta paginii: „Editate apoi, postum, într-un volum deosebit, sub titlul *Istoria contemporană a României* (titlu, de bună seamă, nepotrivit, şi pe care autorul lor în nici un caz nu li l-ar fi dat, dacă le-ar fi publicat şi separat. Socotim că mai corespunzător cu cuprinsul unui astfel de volum, şi în spiritul său, ar fi fost titlul ce l-a dat însuşi Maiorescu: *Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I* sau, cel mult, *Contribuţii la istoria politică a României sub domnia lui Carol I*)."[64]

Eugen Lovinescu, în monografia *Titu Maiorescu*, tipărită în 1940, are şi el o notă în jos de pagină, atunci cînd transcrie titlul *Istoria contemporană a României*: „Titlul acesta n-a fost dat de T. Maiorescu şi nici nu răspunde conţinutului. Adevăratul titlu ar fi trebuit să fie: *Contribuţii la istoria politică contemporană a României*. I se cuvenea lui Maiorescu această proprietate verbală."[65]

În schimb, George Juvara, în lucrarea sa *„Însemnările" lui Titu Maiorescu şi istoria constituţională*, tot din 1940, analizînd critic monografia *Titu Maiorescu*, scria: „Ocupîndu-se de *Istoria contemporană a României*, dl Lovinescu critică acest titlu, care nu-i aparţine lui Maiorescu, ci probabil editorului acestui volum. Nu ştim ce titlu i-ar fi pus Maiorescu, dacă ar fi fost încă în viaţă la apariţia volumului (1925), dar socotim că nici nu se putea titlu mai nimerit, dat fiind că e vorba aici de întreaga istorie contemporană, de la 1866 pînă la 1901."[66]

Dl Nicolae Manolescu, în lucrarea d-sale *Contradicţia lui Maiorescu*, editată în 1970, are un capitol întreg intitulat „Istoria contemporană a

României", din care vom releva acum doar aspectele ce ţin de titlul cărţii în discuţie. La un moment dat, dl Manolescu afirmă: „Strict ştiinţific considerînd lucrurile, *Istoria contemporană a României* este un titlu greşit." Urmează imediat trimiterea la o notă: „E. Lovinescu a susţinut mai cu seamă acest lucru. Titlul propus de el ca mai potrivit este deprimant: *Contribuţii la istoria politică contemporană a României*!" După care dl Nicolae Manolescu continuă emiterea judecăţilor privitoare la capitolul citat mai sus: „Din punctul de vedere al autorului, se poate apăra totuşi ideea de istorie: Maiorescu nu avea intenţia să scrie nişte contribuţii de ordin informativ, ci cu adevărat o istorie, aceea la care luase parte, aceea în care eşuase."[67]

Scriind despre ediţii şi editori, în volumul *La sfîrşitul lecturii* (1973), dl Alexandru George făcea, la rîndu-i, o remarcă pe care am reţinut-o: „O ediţie de mare anvergură depăşeşte cu mult voinţa autorului, uneori trece peste recomandările lui exprese. (Să ne gîndim, de pildă, la *Istoria contemporană a României* de T. Maiorescu, apărută într-o formă care nu corespunde întru totul voinţei marelui critic, dar care a adus atîtea servicii istoriografiei noastre, deşi nici măcar titlul ei nu a fost propus de autor. Era mai bine dacă, dintr-un exagerat scrupul, cartea n-ar fi apărut niciodată?)"[68]

Cum semnalam, în 1987 dl Z. Ornea a tipărit volumul al II-lea din *Viaţa lui Titu Maiorescu*. Domnia sa, atunci cînd aduce în discuţie *Istoria contemporană a României*, a cărei ediţie din 1925 o atribuie lui I. A. Rădulescu-Pogoneanu, îşi întăreşte convingerea prin următoarea notă din subsolul paginii: „Titlul atribuit de Rădulescu-Pogoneanu e exagerat (deşi aşa îl dorise Maiorescu). Lovinescu, în monografia sa din 1940 închinată lui Maiorescu, propusese titlul, fără îndoială mai adecvat, *Contribuţii la istoria politică contemporană a României*."[69] Dar am văzut că I. A. Rădulescu-Pogoneanu însuşi se derobase de această presupusă calitate de editor (în 1925) al *Istoriei...* lui Maiorescu.

Aşa stînd lucrurile, noi am optat pentru titlul *ISTORIA POLITICĂ A ROMÂNIEI SUB DOMNIA LUI CAROL I.*

În ianuarie 1856, tînărul Titu Maiorescu (în vîrstă de 16 ani) nota în *Jurnalul* său: „Mi se ivi ideea de a scrie o istorie a românilor completă în germăneşte. Şi, zău, o să mă apuc zilele astea. Pentru români, o să mă apuc în luna venitoria a scrie o Istorie generală cît se poate de mare şi completă, un op care poate mă va costa la vreo 12 ani."[70]

Douăzeci şi patru de ani mai tîrziu, în 1880, Titu Maiorescu era şi mai categoric în afirmaţii care obligau: „Întîile idei ale unei hotăriri de a scrie *Istoria românilor* ca o operă principală a vieţii mele."[71]

Pentru ziua de 5 decembrie 1883, Titu Maiorescu a însemnat în *Jurnal*: „Eu cuget mereu de două săptămîni la posibilitatea de a scrie lucrarea mea principală ca *Cercetări politice*. Pentru asta citesc acum pe Machiavelli."[72] Nu cu mult timp înainte consemnase în acelaşi *Jurnal* „ideea de a scrie o metodă a discuţiilor parlamentare".

Aşadar gîndurile, ambiţiile şi obsesiile lui Titu Maiorescu de a scrie o istorie a României erau vechi şi manifeste. Peste decenii, pare că înţeleptul Maiorescu a renunţat la grandioasa idee a scrierii Istoriei generale a României, în folosul unei istorii politice şi al unei scrieri a „discuţiilor parlamentare" - ambele circumscrise timpului său. Aceste proiecte le-a realizat Maiorescu tipărind *Discursurile parlamentare*, prefaţate de „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I" şi prevăzute cu note şi adnotări întregitoare şi cu table de materii detaliate.

În concluzie, considerăm că titlul ales de noi este mai aproape de cel dat ca generic de Titu Maiorescu - *Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I* - decît cel ales de Simion Mehedinţi în 1925 sau decît cele propuse de I. A. Rădulescu-Pogoneanu ori de Eugen Lovinescu. În favoarea opţiunii noastre pledează multe exemple-argumente surprinse şi accentuate în cadrul „dosarului cărţii", prezentat în această postfaţă, şi pe care nu le mai repetăm.

Istoria contemporană a României (1866–1900) a făcut obiectul unui consistent subcapitol în inegalabila lucrare monografică *Titu Maiorescu*, tipărită de Eugen Lovinescu în 1940. Din complexa analiză critică a lui Lovinescu am extras o frază generalizatoare: „Pentru multe generaţii de acum înainte, istoria politică a ţării noastre dintre 11 februarie 1866 şi februarie 1901 nu va fi probabil cunoscută din dezbaterile parlamentare ale *Monitorului oficial*, ci din introducerile *Discursurilor parlamentare* ale lui Maiorescu, adunate sub formă de volum cu titlul de *Istoria contemporană a României (1866–1900)*."[73]

Tratînd despre „Opera istorică a lui Titu Maiorescu" - tot în 1940, anul-centenar Maiorescu - George Juvara conchidea inspirat: „Prin felul cum înţelege Maiorescu să scrie istoria politică a propriului său timp, el dă *Istoriei contemporane a României* un caracter de veşnică actualitate. Seninătatea povestirii faptelor şi nepărtinirea autorului sînt însuşiri de căpetenie ale unei opere care va rezista timpului. Din fiecare eveniment politic, din orice împrejurare, Maiorescu trage concluzii de ordin general şi scoate observaţii pentru viitor. Iar în ultimele pagini ale acestui volum, formulînd anumite axiome constituţionale, el ne lasă un adevărat testament politic."[74]

George Călinescu, în monumentala *Istorie a literaturii române*, apărută în 1941, are o singură referire, însă de substanţă, asupra *Istoriei contemporane a României*: „Maiorescu avusese de gînd să scrie o Istorie a românilor şi, judecînd după *Istoria contemporană*, ea ar fi fost o operă excepţională. Cu toată abstracţiunea mijloacelor, Maiorescu trece, ca istoric, prin fapte, la cauza lor morală, concepînd succesiunea epică, fie ca o dialectică de idei, fie ca o modificare în psihologia mulţimilor şi a indivizilor. De aceea gestul istoric e judecat ca o greşeală sau ca o justeţe în adaptarea la cursul ideal. O mare cunoaştere de oameni îi alimenta documentaţia şi o mizantropie tristă, glacială, dădea o ritmică fatală paginilor sale."[75]

Cum spuneam, dl Nicolae Manolescu a acordat *Istoriei...* lui Titu Maiorescu - în cartea d-sale *Contradicția lui Maiorescu* (1970) - un dens capitol ce cuprinde originale judecăți de valoare. Din multitudinea de idei incitante, am ales două exemple, sperăm, revelatoare: *„Istoria contemporană a României* nu se mai citește astăzi pentru istoria din care s-a inspirat, ci pentru aceea pe care o povestește. Maiorescu este aproape un mare prozator. Scopul lui, mărturisit de la început, se vădește în «înțelegerea atmosferei intelectuale în mișcarea noastră politică», fără stăruință «asupra chestiunilor economice» sau de alt fel"[76]; „Așa cum a căutat să lase o imagine despre sine, în *Însemnări*, a căutat să lase una despre Ceilalți, în *Istoria contemporană*; dar și acolo, ca și aici, Maiorescu urmărea mai puțin să informeze decît să-și arate puterea - asupra lui, asupra altora - și să hotărască destinul - al lui, al altora"[77].

Lovinescu observa - în *Istoria...* lui Maiorescu - „pe lîngă tivul evenimentelor istorice, scurte popasuri portretistice ale unor personalități mai însemnate sau mai caracteristice: ale lui Lascăr Catargiu, Dimitrie Ghica, G. Panu sau chiar al lui Ion Kalinderu, cu aceeași artă sobră, rezumativă, filigrană, reducînd omul la esențial, procedînd prin comparație și pendulînd lauda și critica, pentru a produce impresia imparțialității"[78].

În aceeași ordine de idei, dl Manolescu aprofundează și nuanțează calitățile scriitorului Titu Maiorescu: „Deopotrivă cu evenimentele, și poate cu mai multă cruzime, sînt judecați actorii. Toată arta portretului - incisivă, subtilă, lapidară - este subordonată caracterizării rolului jucat. Maiorescu nu cruță pe nimeni. [...]

Totul e revăzut cu ochi critic, protagoniștii siliți să-și ocupe locul pe care-l vrea autorul, evenimentele înseși modificate spre a se conforma gîndului lui. Aparent, Maiorescu este obiectiv; de fapt, el intervine mereu, desigur nu în lucruri, dar în legea lor."[79]

Au trecut 70 de ani de la tipărirea *Istoriei...* lui Titu Maiorescu. De atunci și pînă astăzi societatea românească a mai cunoscut (cunoaște încă!) cel puțin două experiențe ale perioadelor de tranziție și de consolidare a unor noi regimuri politice: după al doilea război mondial și după decembrie 1989. Titu Maiorescu povestește în *Istoria politică a României sub domnia lui Carol I* - cu mult har și în deplină cunoștință de cauză - tot despre o perioadă de tranziție și despre consolidarea statului național modern (de la domnitorul Alexandru Ioan I Cuza la regele Carol I). Multe din scenele vieții politice descrise de el și destule portrete ale protagoniștilor sînt, în trăsăturile lor esențiale, de o izbitoare asemănare cu ceea ce face parte din cotidianul nostru postdecembrist. De aceea nutrim speranța că învățămintele desprinse din *Istoria...* lui Titu Maiorescu ne vor fi utile; un *Remember* în calea Deșertăciunii, fiindcă, nu-i așa, azi - ca și ieri - alți actori joacă în fond aceeași „eternă" piesă ...

STELIAN NEAGOE

Surse documentare şi note bibliografice

[1] S. M., *Titu Maiorescu (Notiţe biografice)*, în *Convorbiri literare*, anul XLIV, nr. 2, februarie 1910, p. VI.
[2] *Ibidem.*
[3] *Idem*, p. IX.
[4] *Idem*, p. XII.
[5] *Idem*, p. XXIV.
[6] *Idem*, pp. XXXVI-XXXVII.
[7] *Idem*, p. XXXV.
[8] *Idem*, p. XLVII.
[9] *Idem*, p. L.
[10] Vezi lucrarea de faţă, p. 31.
[11] *Idem*, p. 34.
[12] S. M. , *op. cit.*, pp. LV-LVI.
[13] *Idem*, p. LI.
[14] *Idem*, p. LVII.
[15] *Idem*, pp. XXXIX-XLVII.
[16] *Idem*, p. LIII. Majoritatea parlamentară liberală acuzase fostul guvern conservator condus de Lascăr Catargiu de *cruzime* şi *delicte*, precum: violarea Constituţiei, abuz de putere, delapidare de bani publici etc., etc.
[17] *Convorbiri literare*, nr. 2, 1910, pp. CXV-CXVI.
[18] *Ibidem.* Vezi şi lucrarea de faţă, p. 158, unde Titu Maiorescu îşi recunoaşte neîmplinirile ca fost ministru.
[19] Biblioteca Centrală de Stat (în continuare, B. C. S.), Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, jurnalul (caietul) 22 (mss 11340), f. 54-54 verso.
[20] *Idem*, jurnalul (caietul) 41 (mss. 11341), f. 29.
[21] *Idem*, f. 24 verso.
[22] *Idem*, f. 42 verso.
[23] Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. II, Bucureşti, 1927, pp. 340-341.
[24] B. C. S., Titu Maiorescu, *op. cit.*, f. 49-50.
[25] *Idem.*, f. 50 verso.
[26] *Idem*, f. 60.
[27] *Idem*, f. 63 verso-64.
[28] *Idem*, f. 69 verso.
[29] *Idem*, f. 70 verso.
[30] *Idem*, f. 85 verso-86.

[31] Biblioteca Academiei Române (în continuare, B. A. R.), Cabinetul de manuscrise, Arhiva Titu Maiorescu, mss. 3, f. 23-24, 28-30.

[32] Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. III, p. 13.

[33] Nicolae Iorga, *Oameni care au fost*, vol. II, ediţie îngrijită de Ion Roman, Bucureşti, 1967, pp. 66-69.

[34] Octavian Goga, *Ne învaţă Mărăşeştii...*, ediţie, studiu introductiv şi note de Stelian Neagoe, Iaşi, 1983, pp. 109-111.

[35] B. A. R. , Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, jurnalul (caietul) 17 (mss. 3658), f. 92. În *Jurnalul* său, Maiorescu a surprins diferitele faze ale redactării: „*Luni, 1/13 ianuarie 1896, Monte Carlo.*[...] Am început lucrarea pentru ediţia discursurilor mele parlamentare însoţite de note istorico-politice"; „*Vineri, 5/17 ianuarie*. Sculat la ora 7, baie, apoi lucrat la „parlamentare"; „*Vineri, 5/17 ianuarie* [...] Lucrez în toate dimin. câte ceva la «Parlamentare», dar alta nu fac"; „*Miercuri, 19 iunie/1 iulie, Bucureşti.* [...] Seara şi Bossy, Floru şi Basilescu. Citirea privirii mele istorico-politice *11 februarie 1866–11 martie 1871*. Damele străine fără interes, bărbaţii cu cel mai mare interes" (caietul nr. 17, f. 6-6 verso, 22 verso).

De remarcat că, în privinţa editării *Discursurilor parlamentare*, Titu Maiorescu a avut două exemple strălucite: Barbu Catargiu, *Discursuri parlamentare*, Bucureşti, 1886; Lord Macaulay, *Discursuri*, Bucureşti, 1895 - ambele volume editate de eruditul profesor Anghel Demetriescu. De asemenea, pentru redactarea „Privirilor asupra dezvoltării politice a României", Maiorescu s-a folosit, desigur, de *Jurnalul* său, dar şi de *Memoriile Regelui Carol I al României*, tipărite în anii 1894-1900. După cum emulaţia creatoare i-a fost întreţinută mentorului Junimii şi prin suita editărilor de *Discursuri politice* ale marilor oratori parlamentari ai vremii: Take Ionescu (1903 şi următorii), C. Boerescu (1903 şi următorii), I. C. Brătianu (1903), Al. Lahovari (1906), P. P. Carp (1907), Vasile Boerescu (1910), N. Filipescu (1911 şi următorii), Al. Marghiloman (1916); oratoria lui M. Kogălniceanu şi cea a lui I. I. C. Brătianu au fost publicate mult mai târziu în voluminoase tomuri, iar cele ale altor reprezentanţi de seamă ai elocinţei româneşti din a doua jumătate a veacului trecut (C. Bosianu, G. Costa-Foru, Manolache Costache Epureanu, Anastasie Panu, Nicolae Ionescu etc.) n-au fost niciodată adunate în volume...

[36] Vezi lucrarea de faţă, p. 9.

[37] *Ibidem*,.

[38] B. A. R., Titu Maiorescu, *op. cit.*, f. 94.

[39] *Idem*, jurnalul (caietul) 18 (mss. 3659), f. 11verso -12.

[40] *Idem*, f. 23 verso.

[41] Idem, f. 54 verso. Citatul mai amplu şi elocvent din *Jurnal* este următorul: „Anul trecut [1897] a fost bun ca sănătate, ca activitate intelectuală şi ca finanţe. Am scris şi terminat volumul II al «discursurilor parlamentare» şi amândouă au apărut de sub tipar. [...]

Ajungem astfel, Anicuţa în al 44-lea an, eu în al 58-lea cu bine. Încep a mă desface de literatură şi a mă concentra în Istoria politică. Cu cel mai viu interes citit «Gabriele v. Bülow, Tritschke - *Politik*, Varnhagen v. Ense - *Tagebücher*»" (caietul nr. 18, f. 54 - 54 verso).

[42] Anghel Demetriescu, *Opere*, ediţie şi prefaţă de Ovidiu Papadima, Bucureşti, 1937, pp. 327-343. Ultimele două pagini sînt consacrate zugrăvirii portretului marelui orator Titu Maiorescu.

[43] Vezi lucrarea de faţă, pp. 280-286.

[44] B. C. S., Titu Maiorescu, *op. cit.*, jurnalul (caietul) 22 (mss. 11390), f. 215-216, 225, 230 verso.
[45] *Idem*, 23(11393) f. 89.
[46] *Idem*, f. 97.
[47] Vezi lucrarea de faţă, p. 157.
[48] B. C. S., Titu Maiorescu, *op. cit.*, jurnalul (caietul) 25 bis (mss. 11375), f. 26.
[49] *Idem*, jurnalul (caietul) 26 (mss. 11376), f. 29.
[50] B. A. R., Titu Maiorescu, op. *cit.*, jurnalul (caietul) 27 (mss. 3661), f. 10, 13.
[51] *Idem*, jurnalul (caietul) 29 (mss. 3663), f. 7.
[52] B. C. S., Titu Maiorescu, op. *cit.*, jurnalul (caietul) 25 bis (mss. 11374), f. 71 verso.
[53] *Idem*, jurnalul (caietul) 26 (mss. 11376), f. 1 verso.
[54] *Idem*, jurnalul (caietul) 41 (mss. 11401), f. 78, 82 verso.
[55] Soveja, *Titu Maiorescu*, Bucureşti, 1925, pp. 110-120.
[56] *Convorbiri Literare*, anul LII, nr. 5-6, mai-iunie 1920, pp. 292-294.
[57] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. I, ediţie, introducere, note, facsimile şi portrete de I. A. Rădulescu-Pogoneanu, Bucureşti, 1937, p. III.
[58] *Ibidem.*
[59] Z. Ornea, *Viaţa lui Titu Maiorescu*, vol. II, Bucureşti, 1987, pp. 38-39.
[60] Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866-1900)*, Bucureşti, 1925, p. 287. Nota lui S. Mehedinţi prezintă interes, motiv pentru care o reproducem în întregime: „O întrebare totuşi se impune: care ar fi fost dezvoltarea învăţământului şi în genere educaţia tineretului, dacă în plină putere (n-avea decît 50 de ani), Titu Maiorescu ar fi îngrijit în tot timpul acelui lung minister de mersul şcolii? De ce Catargiu şi Carp au preferat pe un novice?

Neutralitatea lui Maiorescu, nepăsarea lui Carp şi necazul ascuns al lui Catargiu, de cînd se văzuse ameninţat cu «o înmormîntare de clasa întîi», au depărtat din «marele minister» conservator pe cugetătorul cel mai puternic al acestui partid. În loc de un «om al şcolii» în cel mai înalt înţeles al cuvîntului, a venit la Ministerul Instrucţiei şi al Cultelor un tînăr avocat, străin de problemele învăţămîntului - ba chiar încă după ce fusese umilit de [Al.] Lahovari «într-un mod neobişnuit» chiar în mijlocul Camerei. Titu Maiorescu, lipsit cum era de orice ambiţie administrativă, s-a retras în umbră. Eroarea a fost însă plătită foarte scump. Nu de Catargiu care a murit la puţină vreme după retragerea guvernului, ci de întreg Partidul Conservator, prin frămîntările pe care le-au produs ambiţiile lui Take Ionescu şi înverşunata sa luptă împotriva lui Filipescu, Marghiloman, Carp ..., ceea ce a şi dus partidul la ruină. Dar mai scump decît toţi a plătit ţara. Absenţa lui Maiorescu din capul învăţămîntului a făcut posibilă, în anii următori, o sumă de experienţe false în ce priveşte organizarea instrucţiei şi educaţiei publice. Unii miniştri cu gînduri bune, alţii cu gînduri mai puţin lăudabile au ajuns să facă din acel minister o anexă a politicii, mutînd centrul de gravitate al şcolii afară din sfera educaţiei tineretului. - Alături de amînarea împroprietăririi ţăranilor după 1878, lipsa lui Maiorescu din capul învăţămîntului între 1891-95 este a doua mare eroare a politicii româneşti de la sfîrşitul veacului trecut, care explică multe din scăderile generaţiei de azi."
[61] Soveja, *op. cit.*, p. 113.
[62] *Idem*, pp. 142-143. La pagina 123 (textul comunicării academice a lui Mehedinţi) există încă o afirmaţie semnificativă a acestuia - „...pregătirea «istoriei contemporane» care a rămas neisprăvită" - ce ne ajută să facem legătura între editorul şi titlul lucrării maioresciene tipărite în 1925.

[63] Două note ale editorului din 1925 sînt de fapt două adăugiri la textul *Istoriei...* şi, respectiv, la o notă a lui T. Maiorescu. Prima se găseşte la pagina 142 a *Istoriei contemporane* şi completează astfel informaţiile lui Maiorescu în legătură cu trofeele capturate de români după luarea redutei nr. 1 de la Griviţa: „Două din aceste tunuri sînt acum aşezate lîngă statuia lui Mihai Viteazul şi unul la garda Palatului din Bucureşti. (În timpul invaziei din 1916–1917 ele au fost luate.)" Cea de a doua este la pagina 316 a *Istoriei contemporane* şi prelungeşte explicaţia dintr-o notă a lui Maiorescu, în care acesta blama pe conservatorii ce imitau vechea demagogie liberală: „(E vorba de 1903 şi de conservatorii cantacuzinişti, conduşi de Take Ionescu.)"

[64] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. II, Bucureşti, 1940, p. L.

[65] Eugen Lovinescu, *Titu Maiorescu*, ediţie şi prefaţă de Eugen Simion, Bucureşti, 1978, p. 477.

[66] George Juvara, *„Însemnările" lui Titu Maiorescu şi istoria constituţională*, Bucureşti, 1940, p. 28.

[67] Nicolae Manolescu, *Contradicţia lui Maiorescu*, Bucureşti, 1970, pp. 124, 303.

[68] Alexandru George, *La sfîrşitul lecturii*, Bucureşti, 1973, p. 77.

[69] Z. Ornea, *op. cit.*, p. 38.

[70] Titu Maiorescu, *Jurnal*, vol. I, ediţie îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru şi Domnica Filimon, Bucureşti 1975, p. 18.

[71] *Idem*, *Însemnări zilnice*, vol. I, 1937, pp. 20, 21, 340.

[72] *Idem*, vol. II, 1940, pp. 195, 196, 198.

[73] Eugen Lovinescu, *op. cit.*, pp. 476–477.

[74] George Juvara, *Titu Maiorescu (Fragmente din istoria politică)*, Bucureşti, 1939, p. 27. Editorul din 1925 al *Istoriei...* lui Titu Maiorescu are la sfîrşitul cărţii următoarea notă despre „crezul politic" al lui Maiorescu: „Cuvintele acestea, scrise cu cîteva săptămîni înainte de moartea lui Titu Maiorescu, pot fi considerate ca testamentul său cu privire la atitudinea faţă de un suveran constituţional. Speranţa încercatului om de stat se îndrepta, cum vedem, spre ridicarea nivelului conştiinţei publice, ceea ce nu se poate fără o reală învăţătură şi mai ales fără o bună educaţie a poporului. Iar cît priveşte pe suveran, rolul său i se părea că trebuie să fie acela al unui arbitru, ferindu-se doar de un singur lucru: să nu încredinţeze conducerea statului celor nepregătiţi sau de o calitate morală inferioară."

[75] George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, ediţie şi prefaţă de Al. Piru, Bucureşti, 1982, pp. 418–419.

[76] Nicolae Manolescu, *op. cit.*, p. 125.

[77] *Idem*, p. 131.

[78] Eugen Lovinescu, *op. cit.*, p. 479.

[79] Nicolae Manolescu, *op. cit.*, pp. 127, 130.

Indice

— nume de persoane —

ABDUL AZIZ, sultan - 56
ABDUL HAMID, sultan - 56, 73, 102
ABDUL KERIM, - 94
AEHRENTHAL, ALOIS, baron - 249, 251, 260
AHMED HIFZI PAŞA, - 98
ALEXANDRESCU-URECHIA, V. - 127, 129, 142, 228
ALECSANDRI, VASILE - 18, 79, 94, 295
ALEXANDRU AL II-LEA, ţar (împărat) - 81, 83, 85, 87, 90-92, 103
ALEXANDRU IOAN I CUZA domnitor - 10, 14, 17, 18, 20-22, 37, 294-297, 312
ALI PAŞA - 17
AMBRON - 22, 25
ÁNDRÁSSY, IULIU - 49, 72
ANGELESCU, AL., general - 95, 149, 153
ANGHELESCU, G., general - 87, 103, 240
ANTON DE HOHENZOLLERN, prinţ - 21, 23-25, 74, 163
ARGETOIANU, C. - 103, 312
ARION, ANTON - 26, 259
ARION, C.C. - 144, 146, 252, 280
ARION, ERACLIE, colonel - 92, 105
AUERBACH, BERTHOLD - 23
AURELIAN, P.S. - 128, 183, 194, 219, 233, 250, 260

BALLIGOT DE BAYNE, ARTHUR - 20
BALŞ, ALECU - 32, 149
BALŞ-DUMBRĂVENI M. - 293
BÁNFFY, G., baron - 242, 257, 260, 263, 276
BARAC, IOSIF - 293
BAROZZI, CONSTANTIN, colonel - 92, 169
BATTENBERG, ALEKSANDER, principe - 147
BAZAINE, ACHILLE, general - 22, 26
BĂDĂRĂU, ALEXANDRU - 271, 284, 288
BĂLĂCEANU, ION - 29, 106
BĂRNUŢIU, SIMION - 20, 35, 287, 296
BEACONSFIELD, BENJAMIN (DISRAEL) lord - 75, 107, 110
BELDIMAN, ALEXANDRU - 12.
BENGESCU, DABIJA, colonel - 32.
BENGESCU, TITU - 292
BERINDEI, ANTON, general - 231, 239, 242, 244
BERINDEI, DIMITRIE - 23
BEUST, FRIEDRICH - 17
BIBESCU, GHEORGHE, prinţ - 224, 228
BISMARCK, OTTO - 15, 56, 72, 106, 110, 143, 153, 177, 217
BLAREMBERG, N. - 23, 26, 51, 138, 154, 175, 185, 209, 288
BOERESCU, CONSTANTIN - 152, 271, 281
BOERESCU, VASILE - 29, 48, 50, 67, 83, 112, 126, 163, 176
BOLDUR-LĂŢESCU, TEODOR - 16
BOSIANU, CONST. - 172
BOSSY, VASILE - 32
BODNĂRESCU, SAMSON - 32
BRABEŢEANU, I. - 259
BRĂILOIU, C. - 294
BRĂTIANU, DIMITRIE - 59, 75, 84, 110, 124, 128, 137, 143, 175, 194, 265
BRĂTIANU, ION C. - 15, 16, 19, 20, 26, 49, 61, 69, 71, 72, 74-79,

84, 88, 92, 98, 100, 106, 109, 110, 112, 116, 120, 122, 124, 127, 128, 131, 135, 136, 137, 141, 143, 144, 145, 147, 148, 151, 153, 154, 159, 160, 161, 165, 174, 177, 179, 186, 189, 200, 208, 221, 222, 239, 245, 248, 254, 265, 290, 297, 299, 304, 309, 315
BRĂTIANU, ION I. C. - 218, 239, 242, 267, 272, 301, 304, 334
BUDIŞTEANU, C. general - 214
BUICLIU, CRISTEA dr. - 32, 241.
BUICLIU, GR. M. - 32, 179
BURGHELE, N. - 32
BURLĂ, VASILE - 32
BUZDUGAN, ION - 259
BÜLOW, BERNHARD - 55

CALINIC MICLESCU, mitropolit 16, 296
CALIMACHI-CATARGI, N. - 22, 26, 28, 32, 106, 129
CANDIANO-POPESCU, ALEXANDRU, general - 14, 21, 22, 50
CANTACUZINO, A.I. (ZIZIN) - 32, 68, 69, 229
CANTACUZINO, C., dr. - 241
CANTACUZINO, G. GR. - 20, 29, 47, 49, 50, 67, 71, 83, 211, 227, 258, 234, 252, 258, 259, 264, 265, 266, 269, 280, 281, 284, 285
CANTACUZINO (RIFOVEANU), G.C. - 207, 208, 239, 241, 248, 256, 289
CANTACUZINO, ION C. - 11, 15
CANTACUZINO, L. - 45
CANTACUZINO-PAŞCANU, C. - 259
CANTILLI, GRIGORE, general - 68, 99, 105, 206
CARADA, EUGENIU -21, 26, 221
CARADA-TEODORIAN, M. - 232
CARAGIALE, I.L. -32
CARIAGDI, DIMITRIE - 12, 23
CAROL I, rege al României - 5, 7, 10, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 27, 28, 30, 31, 37, 49, 51, 52, 53, 57, 60, 74, 79, 80, 87, 90, 91, 92, 93, 96, 97, 98, 100, 103, 111, 114, 121, 122, 159, 164, 167, 199, 201, 215, 217, 220, 222, 229, 233, 237, 238, 241, 242, 243, 247, 257, 262, 265, 269, 279, 280, 283, 286, 296, 297, 298, 304, 307, 310, 311, 321, 322, 324, 325, 326, 329, 331, 332
CAROL, principe al României - 196
CARP, ANTON - 221
CARP, C. - 45
CARP, GR. - 45
CARP, PETRE P. -19, 29, 32, 33, 34, 48, 59, 83, 120, 121, 123, 130, 131, 135, 138, 144, 145, 152, 153, 156, 159, 160-165, 169, 175-180, 182, 183, 185, 188, 189, 190, 194, 196, 197, 205, 209, 214, 219, 220, 227, 234, 240, 245, 251, 253, 258, 258, 259, 264, 165, 270, 279, 280, 281, 283-286, 295-297, 300-303, 305, 313, 316, 319, 334, 335
CATARGI, N. - 259
CATARGIU, ALECU - 264, 265, 279
CATARGIU, COSTIN -66
CATARGIU, LASCĂR - 11, 15, 16, 27-30, 34, 46-49, 54, 57, 59, 65, 67, 69, 71, 72, 78, 83, 120, 122, 125, 138, 143, 151, 170-174, 176-179, 182, 185-189, 194, 198, 202, 205, 207, 209, 219, 220, 225, 226, 227, 232, 234, 240, 314, 328, 335
CAZIMIR, N. - 68
CĂLINESCU, GEORGE - 336
CĂLINESCU, TĂNASE, colonel - 14
CĂMĂRĂŞESCU, TOMA - 145, 175
CÂMPINEANU, ION - 30, 51, 52, 149
CEAUR-ASLAN, N. - 16
CERCHEZ, MIHAIL, general - 32, 92, 102, 103
CERCHEZ, T. 32
CERNAT, ALEXANDRU, general - 92, 101
CHIBICI, RĂVNEANUL -32
CHIRCU, TOMA - 259
CHIŢU, GH. - 49, 58, 107, 128, 148, 171, 297
CHURCHILL, W. - 266
CIPARIU, TIMOTEI - 292
COCIAŞ, C. - 244
CODRESCU, I. - 23
CONTA, VASILE - 32
CORBESCU, M. - 244
COSTACHE-EPUREANU, MANOLACHE - 15, 20, 37, 50, 58, 72, 117, 118, 124, 163
COSTACHE-LUPU, N. - 259,
COSTA-FORU, G. - 29, 31, 59, 298

COSTINESCU, EMIL - 13, 59, 107, 130, 207, 226, 233, 240, 244, 248, 251, 258
CREANGĂ, ION - 32, 33
CREŢEANU, VICTOR, colonel - 95, 100
CULIANU, MELIK - 32
CUZA, A.C. - 32

DABIJA, N. colonel - 92, 127, 129
DANIELOPOLU, G. - 70
DELAVRANCEA, BARBU - 226, 240, 312
DEMETRIESCU, ANGHEL - 311
DIMANCEA, N. - 65, 108, 150
DIMITRESCU-IAŞI, C. - 240, 244, 246
DIMITROFF, STOIAN - 282
DISSESCU, C. - 140, 227, 251, 266, 270
DJUVARA, AL. - 140, 144, 146, 239, 242
DONICI, PANAIT - 62
DUCA, I.G. - 312

ECONOMU, CIRU - 222
EDHEM PAŞA - 72
ELISABETA, regină a României - 25, 31, 114
ELISABETA, principesă a României - 196
EMILIAN, ŞTEFAN - 296
EMINESCU, MIHAIL - 32, 109, 118, 254, 269, 306
ENACOVICI, AL. - 174
ESARCU, CONSTANTIN - 181, 219

FARRA, AL. 32
FĂLCOIANU, ST. colonel 100
FERDINAND, principe moştenitor, apoi rege al României - 176, 240, 247, 302, 303
FERDINAND DE COBURG, principe al Bulgariei - 147
FILIP DE FLANDRA, conte -14
FILIPESCU, NICOLAE - 151, 154, 155, 174, 184, 189, 198, 211, 240, 245, 253, 254, 258, 264, 269, 274, 279, 280, 286, 300, 312, 314
FILITTI, I.C.- 303
FLEVA, NICOLAE 59, 64, 128, 148, 154, 184, 206, 209, 214, 221, 226, 227, 230, 236, 239, 258, 266, 269, 278
FLORESCU, G. A. - 293
FLORESCU, IOAN, general - 29, 58, 67, 107, 118, 124, 173, 178, 180, 182, 183, 189, 215
FLORU, ION S. 317, 318
FRANZ JOSEPH I, împărat - 17, 201, 228, 242

GAMBETTA, LEON - 26
GANE, CONSTANTIN - 324
GANE, NICU - 32, 34, 36, 120, 130, 143, 244
GANEŢKI, general - 102
GEORGE, ALEXANDRU - 330
GHENADIE PETRESCU, mitropolit - 216, 223, 226, 227, 234
GHEORGHIU, VASILE - 36, 138, 153
GHERGHELI, TOBIAS, general - 65
GHERMANI, MENELAS - 118, 153, 169, 172, 178, 185, 188, 194, 196, 219, 234, 256, 271, 272, 275
GHICA-COMĂNEŞTI, EUGEN - 26
GHICA, DIMITRIE, prinţ - 11, 20, 45, 115, 153, 170, 219, 235, 236, 237, 332
GHICA, EMIL -242.
GHICA, ION - 11, 13, 15, 23, 63, 77, 79, 110, 138, 208
GHICA, ION GR., general - 15, 45, 105
GHICA, PANTAZI - 71, 84, 107, 108, 316
GIANNI, DIMITRIE - 59, 65, 226, 235, 240, 243
GIANNI, TAKE 153
GLADSTONE, WILIAM E. - 53, 72
GOGA, OCTAVIAN - 305, 308
GOLESCU, AL. G. -20
GOLESCU, NICOLAE, general - 11, 19, 20, 27, 28
GOLESCU, ŞTEFAN - 19
GOLUCHOWSKI, conte - 242, 243, 257
GORCEAKOV, ALEXANDRU, prinţ - 56, 72, 82, 90, 106
GRĂDIŞTEANU, C. - 20, 174
GRĂDIŞTEANU, IONAŞ - 276, 280, 285
GRĂDIŞTEANU, P. - 50, 84, 108, 140, 152, 173, 194, 235, 236, 240
GRECEANU, ŞTEFAN - 176
GRIGORESCU, C.T. - 21
GRIGORESCU, NICOLAE - 95
GROZA, MOISE, căpitan - 96

GURKO, I.VL., general - 98, 99, 103, 104

HALLIER, A. - 274, 276, 277, 281
HARALAMBIE, NICOLAE, general - 11, 103
HARET, SPIRU - 222, 239, 242, 246, 255, 298
HASDEU-PETRICEICU, BOGDAN - 20, 288
HOLBAN, ALEXANDRU - 23, 108, 149
HOLBAN, M., colonel - 92
HURMUZACHI, EUDOXIU - 297

IANCU, AVRAM -292
IANOV, I. - 32
IEPURESCU, B. -244
IGNATIEV, N.F. - 56, 75, 106
IMERITINSKI, A. K., general - 93
IONESCU, NICOLAE 23, 35, 63, 75, 79, 84, 130, 143, 150, 236
IONESCU, TAKE - 140, 142, 152, 162, 171, 176, 179, 188-190, 198, 203, 220, 223, 227, 229, 232, 240, 248-252, 258, 266, 269, 270, 276-279, 285, 301, 311, 315-317
IORGA, NICOLAE - 305
ISTRATI, C. dr. - 266, 268, 269, 277, 280
ISTRATI, T. 32
ISVORANU, ILARIU - 175, 182, 183
IZET PAŞA - 105

JUVARA, GEORGE - 329, 331

KALINDERU, ION - 273, 274, 275, 276, 281, 332
KOGĂLNICEANU, MIHAIL - 49, 50, 54, 58, 60, 75, 79, 80, 109-111, 131, 138, 145, 148, 170, 171, 174, 188, 243
KOGĂLNICEANU, VASILE M. - 259
KORNÉ, M. -32, 45, 294
KREMNITZ, WILHELM dr. - 115, 241
KRETZULESCU, CONSTANTIN - 15
KRETZULESCU, NICOLAE - 12, 29, 67, 112, 131, 172, 178
KRÎLOV, E. T., general - 97
KRÜDENER, N.P., general - 85, 89,93

LAHOVARI, ALEXANDRU -20, 29, 59, 67, 118, 123, 130, 150, 152, 173, 175, 176, 177, 179, 181, 185, 188, 189, 194, 205, 222, 229, 234
LAHOVARI, EM.G. - 174
LAHOVARI, IACOB, general - 182, 188, 194, 198, 206, 220, 240, 266, 279, 280, 285
LAHOVARI, ION - 154, 182, 188, 194, 198, 206, 220, 240, 266, 275, 278, 283, 284
LASCĂR, VASILE - 220, 221, 226, 231, 232, 236, 239, 240, 244, 246, 248, 251
LECCA, CATON -150, 152, 154, 245, 262.
LECCA, CONSTANTIN - 292
LECCA, DIMITRIE, colonel - 11, 13, 14, 19, 103, 128, 142
LEONARDESCU, C. - 32
LESSING, GOTTHOLD E. - 157, 313
LOCUSTEANU, N.R. - 26, 84
LOGADI, I., colonel - 87
LOVINESCU, EUGEN - 329, 330, 333, 336
LUCACI, VASILE - 228
LUPU, G., general - 87

MACAULAY, THOMAS B. - 157
MACHIAVELLI, NICOLÓ - 330
MACKENSEN, AUGUST, feldmareşal - 302, 303
MAC-MAHON, PATRICE, general - 22
MAIORESCU, IOAN - 292, 293, 299
MAIORESCU, TITU - 32, 46, 67, 108, 124, 130, 159, 169, 179, 259, 280, 292-320, 321-332
MANDREA, N. - 32
MANOLESCU, NICOLAE - 327, 330, 332
MANU, CONSTANTIN - 277
MANU, GEORGE, general - 20, 87, 89, 101, 118, 160, 172, 176, 177-182, 267, 269, 273, 278, 314, 315, 316
MARGHILOMAN ALEXANDRU - 152, 154, 169, 172, 178, 180, 188, 198, 211, 217, 219, 234, 258, 259, 279, 280, 302, 303
MARIA, principesă, apoi regină a României - 196, 208, 324
MAVROCORDAT, ALEXANDRU C. - 149
MAVROCORDAT, N. - 45

MAVRODI, ST. - 45
MAVROGHENI, PETRE - 11, 15, 18, 30, 47, 66, 118, 131, 138, 163, 186
MAXIMILIAN, împărat al Mexicului - 26, 164
MĂRĂCINEANU, VALTER, căpitan - 95
MEHEDINŢI, SIMION - 5, 6, 303, 321, 322, 323-329
MEHMED ALI PAŞA - 99
MEISSNER, C. - 32
MICLE, ŞTEFAN - 35, 296
MICLESCU, IOAN - 283
MIDHAT PAŞA - 73, 77
MIHAI, RADU - 26, 149, 153, 189
MIHĂILEANU, ŞTEFAN - 282, 283
MIHĂILESCU, SIMION - 27
MILAN OBRENOVICI, principe al Serbiei - 86
MILIUTIN, D.A. - 96, 103
MISAIL, G. - 59, 62, 65, 138, 178
MISSIR, P. - 32
MÎRZESCU, G. - 50, 51, 52, 54, 128, 138, 150, 194, 205, 227, 231, 236, 288
MOLTKE, HELMUTH K.B., feldmareşal - 75
MORŢUN, VASILE - 245
MORUZI, D. („Creazul") - 15, 149, 289
MURAD AL II-LEA, sultan - 56

NACU, CONSTANTIN - 153, 244, 274
NAPOLEON I, împărat - 222
NAPOLEON AL III-LEA, împărat - 13, 15, 131, 294
NĂDEJDE, IOAN - 324
NEGRI, COSTACHE - 18
NEGRI, N. - 14
NEGRUZZI, IACOB - 32, 34, 45, 46, 130, 152, 174, 295
NEGRUZZI, LEON - 32, 145, 295
NEGURĂ, I. - 20
NELIDOV, A. I. - 79, 87, 88, 105
NENIŢESCU, DIMITRIE - 267
NEPOKOICIŢKI, A.D., general - 93, 96, 103
NICA, T. 32
NICOLAE AL-II-LEA, împărat - 217
NICOLAE NICOLAEVICI, mare duce - 83, 85, 86, 89-91, 99, 100, 102, 103, 105
NICOLAIDE, AL. - 244

OLĂNESCU, C. - 175, 182, 188, 194, 198, 271, 281, 285
OLLĂNESCU-ASCANIO, D. - 32
ONCIUL, DIMITRIE - 322, 323
ORĂŞEANU, N.T. - 55, 289
ORBESCU, PETRE - 244
ORNEA, ZIGU - 327, 330
OSMAN PAŞA, general - 28, 99, 101, 102, 103, 104
OTETELEŞEANU, ION - 12

PALLADE, G. - 150, 175, 184, 214, 244, 247, 256, 267
PANU, G. - 32, 36, 141, 154, 161, 174, 209, 253, 254, 259, 264, 276, 288
PAPADOPOLU-CALIMAH, ALEXANRU - 12
PAPIU-ILARIAN, AL. - 60
PĂUCESCU, GR. - 123, 124, 176, 219
PENCOVICI, EUSTAŢIU, colonel - 23, 92
PENESCU, C. - 149
PHEREKYDE, M. - 53, 60, 127, 129, 149, 153, 208, 238, 246, 252
PHILIPPIDE, AL. - 32
PLAGINO, AL. - 163
POENARU-BORDEA, M. - 69, 222
POENARU, C., lt.-col. - 96
POGOR, VASILE - 32-35, 45, 152, 295
POINCARÉ, RAYMOND - 276
POMPILIU, MIRON - 32
PONI, PETRU - 183, 214, 222, 230
POPASU IOAN, episcop - 292
PORUMBARU, EMANOIL - 226, 233, 240
PROTOPOPESCU-PAKE, M. - 65, 153, 173, 221
RACOVIŢĂ, DIMITRIE, general - 103
RACOVIŢĂ, G. - 295
RACOVIŢĂ, NICOLAUS - 23, 34
RADEŢKI, F., general - 104
RADOVICI, AL., general - 92
RADOWITZ, W. - 27, 55
RĂDULESCU-POGONEANU, I. A. - 6, 326, 327, 329, 330, 331
RAŢIU, IOAN - 203
ROBESCU, C.F. - 23, 142, 149, 244
ROIU, G. - 32
ROSETTI-BĂLĂNESCU, P. - 45
ROSETTI, C.A. - 11, 15, 31, 50, 56, 58, 92, 108, 113, 119, 126, 137, 140, 142, 200, 254, 294

ROSETTI, DIMITRIE - 12, 32, 152
ROSETTI, N. - 14
ROSETTI-TESCANU, DUMITRU - 124, 182
ROSETTI, THEODOR - 12, 29, 32, 35, 56, 120, 123, 125, 144, 145, 153, 169, 172, 178, 294, 295
ROZNOVANU, N. - 16, 184

SACHELARIE, OTTO, colonel - 101
SALIGNY, ANGHEL - 198
SALISBURY, ROBERT A. T. GASCOYNE lord - 73, 107
SĂVEANU, N. 270
SCHELITTI, N., colonel - 32, 35, 295
SCHILDER-SCHULDNER, I., general, - 89
SCOBELEV, N.P. - 86, 93
SCORŢESCU, A.G. - 259
SCULY, VASILE - 259
SCURTU, ION -317
SERURIE, GR. - 142
SIHLEANU, ŞTEFAN - 14, 23
SLAVICI, ION - 32, 148
SLĂNICEANU, G., general - 61, 75, 92, 100, 127
SOLOMON, ION, general - 27
STANIAN, RADU - 21
STĂTESCU, EUGEN - 50, 61, 69, 129, 131, 143, 148, 153, 179, 194, 199, 214, 217, 222, 225, 229, 236, 244
STELIAN, TOMA - 244
STOICESCU, C. - 215, 231, 235, 236, 24, 267
STOICESCU, G. dr. - 240
STOLOJAN, ANASTASE - 50, 59, 141, 194, 211, 221, 225, 239
STRAJAN, I.N. - 32
STRAT, ION - 29
STROUSBERG, B.H. - 22
STRUKOV, P.N. - 102
STUART, DIMITRI, baron - 79
STURDZA, C.D. - 45
STURDZA, DIMITRIE A. - 11, 13, 15, 23, 28, 32, 50, 51, 77, 78, 110, 126, 129, 134, 137, 148, 153, 170, 179, 180, 184, 186, 194 198, 199, 200, 203, 204, 207, 209, 213, 214, 216, 217, 220, 222, 223, 231, 233, 234, 236, 239, 248, 250, 252, 255, 258, 260, 262, 268, 327
STURDZA, GRIGORE, prinţ - 38, 45, 46, 118, 119, 126
SUCIU, PETRE - 296
SULEIMAN EFENDI - 105
SULEIMAN PAŞA - 85, 99
SUŢU, C. - 32, 150
SUŢU, MIHAIL - 276

ŞENDRE, ŞTEFAN - 231, 240, 244, 259
ŞERBĂNESCU, T., căpitan - 32
ŞONŢU, GH., maior - 95
ŞTIRBEI, ALEXANDRU, prinţ - 123, 124, 153, 154, 169, 172, 185
ŞTIRBEI, DIMITRIE, prinţ - 223

TĂUŞAN, GRIGORE - 311, 317.
TELL, CHRISTIAN, general - 29, 59, 118, 125, 138, 163, 295, 297
TEODORESCU, DEM. G. - 53, 182
TEVFIG PAŞA - 102
TODLEBEN, E.I., general - 97, 99, 103
TOROUŢIU, I.E. - 326
TRANDAFIL, GR. - 124, 130, 181
TREITSCHKE, HEINRICH - 157
TZIGARA-SAMURCAŞ, AL. - 323, 324, 326
TZONI, MILTIADE - 151, 154, 175, 205

VASILESCU, C. - 64
VASILIU-PILAT - 13
VĂCĂRESCU, T.C. - 90, 264
VÂLSAN, G. - 324
VÂRNAV-LITEANU, G. - 32
VENTURA, GR. - 50
VERICEANU, AL. - 175, 183
VERNESCU, G. - 49, 58, 61, 68, 107, 125, 130, 138, 143, 150, 172, 174, 180, 182, 185, 186

VIZANTI, A. -62, 107, 142, 219
VÎRGOLICI, ST. - 32
VLĂDESCU, M., general - 178, 253
VOINESCU, SERGIE, lt.-col. - 96, 153
VOINOV, N. - 59, 280

WILHELM I, împărat - 26, 153

XENOPOL, A.D. - 32, 36
XENOPOL, NICOLAE - 240

ZAMFIRESCU, DUILIU -32, 327

Cuprins

Notă asupra ediţiei 5

[*Precuvîntare*] 9

I. O scurtă privire asupra situaţiei politice a României de la 11 februarie 1866 pînă la 11 martie 1871 11

II. Sub ministerul Lascăr Catargiu. 11 martie 1871-3 aprilie 1876 29

Junimiştii
Petiţia de la Iaşi

III. Căderea şi darea în judecată a ministerului Lascăr Catargiu la 1876 47

Meritele ministerului conservator
„Coaliţia de la Mazar-Paşa"
Antidinasticismul ei
Nehotărîrea guvernului în chestiunea drumurilor de fier
Idem în prevederea crizei orientale
Ministerul coaliţiei
Darea în judecată a miniştrilor conservatori
Ministerul I. C. Brătianu
Instrucţia şi percheziţiile
Interogatoriul
Acuzarea definitivă a şase miniştri

Achitarea celorlalţi funcţionari
Retragerea acuzării

IV. Sub ministerul Ion Brătianu. Războiul şi proclamarea Regatului. 24 iulie 1876-14 martie 1881 72

Izbucnirea crizei orientale
Brătianu la Livadia
Ion Ghica şi Dimitrie A. Sturdza pentru neutralitate
Convenţia cu Rusia
Declararea Independenţei
Alegerea a doi miniştri acuzaţi
Războiul
Rusia rău pregătită
Gurko în Balcani
Primele două bătălii de la Plevna
Mobilizarea armatei române
Refuzarea participării ei
Chemarea în ajutor
Principele Carol, comandant superior
Armata română trece Dunărea
A treia bătălie. Botezul de foc. Griviţa.
Blocarea Plevnei
Luarea Rahovei
Căderea Plevnei
Gurko şi Radetzki trec Balcanii
Luarea Smîrdanului
Armistiţiul
Tratatul de la San-Stefano
România la Congresul din Berlin
Brătianu şi proclamarea Regatului
Regele şi regina

V. Sub ministerul Brătianu. De la proclamarea Regatului pînă la Tratatul de la Londra.
14 martie 1881-26 februarie 1883. 116

Era nouă
Clubul conservator

Atitudinea lui în politica externă
Tripla Alianţă
Propuneri ministeriale
P. Carp şi programul junimist
Disensiunea în Partidul Conservator
Situaţia cabinetului Ion Brătianu
Cabinetul Dimitrie Brătianu
Revenirea lui Ion Brătianu
Conflict diplomatic cu Austro-Ungaria
Contra-proiectul junimiştilor
P. Carp la Viena şi chestiunea Dunării
Conferinţa şi Tratatul de la Londra

VI. Revizuirea Constituţiei şi căderea ministerului Brătianu. De la 1883 pînă la 23 martie 1888 136

Ion Brătianu omnipotent
C. A. Rosetti şi revizuirea Constituţiei
Opoziţia coalizată
Lucrarea Camerelor revizioniste şi disensiunea în Partidul Liberal
Domeniul Coroanei
Noua Cameră şi junii liberali
Ion Brătianu şi junimiştii
Lîncezire parlamentară
Corupţia în Partidul Liberal
„Opoziţia Unită"
Devastarea redacţiilor unor ziare din capitală
Alte violenţe
Opoziţia violentă în Cameră
Ion Brătianu devine impopular
Opoziţia în contra regelui
Procesul Maican-Angelescu
Zădărnicirea unui cabinet Dimitrie Ghica
Manifestări pe stradă
Dezordinea înaintea Camerei. Împuşcarea uşierului
Procurorii şi judecătorii de instrucţie în Cameră.
Arestarea lui N. Fleva şi a lui N. Filipescu
Ion Brătianu demisionează

Prefață 157

VII. Sub regimul conservator. De la ministerul Theodor Rosetti-Carp pînă la formarea ministerului Lascăr Catargiu-Carp. 23 martie 1888-7 decembrie 1891 . 159

Indicarea ministerului Theodor Rosetti
Nu era guvern personal
Dinasticismul lui P. Carp
Răscoala țăranilor
Apel către alegători
Alegerile din octombrie 1888
Reconstituirea cabinetului
Cererea de dare în judecată a cabinetului I. Brătianu
Introducerea principelui Ferdinand în Senat
Ministerul L. Catargiu-Vernescu
Ministerul generalului G. Manu
Respingerea dării în judecată a cabinetului I. Brătianu
Modificarea cabinetului G. Manu
Moțiune în contra ministrului cultelor
Ministerul Florescu-Vernescu
Reculegerea Partidului Liberal
Formarea ministerului Lascăr Catargiu-Carp
Figura istorică a lui Lascăr Catargiu

VIII. Continuarea regimului conservator. Ministerul Lascăr Catargiu-Carp.
18 decembrie 1891-3 octombrie 1895 188

Miniștri competenți; Al. Lahovari și Take Ionescu
Apel către alegători
Ruperea relațiilor cu Grecia
Alegerea mitropolitului Ghenadie
Căsătoria principelui Ferdinand
Activitatea legislativă a regimului conservator
Agitarea opoziției național-liberale
Șefia lui Dimitrie A. Sturdza
Chestiunea Transilvaniei
Mișcarea contra legii maximului
Excitarea studenților

Demisionarea ofiţerilor
Atacurile în contra Coroanei
Ieşirea din parlament
Oportunitatea retragerii cabinetului conservator
Dimitrie Sturdza primeşte guvernul în contra teoriilor liberale
Misiunea sa constituţională şi naţională

IX. Sub noul regim liberal. Primul minister Sturdza şi ministerul Aurelian. 4 octombrie 1895-31 martie 1897 214

Retractarea în „chestiunea naţională"
Alegerile din noiembrie 1895
Conflictul cu N. Fleva
Casa Şcoalelor
E. Stătescu loveşte inamovibilitatea Curţii de Casaţie
Conflictul mitropolitan
Caterisirea mitropolitului primat Ghenadie
Agitarea în public
Vizita împăratului Franz Joseph I
Acţiunea mitropolitului primat contra *Voinţei naţionale*
Creşterea agitării
Poliţia la Universitate
Retragerea cabinetului Sturdza şi formarea cabinetului Aurelian
Aplanarea conflictului mitropolitan cu ajutorul conservatorilor
Duşmănie între sturdzişti şi aurelianişti
Atacul lui Sturdza contra aurelianiştilor
„Trăiască sultanul!"
Alegerea lui Sturdza de prezident al Senatului
Căderea cabinetului Aurelian
Beizadea Mitică Ghica

X. Tot sub regimul liberal. Al doilea minister Sturdza. 31 martie 1897-30 martie 1899 239

Intrarea lui Ion I. C. Brătianu în minister
Formarea noului minister Sturdza

Disidenţii şi *Drapelul*
Îmbolnăvirea principelui moştenitor Ferdinand
Regele Carol la Budapesta
Decorarea lui Jeszenszky
Inaugurarea edificiului Universităţii din Iaşi
Incidente în Cameră şi Senat
Demonstraţii contra evreilor şi a socialiştilor
Legea învăţământului secundar şi superior
Regele Carol cu D. A. Sturdza la Petersburg
Moartea lui Cantacuzino Rifoveanu
G. D. Pallade la finanţe
Interpelarea lui Take Ionescu în chestiunea transilvană
D. A. Sturdza refuză plata subvenţiei şcolilor române din Braşov
Se intentează proces pentru aceasta
Tranzacţia relativă la subvenţia şcolilor române din Braşov
Alegerile comunale de la noiembrie 1898 şi înţelegerea cu socialiştii din Iaşi
Încercări de împăcare în Partidul Conservator
Gheorghe Panu
Criza din parlamentul ungar şi căderea baronului Bánffy
Finanţele statului sub G. D. Pallade
O broşură despre Bánffy-Sturdza în Camera din Budapesta
Impresia la noi în ţară
Opoziţia declară obstrucţie parlamentară
Agitare în parlament prin întruniri publice,
D. A. Sturdza închide parlamentul
Întrunirile publice simultane de la 28 martie şi conflictul între public şi armată în Strada Enei
Căderea ministerului Sturdza

XI. Sub regimul conservator. Primul minister G. Gr. Cantacuzino. 11 aprilie 1899-6 iulie 1900 . . 263

XII. Continuarea regimului conservator. Primul minister P. P. Carp. 7 iulie 1900-13 februarie 1901 280

Postfață de **Stelian Neagoe** 293

Surse documentare
și note bibliografice 334

Indice (nume de persoane) 339

Tiparul executat
la Editura şi Atelierele Tipografice
METROPOL

„Ceea ce într-adevăr trebuie să ne atragă o deosebită luare aminte este tranziţia ţării noastre de la starea precară a unor Principate elective spre consolidarea unui Regat ereditar, şi mai ales îndrumarea spiritelor conducătoare în politică de la uşurinţa răsturnării lui Cuza-Vodă şi de la pornirile antidinastice din întîia parte a domniei lui Carol I spre deplina recunoaştere a autorităţii Regelui de către toţi bărbaţii politici din ziua de astăzi.

Ce deosebire între 1866 şi 1896, ce schimbare a cugetelor în decursul a 30 de ani, şi ce îndreptăţire a încrederii în viitor!

A urmări această evoluţie internă a stării noastre politice la sfîrşitul secolului al XIX-lea este o problemă de mare interes, şi tot ce e în stare să contribuie la lămurirea ei, fie şi indirect şi numai pentru o mică parte, va găsi poate cîţiva cititori cărora să nu le pară de prisos."

TITU MAIORESCU

ISBN 973-28-0509-9